

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК  
МІЖНАРОДНОГО  
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:  
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 23 том 1

Одеса  
2016

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України  
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази  
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету  
протокол № 3 від 2 листопада 2016 р.

**Видавнича рада:**

**С.В. Ківалов**, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна**, канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

**Головний редактор** серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

**Відповідальний секретар** – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морощану (Дем'янова)**

**Редакційна колегія серії «Філологія»:**

**Н.В. Бардіна**, доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк**, доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева**, кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова**, доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова**, доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова**, доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко**, доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець**, доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику  
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,  
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на  
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,  
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,  
тел. (+38) 099-547-85-90, [www.vestnik-philology.mgu.od.ua](http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua)

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2016

© Міжнародний гуманітарний університет, 2016

---

# СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

---

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови  
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

## ТЕРМІН «ТЕКСТОВО-ОБРАЗНА УНІВЕРСАЛІЯ» В ЛІНГВІСТИЧНОМУ УСНОСЛОВЕСНОЗНАВСТВІ

**Анотація.** У статті розглянуто співвідношення термінів формула і текстова-образна універсалія стосовно лінгвістичного аналізу фольклорних текстів. Обґрунтовано доцільність уживання останнього. Подано спробу охарактеризувати обидва термінопоняття.

**Ключові слова:** формула, текстова-образна універсалія, мова фольклору, фольклорний текст.

**Постановка проблеми.** Дослідники фольклору одностайні в тому, що фольклорний текст характеризується наскрізною формульністю. Так, на думку А. Лорда, якщо вибрати окремі рядки або піврядки вибраного уривка є формулами. Згідно з М. Перрі й А. Лордом, перехідним елементом від слова (яке вже саме по собі О.О. Потєбня вважав поетичним твором) до фольклорного тексту виступають формули (сталі вирази, кліше). Саме формули більшого або меншого обсягу (поряд із ритмом, римами, паралелізмом тощо) є опорою для запам'ятовування (за наявності варіювання) великих усних творів – усність полягає саме в тому, що твір «складається» у процесі усного виконання, – зазначив А. Лорд, а нові формули виникають шляхом підставлення (заміни, додавання) нових слів до вже відомих (усталених) конструкцій. Показовий той факт, що формування, розвиток і остаточне становлення теорії мовно-фольклорних формул М. Перрі й А. Лорда здійснилися значною мірою завдяки ретельному вивченню названими дослідниками багатого епічного матеріалу південнослов'янських народів, у якому виявилися збереженими ще праслов'янські традиції словесного мистецтва [6, с. 129].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Про формульність як основу фольклорної традиції писали Ф.І. Буслаєв, О.О. Потєбня, Ф. Міклошич, О.М. Веселовський, П.Д. Ухов, Г.І. Мальцев, І.О. Оссовецький, М.І. Кравцов, Ф.М. Селіванов, О.Т. Хроленко, С.Я. Єрмоленко та інші вчені. Термін *текстова-образна універсалія*, запропонований нами, дослідники мови народної творчості ще не використовували.

**Метою статті** є розгляд термінів *текстова-образна універсалія* і *формула* як ключових понять лінгвістичного уснословеснознавства; характеристика їх ознак; мотивація доцільності використання терміна *текстова-образна універсалія* в науці про мову фольклору.

**Виклад основного матеріалу.** Однак треба зауважити, що термін *формула* у фольклористиці багатозначний: лінгвісти і літературознавці часто по-різному його розуміють. Дослідники неодноразово наголошували на відсутності однозначності та усталеності в тлумаченні цього терміна. Так, П.Д. Ухов констатував: «Поряд з терміном *типові місця* уживаються й такі: *загальні місця, епічні формули, традиційні місця, традиційні формули, loci communes, рухливі місця* та ін.» [17, с. 15]. Фор-

мулою вважають структурні частини тексту фольклорного твору: найменування реалії, дії, описи ситуацій, словесний образ [10, с. 21]. У значенні *епічна формула* інколи використовують терміни *поетична формула, постійний епітет, стійкий словесний комплекс, поетичне кліше*.

Поняття формули як стилістичного стереотипу (кліше) закріплює і узагальнює різні складники поетичного зображення, опису події. У фольклористиці формула здебільшого розглядається як обов'язковий елемент «поетики тотожності», характерної для фольклору, і одночасно як спосіб вираження різних сторін світогляду середовища, яке творить і використовує епос [14, с. 150].

Формулу розуміють у широкому і вузькому значенні. Так, вузьке розуміння епічної формули подане в дослідженнях Р. Джонса [19, с. 91], який вважає, що епічна формула – це сполучення на зразок *в чисте поле, на сиру землю, на праву ногу*. Широке тлумачення формули представлено у М. Перрі, А. Лорда. М. Перрі визначає епічну формулу як «групу слів, яка регулярно використовується в тих самих метричних умовах для вираження встановленої суттєвої ідеї» [20, с. 73–147]. Приєднуючись до цього визначення і коментуючи його, А. Лорд підкреслював, що не варто ототожнювати формули із стереотипними повторами (мовиться про групу слів, «які можуть змінювати свій смисл в різних контекстах і у різних оповідачів») [20, с. 30].

Поняття «формула» (стосовно обрядової пісні) Т.О. Івахненка окреслює так: «Під формулою обрядової пісні ми розуміємо наявність у тексті загальних місць (*loci communes*) – стійких повторів компонентів словесного матеріалу (опорних тем, образних стереотипів, постійних епітетів й інших тропів), які у композиційному плані схематично підкреслюють предикативну природу формульності» [7, с. 4].

Існування у фольклорному тексті формул-ситуацій (загальних місць, епічних місць, формул-тропів, формул-заспівів, формул-зачинів, формул-кінцівків, які конструюються із дрібніших формульних одиниць – формул-мікроситуацій, формул-віршів, формул-фразеологізмів тощо) визначає З.М. Петеньова: «У формульності відображається традиційність як основна, визначальна властивість мови фольклору, що вирізняє його з-поміж інших систем мовної структури. Фольклорні тексти становлять фольклорну мікросистему, утворену із формульних одиниць різної довжини і ступеня ускладнення: двослівні епічні формули об'єднуються у складніші формульні одиниці тощо. Складні епічні формули можуть становити вірш, троп, звертання, стійкий словесний комплекс, мікроситуацію» [12, с. 15, 17].

Питання формульності розглядає Ю.М. Лотман. Він зараховує фольклор до художніх явищ, структури яких наперед задані, тобто передбачають наявність якихось сталих, повторюваних, шаблонних компонентів різного ступеня складності, що поєднуються на основі певних правил: «Правила відбору лексики, правила побудови метафор, ритуалістика оповіді, суворо

визначені і наперед відомі слухачеві можливості сюжетних поєднань, *loci communi* – цілі шматки застиглого тексту – утворюють цілком своєрідну художню систему. Причому, що особливо важливо, слухач озброєний не тільки набором можливостей, але і парно протиставленим йому набором неможливостей для кожного рівня художньої конструкції» [9, с. 350].

На формульність як універсальну ознаку уснопоетичної мови звертає увагу М.О. Кумахов: «Характерними ознаками уснопоетичної традиції виступають не тільки її давність і стійкість, але і сукупність властивих їй стереотипних і типових формул, які належать до найбільш універсальних властивостей поетичної мови усної поезії» [8, с. 59] (курсив наш – Т. Б.).

Застосовувані для характеристики мови фольклору поняття *формула, стереотип, трафарет, кліше* тощо є синонімічними, такими, що можуть бути означені (об'єднані) поняттям *універсалія* (стосовно текстів певного жанру – *текстово-образна універсалія*).

Сучасні дослідники, послуговуючись запропонованими поняттями мовних універсалій стосовно до різних мовних, мовностильових явищ, пропонують розрізняти їхні типи. Так, на позначення типових одиниць, характерних для художніх текстів (в тому числі й фольклорних), засвідчено використання термінів *народнописенні універсалії* (С.Я. Єрмоленко) [4, с. 151] – про використання в авторській поезії прийому метафоричного зіставлення явора, дуба з людиною; *поетичні універсалії* (С.Я. Єрмоленко) [5, с.12–13] – про існування в світовій поезії, в загальнолюдському мисленні в його поетичних вимірах образів, характерних для різних культур з відмінним їх потрактуванням (дослідник розглядає семантику поетичної універсалії *крила*); водночас С.Я. Єрмоленко активно послуговується термінами *універсальна формула* [4, с. 147], *традиційна формула* [4, с. 146], *формула-символ* [4, с. 30], *фольклорна формула* [4, с. 21, 65], *пісенна формула* [5, с. 127], *поетична формула* [5, с. 127], *усталена формула* [5, с. 127], а також *психологічна константа* [4, с. 30] на позначення усталених формул, символів у мові фольклору, усталених реалій матеріального і духовного життя, що формують своєрідне просторове і часове поле народнописенного твору.

Ідею універсальності мовностильової специфіки фольклорних творів поділяє Л.А. Астаф'єва (1993 рік). Так, досліджуючи сюжет і стиль билин, дослідник ставить за мету «встановлення стійких смислових і художніх універсалій, характерних для різних сюжетних типів билин» [1, с. 3].

Закономірними є два підходи до розуміння поняття мовної універсалії: структурно-типологічний і комунікативний, або системно-діяльнісний. Якщо перший є фактологічним, описовим за своєю сутністю, стосується рівня мовних систем, то другий є динамічним, діяльнісним, функціонально-комунікативним: він стосується рівня реалізації різних мовних систем. Н.С. Болотнова запропонувала виокремлення комунікативних універсалій, які «інтерпретуються як динамічні структури, що мають діяльнісну основу, орієнтовані на міжособистісне спілкування у межах однієї або кількох сфер комунікації з урахуванням не тільки лінгвістичних, але і соціально-психологічних, когнітивних та інших факторів. У цьому разі *комунікативні універсалії* розглядаються на рівні, як правило, системи реалізації однієї мови, що регулює спілкування в одній або кількох сферах комунікації» [3, с. 78]. Загалом же комунікативні універсалії Н.С. Болотнова розуміє як «правила, загальні принципи словесно-художнього структурування тексту, орієнтовані на

«діалогічну гармонію» автора і читача, тобто досягнення певного комунікативного ефекту» [3, с. 77].

Розглядаючи комунікативні універсалії, що мають лексичну основу (наприклад, асоціацію в поезії *биди* зі стимулом *відростати*, що мотивується типовим асоціатом як *крила*), Н.С. Болотнова починає розуміти їх як лексичні регулятиви, що визначають мовномисленнєву діяльність читача, його «співтворчість». Автор вважає, що «їх подальше вивчення становить безсумнівний інтерес не тільки для розроблення методики змістової інтерпретації тексту, але й для розв'язання проблеми гармонізації спілкування автора і читача» [3, с. 86] (у думках – співця і слухачів).

Ідеї Н.С. Болотнової знайшли подальший розвиток у наукових студіях І.М. Тюкової. У дисертаційній розвідці І.М. Тюкова проаналізувала комунікативні універсалії та їх лексичне втілення у ліриці Б.Л. Пастернака (2005 рік). Дослідник описує лексичні регулятивні засоби та способи регулятивності, за допомогою яких організуються художні тексти. Вона доводить, що однією з необхідних умов розуміння естетичного змісту художнього твору є орієнтація адресанта на універсальні правила організації мовної тканини тексту – комунікативні універсалії. На думку автора, дія таких «правил протягом всього змістового розгортання тексту визначає його регулятивність – здатність керувати інтерпретаційною діяльністю адресата» [15, с. 28].

Вважаючи, що універсалії в тексті пов'язані зі встановленням деяких загальних принципів текстової діяльності, зумовлених особливостями мовної особистості комунікантів, І.М. Тюкова на позначення *універсалій (комунікативних універсалій)* послуговується термінами *регулятиви, типові регулятивні моделі й структури, доміанти стилю (тексту), константи, синтаксичні регулятиви* тощо [15].

Проблему існування ономастичних універсалій вперше порушила А.В. Суперанська (1972 рік), зарахувавши до них власні імена – топоніми і антропоніми. В.В. Денисова (2003 рік) розглянула ономастичні універсалії на матеріалі монгольських мов.

В.А. Чабаненко (2002 рік) асоціативною універсалією назвав фігуру паралелізму – суттєву стильову структуру синтаксично-стилістичної організації фольклорних текстів.

Універсальність текстово-образних структур у народних думках розглядаємо у двох планах: як універсальну структуру мовної системи (граматики), що базується на функціонуванні універсальних мовних знаків; як універсальну конструкцію текстів окремого жанру, що забезпечує його цілісність, можливість відтворення, існування варіантів. Отже, універсалії в текстах дум – це і лексико-синтаксичні повторювані конструкції, і поліфункціональні образно-змістові мовні структури. Лексико-синтаксична повторюваність як основа існування текстово-образних універсалій пов'язана з існуванням їх варіантів, що орієнтовані на інваріант.

Імпровізаційний характер відтворення текстів дум як мотивував появу власне їхніх численних варіантів, так і зумовлював виникнення різновидів усіх моделей у логіко-граматичному аспекті.

Формула, епічна формула – це стійкий словесний комплекс.

Використання терміна *формула* вважаємо доцільним лише у вузькому розумінні, а саме для позначення чітко окресленої одиниці, регулярно повторюваного відрізка мовлення зі збереженням компонентного складу (постійний епітет, складне слово, тавтологічна структура, порівняння тощо). Якщо *фор-*

мульність переважно вказує на форму, певний структурний тип змістової одиниці, то термін *текстово-образна універсалія* насамперед актуалізує призначення певної мовної одиниці, її функціональне навантаження, змістову сутність; водночас представляє певну формулу, тобто складається з окремих взаємопов'язаних елементів, які загалом становлять єдність у плані структури і змісту.

Текстова ж універсалія як широке поняття охоплює і власне формули (регулярно повторювані структури), і усталені прийоми мовної організації фольклорного стилю (такі структури не завжди дотримуються закономірної повторюваності компонентного складу, а будуються за усталеною моделлю: наприклад, текстова універсалія паралелізму формується на основі зіставлення та порівняння).

Якщо *мовні універсалії* розуміють як «спільні для усіх або більшості мов світу ознаки, явища, закономірності, властивості, структури, тенденції» [16, с. 688–689], то текстово-образна універсалія стосується закономірностей побудови певного тексту. Це часто повторювана структурно-змістова словесна єдність різної довжини, що функціонує у тексті як компонент твору в ролі композиційної і стилістичної одиниці і виконує роль певного еталону, взірця для позначення відповідних реалій дійсності, ставлення до них мовця (мовного колективу як етноспільноти).

Ознаками текстово-образних універсалій є повторюваність у тексті (текстах) як в окремому різновиді, так і взагалі в певній підсистемі мови; відтворюваність у відносно сталому компонентному складі; семантична цілісність, що зближує їх із загальномовними фразеологізмами. Для текстово-образних універсалій характерні гнучкість, пристосованість до контексту, ритмомелодійного ладу, *варіативність*, що, на думку К.В. Чистова, є обов'язковою умовою існування мовних стереотипів [18, с. 160–161].

До текстово-образних універсалій належать як структури, що характерні для фольклору взагалі (наприклад, *батько-мати, щука-риба, хліб-сіль, срібло-золото, гаразд-добре*), так і ті, що представлені лише в думових текстах (наприклад, *піший пішаниця, чужа чужаниця, конна конаниця*), а також ті, що утворені за принципом фольклорних поетичних засобів, тобто в основі яких лежить універсальний спосіб поетичного зображення дійсності (наприклад, фігура паралелізму).

Отже, поєднання повторюваних у тексті двох і більше одиниць мови (поєднання двох слів у складне слово – іменник, дієслово, прислівник), службової частини мови та повнозначної, двох слів за допомогою сполучника (двох іменників, дієслів, прислівників), двох і більше слів за допомогою безсполучникового зв'язку (іменників, дієслів), двох (мінімум) і більше повнозначних слів за допомогою підрядного зв'язку (прикметника та іменника, дієслова та іменника, дієслова і прислівника та інших комбінацій ускладненого типу) дають підстави розглядати такі структури як текстово-образні універсалії. Це переважно мікроодиниці, мінімальні структури, які не піддаються подальшому членуванню, тобто словосполучення, складні слова та прийменниково-іменникові форми.

Отже, складне слово, сурядне або підрядне сполучення слів функціонують у досліджуваних джерелах як текстово-образні універсалії. Вони можуть належати до фольклоризмів (*батько-мати, хліб-сіль, дрібний мак*) або ж, відповідно до текстової організації думового епосу, становлять поєднання слів, що: 1) визначають стильову домінанту аналізованих творів; 2) міс-

тять одиниці, які концентрують ідейно-тематичний та емоційно-образний зміст, тобто співвідносні з певними концептами; 3) безпосередньо стосуються розгортання сюжету (вказують на «рух» сюжету через семантику компонентів, що входять до текстової універсалії).

До текстово-образних універсалій думового епосу зараховуємо також макроодиниці, утворені внаслідок універсального прийому фольклорної поетики – стилістичні фігури, які організують думку і, «на відміну від тропів, не додають нового змісту, а посилюють естетичний вплив мови» [11, с. 452]. Конструкції з паралелізмом, періодом досить місткі: вони об'єднують мікроодиниці – текстові універсалії різних рівнів. У системі думового епосу зазначені структури можна порівняти зі стилістичним засобом, який збільшує смислову виразність повідомлень, дискурсів і має *регулярні моделі реалізації* (курсив наш – Т. Б.); засобом утілення найбільш інформативної і творчої форми реалізації значень (смислу) мовця [2, с. 341].

Як одиниця тексту-універсуму текстово-образна універсалія обов'язково передбачає:

- характеристику міні- і макроструктури;
- врахування компонентного складу виокремлених структур;
- з'ясування синтаксичної функції текстово-образних універсалій;
- лексичне наповнення текстово-образних універсалій, що впливає на тематичну спрямованість та естетичний ідеал тексту;
- наявність таких ознак, як, зокрема, стереотипність, регулятивність.

Текстово-образні універсалії – універсальні знаки мовної / мовленнєвої системи, що здатні виконувати кілька функцій. Відповідно до аспекту аналізу текстово-образних універсалій розглядаємо їх з логіко-граматичної і композиційно-стилістичної позицій.

Логіко-граматична характеристика текстово-образних універсалій передбачає граматичну класифікацію складників думових текстів.

Грамматичні текстово-образні універсалії – конструкції, вичленовані шляхом сегментації речення (тексту). Вони становлять мовні моделі, тобто утворені за наявними в мові схемами. Специфіка їх саме як текстово-образних універсалій пов'язана безпосередньо із семантикою та стилістичними функціями, тобто з обов'язковою здатністю мовного знака мати, окрім плану вираження, план змісту, бути асиметричним, багатоаспектним.

На основі логіко-граматичного аналізу текстово-образних універсалій виділено такі їхні різновиди: атрибутивні, адвербіальні, субстантивні, вербальні, предикативні. Кожен із зазначених різновидів має свої специфічні ознаки.

Логіко-граматичний погляд на універсалії, згідно з постулатами стилістики ресурсів, становить власне структурний підхід, який у кінцевому результаті спрямований на виявлення особливостей функціонування мовних одиниць у досліджуваних текстах.

Текстово-образні універсалії безпосередньо впливають на композиційну організацію думи. У побудові будь-якого тексту виділяють такі його структурні елементи, як зачин, кінцівка та основна частина. Характерними є такі одиниці будови і для дум.

Стилістичні текстово-образні універсалії пов'язані з їх художньо-естетичною функцією у фольклорному тексті. Фольклорні текстово-образні універсалії увиразнюють етнічні, наці-

ональні особливості твору. Так, в українських народних думках утворюється постійний зв'язок між номінацією *голуб* і поняттям «брат», пор.: *вовк* – ворог, вісник смерті; *ворон* – вішун загибелі. Універсальність мовних фактів не заперечує їх національної специфіки, а навпаки, виділяє, підкреслює її, про що, наприклад, аналізуючи народні казки, пишуть Л.В. Полубиченко та О.О. Єгорова: «Закономірне питання про національну специфіку традиційних формул як фактів культури різних народів, причому саме універсальність (курсив наш – Т. Б.) фольклорної казки як жанру становить те спільне, на тлі якого особливо очевидними можуть постати національно зумовлені відмінності у світосприйнятті, якщо такі наявні» [13, с. 8].

**Висновки.** Отже, текстова-образна універсальність – когнітивно-психологічне ментальне утворення, втілене у відповідну мовну форму (модель), що функціонує в художньому континуумі, відбиваючи схематизований образ явища, людини, речі, й ґрунтується на оцінній семантиці – типовій (взірцевій, еталонній) для певного класу явищ, речей.

Термін *текстова-образна універсальність* суттєво засвідчує специфіку усномовного імпровізаційного творення народного героїчного епосу.

#### Література:

- Астафьева Л.А. Сюжет и стиль былины : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.09 «Фольклористика» / Л.А. Астафьева. – М., 1993. – 36 с.
- Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
- Болотнова Н.С. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в художественном тексте / Н.С. Болотникова // Филологические науки. – 1992. – № 4. – С. 75–87.
- Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.
- Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
- Иванов В.В. Волхв / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифологический словарь / гл. ред.: Е.М. Мелетинский. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 129.
- Івахненка Т.А. Славесня формулы і композиційна схеми календарно-абрадавих песенних тэкстау / Т.А. Івахненка // Вестник Беларускага дзержаунага універсітэта. Серыя 4. – 2004. – № 2. – С. 3–8.
- Кумахов М.А. К проблеме языка эпической поэзии / М.А. Кумахов // Вопросы языкознания. – 1979. – № 2. – С. 48–60.
- Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
- Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской необрядовой лирики (к изучению эстетики устнопоэтического канона) / Г.И. Мальцев // Русский фольклор. – 1981. – Т. 21. – С. 13–37.
- Стилістика української мови / [Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
- Петенева З.М. Язык и стиль русских былин / З.М. Петенева. – Львов : Изд-во при Львовском госуд. ун-те изд-го объединения «Вища школа», 1985. – 209 с.
- Полубиченко Л.В. Традиционные формулы народной сказки как отражение национального менталитета / Л.В. Полубиченко, О.А. Єгорова // Вестник Московского государственного университета. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 1. – С. 7–22.
- Путилов Б.Н. Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика / Б.Н. Путилов. – М. : Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 295 с.
- Тюкова И.Н. Коммуникативные универсалии и их лексическое воплощение в лирике Б.Л. Пастернака: на материале книги «Сестра моя – жизнь» : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И.Н. Тюкова. – Томск, 2005. – 30 с.
- Українська мова: Енциклопедія / голова редкол.: В.М. Русанівський. –К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
- Ухов П.Д. Атрибуции русских былин / П.Д. Ухов. – М., 1970. – 190 с.
- Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / К.В. Чистов. – Л. : Наука, 1986. – 304 с.
- Jones R. Language and prosody of Russian folk epic / R. Jones. – Paris, 1972. – 121 p.
- Lord A.V. The Singer of Tales / A.V. Lord. – New York, 1968. – 304 p.

#### Беценко Т. П. Термин «текстова-образная универсальность» в лингвистическом устнословесноведении

**Анотація.** В статті розглянуто співвідношення термінової формули та текстова-образної універсальності щодо аналізу фольклорних текстів. Обґрунтовано цілесобразність використання останнього. Предложено спробу охарактеризувати вказані термінопоняття.

**Ключевые слова:** формула, текстова-образная универсальность, язык фольклора, фольклорный текст.

#### Betsenko T. Term “text-shaped universality” in linguafolklor

**Summary.** In the article correlation of terms is considered formula and text-vivid universality in relation to the linguistic analysis of folk-lore texts. Grounded expedience of application last.

**Key words:** formula, text-vivid universality, language of folk-lore, folk-lore text.

**Булик-Верхола С. З.,**  
доцент кафедри української мови  
Національного університету «Львівська політехніка»

**Теглівець Ю. В.,**  
доцент кафедри української мови  
Національного університету «Львівська політехніка»

## ЧУЖОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ФОТОСПРАВИ

**Анотація.** У статті досліджено особливості запозичень у термінології фотосправи. Визначено основні мови-джерела поповнення словникового складу цієї терміносистеми.

**Ключові слова:** термінологія фотосправи, запозичення, мова-джерело.

**Постановка проблеми.** Розвиток науково-технічного прогресу зумовлює появу нових термінів. Питання доцільності використання чужомовних запозичень у термінології є актуальним, оскільки саме терміни є основним джерелом наповнення лексичного фонду будь-якої мови. Чужомовні запозичення свідчать про високий рівень розвитку будь-якої мови. Через інтернаціоналізацію наукової термінології, відсутність у запозичених термінах додаткових стилістичних конотацій виникає потреба у нових запозиченнях. Українська мова, запозичуючи чужомовні слова, пристосовує їх до власних літературних норм.

**Метою статті** є з'ясування особливостей наповнення лексичного складу термінології фотосправи чужомовними запозиченнями. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати шляхи запозичення, визначити особливості пристосування чужомовних термінів фотосправи до норм сучасної літературної мови. Відсутність ґрунтовних наукових праць щодо лексичного наповнення термінології фотосправи визначає актуальність дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблему запозичень у своїх працях розглядали А. Д'яков, З. Куделько і Т. Кияк [1], І. Кочан [2] Л. Симоненко [3], С. Булик-Верхола [4], Л. Малевич [5] та інші вчені.

**Виклад основного матеріалу.** «Проникаючи в нове мовне середовище, запозичене слово пристосовується до чужої лексичної системи, входить у нові для нього лексичні зв'язки. Процес адаптації – це формування лексичних зв'язків слова в новій системі, створення серій і рядів типових уживань його у мові, що узагальнюються і є достатніми для актуалізації значення» [2, с. 5].

Суттєві відмінності процесу запозичення чужомовних термінів від запозичення слів загальноживаної лексики полягають у «використанні переважно писемного шляху проникнення нових слів і можливості свідомого впливу на формування термінологічних систем» [2, с. 9]. На думку І. Кочан, в українській мові домінує принцип золотієї середини: іншомовні слова, які не мають національних відповідників, адаптуються й розчиняються в потужному арсеналі «національних слів» [6, с. 17]. З огляду на це міжнародна лексика не порушує внутрішню структуру мови, а забезпечує контакти з іншими мовами світу і вказує на високий рівень української літературної мови.

У сучасній українській термінології фотосправи є значна кількість запозичень. З латинської мови походять терміни *абе-*

*рація, альbedo, градієнт, дисперсія, дисторсія, дифракція, діоптрія, діафрагма, експозиція, експонетр, кадр, кандела, композиція, конденсор, матриця, мобілографія, негатив, об'єктив, регресія, реографія, репродукція, рефлексія, фільтр, фокус.*

Термінами грецького походження є *аерограф, ахромат, калотипія, панорама, прототип, синхронізм, стерео, фотографія.*

Велику кількість запозичень маємо з англійської мови: *дагеротипія, зум, інтерполяція, інтерфейс, кернінг, крон, кроп, піксель, плагін, просьюмер, селфі, спотинг, софтбокс.*

Частина термінів запозичена з французької мови: *байонет, вінтаж, екран, касета, каше, колаж, контраст, монтаж, моноколь, муар, натюрморт, ню, портрет, ретуш, силует, слайд.*

Незначна кількість термінів німецького походження: *бленда, білк, лінза, растр, штатив.*

Виявлено поодинокі терміни з іспанської мови – *ласо*, з японської мови – *боке*.

Наукова термінологія має досить високу здатність сприймати чужомовні запозичення. Це означає, що зростання словникового складу мови через поповнення наукової термінології обов'язково супроводжується процесом запозичення окремих чужомовних слів, особливо разом із запозиченням відповідного наукового поняття.

Одним із найпоширеніших способів побудови нових термінів є пряме запозичення. Пряме запозичення може бути повним або частковим. Об'єктом повного запозичення є і зовнішня, і внутрішня форма. Термін пристосовується до фонетичних та морфологічних особливостей мови-реципієнта [1, с. 109]. У цьому випадку термін піддається транслітерації. Зміни в цих запозиченнях узгоджуються з нормами сучасної української літературної мови.

У термінолексичі фотосправи виявлено такі повні запозичення: *флінтглас* (нім., оптичне скло зі значною кількістю окису свинцю, завдяки чому має великий показник заломлення), *растр* (нім., оптичний пристрій для структурного перетворення пучка променів світла, які застосовуються під час відтворення напівтонових оригіналів для отримання дрібноточкового зображення), *блюмінг* (англ., виникнення кольорової облямівки між дуже світлими і темними ділянками зображення, знятого цифровою фотокамерою), *боді* (англ., у фотоіндустрії один із варіантів постачання фотокамери під час продажу, коли покупець одержує фотокамеру без об'єктива), *кроп-фактор* (англ., співвідношення лінійного розміру кадру цифрових камер (визначається розмірами сторони світлочутливої матриці) та розміру стандартного кадру 35-міліметрової плівки), *негатив* (лат., зображення на світлочутливій плівці чи пластинці, в якому світлі місця знімка виходять темними, а темні – світлими), *селфі* (англ., вид фотографії, автопортрет, зроблений за до-



помогою камери смартфона чи веб-камери), *вінтаж* (фр., фотовідбиток, зроблений одночасно з негативом або відразу після цього), *панорама* (гр., фотографічний знімок або телевізійний кадр із широким (більше за 100°) кутом зображення), *піксель* (англ. найдрібніша одиниця цифрового зображення в растровій графіці), *альbedo* (лат., число, що показує, яку частину променевої енергії, що падає на тіло, відбиває його поверхня), *боке* (япон., ефект розмиття фону у фотографії, прийом у фотографії, коли частина зображення залишається не у фокусі), *екран* (фр., поверхня для відтворення світлових зображень, сигналів) тощо.

Серед прямих лексичних запозичень трапляються трансформовані терміни, що зазнають зміни афіксів: *байонет* (фр. *baïonnette* – система кріплення об'єктива до фотоапарата), *бленда* (нім. *blende* – пристрій, яким захищають об'єктив кіно- або фотоапарата від небажаних під час знімання променів світла), *дагеротипія* (англ. *daguerreotypy* – спосіб отримання зображення предметів на металевій пластинці, покритій йодистим сріблом), *дисперсія* (лат. *dispersio* – залежність показника заломлення світла від довжини хвилі), *колаж* (фр. *collage* – прийом в образотворчому мистецтві, коли ціле створюється з фрагментарного), *міра* (фр. *mire* – найпростіший фотооб'єктив, що складається з одного двоопуклого скла), *каше*, *каші* (фр. *cacher* – непрозорі або напівпрозорі заслінки, застосовувані для спецефектів або з технічною метою), *фільтр* (лат. *filtrum* – у традиційній плівковій фотографії спеціальне скло, яке встановлюється на об'єктив з метою зміни зображення), *аберація* (лат. *aberratio* – нечіткість або викривленість зображення, що його дають оптичні прилади), *дисторсія* (лат. *distorsio* – одна з монохроматичних аберацій оптичних систем, що проявляється в неоднаковому збільшенні різних частин предмета), *дифракція* (лат., огинання хвилями (звуковими, світловими та іншими) зустрічних перешкод), *ахромат* (грец. *Ἀχρόματос* – об'єктив, у якому виправлено нечіткість і забарвлення зображення, зумовлені сферичною та хроматичною абераціями).

Менш продуктивним способом є часткові запозичення (калькування), під час яких об'єктом запозичення є лише внутрішня форма. У термінології фотосправи виявлено повні кальки, коли «здійснюється буквальный переклад елементів слова з мови-продуцента на мову-реципієнта» [1, с. 110]. Наприклад, *черевик* (*shoe*) (спеціальне пристосування на корпусі фотоапарата для встановлення зовнішнього спалаху, «гарячий» черевик (*hot shoe*) (має синхроконттакт для включення спалаху, завдяки якому спалах спрацьовує одночасно із затвором).

Серед термінів фотосправи виявлено абрєвіатури, запозичені в готовому вигляді без перекладу з мов міжнародного спілкування, зокрема з англійської мови: *TIFF* (Tag Image File Format або Tagged Image File Format – формат даних для збереження зображень із високою якістю і зменшенням розміру файлу стисненням без втрати якості), *JPG* або *JPEG* (Joint Photography Experts Group – графічний формат, стандартний спосіб стиснення графічних файлів із втратою якості), *GIF* (Graphic Interchange File – 8-бітний растровий графічний формат, що використовує до 256 чітких кольорів із 24-бітного діапазону RGB), *RGB* (red, green, blue – стандартна схема кольорів для цифрових зображень), *PNG* (Portable Network Graphics – графічний формат, який використовується в Інтернеті; може містити і 8-, і 48-бітну кольоровість), *TTL* (Through the lens –

спосіб вимірювання експозиції безпосередньо через знімальний об'єктив фотоапарата або кінокамери) тощо.

Чужомовні запозичення часто стають основою для складених термінів, що дає змогу систематизувати поняття за родо-видовими ознаками: *автофокус* – *автофокус активний*, *автофокус пасивний*, *автофокус покадровий*; *вуаль* – *вуаль кольорова*, *вуаль фотографічна*; *дисперсія* – *дисперсія світла*, *дисперсія аномальна часткова*; *експозамір* – *експозамір матричний*, *експозамір TTL*, *експозамір сегментний*; *ефект* – *ефект освітлення*, *ефект червоних очей*, *ефект Сабатьє*, *ефект Шварцшильда*; *негатив* – *негатив кольоровий*, *негатив чорно-білий*; *об'єктив* – *об'єктив дзеркальний*, *об'єктив довгофокусний*, *об'єктив портретний*; *фільтр* – *фільтр бар'єра*, *фільтр ультрафіолетовий*; *фотоапарат* – *фотоапарат дзеркальний*, *фотоапарат компактний*, *фотоапарат панорамний*; *фотографія* – *фотографія кольорова*, *фотографія іміджева*; *фотомонтаж* – *фотомонтаж механічний*, *фотомонтаж комп'ютерний*.

У складених термінах фотосправи можна виділити такі типи:

– утворені поєднанням кількох чужомовних компонентів: *ефект Сабатьє*, *ефект Шварцшильда*, *коефіцієнт трансфокації*, *штатив фотоапарата*;

– такі, що поєднують власне український та запозичений компоненти: *вільний фокус*, *передній плагін*, *баланс кольорового зображення*, *гіперфокальна відстань*, *градації сірого*, *друк альбуміновий*, *величина апертурна*, *видошукач оптичний*, *експонометр точковий*, *зменшення діафрагми*, *кратність зума*, *крок екпокореції*, *лінза насадна*, *масштаб зображення*, *мітка автофокуса*, *насадка діоптрійна*, *ступінь експозиції*, *вільний фокус*;

– такі, у яких один компонент є українським, інший – гібридним (складне слово, утворене з чужомовного та українського компонентів): *вицвітання фотовідбитків*, *колерит фотозображення*, *люкс-одиниця освітлення*, *об'єктив довгофокусний*.

Терміни-гібриди виявлено серед однослівних термінів, що виникли внаслідок додавання до чужомовних основ питомих словотвірних формантів: *віньєтування*, *діафрагмування*, *експонування*, *кадрування*, *зумування*, *клонування*, *кодування*, *тонування* тощо.

Серед складних термінів виділяємо такі:

– утворені поєднанням двох чужомовних терміноелементів: *автофокус*, *аерофотоапарат*, *астрофотографія*, *кроп-фактор*, *денситометр*, *екпокореція*, *камера-обскура*, *телеконвертер*, *телеоб'єктив*, *фотографюра*, *фотограмметрія*, *фотомонтаж*;

– утворені поєднанням чужомовного терміноелемента та українського слова. Серед таких термінів можна виявити: а) терміни з чужомовним терміноелементом у препозиції: *автоспалах*, *експозамір*; *синхровитримка*, *фотознімання*; б) терміни з чужомовним терміноелементом у постпозиції: *світлофільтр*.

**Висновки.** Отже, запозичення є одним зі шляхів поповнення лексичного складу термінології фотосправи. Залучення чужомовних запозичень дає змогу українській термінології органічно вписуватись у світовий науково-технічний контекст. Входячи до терміносистеми, чужомовні слова зазнають відповідної фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації, що сприяє розширенню і збагаченню сучасної української термінології фотосправи.

*Література:*

1. Основи терміноворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / [А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько]. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
2. Кочан І. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології: [навч. посібник] / І. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.
3. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / [Л. Симоненко, С. Соколова, М. Годована]. – К. : Наукова думка, 1993. – 237 с.
4. Булик-Верхола С. Традиція запозичень в українській музичній термінології / С. Булик-Верхола // Українська філологія: школи, постаті, проблеми : збірник наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998 р.). – Львів : Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 89–99.
5. Малевич Л. Мовна і позамовна детермінованість процесів термінологічного запозичання / Л. Малевич // Наукові записки. Серія «Філологічна»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». – Вип. 14. – Острог : Вид-во. Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. – С. 411–415.
6. Кочан І. Іншомовні слова, калька чи національні відповідники? / І. Кочан // Українська наукова термінологія : збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу». – № 2. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 9–26.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
8. Словник фотографічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bankstatey.com/index.php?newsid=1929>.

**Булык-Верхола С. З., Тегливец Ю. В. Иноязычные заимствования в терминологии фотодела**

**Аннотация.** В статье исследованы особенности заимствований в терминологии фотодела. Определены основные языки-источники пополнения словарного состава этой терминосистемы.

**Ключевые слова:** терминология фотодела, заимствования, язык-источник.

**Bulyk-Verkhola S., Tehlivets Y. Foreign borrowings in the photography terminology**

**Summary.** The peculiarities of the photography terminology borrowings have been dealt with in this article. The main languages-sources of the photography terminology vocabulary replenishment have been identified.

**Key words:** photography terminology, borrowings, source language.

**Валігура Г. А.,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри філологічних і суспільних дисциплін  
ПВНЗ «Буковинський університет»

## КАУЗАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ В РЕЧЕННЯХ З ІЛОКУТИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ

**Анотація.** У статті аналізуються структурно-семантичні особливості висловлень з ілокутивними дієсловами, а також розглядаються каузативні відношення у таких висловленнях. З'ясовується, яким чином створюється семантичне ускладнення простого речення, які способи вияву другої пропозиції у семантично неелементарному реченні з ілокутивними предикатами.

**Ключові слова:** ілокутивні дієслова, каузація, семантично неелементарне речення, каузальні відношення.

**Постановка проблеми.** Питання прагматичного аспекту мовлення, пов'язані із суб'єктом мовлення, його адресатом, ситуацією мовлення та взаємозв'язком цих категорій, займають широку галузь сучасного мовознавства. У зв'язку з суб'єктом мовлення вивчається мета висловлювання, створюється так звана ілокутивна сила висловлення, тісно пов'язана з функцією мовленнєвого акту. У процесі мовлення (акті мовлення) створюється відповідний комунікативний контекст, у якому реалізуються певні мисленнєві дії та цілі. Ілокутивний акт, чи ілокутивна сила (ілокутивний ефект), – це використання мовного виразу в одній із комунікативних функцій для ствердження факту дійсності, наказу, обіцянки тощо, тобто для здійснення певного мовленнєвого акту.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На важливість вивчення мовленнєвого спілкування та мовленнєвого впливу звертали увагу багато мовознавців (Дж. Остін, Дж. Серль, Г.О. Золотова, Л.А. Кисельова., Ю.Д. Апресян, О.Г. Почепцов та ін.). Зокрема, важливою вважаємо думку мовознавців про те, що варто розмежовувати власне спілкування й ефективне спілкування, на що звернув увагу А. Шафф [4, с. 343]. Власне спілкування – це «будь-який процес створення знаків одним співрозмовником і сприйняття цих знаків іншим за умов однакового розуміння цих знаків обома співрозмовниками» [4, с. 344]. Ефективне цілеспрямоване спілкування – це таке спілкування, яке «передбачає досягнення запланованого суб'єктом мовлення ефекту його регулятивного впливу на адресат, тобто прагматичного ефекту» [4, с. 344].

**Метою статті** є системний комплексний аналіз функціонування ілокутивних дієслів у сучасній українській мові з урахуванням основних параметрів їх структури та семантики, а також з урахуванням ситуації мовлення. У статті проаналізовані функції, комунікативне призначення та семантика ілокутивних дієслів, критерії розмежування різноманітних ілокутивних актів у функціональному аспекті.

**Виклад основного матеріалу.** Мовленнєві дії є одним із регуляторів соціального життя і зумовлюють структуру людських стосунків. За словами Р. Блакара, «висловитися нейтрально неможливо», адже будь-яке висловлювання містить певну мету, що свідчить про наявність у мовця стратегічного замислу [1, с. 89]. За допомогою мовлення особа чинить вплив на партнера по

комунікації, змушуючи його почати, змінити або завершити яку-небудь діяльність, впливає на прийняття ним рішення чи на його уявлення про світ. Мовленнєвий вплив пов'язаний із метою мовця – суб'єкта мовленнєвого впливу, який регулює діяльність свого співрозмовника (не тільки фізичну, але й інтелектуальну). Мовлення використовується для того, щоб спонукати співрозмовника до певної дії та викликати відповідну реакцію. Будь-яке висловлення містить пропозиційний зміст, що є відображенням певної ситуації дійсності. Однак зміст речення, окрім основної пропозиції, має й іншу інформацію, зокрема про мовця, про його внутрішній стан, ставлення до власного висловлення, до співрозмовника та інші аспекти комунікативної ситуації. Такий компонент змісту речення можна назвати прагматичним. Прагматичний компонент називають ще ілокутивним, маючи на увазі поняття ілокутивної сили, або ілокутивної функції, висловлення.

Основа мовленнєвих дій становлять так звані ілокутивні дієслова (наприклад, *вимагати, переконувати, призначати, попереджати, вмовляти, закликати, наказувати, заперечувати, засуджувати, забороняти, випросити, веліти, запропонувати, радити, ухвалити, посилати, благословляти*). У семантичній структурі ілокутивних дієслів є компоненти, що описують мету мовлення. Здійснюючи ілокутивний акт, мовець має намір отримати певний результат, змушуючи слухача розпізнати його намір. У такому акті використовуються речення для висловлення свого комунікативного наміру.

Вживання в реченні ілокутивних дієслів допомагає мовцю здійснити певну дію, яка і названа цими дієсловами. Наприклад, у реченні *«Я обіцяю вам, панове, коли перейму в стадок литовську корону, правити за вашою радою як провідник усього русинського язика»* (Р.І. Іваничук) вживання ілокутивного дієслова *обіцяти* є специфічною дією з метою дати обіцянку. Або *«Віднині проголошуємо прийняття всіма православними єдиного апостольського григоріанського календаря і закриваємо ваше поганське капище, поки не складете присягу в тому, що всі господні празники святкуватимете в одні дні з католицькою церквою»* (Р.І. Іваничук). Це речення, як і попереднє, містить визначений намір – проголошення григоріанського календаря, – а пряме називання ілокутивних дієслів *проголошуємо* та *закриваємо* є мовленнєвою дією.

Ілокутивний потенціал висловлення – це той вплив, який мовець чинить на співрозмовника. Він виявляється у різних типах висловлювань:

- 1) вплив на співрозмовника через інформування;
- 2) вплив на співрозмовника через спонукання дати відповідь на поставлене запитання;
- 3) вплив на співрозмовника через пряме чи непряме спонукання;
- 4) вплив на співрозмовника через передачу емоцій з метою викликати відповідні емоції.

Ефективність мовленнєвого впливу, ступінь чи характер прагматичного ефекту висловлювання в конкретному мовленнєвому акті справді залежать від сприймання, розуміння, трактування певного висловлювання адресатом мовлення. Те саме висловлення може спричинити різний прагматичний ефект на різних інтерпретаторів. Це залежить від характеру соціального і життєвого досвіду, рівня інтелекту й емоційного розвитку, типу нервової системи, психічного стану особи в цій ситуації.

Більшість ілокутивних дієслів містить «приховану» каузацію і є показниками каузальних відношень у реченнях з такими дієсловами. Каузація – це вираження причинно-наслідкових відношень, у яких вплив одного суб'єкта чи події викликає дію, стан, зміну якості іншого суб'єкта. Будь-яка каузація передбачає перехід від початкового стану до нового, тобто передбачає зміну цього вихідного стану. Каузація буває різна, як і ті відношення, які в мові представлені як каузативні й описуються каузативними дієсловами. Є каузація «фізична» – фізичні дії людини, спрямовані на зміну оточення (надання об'єктам та ситуаціям потрібних людині властивостей: *побілити стіну; відчинити вікно; побудувати дім* тощо). Каузативні дієслова означають активну дію, у результаті якої виникає новий стан об'єкта. З дієсловами фізичної дії, безперечно, так і є.

*Художник намалював картину – Картина намальована.*

*Дівчина зірвала квітку – Квітка зірвана.*

Але чи виникає зміна об'єкта, коли йдеться про каузативні дієслова мовленнєвої дії? Ми можемо говорити про інший тип – каузацію «нефізичну», коли наявність результату залежить не тільки від наявності ситуації-каузатора, але й від людини – об'єкта зміни. Спосіб каузації – мовленнєвий (за допомогою ілокутивних дієслів).

Каузальні відношення містять два логічні блоки: вплив (каузатор) та зміна (результат). Якщо розглядати каузальну ситуацію з декількома учасниками, то її можна розкласти на *агенса* (той, хто впливає) та *пацієнса* (той, хто змінюється). Під впливом дії каузатора (у разі з ілокутивними дієсловами – це мовленнєвий акт) початковий стан об'єкта зазнає змін і набуває нового. У реченнях з ілокутивними дієсловами, де мовленнєва ситуація містить двох (або більше) учасників, зміна може відбуватися і з каузатором, і з об'єктом впливу. Хоча найчастіше партнер по спілкуванню виконує пасивну функцію – він об'єкт, що сприймає вплив з боку мовця. Деколи у спілкуванні можна спостерігати ефекти взаємовпливу, оскільки під час мовленнєвих актів здійснюється «корекція» моделі світобачення обох комунікантів. Адже в мовця, який, наприклад, передає певну інформацію своєму партнерові, з'являється знання про те, що ця інформація вже є у партнера по комунікації.

Розглядаючи синтаксичну структуру речень з ілокутивно-каузальним елементом, можна виявити, що каузатор виступає у ролі підмета, а об'єкт каузації – прямого додатка. Наприклад, *Парфена боялась і благала Фабіяна не залишати її саму хоча б до дев'яти днів* (В.С. Земляк). У цьому реченні підмет – *Парфена*, який є каузатором, прямий додаток – *Фабіяна*, який є об'єктом каузації.

На роль об'єкта каузації завжди обирають того, кого каузатор хоче змінити (зміна стану якого є метою каузатора). Фіксуємо випадки, коли об'єкт каузації одночасно є суб'єктом предикативної ознаки (*назначаю тебе завідувачем, обираю вас секретарем комітету* тощо). Напр.: *Так от, Івасюто: назначаю тебе старшим. Пильнуй, щоб був мені порядок і все таке проче* (А.А. Дімаров). Стан об'єкта каузації за допомо-

гою ілокутивного акту змінився, і цю зміну вже засвідчуємо в наступному реченні: *Тепер же мільйонер, поклавши на Івасюту відповідальність за оцих дядьків, враз виділив його із сірого <...> сурту, наблизив до себе. І Оксен відчував уже себе... помічником мільйонера, наглядаючи над оцими бранцями* (А.А. Дімаров). Ілокутивні дієслова, що виражають каузацію дії, як правило, мають модально-волюнтативне значення і вимагають вказівки на мету каузованої дії, яка виражається, як вже було зазначено, інфінітивом, девербативом чи конкретною назвою (*Студентам дозволили зупинитися; Студентам дозволили зупинку; Студенти зупинилися з дозволу викладачів*). Речення з ілокутивно-каузальними відношеннями, хоч і просте за формально-граматичною природою, монопредикативне, все ж набуває складного об'єктивно-семантичного змісту, виражаючи дві або більше пропозиції. Напр.: *Призначаю тебе головним музикантом у патриціанській лазні* (Р.І. Іванчук). У цьому реченні перша пропозиція – головна (базова), яка називає суб'єкт впливу (агенса) і ту ілокутивну дію, яку він здійснює (*Я призначаю тебе*). Передбачається об'єкт впливу (пацієнс), на який спрямована каузальна дія (*тебе*). Друга пропозиція містить потенційну предикацію. Вона є стягнутою, додатковою і свідчить про стан об'єкта, який стає потенційним суб'єктом (*головним музикантом у патриціанській лазні*). Виділення пацієнса (об'єкта впливу) часто характеризує перехід відповідної особи в новий для цієї особи статус. Або *А вони нас схопили за горло і примусили стати їхніми покірними сексотами* (В.К. Винниченко). У цьому прикладі теж засвідчуємо дві пропозиції. Першу пропозицію оформлено предикативною конструкцією *А вони нас схопили і примусили стати*; другу – непередикативною *стати їхніми покірними сексотами*, які можна замінити так: *Вони нас примусили, і ми стали покірними сексотами*.

Як правило, предикати речень із каузальними відношеннями є неелементарними у семантичному плані складними синтаксемами, що зазвичай об'єднують у собі дві елементарні синтаксеми. Якщо у реченні є вказівка на суб'єкт каузації, каузовану дію (вплив за допомогою ілокутивного дієслова) та особу, що чинить цей вплив, то воно є неелементарним реченням, яке містить один предикат з формально-синтаксичної точки зору, але є поліпропозиційним у семантико-синтаксичному плані. Напр.: *Родина проводжала до воріт. Далі йти він заборонив* (В.К. Барка). Агенса – він, каузована дія – *заборонив*, про об'єкт впливу йдеться в попередньому реченні. Засвідчуємо і результат впливу, який трансформуємо у таке речення: *Заборонив, і родина далі не пішла*.

Отже, ілокутивне дієслово – це неелементарний предикат, призначений для функціонування в умовах поліпропозиційних конструкцій. Каузація за допомогою мовлення приводить до тієї чи іншої події. Зміна відбувається внаслідок використання ілокутивного дієслова (*попереджувати, обіцяти, вимагати, забороняти, змушувати, просити*). Такі дієслова означають дію, у результаті якої виникає новий стан об'єкта.

Напр.: *Хлопець змусив її вийти заміж;*

*Суд назначив його адвокатом;*

*Вчитель наказав учневі вийти.*

Ілокутивна функція визначається безпосередньо за допомогою семантики дієслова, якою вона представлена (напр., *просити, запитувати, дозволяти, радити, запрошувати, попереджувати, наказувати, вимагати*). Кожне з цих дієслів містить значення ілокутивної функції, яке чітко можна простежити (*просити* – ілокутивна функція прохання; *дозволяти* – дозволу

тощо). У таких випадках ілюкутивна функція визначається не в зоні прагматики, а в зоні семантики, оскільки вона утворює ядро лексичного значення дієслова. Семантика таких дієслів стосується загальної ідеї спонукальності, тобто до вираження бажання, щоб адресат виконав щось, і спроби казувати адресата зробити цю ж дію. З точки зору прагматики такі дієслова можуть інтерпретуватися досить широко: *відійдіть* – це може бути прохання, порада, дозвіл, наказ тощо. У такому випадку ілюкутивна функція не виводиться безпосередньо ні з лексичного значення дієслова, ні з семантичного класу, до якого воно належить. Відбувається каузація за допомогою мовлення, яке приводить до тієї чи іншої події, ситуації чи зміни об'єкта: [Голова]: *Давай виходи! – Марк озирнувся тоскно і ступнув... І пішов.* (І.П. Багрянний). Каузальні відношення можуть бути пасивними, формально не вираженими, імпліцитними. Вони виникають у випадках, коли компонент речення (зокрема, ілюкутивне дієслово у ролі предиката) замінюється однорідним у семантичному плані компонентом, але іншої граматичної форми (наприклад, предикативними формами на *-но, -то*; дієприслівниками; дієприкметниками). Напр.: *Йому наказано, під страхом лютої кари йому й мені, нікому про це не розповідати* (В.К. Винниченко); *Тільки відомо стало братії, що братові Павлові призначено суворий тридцятиденний піст, молитви в церкві з биттям доземних поклонів і заборонено спілкуватися з рештою ченців до кінця посту* (Ю.М. Хорунжий); *Все небезпечно. Хіба що Шевченка? Він дозволений Сталіним* (В.К. Винниченко); *А Грицько з Григорієм, діставши відповідний наказ, зробили спліток – невеликий пліт, поставили на нього чотири кадовби з солониною* (І.П. Багрянний).

Серед досліджуваного матеріалу численну групу простих ускладнених речень складають речення з детермінантними членами, які є вторинними. Саме детермінант у таких реченнях містить вказівку на результат каузації за допомогою ілюкутивних дієслів. Основними засобами вираження відношень між елементами речення (з функціями причиновою, цільовою) є прийменниково-відмінкові форми. Напр.: (1) *З неписаної згоди повстанці досі ділили Україну на західну і східну* (Ю.М. Хорунжий); (2) *Мирон Данилович, з наказу жовтобородого вагара, поставив на терези відро* (В.К. Барка). У таких реченнях детермінантні члени речення вирізняються своєю синтаксичною автономністю. Відокремлення як смислове та інтонаційне виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення. Речення (1) можна розчленувати так: *Повстанці погодилися; Повстанці досі ділили Україну на західну і східну*. Речення (2): *Жовтобородий вагар наказав; Мирон Данилович поставив на терези відро*.

Каузальність є важливою категорією дієслова, оскільки пов'язана з функціонально-семантичною категорією стану, суб'єктно-об'єктних відношень тощо. Зміст каузальності полягає в називанні впливу на об'єкти. Категорія каузальності з'єднує дві функціонально-семантичні сфери, які представлені дієсловами: сферу дії людини і сферу стану зовнішнього світу. Як вже було зазначено, об'єктами впливу можуть бути як істоти, так і неістоти, з якими відбуваються певні зміни внаслідок впливу діючого (агентивного) суб'єкта. Особливості каузальних дієслів відіграють важливу роль в організації семантичних структур висловлювань. Каузальність в реченнях з ілюкутивними дієсловами дає можливість трансформувати структурні

типи висловлювань: «суб'єкт – дія – об'єкт» – «об'єкт – дія» – «об'єкт – каузований стан». Напр.: *Голова закрив засідання – Засідання закривається; Засідання закрите*. У результаті трансформацій зазначених типів виникають двоскладні конструкції на кшталт *Засідання закривається* та іменного типу *Засідання закрите*. Об'єктний зміст іменного типу вихідної конструкції зберігається, причому в першому випадку на синтаксичному рівні під час переходу від активної моделі до пасивної спостерігається ще одна конструкція – неозначено-особові речення на кшталт *Засідання закривають*.

**Висновки.** Незважаючи на те, що в різних реченнях містяться одиниці різних синтаксичних рівнів (напівпредикативна, предикативна, непередикативна), всі вони мають спільні граматичні значення – спільність у вираженні таксисних предикативних значень часу, модальності, осіб, вторинних предикативних одиниць по відношенню до первинного домінуючого предиката. Саме це граматичне значення робить вказані конструкції одиницями одного рівня – поліпредикативними, що об'єднують на таксисній основі по дві предикативні одиниці в одному реченні, що повідомляє про послідовність двох реальних дій двох осіб (полісуб'єктність, мономодальність, політемпоральність).

Таким чином, висловлення з ілюкутивним предикатом (або його імпліцитним вираженням) є семантично неелементарною конструкцією з двома або більше пропозиціями. Це дає можливість у перспективі поглибити відомості про структуру і семантику семантично неелементарних речень.

#### Література:

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С. 88–125.
2. Вежицкая А. Семантические универсали и описание языков / А. Вежицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
3. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.
4. Шафф А. Введение в семантику / А. Шафф. – М., 1963. – 458 с.

#### Валигура А. А. Каузальные соотношения в предложениях с иллокутивными глаголами

**Аннотация.** В статье анализируются структурно-семантические особенности выражений с иллокутивными глаголами, а также рассматриваются каузативные соотношения в таких выражениях. Выясняется, каким образом создается семантическое осложнение простого предложения, какие способы проявления второй пропозиции в семантически неэлементарных предложениях с иллокутивными предикатами.

**Ключевые слова:** иллокутивные глаголы, каузація, семантически неэлементарное предложение, каузативные соотношения.

#### Valihura H. The causal correlations in the sentence with illocutive predicates

**Summary.** The article under review deals with the structural-semantic analysis of the peculiarities of the expressions containing illocutive verbs. Their causal correlations are also being investigated. The way to produce a semantic complication of a simple sentence and how to elucidate the second proposal in a semantic non-elementary sentence with illocutive predicates are being examined in the above mentioned article.

**Key words:** illocutive verbs, semantic non-elementary sentence, causal correlations.

Ворона І. І.,

доцент кафедри іноземних мов

ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет  
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»

## ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

**Анотація.** У статті охарактеризовано термін як одиницю мови та релігійний термін як специфічну мовну величину; розглянуто поняття «термін», «термінологія», «терміносистема»; виявлено лінгвістичні особливості церковно-релігійної термінологіки.

**Ключові слова:** церковно-релігійна термінологія, термінологіка, професіоналізм, емоційність, експресивність, синонімія.

**Постановка проблеми.** Найвищим показником розвитку мови є її застосування в усіх галузях суспільного життя, однак у релігійній сфері українська мова через ідеологічні обставини мала обмежене використання. Дія екстралінгвальних чинників (вилучення релігійного (конфесійного, сакрального) стилю з контексту української літературної мови від 30-х рр. ХХ ст., заборона діяльності Української Автокефальної Православної Церкви та Української Греко-Католицької Церкви) призвела до того, що українська мова протягом багатьох десятиліть не була також об'єктом наукових зацікавлень. Брак досліджень релігійної лексики, атеїстична ідеологія у тлумаченні релігійних лексем у лексикографічних працях значно обмежили знання носіїв української мови про її лексичний склад.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Протягом останніх кількох років опрацьовані окремі лексико-тематичні групи цієї термінології в діахронному та синхронному аспектах (С. Бібла, І. Бочарова, Н. Піддубна, Ю. Осінчук, Н. Пуряєва). Сьогодні маємо декілька підходів до аналізу церковно-релігійної (богословської, сакральної, християнсько-релігійної) термінології: вивчення староукраїнської сакральної термінології (М. Юрковський); характеристика богословської терміносистеми (Н. Бабич, Г. Наконечна, Л. Полюга); лексикографування богословської термінології (Г. Наконечна, М. Петрович, М. Скаб, І. Черненко); розгляд лексико-семантичних аспектів релігійної термінології (О. Антонів, С. Бібла, Г. Дидик-Меуш, М. Лесів); уживання церковно-релігійних термінів у різних сферах спілкування (Н. Дзюбишина-Мельник, Л. Струганець).

Однак ці студії не вичерпують проблем, пов'язаних із вивченням релігійної термінологіки. Тому актуальним сьогодні є вивчення характерних ознак та особливостей церковно-релігійної термінології.

**Метою статті** є характеристика церковно-релігійної термінології; з'ясування особливостей церковно-релігійної термінології як окремої підсистеми сучасної української мови.

**Виклад основного матеріалу.** Термін (з лат. *terminus* – «кордон», «відмежування») «означає слово або словосполучення спеціальної наукової мови, яке створюється (приймається, запозичується) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [1, с. 6].

За поняттям «термін» традиційно закріпилися такі ознаки, як однозначність, точність, стилістична нейтральність. Проте у мо-

вознавстві існує також інший, функціональний, підхід до тлумачення терміна. Зокрема, Г. Винокур стверджує, що «в ролі терміна може виступати будь-яке слово, яким би воно не було тривіальним, а терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції, а саме номінативній» [2, с. 5]. Таке визначення підтримує більшість термінологів, які вважають, що між терміном і нетерміном немає суттєвих відмінних рис ані у формі, ані у змісті (А. Коваль, А. Хаютін та ін.) [3, с. 3]. На думку Н. Безгодової, «неправильно думати, ніби терміни з'являються тоді, коли починається наука, теоретичне значення. <...> Деякі слова, які сприймаються як загальноживані, а отже, не термінологічні, у мові професіоналів набувають значення й функції термінів» [4, с. 459]. Між спеціальною і загальною лексикою відсутня чітка межа; межі існування в одному слові термінологічного і нетермінологічного значення є хисткими; у термінології (хоча й меншою мірою) відбуваються усі ті лексико-семантичні процеси, що і в загальній лексиці (полісемія, синонімія, антонімія) [5, с. 16].

Церковно-релігійними термінами вважаємо слова чи словосполучення, які позначають церковно-релігійні поняття та предмети, вступають у системні відношення з іншими словами, утворюючи обмежено відкриту систему, для якої характерні полісемія, синонімія, антонімія. До вказаних термінів належать лексеми, безпосередньо пов'язані з вірою, християнськими обрядами, храмовими спорудами та реаліями суто церковного вжитку.

Особливістю церковно-релігійних термінів, порівняно з термінами загалом, є те, що вони поєднують у собі властивості терміна і загальноживаного слова. Досить часто поряд із номінаціями, які ми відносимо до термінів, перебувають загальноживані слова, наділені релігійним значенням. Це відбувається тому, що церковно-релігійна термінологія поповнюється словами, що потрапили в неї як готові мовні одиниці, та завдяки використанню вторинної номінації, іншомовних запозичень і діалектної лексики. У процесі вторинної номінації збагачується фонд досліджуваної терміносистеми наявними мовними одиницями загальнолітературної мови, функції термінів можуть виконувати слова, які раніше не були термінами. Термінологізація – явище мовної системи, яке є переходом слів і сполук до термінології. Вона забезпечена метафоризацією наявного в загальноживаному лексиконі знака, що використовується на позначення поняття іншої предметної сфери, який набуває місця у відповідній терміносистемі й отримує нове значення.

Церковно-релігійна термінологія завжди була динамічною. Між терміном і загальноживаною лексикою відбувається постійний обмін: загальномовні слова змінюють своє основне значення і стають термінами, а терміни все частіше входять до складу загальноживаних одиниць. Церковно-релігійна терміносистема досить тісно пов'язана з народною лексикою, тому вживання діалектних назв у функції терміна – особливість досліджуваної термінології. Мовознавці стверджують, що значна кількість церковно-релігій-

них термінів утворилася за допомогою метафоризації загальноновживаних лексем, напр.: *батюшка (отець, панотець) – матушка* [6], та завдяки використанню ненормативної церковної лексики (*гілочка, килимчик, підніжок* тощо) [7, с. 105]. Л. Дежо, досліджуючи українську релігійну лексику, що увійшла до Нятівських поєвчань XVI ст., відзначав, що «у релігійній термінології трапляється немало таких слів, які б могли входити й до інших предметних груп за їхнім іншим значенням або вживанням. <...> Християнство, як і інші релігії, надає загальноновживаним, особливо відстороненим, словам релігійного значення» [8 с. 500]. Церковно-релігійна термінологія неоднорідна: у ній функціонують і специфічні слова, які не вживаються в загальнолітературній мові (наприклад, *євхаристія, антидора, сктенія, тріодь*), і загальноновживані слова, які мають особливу функцію (наприклад, *вірний, скринька, ванна, ложечка*). Тому назви «термінолексема», «термінолексика» можуть використовуватися як синонімічні до понять «термін», «термінологія», адже релігійні назви є поліфункціональними одиницями, які можуть бути власне термінами, а також входити до складу загальноновживаної лексики.

Учені дають різні тлумачення понять «термінологія» та «термінологічна лексика»: 1) термінологія і термінолексика – це тотожні поняття (Є. Кротевич, Н. Родзевич [9 с. 195]); 2) термінологія – це частина термінологічної лексики, яка є нормативною, штучно обробленою та затвердженою з метою правильного професійного спілкування (М. Кузькін [10, с. 140]); 3) термінологічна лексика містить терміноїди, тобто лексичні одиниці, які не задовольняють вимог, поставлених до термінів, і після втраги термінної функції детермінологізуються та перестають бути термінами. Терміноїд – проміжне поняття між терміном і нетерміном (А. Хаютін [11, с. 46]).

З. Комарова поділяє спеціальну лексику за такими ознаками: 1) роль лексичних засобів із погляду глибини інформації, яку вони несуть під час спеціальної комунікації; 2) нормативність – ненормативність спеціального слова [12, с. 8]; 3) функціонування на позначення, з одного боку, спеціальних предметів, а з іншого боку, спеціальних понять [12, с. 17]. Опираючись на ці ознаки, дослідник виділяє такі розряди термінологічної лексики: термінологія і номенклатура, нормативна і ненормативна термінологія, предметні терміни і власне терміни [12, с. 21]. На нашу думку, у церковно-релігійній термінології наявні нормативні, загальноприйняті та зафіксовані у лексикографічних працях власне терміни, які знаходяться у ядрі терміносистеми, і ненормативні терміни, що перебувають на периферії. До власне церковно-релігійних термінів належать слова або словосполучення, які називають спеціальні поняття, мають наукове визначення і вступають у системні відношення з іншими подібними одиницями мови, утворюючи разом з ними особливу систему – церковно-релігійну термінологію: *агіасма, агнець, Антипасха, віетар, іерей, кадіння, кафизма, ладан, Літургія, потир, прокімен, тропар* тощо.

Відмінності між нормативною та ненормативною спеціальною лексикою простежуються чіткіше у синонімічній парі, у якій видно, що, маючи тотожне або близьке значення, нормативний член протиставляється ненормативному за сферою вживання. Тобто узаконеність, офіційність, загальноприйнятність використання й стилістична нейтральність нормативного терміна вступають в опозицію з ненормативністю, функціонально-стилістичною обмеженістю використання, а також емоційно-експресивною конотативністю ненормативної термінологічної одиниці [13, с. 7]. Ненормативна церковно-релігійна термінологія поділяється на професіоналізми, професійні жаргонізми, індивідуально-образні висловлювання, терміноїди [13, с. 7–8].

Н. Безгодова стверджує, що, «оскільки професіоналізми вживаються на позначення спеціальних понять лише в сфері тієї чи іншої професії, вони не завжди відповідають нормам літературної мови. Професіоналізми виступають як неофіційні, а отже, експресивно забарвлені синоніми до терміна» [4, с. 461]. Основними ознаками церковно-релігійних професіоналізмів є ненормативність, проте загальноприйнятність вживання, емоційність, розмовний характер: *орлець – підніжок, притвор – сіни, хрестильна сорочка – крижмо* тощо.

До професійних жаргонізмів належать лексеми, яким характерні ще більша відхиленість від семантики, вище емоційно-експресивне забарвлення, досить обмежена сфера використання (найчастіше це діалектизми): *хрестильна сорочка – ризка, хрещений батько – нанашко, аналой – столік*.

Для церковно-релігійної термінології характерною є наявність великої кількості індивідуально-образних висловлювань, тобто метафоричних найменувань предметів та понять релігійної сфери, що розкривають певний бік їхніх символічних значень [13, с. 8] (так звані перифрази): *Священне писання – Біблія, Тіло Христове – Церква, Безкровна Жертва Нового Завіту – Служба Божа, Тайна Тіла й Крові Христової – Пресвята Євхаристія* тощо.

Терміноїди – це професіоналізми, що через відсутність нормативного термінологічного відповідника «прагнуть стати термінами» [12, с. 19]: напр., *ванна* – «богослужбова посудина, у якій освячують воду на Богоявлення» [14, с. 31], *дзвінок* – «мініатюрні порожнисті кульки з ударниками всередині на архієрейському сакосі, кадильницях, каціях» [14, с. 46], *ножиці* – «церковний предмет – ножиці, які використовують для здійснення обряду постриження» [14, с. 84].

Найнижчий шар термінологічної лексики становлять номенні, що є проміжною ланкою між термінами та власними назвами. Прикладом номенів є назви богослужбових книг: *Євангеліє, Ірмологій, Молитвослов, Октоїх, Святе Письмо, Службеник, Устав* тощо.

Церковно-релігійна термінологія не є замкненою системою, а пов'язана з усією лексичною системою української мови. Саме тому відбувається постійний обмін між релігійним терміном та загальноновживаною лексикою. Г. Наконечна, характеризуючи українську богословську термінологію, відзначає, що, незважаючи на таку ознаку церковно-релігійної терміносистеми, як «відкритість для семантичних контактів із загальнолітературною мовою, знаходимо також певні ознаки її закритості, чи радше, обмеженої відкритості, що необхідне для існування системи як такої» [15, с. 85]. Компоненти ЦРТ порівняно легко зазнають термінологізації та детермінологізації [15, с. 84–85].

Звернемо увагу і на інші специфічні риси церковно-релігійної терміносистеми. Багатьом одиницям релігійної системи «притаманна висока духовність – риса, зумовлена унікальністю денотата» [15, с. 88], що робить унікальною і всю церковно-релігійну термінологію серед усіх інших галузевих терміносистем літературної мови.

Терміносистеми відрізняються одна від одної багатьма показниками, зокрема за ступенем емоційного забарвлення та експресивністю, що залежить від часу та способу творення конкретної термінологічної системи [16, с. 83]. Так, у церковно-релігійній термінології, крім термінів іншомовного походження, які належать до нейтрального словникового складу, наявні і терміни, утворені лексико-семантичним, морфологічним та іншими способами від слів літературної мови. У термінолексемах не завжди можна зберегти таку властивість терміна, як емоційна та експресивна

нейтральність. Емоційне забарвлення термінів може зберігатися, якщо вони утворені від емоційних слів активного словникового вжитку [16, с. 83]. Також причина емоційності багатьох релігійних термінів полягає в тому, що вони є назвами абсолютних понять чи їх ознак [15, с. 88]. І. Павлова зауважує, що «кожний богословський термін має в собі символічне значення, формування якого без конотативних сем неможливе, тому останні в семантичній структурі будь-якого богословського терміна присутні завжди (що суперечить природі терміна)» [17, с. 6–7].

Причини виникнення синонімії в ЦРТ зумовлені лінгвальними та екстралінгвальними чинниками: неуніфікованістю досліджуваної терміносистеми; збереженням застарілих назв релігійних реалій, які функціонують одночасно з новими; паралельним уживанням власне українського та запозиченого термінів; взаємодією літературної мови і діалектного мовлення; широким використанням розмовної лексики.

Аналізуючи церковно-релігійну термінологію, ми можемо говорити про експресію та навіть стилістичну маркованість термінів-синонімів, оскільки саме церковно-релігійні терміни виявляють більшу схожість із лексемами загальноживаної мови, ніж із власне термінологічними одиницями. Тому ознаками церковно-релігійного терміна є те, що він називає спеціальне поняття й розглядається у культурному, етнологічному, історичному та лінгвістичному аспектах. Крім цього, у зв'язку з попередніми особливостями у функціонуванні терміна допускаються полісемія, синонімія, антонімія, емоційний та переносний зміст [18, с. 86–87]. Ці терміни утворюють терміносистему релігії. Зі сказаного випливає, що церковно-релігійні терміни – це слова чи словосполучення, що співвідносяться з поняттями церкви та релігії, вступають у системні відношення з іншими словами, утворюючи відкриту систему, яка допускає полісемію, синонімію, антонімію. До церковно-релігійних термінів належать лексеми, безпосередньо пов'язані з вірою, християнськими обрядами, храмовими спорудами та реаліями суто церковного вжитку.

**Висновки.** Отже, церковно-релігійний термін підпорядковується законам як термінології, так і мови загалом, оскільки він є і знаком спеціальної системи, яка обслуговує сферу релігії, і одиницею лексичного складу української мови. Тому в церковно-релігійній термінології поєднуються і протиставляються одне одному стабільність як властивість будь-якої знакової системи і синонімічність, яка притаманна лексиці загальнолітературної мови. Специфічними рисами досліджуваної терміносистеми можна назвати легкість проникнення в релігійну термінолексику іншомовних запозичень і створення на їх основі нових термінів, наявність емоційності та експресивності релігійного терміна, діалектних найменувань, застарілих назв, існування великої кількості синонімів.

#### Література:

1. Головин Б. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Головин, Р. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
2. Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы : сборник статей по языковедению. – Т. V. – М., 1939. – С. 3–54.
3. Головин Б. Термин и слово / Б. Головин // Термин и слово : межвузовский сборник. – Горький : ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1980. – С. 3–12.
4. Безгодова Н. Співвідношення понять термінологія – професіоналізм – номенклатура (теоретичний аспект) / Н. Безгодова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 458–463.
5. Косов А. Некоторые различия системной организации терминологии по сравнению с организацией общей лексики / А. Косов // Термин и слово : межвузовский сборник. – Горький : ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1980. – С. 13–22.
6. Тараненко О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 115 с.
7. Пуряєва Н. Варіантність у сучасній церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення / Н. Пуряєва // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000 р.) / відп. ред.: В. Німчук. – Львів, 2000. – С. 101–110.
8. Дژه Л. Украинская лексика середины XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ) / Л. Дژه. – Дебрецен, 1985. – 525 с.
9. Кротевич С. Словник лінгвістичних термінів / С. Кротевич, Н. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
10. Кузькин Н. К вопросу о сущности термина / Н. Кузькин // Весник ЛГУ. – 1962. – № 20. – Вып. 4. – С. 136–146.
11. Хаютин А. Термин, терминология, номенклатура : [учебное пособие] / А. Хаютин. – Самарканд : Самаркандский гос. ун-т им. Алишера Навои, 1972. – 129 с.
12. Комарова З. Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание / З. Комарова. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 156 с.
13. Пуряєва Н. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Пуряєва ; НАН України, ін-т укр. мови. – К., 2001. – 20 с.
14. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 156 с.
15. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Г. Наконечна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000 р.) / відп. ред.: В. Німчук. – Львів, 2000. – С. 79–92.
16. Туровська Л. Ще раз про емоційність терміна / Л. Туровська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка» – 2010. – № 676. – С. 82–85.
17. Павлова І. Слово як семантико-функціональна одиниця в структурі української проповіді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Павлова ; Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.
18. Жерновой С. Анализ развития семантической структуры библейских терминов от древнегреческой до современной французской мови / С. Жерновой // Науковий вісник Чернівецького університету ім. Юрія Федьковича. Романська філологія : зб. наук. праць. – Вип. 21. – Чернівці : ЧДУ, 1998. – С. 86–95.

#### Ворона И. И. Характеристика украинской церковно-религиозной терминологии

**Аннотация.** В статье охарактеризованы термин как единица языка и религиозный термин как специфическая языковая величина; рассмотрены понятия «термин», «терминология», «терминосистема»; обнаружены лингвистические особенности церковно-религиозной терминологии.

**Ключевые слова:** церковно-религиозная терминология, терминология, профессионализм, эмоциональность, экспрессивность, синонимия.

#### Vorona I. Characteristic of the Ukrainian church religious terminology

**Summary.** A term as a language unit and a religious term as a language-specific value have been characterized in the article. The concepts of “term”, “terminology”, “terminological system” have been considered. The linguistic features of church religious terminological lexis have been revealed.

**Key words:** church religious terminology, terminological lexis, professionalism, emotionality, expressivity, synonymy.



Дедусь А. В.,

аспірант кафедри української мови, літератури та методики навчання  
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

## ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ОЧІЛЬНИКА НАЦІЇ У ДРАМІ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО»

**Анотація.** У статті висвітлюється образ Северина Наливайка – головного героя однойменної драми Спиридона Черкасенка. Зазначається, що у цій постаті драматург намагався втілити всі ті кращі риси, які він хотів бачити в лідері українського народу, оскільки тільки такий зверхник здатен привести уярмлену націю до перемоги і побудови соціально справедливої держави. Акцентується увага на тому, що, зображуючи трагічні події в Україні наприкінці XVI ст., автор проектував їх на сучасну йому дійсність – часи революції і громадянської війни.

**Ключові слова:** козацька голода, запорожці, українські патріоти, невільники, зрадники, національний герой, ідеали свободи.

**Постановка проблеми.** Спиридон Черкасенко успішно працював на ниві усіх трьох родів літератури – поезії, прози і драматургії. У своїй багатогранній творчості він нерідко звертався до історичних тем, намагаючись у сивій давнині знайти відповіді на питання, котрі турбували його сучасників. Зацікавленість героїчним минулим серйозно підсилюється у письменника після лютневої революції 1917 року, коли після зречення царя на теренах колишньої Російської імперії повіяло свіжим повітрям довгоочікуваної свободи, а тисячі його співвітчизників за давньою козацькою традицією взялися за зброю, аби захистити від російсько-більшовицької експансії шойно народжену Українську Народну Республіку. Саме в ці буремні роки поет публікує такі свої вірші, як «Козак Байда», «Іван Гонта», «Залізник», «Запорожці», в яких закликає згадати про лицарський дух давнини, відродити «Неньку Січ». У поетичних творах «Триліси» й «Іскри великої пожежі. 1648 – 1654» митець безпосередньо звертається до подій під час національно-визвольних змагань у середині XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького, проектуючи їх на сучасну йому дійсність.

Вельми активно історичну тему порушує С. Черкасенко і у своїй драматургії. Так, 1916 року він створює оригінальну трагедію «Про що тирса шелестіла...», де змальовує досить колоритний образ легендарного кошового Івана Сірка, а 1918 року – дві інсценізації, а саме «Страшна помста. Драматична казка на п'ять картин» (за М. Гоголем) і «Чорна Рада. Картина козацького життя XVII ст.» (за П. Кулішем). Продовжує переосмислювати історичні події драматург і перебуваючи на еміграції – спочатку в Закарпатській Україні, а потім у Празі. 1927 року з-під його пера виходить драма «Коли народ мовчить», у якій майстер намагається з'ясувати причини поразки гетьмана Івана Мазепи. А невдовзі С. Черкасенко береться за трилогію під загальною назвою «Степ». Однак устигає завершити тільки дві частини – драми «Северин Наливайко» і «Богдан Хмель». Причому друга так і залишилася неопублікованою [2, с. 22].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** «Як письменник історичної теми, – зазначає О. Мишанич, – С. Черкасенко вкладав у історичні сюжети сучасні ідеї, відновлював історич-

ну пам'ять народу, популяризував найбільш відомі історичні постаті, його історичні драми за своїм характером близькі до «драми ідей», але не є лише рупором ідей автора: він дотримувався історичної достовірності, реквізиту, водночас дбав про динамізм, сценічну легкість, доступність ідеї, милозвучність і чистоту мови» [3, с. 30–31].

Окрім згаданого вже О. Мишанича, дослідженням історичної драматургії С. Черкасенка переймалися Т. Жицька («Історична драматургія Спиридона Черкасенка»), Л. Дякунова («Збагнути трагедію степів: до аналізу історичної драми С. Черкасенка «Северин Наливайко»»), О. Кухар-Онишко («Про що тирса шелестіла...»), М. Кудрявцев («Драма ідей в українській новітній літературі XX ст.») та інші вчені.

**Метою статті** є висвітлення основних рис ідеального очільника українського народу в драмі Спиридона Черкасенка «Северин Наливайко».

**Виклад основного матеріалу.** Одну з кращих своїх історичних п'єс «Северин Наливайко» (історична драма на 5 дій, перша частина давно задуманої трилогії «Степ») С. Черкасенко завершив 1928 року в Ужгороді. Вперше намір створити драматургічний твір із такою назвою виник у нього 1913 року. «Ми подружилися зі Спиридоном Феодосійовичем, – згадував В. Василько, – іноді він ділився зі мною своїми творчими планами. Докладно розповідав план-сценарій своєї наступної драми «Степ». Сподівалися на осінь мати цю п'єсу вивершеною. Як же було здивування, коли восени він вручив Миколі Карповичу свою «Казку старого млина». Чому саме автор відклав роботу над драмою, сьогодні сказати важко. Як свідчать факти, він повернувся до здійснення свого задуму через 15 років. Правда, за цей час первинний задум доволі відчутно модифікувався в першій частині трилогії» [1, с. 131–132].

Матеріалом для драми «Северин Наливайко», як справедливо зауважує О. Мишанич, послужили твори Пантелеймона Куліша – «розвідка про ті часи «Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучі», 1865), а також його «староруська драма» «Цар Наливай» (надрук. 1900 р.)» [3, с. 29], що, однак, не завадило письменнику створити свою оригінальну п'єсу.

Головного героя драми Северина Наливайка С. Черкасенко зображує великим українським патріотом, становлення якого відбувається поступово. На початку твору це пересічний козацький ватажок, хоча й досить авторитетний у народних масах. Він разом зі своїми побратимами нападає на татарські й турецькі маєтки, грабує їх, визволяє з полону невільників, бенкетує і навіть не замислюється про те, що його співвітчизники – знедолені українські селяни – постійно потерпають від внутрішнього ворога – польських магнатів, які силоміць захоплюють їхні землі, а їх самих перетворюють на безправних кріпаків. Наливайко поки що широко переконаний у тому, що ярмо тягне лише той, хто сам цього бажає, а ті, хто, цього не хоче, разом із ним. Гетьман навіть слухати не хоче про збройну бо-

ротьбу з гнобителями, а тим більше про широке народне повстання («від моря Чорного аж до Литви») [5, с. 672], оскільки це, на його думку, може роздратувати короля, який, мовляв, і так жодним чином не обмежує козацької волі:

«хоч – сиди без діла,

А хоч – іди на бусурмена смертним боєм,

А то й на неслухняного магната» [5, с. 672].

Перелом у свідомості С. Наливайка настає після того, як він на власній шкурі відчуває свавілля поневолювачів українського народу – коли отримує звістку про те, що один із польських магнатів напад зі своєю челяддю на його хутір, убив старого батька, розграбував майно, а родинні землі привласнив. Тепер українолюбний гетьман нарешті усвідомлює, хто є найбільшим ворогом рідного народу, і жага його помсти не має меж. Причому С. Наливайко не задовольняється жорстокою відплатою лише своєму особистому кривднику пану Калиновському, маєток якого спалює до тла. Аби помститись за кривди, заподіяні співвітчизникам, він разом зі своїми вірними побратимами-козаками

«Як тигрус, кинувся уже на всіх:

Побив Семашків, Потія, Терлецьких

Під Пинськом, бивсь в Копиліві, під Слуцьком

І опинився в Могилеві... Звідти

Загрожував, що виб'є панство впень,

Зруйнує геть Варшаву й навіть Краків» [5, с. 681].

Цікаво, що причина початку повстання під проводом Северина Наливайка у драмі С. Черкасенка майже дзеркально відображає історію, з якої розпочалася у середині XVII ст. національно-визвольна війна на чолі з Богданом Хмельницьким. А тому можна провести й певні паралелі поміж обома гетьманами. Головне, що їх зближує, – це те, що обидва вони мають на меті створити незалежну національну державу. Причому С. Наливайко хоче побудувати таку державу, де всі будуть вільними і рівними у своїх правах – «без хлопа і магната». У цих його мріях, ймовірно, знайшли відбиток соціалістичні ілюзії самого автора драми, який устами гетьмана виголошує, по суті, політичну програму:

«Творити будем ми своє життя,

В підвалину поставим нашу правду,

І запишає рідная земля –

Від Прип'яті і аж до Криму вольна –

Веселими містами, хуторами

І селами без хлопа і магната,

Де всі за одного й один за всіх,

А разом – вольний і міцний народ!» [5, с. 714–715].

Однак розбрат, чвари і зрадництво у козацькому середовищі не дають змоги С. Наливайку втілити у життя заповітну мрію. Непорозуміння простежується передусім поміж ним і його соратником по боротьбі Грицьком Лободою – гетьманом запорізького козацтва.

Змальовуючи образ Грицька Лободи, драматург, судячи з усього, відштовхувався від П. Куліша. Останньому, як відомо, запорізьке козацтво бачилося стихійною, майже некерованою ватагою, що промишляла розбоєм та грабежами, силою, від якої трудовий люд переважно зазнавав більше прикроців, аніж мав користі. Недарма цьому герою С. Черкасенка притаманний розгульний спосіб життя і зверхнє ставлення до простих козаків. Він, зокрема, пишається тим, що, на відміну від С. Наливайка, якого своїм очільником обрала козацька голота, його на гетьманстві затвердив у Варшаві польський король. А тому

недивно, що народ для Лободи – це «чернь свавільна і дурна», яка не заслуговує на краще життя.

«Ніколи ще такого не бувало,

Щоб чернь сама свою творила долю...» [5, с. 726]

Так зневажливо зазначає він. Отже, цілком закономірно, що пріоритетними для запорізького зверхника є не державні, а особисті інтереси. Саме такі мотиви простежуються в основі його поведінки і тоді, коли напередодні вирішальної битви з поляками він разом зі своїми загонами залишає наливайкінців сам на сам з ворогом, і тоді, коли у фіналі твору вже відверто зраджує союзників – підписує з коронним гетьманом С. Жолкевським таємний договір і відчиняє для недругів ворота в козацький табір.

Цікаво, що порушує С. Черкасенко у своїй драмі питання зради і в більш широкому сенсі. Головний герой розповідає Касильді, котра щойно дізналась про своє українське походження, що чимало польських магнатів теж мають українське коріння. Гетьман підсумовує:

«Вони – такі ляхи, як ми з тобою,

Оборські ті, Жолкевські, Калиновські!

Герби на них – тавро лихої зради

Народу рідного... [5, с. 753–754]

Образ Грицька Лободи ніби відтіняє постать Северина Наливайка, робить її ще яскравішою, практично ідеальною. Заради єдності козацьких сил, а отже, і перемоги над поневолювачами українського народу останній відмовляється від особистого щастя (руки і серця красуні Касильди) і навіть ладен скласти гетьманські клейноди. Більше того, Наливайко висловлює готовність рядовим козаком битися з ворогами під проводом запорізького гетьмана.

В образі С. Наливайка автор, поза сумнівом, втілює усі ті найкращі риси, які, на його погляд, повинен мати лідер нації, лідер, який здатен привести свій народ до перемоги над ворогами й побудови незалежної української держави. Поряд із цим лідером обов'язково мають бути вірні радники, справжні українські патріоти (на кшталт колишнього королівського гетьмана Я. Орішевського й мудрої Пазини), котрі своїми виваженими настановами та зауваженнями допомагали б йому приймати вірні рішення в інтересах широких народних мас.

Цілком ймовірно, що, змальовуючи постать ідеального гетьмана, С. Черкасенко певною мірою орієнтувався на образи головних героїв у поемах «Войнаровський» і «Наливайко» (незавершена) російського поета-декабриста Кіндрата Рилєєва. Адже обидві поеми створені на українському історичному матеріалі, а в центрі уваги обох творів знаходиться український національний герой, який в ім'я ідеалів свободи, заради звільнення від ворогів рідного краю, аби бути прикладом для тих, хто після нього зважиться на боротьбу з поневолювачами рідного народу, готовий пожертвувати власним життям. Виступаючи зі зброєю в руках проти поляків, Северин Наливайко К. Рилєєва добре усвідомлює, що він особисто загине, оскільки

«погибель ждет

Того, кто первый восстает

На утеснителей народа...» [4, с. 236].

Подібну думку, звертаючись до своєї прибічниці Пазини, висловлює у фіналі драми й Северин Наливайко С. Черкасенка:

«Не привів Господь

Святого діла доконати нам,

Та не журись: Іще не раз із ступу

Повіє буйний вітер на магнатів,

Не одного ще бідная голота  
Гетьмана вродить Наливайка – їм  
На страх і на загибель!..» [5, с. 757].

**Висновки.** Зображуючи у своїй драмі трагічні події кінця XVI ст., Спиридон Черкасенко проектував їх на сучасну йому дійсність – часи революції і громадянської війни. У такий спосіб він хотів нагадати співвітчизникам про те, що поразка українських патріотів у боротьбі за незалежну українську державу на початку XX ст. обумовлена була передусім їхнім розбратом. Адже і очільники Української Народної Республіки (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра), і гетьман Павло Скоропадський, і Нестор Махно теж не змогли знайти поміж собою злагоді. Взаємно знищуючи одне одного, вони тим самим підіграли більшовикам, що в кінцевому результаті призвело до загибелі того «святого діла», якому всі вони присвятили своє життя. Перебуваючи на еміграції, письменник усвідомлював це як ніхто інший і своєю драмою хотів, аби співвітчизники, осмислюючи трагічне минуле, зробили вірні висновки на майбутнє.

Перспективи подальших пошуків бачимо у поглибленому дослідженні цієї та інших історичних драм С. Черкасенка.

#### *Література:*

1. Жицька Т. Історична драматургія Спиридона Черкасенка / Т. Жицька // Київська старовина – 1999. – № 5. – С. 127–134.
2. Кудрявцев М. Світові сюжети в українській драматургії (на прикладі творчості Спиридона Черкасенка) / М. Кудрявцев // Українська мова та література. – 2004. – № 39. – С. 20–24.
3. Мишанич О. В безмежжі зим і чужин... Повернення Спиридона Черкасенка / О. Мишанич // Черкасенко С. – Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1991–. – Т. 1. – 1991. – С. 26–31.

4. Рылеев К. Избранное / К. Рылеев. – М. : Сов. Россия, 1977. – 272 с.
5. Черкасенко С. Твори : у 2 т. / С. Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991–. – Т. 1. – 1991. – 891 с.

#### **Дедусь А. В. Образ идеального лидера нации в драме Спиридона Черкасенко «Северин Наливайко»**

**Аннотация.** В статье освещается образ Северина Наливайко – главного героя одноименной драмы Спиридона Черкасенко. Отмечается, что в этом образе драматург пытался воплотить все те лучшие черты, которые он хотел видеть в лидере украинского народа, поскольку только такой лидер способен привести поработленную нацию к победе и построению социально справедливого государства. Акцентируется внимание на том, что, изображая трагические события конца XVI в., С. Черкасенко проектировал их на современную ему действительность – времена революции и гражданской войны.

**Ключевые слова:** казацкая голь, запорожцы, украинские патриоты, невольники, предатели, национальный герой, идеалы свободы.

#### **Dedus' A. Image of ideal national leader in Spyrydon Cherkanesk's drama "Severyn Nalyvaiko"**

**Summary.** Image of Severin Nalyvaiko, the main hero of Spyrydon Cherkanesk's drama is illustrated. It is noted that the dramatist tried to embody in this image all those best qualities, that he wanted to see in the leader of Ukrainian people as only a leader like this is able to bring enslaved nation to the victory and to the building of socially just state where everyone will be equal. It is emphasized the tragic events of the late XVI century, S. Cherkasenko projected the modern to him reality – times of revolution and civil war.

**Key words:** Cossack poor, Zaporozhian Cossacks, Ukrainian patriots, slaves, traitors, national hero, ideals of freedom.

**Ковальчук Л. А.,**  
старший лаборант кафедри культурології та менеджменту  
соціокультурної діяльності факультету соціальних наук  
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

## ДОРОГА ДО МОЛОДОЇ У ВЕСІЛЬНИХ ПІСНЯХ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

**Анотація.** У статті розглядаються пісенні мотиви, в яких оспівується складний шлях молодого з боярами по молоду, що відображає реалії поліського побуту в умовах внутрішньородової ізоляції поліщуків унаслідок природно-ландшафтних особливостей.

**Ключові слова:** Західне Полісся, весільні пісні, дорога, наречена, наречений.

**Постановка проблеми.** Весільний обряд – це коротка історія шлюбних стосунків, що існували століття чи навіть тисячоліття тому. Завдяки своїй суспільній значимості весільна обрядовість зберегла чимало архаїчних елементів. Здебільшого в них відображена не стільки сучасність, скільки глибока давнина, яка сьогодні вже мало кому зрозуміла, а доступна у своєму первинному значенні лише вузькому колу фахівців.

Отже, сценографія весільних ритуалів – це історія стосунків між алохтонними родами, які з метою створення нової сім'ї родичалися між собою. Це історія стосунків колишніх сусідів, як близьких, так і далеких.

Весільна пісня оспівує обрядові дії на синхронному зрізі, але через те, що мусить іноді пояснювати те, що вже не всім зрозуміле, часто відстає від сучасності і вносить на поверхню глибокі пережитки. Чимало їх у змісті весільних пісень, які оспівують те, що відбувається під час збору та руху молодого до молодої. Часто пісенний супровід використовує такі поетичні засоби, що й сучасній поезії можуть видатись занадто сміливими. А все тому, що вони втілюють не стільки поезію, скільки давній світогляд. Дійовими особами цих пісень стають всі елементи довкілля. У весільних піснях всі вони діють в ладі з весільними чинами і допомагають їм як тільки можуть. Отже, залежно від ландшафтно-кліматичних особливостей для різних місцин вони можуть бути різними.

**Метою статті** є демонстрація участі цих елементів у західнополіському весіллі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Українське весілля – одна з улюблених тем фольклористів. Фундаментальні думки в його осмисленні належать Михайлові Грушевському [1], Хведорові Вовку [2]. Цікаві доповнення зробили Марія Шубравська [3], Олександр Правдюк [4], Валентина Борисенко [5]. Свою лепту в його осмислення внесли такі сучасні дослідники, як Віктор Давидюк [6; 7; 8], Олена Цвид-Гром [11], Зоряна Давидюк [9], Зоряна Марчук [10], Світлана Подолок [12]. Зокрема, Віктор Давидюк зацікавив специфічними архаїчними рисами волинського весілля [8], Зоряна Марчук в річичній культурно-історичної школи вивела походження весільних обрядів українців [10], Світлана Подолок зосередилася на специфіці жіночих образів у весільних піснях [12]. І тільки дослідження Олени Цвид-Гром стосувалися безпосередньо Західного Полісся, зокрема семантики, семіотики та символіки весільних пісенних образів [11].

**Виклад основного матеріалу.** Що стосується окремих весільних ритуалів, то окремо вони не вивчалися, хоча, як вважає Віктор Давидюк, кожен із них свого часу міг вважатися остаточним, а деякі були єдиними і самодостатніми [6]. Тому існує потреба детального аналізу кожного з них з обов'язковою прив'язкою до місцевості. Така обсервація дасть змогу побачити не лише давні міжродові стосунки, але й історично віддалений побут наших предків та їхні зусилля в умовах родової замкнутості в пошуках шлюбного партнера для свого родича чи родички. В цьому й полягає основна мета цієї студії.

Весілля у молодого й молодої починається в один день, але проходить окремо. Активація весільних дій на Західному Поліссі ініціюється з хати молодого, особливо тоді, коли дорога до молодої неблизька. В такому разі гості молодої ще мають час на приготування, поки над'їде молодий. У неділю рано-вранці в хаті батьків молодого збираються його гості. Раніше цей етап весілля називався «збір» і відбувався звечора в суботу, тобто вже після того, як дівчата уберуть коровай. Бояри були переважно з родичів молодого: «Щось на дворі та й негодонька, Дрібний дощик, непогодонька. Там Василечко збирається, Свого татонька питається: – Ой, татоньку мій, голубоньку, Чи багато бояр брати? – Ой синоньку, ти мій синоньку, Бери свою всю родиноньку: Багатая даруватиме, А бідная споминатиме» [13].

Із суботи на неділю молоді хлопці, декотрі з яких могли проживати й у сусідніх селах, залишалися у молодого, не спавши, на всю ніч, а вранці супроводжували його до молодої. Сьогодні згадка про це лишилася хіба що в піснях: «Збирайся родойку, В цьої день суботойку, А завтра в ниділийку, Поїдим по дівойку» [14].

Незважаючи на те, що на Західному Поліссі такий збір відбувається зранку перед самим походом до молодої, пісенні тексти, як видно з наведеного щойно, подають нічні картини. В окремих текстах молодий будить батька споряджати його в дорогу: «Ой, ни дзвін вже задзвонив, Там Іванко посінцьох походить, Там він свого татойка пробудив: – Ой, уставай, татойку, довго спиши, Чом ти мене в дорожейку ни радиши?» [15]. Про те, що споряджання молодого починалось ще з ночі, дізнаємося й з іншого варіанту пісні: «Ой, ни звин же то зазвонев, То наш Васелько по сінцьох походев, То він свого татойка пробудев: – Ой, уставай, татойку, довго спеш, Чом те мене до дівойки ни радиш? Вже вітьбор воритечка вочинев, Вже місяць дорожейку просвітев» [16].

Не спиться й батькові, і в нього заздалегідь готова універсальна відповідь, кого синові брати з собою до молодої: «Уже я, синокку, давно ни сплю, Таки тебе до дівойки виражу. Сади собі старосту старого, Сади собі дружечка вумного, Сади собі сваночки-співачки, Сади собі свашечки-сестрички, Бери собі цимбали з Варшави, Бери собі музики з Олики, То там вже чужая сторона, Ой, щоб же ти не набрався сором» [17].

В обов'язки матері входило забезпечити сина старостою, яким неодмінно мав бути її рідний брат: «*Вставай-но, матінко, чого спеш? Чом ти мене в дороженьку не рядеш? (2) Коло мене старости не садеш? – Є в тебе дружечко для того, Він тобі покаже дорогу*» [18].

«Старий староста» зобов'язаний дбати не стільки про те, щоб показати дорогу, скільки про господарські справи – засоби дозду: «*Не куй, староста, сваси перстень, Подкуй подкови под воронні кони*» [19].

Перед походом по молоду, судячи з деяких текстів, у молодого ще при місяці бояри сідали за стіл: «*Ой, розсіявся ясний місяць опу небу, Йї избираючи й усі гостойки в громаду. Вой розходився наший Колючка по двору, Йї избираючи всі бояройки до столу. – Избирайтеся, всі бояройки, до столу Та й поїдемо й у великую дорогу. Туде нуїдем тильком є самє, Назад приїде Наталочка із намє*» [17].

Хоч у весільних піснях часто трапляється, за висловом Юзефа Крашевського, «особливе опоетизування убозтва, яке в співах повністю переінакшується» [20, с. 120], все ж таки важко й зовсім применшити факт великого застілля на самому початку весілля в молодого, поки запасів удосталь, а гостюють його найкращі приятелі: «*В неділеньку рано Сім столів стояло Поза тими столами Василько з боярами*» [18].

Бояри збираються не тільки для того, щоб повеселитись у парубочькій компанії, але й для того, щоб виробити «стратегію і тактику» свого походу й відходу. На території України перша шлюбна ніч молодих переважно проходить у домі молодого, чим істотно відрізняється від Поділля, де сильні пережитки матриархату, а тому молоді ночують у домі молодої, а також від Волині, де влаштовуються на нічліг там, «де ніч застане». Схоже, вплив «волинських» чи ще якихось звичаїв дістався й любешівського Полісся на межі з історичною Пінщиною. Невипадково під час почту бояр молодий «*Батийка питається: – Чи мені там ночувати, Чи додому приїжджати*», на що отримує категоричну відповідь: «*Не роби соромайку, Приїжджай додомайку. Приїжджай з білим світом Да й до батьківського привіту*» [21].

Інше питання, яке непокоїть сина, – це питання про те, що він має говорити, коли приїде, як того вимагає звичай, тому він: «*Питається свого татойка: – Що мені там говорити? – Ни каже, сенку,ничого, Бо є бояри для того. І питимуть, і говоритимуть, За тебе молодого*» [22].

Як відбувався боярський збір без опоетизованих перебільшень, можемо судити на основі джерельних даних.

У Видричах Камінь-Каширського району перед тим, як молодий вирушає до молодої, його спомагають грішми тільки батько й мати. Решта гостей тільки «*випивають по чарці й нашивидкуруч пригощаються*» [25, с. 48]. Та в багатьох селах цього ж району символічну допомогу молодому на дорожні витрати складають усі присутні члени його родини. Відбувається посаг молодого. При цьому співають так: «*Яснесеньке сонце на гору іде, З Богом Василько на посаг іде, Просить татойка на спомагання: – Споможі мене, мій татойку, споможі мене мій риднейкий. Бо як таточко да й споможє, То й Божейко допоможє*» [22].

Спочатку батько, а потім і весь рід «спомагають» молодого. Як люди споможуть, молодого водять кругом столу за сходом сонця три рази. Під час обходу приспівують: «*Ой, рано, рано сонейко сходить, Молодий Кольочка й столи вубходить. Поки й вубійде й сонейко зийде, Доки на віз сядє, сонейко зайде*» [23].

Ритуальний збір родини передував від'їзду до майбутньої дружини. Михайло Грушевський вважав, що спочатку це дійство являло собою «складку роду на женячку свого члена» [1, с. 274], адже весь рід був зацікавлений у здобутті жінки для свого родича, згодом – складанням васалів на весілля свого князя або податком з бояр на матеріальну підтримку полку у поході [2, с. 201]. У будь-якому разі ці кошти становили викупне за молоду.

У піснях значно пізнішого походження вже відчутні вкраплення релігійного культу, тому спомагання у них асоціюється із наділенням Божою допомогою, «*щестєм, здоровлєм, долю добрею*» [24, с. 176].

Слова пісні «*То не місячик світить, То не соніко сходить. Молодейкий Василько Кругом столика ходить*» [22] нагадують виконання парубком одного із багатьох видів магічних і захисних дій під час виряджання його за дружиною.

Ті, хто має їхати, спомігши, випивши та вхопивши на ходу щось зі столу, тут же виходять по одному з хати, чим забезпечують простір біля столу для наступних дій. «*Після цього старший сват обводить молодого, що тримається за гарану, навколо столу, на кожному розі якого лежить по хлібині. Перед кожною з них молодий зупиняється, хреститься й цілує хліб. Такий обхід здійснюється зі сходу на захід тричі*» [25, с. 48]. Пісенний фольклор відгукується на це дійство таким текстом: «*То не сонечко світить, То місячик сходить, Молодий Василько, Молодесейкий, Кругом столика ходить*» [25, с. 48].

Потім, не чекаючи, поки спорядять сваху з молодим на віз, бояри верхи на конях виїжджали наперед: «*Сніжком дорожка припадається, Василько до дівки вибирається. Пустив нахолку в поперед полку, Щоб були столи позастелені, Щоб були брами повідчинені, Щоб була панна його й убрана*» [22].

Виходячи з хати, молодий кланяється батькові й матері до ніг: «*Ступив Василько на лужок, Кланяється батькові й матері до нужок. – Ой кланяйся, Васильку, низенько, Бо вже твоє вінчанне близенько*» [22].

Урочистість цього моменту виявляє така кількість пісень, що якби їх переспівати всі, то це зайняло б добру годину. Наведемо тільки деякі з них: «*Чорна хмара віступає, Дрібний доцик накрапає, Дрібний доцик накрапає, Жинишко виїдає. Жинишко виїдає, До коника розмавляє: – Ни візе ж те мене, коню, До королькового двору: Там сичуть, там рубають, Там же нас ни приймають. Давізе ж те міне, коню, Да й до тецьового двору: Там же п'ють-віпіввають, Там же нас дожидають*» [26].

Із наведеного легко зрозуміти, що й у молодої не гають часу марно, паралельно з боярами відзначають весілля й дружки. Або ж то так мало б відбуватися тільки в уяві молодого.

«*Колисом сонце нагору іде, (2) З Богом Васелько до дівки іде. (2) – Благослови, батьку й мати, До дівки від'їжджати (3) – Хай Бог благословєть. – Ой, нуте, не баріте, Васелька спорадіте, До дівки одрадіте*» [27].

Після збору представників роду батьки, виряджаючи свого сина у далеку дорогу, обсівають його житом і кроплять свяченою водою.

«*В неділеньку рано, Сонейко заходить. В неділейку рано Татойко з хлібом обходить. Обійди мене довгим віком. Обсій мене пшеницею, Обдили мене доляницею*» [28].

Коли усі виходять на подвір'я, то перед тим, як їхати до молодої, мати обсіпає зерном, а батько святить водою всю родину: «*Не сій, мати, хмелем, Обсій мати житом – Надилє добрим битом. Ой, бижіте, коники, хутейко, Вже до меї*

тещайки близейко, Вже в меї теці мед-вино п'ють, І на мене молодого давно ждуть» [27]. «Сипте пшеницю в нові ворота, Пасіте кони та Василькови, Бо буде їхати до тестя в гости, А в його тестийка ворота тройні, Ворота тройні да всі золоті. В перших воротах місячик світить, А в других воротах соничко гріє, А в третіх воротах Василько їде. Місячик світить, то буде виднейко, Сонечко гріє, то буде теплейко, Василько їде, буде веселейко» [29]. «Сіяла мати житом, (2) А батько водою, Сам Господь дольою. Кропи, тату, коня, Проси пана Бога, Щоб коник сив, Дітятко зносив. У далекій дорози, Йї у далекій дорози, У далекій дорози, В тестейка на порози» [30].

Поки ідуть до дівки, співають такі пісні: «Мати сена на-родела (2), Місяцем нарадела, Зорою впаразала, До дівки вира-жала. До дівки виража... – Ни їдь, сенойку, по дівойку, Не їдь, сенойку, по дівой... Пудождемо гово бідойку. Пудождемо гово бідай... – Ой, рад би, мати, пудождати, Бо й рад би, мати, пудождат... Не можу коня ї удержат... Золоте шори пори-ває, Золоте шори поривай... Сам до дівойки вод їжджає, Сам до дівойки вод їжджай» [31]. «Тільки Івасьо з двура з їжджає, На Дунай поглядає Йому калена, йому червона Дорожейку сте-лить. Війняв шабельку з правого боку Став калинойку сікти. – Ой не для тебе, Івасю-князю, ся калина саджана, Ой но для тибе, Івасю-князю, Галочка споряджена» [32]. «Ой, мої віте ворожийкє, (2) Ни переходьте дорожийкє. (2) Нихай перейде сам Господь-Биг, (2) Нихай перейде татойко мий, (2) Нихай покропить водицею, (2) Нихай обсіє тианицею» [30]. «Ой оля-ночки – подоляночки, Просимо вас. Не переходьте нам доро-жайку Поперед нас. Бо ми їдемо по дружинойку В добрий час» [33]. «Зилений морижийку, (2) Встили нам дорижийку З бать-кового двору До тестьового даму, До тестьового дам...» [31].

Водночас нарівні з усіма забобонами поліщук прагне й Бо-жого благословення: «Ой, сусідочки, вороги, Да ни тирихоть-те й дороги. Да нихай тириїде Господь Бог, Да нихай тириїде батько мой. Да нихай тириїде ясна ж зора, Да нихай тириїде матьонка моя» [34, с. 68–69].

Наведемо цікаву пісню, яка розкриває таємницю невразли-вості молодого: «В нашого Івана кривії ноги, (2) Він коубами втирається, (2) Він до Оксани збирається. (2) В нашого Івана чорнії очі, Він не боїться темної ночі, Йде до Оксани посеред ночі» [35]. Текст явно продовжує традицію дотинків, які викону-валися або навесні, або ж у ніч на Купала. Адже пряме завдання свашок полягає у тому, щоб не гудити, а вихвалити свого родича. В цьому переконаємося далі. Та можливо, кривизна, каліцтво виспівуються перед самою дорогою й з іншою метою – щоб ніхто не зурочив. Цілком можливо, що таке ж магічне значення мав у давніх уявленнях і полудень як найсприятливіша пора для по-дорожі: «Не їдь, Грицю, по дівойку, Дожидай до обідойку» [36].

Дорога підносить молодому масу перешкод, але тільки коли він долає всі, викликає захоплення і подив незнайомих людей: «Будем схати лісом-коринєм, Лісом-кориннем, часом-каміннем, Лісом-кориннем, часом камін... То ї будуть люде дивуватися: (2) – Ой чий то, Боже, чий то зять їде, Вой чий то, Боже, чий то зять ї...? – Не дивуйтєся добрії люде, Не дивуйтєся добрії лю... Годуйте дочки, то ї вам зять буде, Годуйте дочки, то ї вам зять бу... – Ме годували – повод давали, Ме годували – повод дава... Такого зятя це ї ни видали, Такого зятя це ї ни вида...» [31]. Все це нагадує реакцію на появу ініціанта після обряду іні-ціації в казкових сюжетах та в звичаях австралійських абориге-нів, де після повернення ініціанта з лісу жінки вдавали, що не впізнають його, а самому новопосвяченому давали нове ім'я.

Наслідок частування бояр позначається й на молодому, причому в той момент, коли він наближається до тестевого подвір'я. Такий текст знаходимо в Оскара Кольберга: «Боро-виною, боровиною Ой хто ж то їде вечериною? – Ой їде, їде молодий п'яний: – Ччини ворота – я твуй коханий» [37, с. 9].

У пісенних текстах відбилися різні етапи історичної ево-люції весільного обряду залежно від суспільних норм. Спочат-ку товариство молодого нагадує розбійників, що їде грабува-ти «комороньку, це ї новую обороньку» та забирати дівчину. До того ж хор закликає учасників їхати тихо, а «дороженьку», «дубровойку», «червону калинойку» просять не давати тестеві знати, «що їде зять грабувати». Далі вони мають назву бояр-ської дружини на чолі з князем. Мета їхнього походу залиша-ється тією самою, але тепер вони вирушають у бій: «Збирай-теся, з їжайтеся, Всі бояри, до столу (2), Та ї підемо, та ї поїдемо У чужу сторону (2). Там виб'ємо, вистрелемо, Кам'я-ную стрілку (2), Гузьмемо, ї привеземо Вітьочці жінку» [38].

Тепер наближення «Іванка з своїм полком» не становить ніякої таємниці. Навпаки, шойно підковані коні піднімають «дими стовпом». Пізніше походження мають ті пісні, у яких майбутній зять посилає до тестя посланця, щоб сповістив про близький їхній приїзд: «Ой, ти, дружечку, вперед біжи, Моєму тестейку вісти неси. Хай застилає тисові столи, Хай нали-ває повни повниці, Повни повниці, меду шкляниці. Хай ожидає гостя любого, Гостя любого зятейка свого» [39, с. 77]. Як бачимо, будь-який мотив нападу відсутній.

Весільному поїздові молодого односельчани роблять пере-пони. Молоді хлопці влаштовували весільному поїздові молодого **перейму**: «виносять стола. На ньому лежить бу-хонець хліба, соль і букет квітів» [40, с. 68]. Вимагають пере-пою. Свашки коментують цей напад так: «Виживська босота Прип'яла до плота Перепії одбирають, До дівки не пускають» [41]. Бояри не збираються здаватися. Так виникає перша колізія в ході весілля: «Скачіте, коники через стил, Бо хочуть відібрати перетий, А ми їм перепоею не дамо, А ми того столика ї 'б'їдемо» [22]. Цей звичай нагадує своєрідний торг за дівчину, право на яку до цього мали всі члени громади [2, с. 261]. Завер-шується цей конфлікт традиційно: «А вже щоб дали молодим дорогу, то ставили їм горілку» [40, с. 68].

У тексті цієї пісні йдеться про один із декількох викупів за молоду, які передбачені складною церемонією «весільного походу». Загалом таких перейм буває три: в дорозі, де перепиняють хлопці з села молоді, біля воріт, де не пропускають дружки, та безпосередньо за столом, де місце біля молоді пильнує брат. Згодом буде ще одна нагода взяти з молодого гроші в кінці ве-сілля. Це вже «перепій», без якого молоду не випустять із хати.

Цікавий у місцевій традиції той факт, що новоприбулий з молодим «полк» майбутні родичі називають не інакше, як «лит-ва»: «Не наїжджайте, литва, Бо буде з вами битва. Будемо войовати, Гальочки не давати» [39, с. 100]. І ця пісня відома на всій території Західного Полісся.

**Висновки.** Отже, весільна пісенність Західного Полісся досить повно відображає ритуал збору та походу молодого по молоду. Біль-шість текстів, яким він супроводжується, має місцеве походження, про що свідчать численні не тільки фонетичні, але й морфологіч-ні та лексичні діалектизми. Цікаво, що ремарки респондентів вже ближчі до літературної мови, ніж самі пісенні тексти.

Помічники молодого в його поході по молоду традиційні для українського весілля загалом (сонечко, місячик, батько, ма-ти, моріг, вітер, Господь Бог).

Заважають у дорозі, як і всюди, «сусідочки», «босота». Локальну своєрідність становлять «оляночки-подоляночки», хоч Поділля й неблизький до Полісся край. Цілком вірогідно, що пісня потрапила сюди з сусідньої Волині.

Особливістю поліського архаїчного ритуалу можна вважати прояв насильства з боку роду молодого до роду молоді. На виставлену перейму в поліщуків існує тільки два способи подолання – скакання коників через стіл або об'їзд, – але не викуп. Саме тому прихід війська молодого родичі молоді порівнюють з наступом Литви, що можна вважати віддзеркаленням середньовічних конфліктів на західнополіських землях між русинами та ятвягами.

Незважаючи на змальовані в піснях труднощі в подоланні шляху до молоді, родину поліщуків шукають у межах власного природно-кліматичного середовища, тому в пісенних текстах шлях пролягає через дубровуку, ліс-коріння, боровину.

#### Література:

1. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. 9-ти кн. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993– . Т. 1. – 1993. – 400 с.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Шубравська М. Весільна пісенність на Україні та її обрядова функція / М. Шубравська // Весільні пісні : в 2 кн. – К. : Наукова думка, 1982– . – Кн. 1. – 1982. – С. 11–53.
4. Весілля : у 2 кн. – К., 1970.
5. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко. – К. : Наукова думка, 1988. – 190 с.
6. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк, 2008.
7. Давидюк В. Волинське весілля / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8.
8. Давидюк В. Діахронія волинського весілля / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – 2006. – Вип. 9.
9. Давидюк З. Весільний сирний обряд Західного Полісся на археологічному тлі / З. Давидюк // Полісся: Етнікос, традиції, культура. – Луцьк, 1996.
10. Марчук З. Генеалогія українського весілля / З. Марчук. – Луцьк : Інститут культурної антропології, 2005. – 284 с.
11. Гром О. Єротична символіка в контексті весільного обряду Західного Полісся / О. Гром // Полісся: етнікос, традиції, культура. – Луцьк : Вежа, 1997. – С. 181–187.
12. Подлюк С. Жінки в українському весіллі / С. Подлюк. – Луцьк, 2013. – 312 с.
13. Архів ПВНЦ. – Ф. 5. – Опр. 1. – Од. зб. 26. (Записано у с. Кукли Маневичького р-ну від О. Хомич 1925 р.н.)
14. Записала С. Вертей у с. Заброди Ратнівського р-ну від П. Вертей.
15. Записала Г. Назарук у с. Видранця Ратнівського р-ну від В. Назарук.
16. Записала Н. Магдисюк у с. Воля Щитинська Ратнівського р-ну від М. Сильчук.
17. Записано від жителя с. Запруддя Камінь-Каширського р-ну М. Шворака 1913 р.н.
18. Записано у с. Світязь від Л. Півачук 1916 р.н.
19. Записала Т. Карловська у с. Заболоття Ратнівського р-ну від З. Сверби.
20. Крашевський Ю. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Ю. Крашевський ; переклад за виданнями “Wspomnienia Polesia, Wołynii Litwy” przez J.I. Kraszewkiego (Wilno, 1840) та “Wspomnienia Polesia, Wołynii Litwy J.I. Kraszewkiego”, wydane w Paryżu, 1860). – Луцьк, 2012.
21. Записали Л. Неділя, Т. Сас, О. Курса у с. Невір Любешівського р-ну від Т. Герасиміч 1907 р.н. (1997 р.)
22. Записала Г. Бурко у с. Велимче Ратнівського р-ну від М. Бурко 1918 р.н., Я. Ятчук 1928 р.н., А. Никончук 1924 р.н.
23. Записала Н. Магдисюк у с. Воля Щитинська Ратнівського р-ну від М. Сильчук.
24. Весілля у Гуті-Камінській / Зап. Л. Чирук // Фольклористичні зошити. – 2005. – Вип. 8. – С. 175–186.
25. Кондратович О. Весілля на Поліссі / О. Кондратович. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – 110 с.
26. Архів АПВЦ. – Ф. 5. Опр. 1. Од. зб. 1. Од. зб. 27. (Записано у с. Березичі Любешівського р-ну від П. Ковальчук 1923 р.н.)
27. Записала С. Вертей у с. Заброди Ратнівського р-ну від П. Вертей.
28. Записала Л. Бочарова у с. Ниці Старовижівського р-ну від М. Качко 1925 р.н. (1992 р.)
29. Записано у с. Воля Любешівська Любешівського р-ну від М. Пасевич 1926 р.н.
30. Записала А. Головій у с. Тур Ратнівського р-ну від Т. Герасимук.
31. Записано О. Бакалюк, О. Макеєвою у с. Заброди Ратнівського р-ну від Г. Повх, З. Шмигівської.
32. Записано від К. Муравчук 1924 р.н. (1992 р.)
33. Записано у с. Воля Любешівська Любешівського р-ну від Ф. Корос 1932 р.н.
34. Гапон Л. Інценізація весільних обрядів / Л. Гапон. – Рівне, 2006. – 167 с.
35. Записала В. Октеюк у с. Самари Ратнівського р-ну від О. Штик.
36. Записала Т. Карловська у с. Заболоття Ратнівського р-ну від Г. Білітюк.
37. Zwyczaj i obżędyweselne z Polesia. Podal Oskar Kolberg. – Kraków, 1889.
38. Архів ПВНЦ. Ф. 5. Опр. 1. Од. зб. 5. (Записано у с. Запруддя Камінь-Каширського р-ну від М. Шворака 1913 р.н.)
39. Денисюк І. Пісні з-над берегів Турського озера: Пісні і коментарі / І. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 256 с.
40. Весілля у Сварицевичах (етнографічний опис із народних уст) / Зап., транскриб. та впоряд. Р. Цалун, муз. ред. Ю. Рибак // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 2005. – Вип. 8. – С. 59–117.
41. Записано у смт. Стара Виживка від В. Коляди 1930 р.н. (2012 р.)

#### Ковальчук Л. А. Путь к невесте в свадебных песнях Западного Полесья

**Аннотация.** В статье рассматриваются песенные мотивы, воспевающие сложный путь жениха с боярами к невесте, который отображает реалии полесского быта в условиях внутриродовой изолированности полещуков вследствие природно-ландшафтных особенностей.

**Ключевые слова:** Западное Полесье, свадебные песни, путь, невеста, жених.

#### Kovalchuk L. A way to a bride in Western Polissya wedding songs

**Summary.** The article deals with the song motifs, which celebrate the difficult way to a bride of the fiancé with nobles, reflecting the Polissya realities of life in terms of domestic generic Polishchuks isolation due to natural landscape features.

**Key words:** Western Polissya, wedding songs, way, bride, fiancé.

Косюк Н. М.,

аспірант кафедри української літератури

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

## ОНІРИЗМ У ПРОЗІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО («ДИВНА ПРИГОДА», «ВИРИВКИ З МЕМУАРІВ ОДНОГО СТАРОГО ГРІХОВОДИ»)

**Анотація.** У статті досліджуються твори неординарного українського письменника початку ХХ століття Агатангела Юхимовича Кримського, а саме «Дивна пригода», «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди». У «Дивній пригоді» розглядаються оніричний стан героя та вплив сну на дійсність і на нього самого. Змішування цих понять призводить оповідача до порушення в підсвідомості і проявляється таким психічним станом, як істерика. Другий досліджуваний твір є продовженням першого, проте «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» – суцільний перепис сну. Характерними рисами цих творів є поєднання дійсності і сну, відтворення картин життя персонажа в мемуарах за допомогою фрагментів сну та цілком реальних подій, порушення сприйняття часу та простору оповідачем.

**Ключові слова:** Агатангел Кримський, оніризм, сон, підсвідомість, свідомість, дійсність, істерика, психіатрія.

**Постановка проблеми.** Агатангел Кримський – одна з найбільш загадкових і малодосліджених постатей в історії української літератури. Він є представником так званої людини *fin de siècle*. Неординарність набутку письменника час від часу привертала увагу науковців, проте з різних причин багатоаспектність його творчості, як і особистість, досліджена частково. Актуальність статті є безумовною через те, що під час аналізу прозової спадщини Агатангела Кримського попередниками не використані здобутки гуманітарної науки, які дають можливість заглибитись у таємниці оніричних механізмів, закони і закономірності людського сномислення, сюжетної та композиційної побудови сновидінь.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Протягом останніх трьох десятиліть творчі надбання митця почали ґрунтовно досліджуватися літературознавцями. Однією з перших окреслила провокативні аспекти творчості Агатангела Кримського науковець Соломія Павличко в монографії «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського», акцентувавши увагу на психоаналітичних аспектах, які уже на той час набули популярності в західноєвропейській науковій думці. Праці З. Фрейда та К. Юнга, присвячені проблемам психічного підсвідомого та теорії тлумачення сновидінь, стали базисом для сучасних наукових розвідок у галузі літератури та літературної критики. Це і стало головним засобом інтерпретування творчості Агатангела Кримського.

**Метою статті** є аналіз законів та закономірностей людського мислення з використанням психоаналізу на прикладі творів «Дивна пригода» та «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» Агатангела Кримського.

**Виклад основного матеріалу.** Ще на початку ХХ століття Агатангел Кримський у своїй творчості звернувся до розкриття психологічних станів людини у кризовій ситуації. Митець ок-

реслює чинники, які найчастіше є важелем змін у душевних переживаннях героїв. Найчастіше сновидіння впливає на створення та зображення власного світу у свідомості головних героїв, що репрезентовано в досліджуваних оповіданнях «Дивна пригода» та «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди».

Медицина трактує сон як «змінений стан свідомості проти-лежний неспанню, при якому відсутні рухи, ослаблені м'язи, загальмована діяльність центральної нервової системи. В основі сну лежить природне гальмування кори головного мозку» [1, с. 150]. Самого поняття сну і похідних від нього фактично ніхто не визначав і не досліджував до німецького психіатра З. Фрейда, проте відомо, що давньогрецький філософ Платон вважав сон цариною чуттєвого, а Аристотель вказував на те, що сновидіння – це певна сукупність подій та образів, які були сприйняті органами чуттів впродовж дня і виявляються уві сні [2, с. 423–432].

Влучною є думка літературознавця М. Войни: «У художній літературі оніризм – це вид художньої образності, який постає в оніричному просторі, де образ може набувати найрізноманітніших форм, він деформується найхимернішим та найпарадоксальнішим чином під час перебування героя в стані сну» [3, с. 45]. Учений Еріх Фром писав: «Історія тлумачення сновидінь починається зі спроб осягнути їхній смисл, зрозуміти, що насправді відбувається з душею, позбавленою тілесної оболонки, зрозуміти голоси духів та привидів. При цьому сновидіння зовсім не розглядалися як психологічне явище» [4, с. 228]. Хибність такого підходу до інтерпретації оніричного стану людини є очевидною. Намагання зрозуміти сон як відображення роботи мозку сплячої людини є основою психологічного підходу. З вищесказаного логічно буде визначити, що деякі науковці визнають лише два потрактування оніризму – психологічне й непсихологічне. Якщо ж звернутися до психоаналізу, то можна сказати, що цілком очевидним є те, що чинниками, які породжують вчинки пересічної людини, виступають процеси, які відбуваються в її підсвідомості. Проте вони не завжди є прийнятними для особистості: йдеться про бажання, яких люди бояться або соромляться в собі, намагаючись їх приховати, а в деяких випадках – зовсім позбутися. Інколи такі сні лякають, тому що несуть неприємну інформацію, як у випадку оповідача з оповідання Агатангела Кримського «Дивна пригода»: «Ви, читачу, певне знаєте з власного досвіду таке явище, що раптом вам у голові перебіжить легкий туманець; в-очу трохи потемніша, зарябіє, замріє; перед очима неначе пронесеться густою сипучою хвилею дрібнесенький мак, мак, мак; а потім на хвилину знову проясніша. Отаке, як стій, трапилося і міні. Тільки ж серед того моментального диму й туману, серед того прудкого макового мигання, невиразно майнула в моїй уві ще й чиясь одхилена назад мертво-бліда голова,.. голова з заплющеними



очима... Голова та погруддя... На подушці... Ні, не на подушці, а в домовині!.. Голова Андрія Олександровича!.. Все це тяглося мабуть не більш, як пів секунди..., коротесенький момент... і знову в-очу стало ясно, все розвіялося» [5, с. 35].

Як бачимо, ця ситуація є оманливою для чоловіка, проте таким чином він отримує інформацію на підсвідомому рівні про смерть старого сусіда Андрія Олександровича. Через кілька днів і справді дійшла до них ця новина. Такий розвиток подій вразив оповідача: «Я, звісно, не міг вияснити тієї загадки – і це мене сердило. Сердило, бо руйнувало той гармонійний раціоналістичний світогляд, який я собі був виробив. Сердило, бо вносило в мій світогляд ірраціональний елемент, вносило дисгармонію. Нічого не могло б бути кращого, як мати право сказати собі: «Все це – чисто випадковий збіг фактів. Тільки діти, та ще старі баби, можуть вірити в забобони!»» [5, с. 35].

Цікавими є концепції сну німецького й швейцарського психіатрів З. Фрейда та К.Г. Юнга, вони різняться між собою. Е. Фромм окреслив їхні наукові позиції так: «Якщо Фрейд спирався головним чином на довільні асоціації та розумів сновидіння як вираження витіснених бажань, відчутих у дитинстві, то Юнг відходив від концепції вільних асоціацій і так само догматично схилився до того, щоби загалом інтерпретувати сновидіння як вираження мудрості нашої свідомості» [4, с. 222]. Відомо, що К.Г. Юнг схилився до думки про те, що сні є засобом спілкування людини із Вищим над собою – Богом.

Дослідники В. Баняс та Н. Баняс вказують на ще одну відмінність концепцій психіатрів: «І ще однією суттєвою відмінністю між концепціями Юнга і Фрейда є те, що другий сприймав сні як фасад, за котрим щось ретельно приховано, тоді як Юнг наполягав на безпосередньому сприйнятті інформації, ними породженої» [6]. Підтверджуючи теорію Юнга, оповідач вищезгаданого твору Агатангела Кримського, довго думаючи про книжки Андрія Олександровича та рукописні позначки в них, породив у власній підсвідомості картини життя, які стали поштовхом до віщого сну: «І чи приснилося мені чи це була мана така? Я побачив, що стою нишком, незримий, у московській кімнаті Андрія Олександровича і потайки дивлюся на його, а він сидить за столом, спиною до мене, і мене не бачить. От він налаштувався писати. Я тихесенько нахилився над його плечем і, мов у шапці-невидимці, вільно читатиму все, що він там має накидати на папері. Начеркав він заголовок «Мемуари старого гріховоди» і нервово заходивсь писати. Він пише – а я жадібно слідкую за ниткою його оповідання; він пише – я все те аж ковтаю. Хвилююся, потерпаю аж млосно міні... А! Аж ось коли міні зовсім з'ясувалося всі ті його короткі, лаконічні натяки, які списано було на папірчику, вложеному в «Бустан»!.. Андрій Олександрович дописав і спинивсь. Його вхопив пароксизм гістерики – і він пронизував голосом завив, як вовк. Міні стало й болюче й моторошно. Я сам аж трусився з нервового зворушення...» [5, с. 39].

Не менш цікава думка щодо розуміння снів належить психіатру Е. Фромму. Його розуміння цього явища зосереджуються навколо підсвідомості: «Підсвідомість – це дещо інше, ніж міфічний генетичний досвід, як уважав Юнг, і ніж змістилище ірраціональних сил лібідо, як уважав Фрейд. Свідомість – це діяльність мозку в стані, коли ми оперуємо із зовнішнім світом, тобто коли ми діємо. Підсвідомість – це те, що відбувається в мозку в стані, коли всі наші зв'язки із зовнішнім світом відключені і ми звернені не на дію, а не сприйняття себе. Підсвідомість – це те, що «працює», коли ми перебуваємо в специфічно-

му стані – стані не діяльності» [1, с. 193]. Агатангел Кримський у слова наратора твору «Дивна пригода» вкладає своє розуміння цього явища: «Звичка до раціоналістичного думання, яку ми всі набуваємо через школу, через перечитані книжки, через усю систему нашого виховання, аж надто швидко зробила для мене своє заспокійливе діло. Я вияснив собі цілу подію, як наслідок того прихованого психологічного процесу, що відбувався в моїй душі і в моїй голові не свідомо, а «підсвідомо». Мій розум говорив міні: «Ти свого часу збирав деякі звістки про життя Андрія Олександровича..., і ти ж його особисто знав і бачив! Ти силкувався вгадати його душу; ти, напружуючи думку і фантазію, міркував над коротенькою, мабуть, автобіографічною записочкою, яка залишилася од нього, – і вже тоді був несвідомо збудував собі деяку гіпотетичну його біографію, тільки не звів її до системи. Отож, хоч далі ти й покинув гадати про покійника, а «підсвідомість» твоя, dein Unterwissen, своє діло вже вчинила. Те, що тобі тепер приснилося, є більше-менше нормалістичний результат давно одбутої розумової праці – і логіки, і психології» [5, с. 40–41].

В оповіданнях «Дивна пригода» й «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» Агатангел Кримський відійшов від традиційної манери викладу та трактування подій, пов'язаних із оніричним станом персонажа. Оповідання «Виривки з мемуарів одного старого гріховоди» з підзаголовком «Матеріали для діагнозу psychopathiae sexualis» є продовженням твору «Дивна пригода». Викладений на папері сон наратора з оповідання «Дивна пригода» набув реалістичних рис і оприявнився у наступному творі. «Підсвідомо видумка» стала дійсністю і при зустрічі оповідача з Радковським – однокласником і фігурантом насмішок як Андрія Олександровича, так і всього класу: «Виходить: те, що я написав про Радковського, не є моя «підсвідомо» видумка, а щира правда? А коли так, то може й всі нічі подробиці, що я накидав на папір за своїм сном, вони – так само не моя видумка, а дійсна правда?!...» [5, с. 43].

Посєднавши світ сновидінь з реальним, автор зазирнув у безкінечний простір підсвідомості героїв, цим самим зміг уникнути паралелі між примарним і справжнім. Після того, як оповідач описує на папері те, що зміг побачити уві сні, він дуже втомлюється, часто залишається під впливом пережитого й написаного пізніше. Як наслідок, відбувається роздвоєння свідомості: «Спочину трохи: втомивсь писати... Чогось я роздвоююсь. Оце зараз міні здалося, що я не один, а двоє. Один «я» сидить у кріслі, держить перо в руках й втупив очі в лампу, а другий «я» стоїть у кутку, зложив руці на грудях і дивиться на першого «я» моє тіло, а в другого «я» – моя думала... Як написав я оці рядки, то обидва «я» зіллялися до купи. Ні, я не в куткові стою, а сидю на кріслі» [5, с. 61]. Оповідач, працюючи над мемуарами, настільки переймається історією життя старого сусіда, що всі події пропускає крізь свою підсвідомість та розум, через це із ним трапляється істерика: «Ха-ха-ха!... ха-ха-ха!... годі... ха-ха-ха!... Ну, можеш, Андрій Олександровиче, поздоровити себе, це ж у тебе самого проявилася гістерики!.. Що за курйозне почування? Чого я зареготавсь? Чого я тепер регочусь? Хіба мені хочеться??... Ах, оті сльози, – ну, нарешті! Таки прийшли!...

Ох, а як же давно бажав я та й бажав тих сліз! Як давно ждав я тієї полегкості!... Та її не було. Лийтеся, лийтеся сльози!... Лийтеся, кажу!!... А! Перестали?! ...Ха-ха-ха! Знов мимовільне реготання... Гістерики? – Дарма! Гістерики тепер міні буде щастя: я через неї, десь певне, змогтиму заплакати.

Констатую кумедне почуття: здається, що я починаю сам перед собою роль грати, сам себе одурювати. Спершу, в самому початку, я був хтів спинити свій сміх, та не міг. А тепер, оце саме зараз, я сміюся вже ніби умисне, бо виринула гадка: «Це в тебе гістерика, а в когось гістерика, то ті люди навпереміну сміються та ридають». Отож, ледві я це подумав, як ізнов зареготався, ридаючи рівночасно. Доки реготівсь, наспіла нова згадка: «Ще ж вони ламають собі руки», – то й я миттю собі заламав руки. Несподівано, зараз після того я подумав: «А! Ще ж вони кусають собі пальці і трусяться всененьким тілом», – отож і я почав гризти собі пальці, а затрусився – дак немов з пропасниці. Та ні, ні! Я себе не одурюю, я ніякої ролі не граю. Бо от я хочу перестати труситися, а не можу... Міні аж писати важко: з того трусіння перо з рук випадає... Ха-ха-ха!.. ох!.. ха-ха-ха!.. І оцей сміх, що я сміюся, то знов-таки проти волі: я ж бо не хочу, не хочу сміятися... Ха-ха-ха! Як смішно міні з усієї цієї okazji! Тільки ж ізнов заскеміло серце... Болить... Ох!!!...» [5, с. 64–65].

Занурення героя в чуже життя через сновидіння порушило його психічний стан, спричинило невроз. Письменникові вдається розкрити внутрішній стан оповідача через його монологу. Слід зазначити, що невротичний герой, властивий літературі *fin de siècle*, дає можливість митцям окреслити внутрішній світ людини: мінливий, крихкий, багатий.

**Висновки.** У досліджуваних творах Агатангела Кримського простежується різний ступінь використання оніристичних прийомів (мовленнєва гра, психічні стани людини). Якщо оповідання «Дивна пригода» насичене снами, то «Віривки з мемуарів одного старого гріховоди» є зображенням сну, який наснився оповідачеві в першому творі.

Таким чином, досліджувана проза Агатангела Кримського спрямовує читача до її неоднозначного трактування. Твори письменника слід аналізувати з позиції інтерпретації сновидіння, які необхідно розглядати крізь призму психоаналітичної теорії. Сучасне літературознавство потребує належного осмислення впливу процесів авторського снотворення і снуявлення на художній текст на рівні мікрообразів, архетипів, що й стане предметом подальших наукових розвідок.

#### *Література:*

1. Мацко Л. Основи психології та педагогіки : [навчальний посібник] / Л. Мацко, М. Прищак. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 158 с.
2. Аристотель О сновидениях / Аристотель ; пер. О.А. Чулков // Академия : материалы и исследования по истории платонизма : сб статей / отв.ред. А.В. Цыб. – Вып. 6. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 482 с.
3. Война М. Оніризм як проекція буття у новелістиці Цань Сюе / М. Война [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [philology.knu.ua/files/library/lit\\_st/42-1/27.pdf](http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/42-1/27.pdf).

4. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; общ. ред., сост. и предисл. П.С. Гуревича. – М. : Республика, 1992. – 430 с. – (Мыслители XX века).
5. Кримський А. Повістки та ескізи / А. Кримський ; упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Г.Г. Останіної ; художнє оформлення Д.В. Мазуренка. – К. : Твімінтер, 2011. – 424 с.
6. Баняс В. Сон у літературі романтизму / В. Баняс, Н. Баняс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [journals.hnpu.edu.ua/ojs/liter/article/view/1607](http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/liter/article/view/1607).

#### **Косюк Н. М. Оніризм в прозе Агатангела Кримського («Странное приключение», «Отрывки из мемуаров одного старого греховника»)**

**Аннотация.** В статье исследуются произведения неординарного украинского писателя начала XX века Агатангела Ефимовича Кримского, а именно «Странное приключение» и «Отрывки из мемуаров одного старого греховника». В «Странном приключении» рассматриваются онирическое состояние героя и влияние сна на действительность и на него самого. Смешивание этих понятий приводит рассказчика к нарушениям в подсознании и проявляется таким психическим состоянием, как истерика. Второе исследуемое произведение является продолжением первого, но «Отрывки из мемуаров одного старого греховника» – сплошное переписывание сна. Характерными чертами этих произведений являются соединение действительности и сна, изображение картин жизни персонажа в мемуарах при помощи фрагментов сна и вполне реальных событий, нарушение восприятия времени и пространства рассказчиком.

**Ключевые слова:** Агатангел Кримский, оніризм, сон, подсознание, сознание, действительность, истерика, психиатрия.

#### **Kosyuk N. Onirism in Agatangel Krymskiy prose (“A strange adventure”, “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser”)**

**Summary.** The article investigates the works of one extraordinary Ukrainian writer of the beginning of the twentieth century Agatangel Krymskiy namely “A strange adventure” and “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser”. The oneiric state of the hero and the impact of sleep on the reality and himself are considered in the work “A strange adventure”. The mixing of these concepts leads to violations of the narrator’s subconscious and manifests itself in such a mental state like hysterics. The second writing being studied is a continuation of the first one, but the work “Excerpts from the memoirs of the one old trespasser” is complete sleep copying. The characteristic features of these writings are the conjunction of the reality and a dream, the illustration of the character’s life aspects in his memoirs with the help of a fragment of a sleep and quite real events, the perceptual disability of the time and the space by the narrator.

**Key words:** Agatangel Krymskiy, onirism, sleep, unconscious, consciousness, reality, hysterics, psychiatry.

**Крупеньова Т. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри української філології і МНФД  
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний  
університет імені К. Д. Ушинського»**Сіренко А. О.,**магістрант філологічного факультету  
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний  
університет імені К. Д. Ушинського»

## ОКАЗІОНАЛЬНІ АНТРОПОНИМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА

**Анотація.** У статті досліджуються okazіональні антропоніми збірки «Логіка речей» та роману «Третє поле» сучасного українського письменника Василя Кожелянка. Проаналізовано функціональне навантаження та способи творення антропонімів.

**Ключові слова:** okazіональний антропонім, онімний простір, апелятив, функції онімів.

**Постановка проблеми.** Антропоніми відіграють важливу роль у розкритті головної теми та ідеї, авторського задуму та сюжету, виступають ключовими словами у складній композиції художнього тексту. Романи В. Кожелянка стали «однією з перших вдалих спроб створення українського фентезі з присмаком «віртуального реваншу» за поразки українства в реальній дійсності. Усі його романи – суто один метароман про «віртуальну українську Імперію», конотований народними казками, мілітарними фантазіями антиросійської спрямованості та науково-популярними розвідками про Атлантиду» [4]. Як зауважує З. Шевчук, «сучасні українські письменники розглядають можливі варіанти вітчизняної історії, аби відчуті потенціал нації, а також сприймають історію як ігровий простір, що виявляється в умовності запропонованих ними альтернатив. У творах порівнюють різні альтернативні сценарії між собою, а також із дійсністю, що є спробою вписати змодельовану історію у відносно реальний текстуально-історичний контекст» [6, с. 13].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження онімів є важливим напрямом сучасного мовознавства. Питання онімії художніх творів та її ролі в тексті, співвідношення поетичного і реального антропонімікону досліджували С. Зінін, В. Михайлов, О. Фоякова, процеси номінації – В. Калінкін, М. Рут, А. Суперанська, поетику власних імен – В. Калінкін, Е. Магазанік, В. Кухаренко, Л. Щетінін, конотації онімів – Є. Отін, питання стилістики антропонімів у художній мові – В. Виноградов, Ю. Карпенко, В. Никонов, М. Фролов та інші вчені. Проте досі відсутній опис okazіональних антропонімів у структурно-функціональному аспекті на матеріалі сучасних літературних творів, зокрема прози Василя Кожелянка.

**Метою статті** є визначення та аналіз структурних і функціональних особливостей okazіональних антропонімів у текстах Василя Кожелянка.

Визначена мета реалізується шляхом виконання таких завдань:

– виділення й фіксація всіх okazіональних власних назв, наявних у творах;

– опис основних словотвірних моделей індивідуально-авторського антропонімікону;

– визначення прийомів поповнення індивідуально-авторського ономастикону в аналізованих творах.

**Виклад основного матеріалу.** «Логіка речей» – це типовий продукт кризи середнього літературного віку. Але, попри різкий стилістичний віраж, В. Кожелянка не втратив почуття гумору. Книги «Логіка речей» та «Третє поле» – це українська історія часів арійців та «гола правда» сьогодення. За словами письменника, немає нічого смішнішого й страшнішого за правду. Загалом його твори – це суміш іронії, гіркої правди та оптимізму. Персонажів усіх п'яти новел збірки «Логіка речей» незалежно від віку та роду занять об'єднує щось спільне: вони жахливо зациклені на зовнішньому вигляді, вони шукають гармонії з собою, світом, Богом і не можуть знайти, бо шлях їх лежить переважно через ілюзії. Вони шукають щастя, а щастя, на глибоке переконання В. Кожелянка, – «йти життям і не згинатись».

Досліджуючи власні назви героїв творів В. Кожелянка, ми звертаємо увагу на особливості творення антропонімікону. Автор вміє наділяти своїх героїв такими іменами, які характеризують персонажа різнобічно або ж натякають на особливості поведінки, мислення, уподобань. Збірка «Логіка речей», хоч і є найбільш реалістичною серед інших романів, стала однією з перших вдалих спроб створення українського фентезі з присмаком віртуального реваншу за поразки українства в реальній дійсності. Тому маємо реальних героїв з іменами, «приперченими» іронією В. Кожелянка.

У новелі «Дезертир» антропонім *Василь Васильович* лише спочатку видається простим, як і початок розповіді: «*А зовні це був простий, буденний, нічим не примітний чоловік. Такий собі Василь Васильович... Здавалось би, живи собі Василь-Васильовичу...*» [2, с. 23]. Однак, персонаж уявляє себе сержантом *Руборосом*, який «*утік зі своєї частини зі зброєю*». За паспортом він є громадянином СРСР *Руборосом Василем Ульріховичем*, а також командиром націоналістів – «*Василід чи то Руборос, чи то Роборус*». В. Кожелянка розповідає, «*що за походженням він на чверть південноафриканський расист, на чверть – серей-сіоніст, на чверть – німецький неофашист-реваншист і лише на чверть – український буржуазний націоналіст, тобто українець, про що свідчать ворожі радянському народу ім'я та по батькові – Василід Ульріхович*» [2, с. 12]. Ім'я *Василід* не вживається в українському антропоніміконі, проте функціонує ім'я *Василь*; ім'я по батькові *Ульріхович*, характерне для німецької

антропосистеми, походить від слів uodal – «родовий маєток, батьківщина» й gihhi – «могутній, багатий» [5, с. 96]. Критики визначають напрям прози В. Кожелянка як «альтернативну історію», «політичне фентезі». Все це відображається і на антропонімах. «Василід Руборос – колишній полковник спецназу ГРУ... або й ЦРУ». Він працює на «два фронти»: «Найбільше він ненавидить етнічних росіян і постійно хизується тим, що рубає кацапію, як дрова» [2, с. 15].

Реальною людиною, яка відправила на страту більше людей, ніж всі інквізитори разом узяті, був голова Воєнної колегії Верховного Суду СРСР *Василій Ульріх*. За ним стоїть ціла епоха радянського політичного терору. Для свого героя В. Кожелянка запозичив ім'я реальної особи *Василій*, згодом *Василід*, з реального прізвища *Ульріх* автор утворив ім'я по батькові *Ульріхович*. *Руборос* уявляє себе *Великим Режисером*, а його тіло є актором, що грає *Васю Рубороса*. *Вася Руборос* – той самий *Ульріх*. Це він – «Великий Режисер!» Одним словом, він робив все, що хотів. Це В. Кожелянко підтверджує текстом: «Така його воля як *Творця!* Так сказав *Деміург!* Так Бачить *Мистець!* Він – *Автор*». *Руборос* уявив себе *Богом*. У новелі фігурує ще один варіант прізвища героя – *Роборус*. Його можна розшифрувати так: «робот русский», робот – зациклена людина, запрограмована на якісь дії. А герой таким і був.

Гротесковою виглядає постать *Віктора Колобка* у новелі «Нарцис». Прізвище Колобка асоціюється з казковим героєм Колобком. Один раз у тексті новели натрапляємо на тричленну назву героя: *Віктор Флоріянович Колобка*. Ім'я по батькові *Флоріянович* утворене від імені латинського походження *Флоріан*, що означає «розкішний, чудовий, квітучий» [4, с. 60]. Цей антропонім В. Кожелянко міг запозичити з відомого серіалу «Солдати» чи «Віктор Колобков. Справжній полковник!», де головним героєм є Віктор Колобков. Герой В. Кожелянка хоче бути «щирим українцем», тому прізвище у нього українське, закінчується на -ко: *Колобка*.

Імена другорядних персонажів також створені у дусі пост-модерної карнавальності. Антропонім *Дьордій Лейтензоненко* складається з угорського імені *Дьордій* та прізвища-композиція *Лейтензоненко* (лейтенант + зона, територія). Ім'я самодіяльного кобзаря *Олелька Мустафійчука*, утворене від імені славного роду *Олельків* та прізвища тюркського походження *Мустафа*, створює креольський антропонім.

Персонаж *Артімон Кузик* – «ліпший газда великого і багатого села *Поросятинці*». Це підтверджує його прізвище, яке утворене від грецького імені *Кузьма*, що означає «порядок, краса» [4, с. 37]. Іронічно сприймається антропонім *Василь Сарак* («в'їдливий журналіст із незалежної газети»), прізвище якого походить від румунського апелятива *сарак*, що означає «бідняк, бідолаха, сіромаха» [4, с. 50]. Іменем *Миколай* в новелі «Вино» наділено «доктора наукового атеїзму», котрий на схилку життя бажає примиритися з Богом. Автор знайомить читача з персонажем: «*Пан Миколай*, чоловік значного віку». Поважне ім'я *Миколай* героєві дісталось вже під старість. В. Кожелянко подає розшифровку прізвиська *Коля – Два Презервативи*, яким називали колись пана *Миколая*: «мав дружину, дітей, коханку і не цурався того, що називається випадковими зв'язками, проте з невідповідними персонами і з найсуворішим дотриманням сексуальної безпеки. За це деякі колежанки називали його між собою *Коля – Два Презервативи*».

У новелі «Щастя» головна героїня має екзотичне ім'я *Ефіопка*. За текстом новели дізнаємося, що власна назва *Ефіопка*

утворилась від ініціалів героїні: «*Ефіопка* мала назад ставати *Еллою Феофілівною* (*Е. Ф.* скорочено), матір'ю двох дітей і дружиною солідного чоловіка». Інколи головний герой називає свою подругу – *Еф* («Набрав номер *Ефіопки*», «та я помітив, *Еф*»). З іменем *Ефіопка* (*Еф*) героїня виступає в ролі коханки, з іменем *Елла* – в ролі дружини. Після розриву відносин з коханцем сама *Еф* називає це ім'я дикунським: «– Привіт, *Еф*. – Милый мій, забудь це дикунське ім'я». У кінці новели ми фіксуємо перехід власної назви в апелятив («*Про ефіопку заборонив собі думати*»).

Привертають увагу прізвиська *Стрекоза* та *Помаранча*, які також утворилися від апелятивів. Героїня отримала назву *Стрекоза*, мабуть, за схожість з комахою або зеленоокою: «*Зателефонувала Стрекоза – це наша подруга, дуже симпатична зеленоока дівчина й художниця*». Героїня *Помаранча* – не то істота, не то дух; виявляється, що «світ зачинався таки з *Великої Помаранчі*». Вона може сидіти в барі, читати, сміятися, але ніхто цього не бачить, бо «вона собі ховається у сорочці-вишиванці маленьким хрестиком на молодому тілі, де цятки то полотняні бранці, з яких ростуть квітки та звірі». В. Кожелянко пише: «*Ось є на світі Помаранча. Якщо ви хочете її собі уявити, візьміть великий стиглий апельсин, покладіть його на випрану синю джинсівку, поставте Моцарта і заплющіть очі. Те, що вам явиться, і буде Помаранча*» [2, с. 16].

Персонажі роману «Третє поле» наділені односкладними іменами: *Ран, Кан, Вук, Ош, Тум, Ур, Гук, Сак, Лок, Мук, Ок, Плат, Клам*, рідше – двоскладними: *Орол, Ларі, Леда, Гета, Ула, Дея, Еда*. Ім'я молодого мисливця *Ран* пов'язане із символом громади селища Рангорода знаком Сонця. На сторінках роману герой проходить три поля. З його ростом, становищем і зміною обставин відбувається зміна імені. На початку роману ми знайомимось із молодим мисливцем *Раном*, згодом *Ран* стає воїном і отримує ім'я *Ран Степовий* (завойовник Степу), а ще далі – *Ран Великий* («йому степовому полководцю *Ранові Великому*»). З іменем *Ран* герой вступив у перше поле, з іменем *Ран Степовий* – у друге, а з іменем *Ран Великий* – у третє.

З сивої давнини образ жінки як втілення життєдайної сили Землі, природи, захисниці всього живого пройшов через тисячоліття і живе в нашій свідомості в образі Матері-Землі, Матері-Вітчизни. У В. Кожелянка фігурує *Велика Богиня, Найбільша Матір, Велика Матір, Старша Жінка*: «Чоловіки громади *Летючого Собака* нічого не вигадували, вони твердо знали, що все суще народило *Найбільша Матір – Велика Богиня*» [3, с. 24]; «була так схожа на *Велику Матір*, що люди *Летючого Пса* не могли її не шанувувати як представницю *Богині*» [3, с. 36]. Видатний грецький філософ Платон писав, що більше, ніж діти піклуються про свою матір, громадяни мають піклуватися про рідну землю, адже вона є *Богинею*, володаркою смертних творинь. *Земля-мати* – «дополітеїстичний образ-то-тем протоукраїнців, котрі поклонялись родючій ниві, всій *Землі*». У найдавніші часи *Земля-мати* уявлялася як священне тіло дружини Неба, а також як «світлиця людей», пристанище для тварин і птахів. Її обожнювали як найбільшу життєдайну силу [5, с. 120].

Нам вдалося розшифрувати деякі назви героїв, цікаво, що такі імена можуть бути характерними для багатьох етносів. Якщо вважати, що прабатьківщина індоєвропейців локалізується в степах Східної Європи (за Г. Чайлдом, М. Гімбутас, О. Брюсовим, В. Даниленком, Ю. Павленком), то можна сказати, що рухливий спосіб життя, розселення спільноти спри-

чинили поширення мови та надбань культури. Тому однакові імена характерні для Скандинавії та Азії, хоча можуть мати різне тлумачення. Наприклад, ім'я *Еда* («*Ран уже знав, хто буде його дружиною – зеленоока, чорнобрива, білошкіра Еда*») скандинавського походження; городищенський відун *Ош* має назву давнього міста в Середній Азії (Киргизія), крім того, *ош* – священний звук в індуїзмі. У Ведах *ош* – звук Сонця і Всесвіту, який символізує собою рух вгору, наближення душі до вищих сфер; ім'я *Леда* запозичене з грецької міфології.

Антропонім *Плат* має грецькі корені, одночасно є асоціація з іменем грецького філософа Платона, адже у романі *Плат* – ясновидець, саме він розповідає Ранові про три поля, через які проходить людина, як і Платон, подає поняття про небуття, про ідею блага, що підтверджується текстом роману: «*хоробрий Плат*», «*мудрий Плат*», «*Велемудрий Плат*», «*на короткій нозі з Вищими Силами*». Ім'я *Румі* («*ішов вождь громади – сильний і мудрий Румі*») давньонімецького походження, водночас *Румі* – ім'я відомого класика перської поезії XI століття, філософа Джалаліддіна. Найближчими товаришами Рана є *Кан* і *Вук*. Тлумачення цих імен знаходимо в історико-етимологічному словнику П. Чучки: *Кан* походить «від угорського тюркізму *kan* – «хан»; утворилося внаслідок усічення давньослов'янського особового імені *Канимиръ*, першим компонентом якого є дієслово *канити* «запрошувати» [5, с. 48]. Ім'я *Вук* походить від південнослов'янського чоловічого імені *Вук*, крім цього, існує графство *Вук* – провінція на півночі Об'єднаного Королівства. Онім *Гук* походить від апелятива *гук*, який у Карпатах має близько десяти значень: «сильний звук, шум, звук людського голосу, сильний поклик, безладне звучання людських голосів» тощо. Ім'я відун *Сака* походить від місцевого українського апелятива *сак* – «сітка для ловлі риб» чи «сітка для носіння трави»; існувало давньоукраїнське чоловіче ім'я *Сак*, що утворилося із давнішого *Исаакій* [5, с. 50]. Вождя степовиків В. Кожелянко назвав іменем *Ур*. Згідно зі словником давньоукраїнської міфології Сергія Плачинди «*Ур (Ор, Оръ)* – найголовніший бог орачів, хліборобства, родючості за часів Трипільської культури (4–3 тис. до н. е.). Вважалося, що *Ур* – творець плуга. На честь *Ура* орії-переселенці з Дніпра до Месопотамії збудували однойменне місто» [5, с. 19]. Сина вождя *Ура* кличуть *Ларі*. Так в Римі називали добрих духів, які охороняли дім і родинне щастя: «*Ларі – найбільший воїн степу... оборонець усіх громад на всі чотири сторони світу*». Учителю *Рана*, «старий мисливець і воїн *Тум*» має ще й прізвисько *Кульгавий Тум*. Ім'я утворене від апелятива *тум, тума*, яким у XVII – XVIII століттях називали людину, народжену від змішаного шлюбу між чоловіком-бусурманом та полоненою жінкою-русинкою; так називають похмуру мовчазну людину. Антропонім *Ок* – ім'я старого мисливця, – можливо, утворене від апелятива *око*, адже мисливець має добре бачити, що підтверджують назви індіанців: *Зірке Око*, *Проникливе Око*, *Соколине Око*.

**Висновки.** Отже, описані нами антропоніми є промовистими, тобто несуть якусь інформацію про літературного героя.

Лише незначний відсоток становлять номінативні антропоніми. В аналізованих творах надзвичайно багато штучно створених онімів, у яких відбиваються фантазія автора, його спостережливість, уміння виокремити в людині риси, які дуже влучно характеризують її позитивні чи, навпаки, негативні якості, увиразнюючи іронічне або навіть саркастичне ставлення автора. Антропоніми, які виконують характеристичну функцію, здатні вказувати на національну, регіональну належність денотата, на його соціальний статус, сімейний стан, вік, увиразнювати певні риси його характеру чи зовнішності, виражати емоційне ставлення до поименованого персонажа, а також брати участь у творенні часово-просторового фону твору тощо. Незалежно від того, ввійдуть в подальшому створені В. Кожелянком оказіональні оніми в загальний словниковий фонд і використовуватимуться в мові чи так і залишаться разовими, ситуативно закріпленими, роль майстра літератури в процесі поповнення когнітивного простору очевидна. Отже, антропоніми-оказіоналізми є важливим засобом досягнення виразності й образності мови. Такі одиниці є емоційно наповненими, виконують важливу характеристичну функцію, створюють особливу й неповторну атмосферу твору.

#### Література:

1. Ісаг Ю. Таємниця вашого імені / Ю. Ісаг. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 736 с.
2. Кожелянко В. Логіка речей / В. Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2007. – 32 с.
3. Кожелянко В. Третє поле / В. Кожелянко. – Львів : Теза, 2007. – 224 с.
4. Островський І. Українська культура повинна нав'язуватися, проштовхувати себе : інтерв'ю з В. Кожелянком / І. Островський // День. – 2001. – № 154. – 30 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/64933>.
5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – 240 с. – Серія: Культурна спадщина України.
6. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова – Х. : Ранок – НТ, 2012. – 256 с.

#### Крупенёва Т. И., Сиренко А. А. Оказиональные антропонимы в произведениях Василия Кожелянко

**Аннотация.** В статье исследуются окказиональные антропонимы сборника «Логика вещей» и романа «Третье поле» современного украинского писателя Василия Кожелянко. Проанализированы функциональная нагрузка и способы образования антропонимов.

**Ключевые слова:** окказиональный антропоним, онимное пространство, апеллятив, функции онимов.

#### Krupenyova T., Sirenko A. Occasional anthroponymy in Vasyl Kozhelyanko's novels

**Summary.** The article investigates the occasional anthroponymy collection “Logic of things” and the novel “The third field” of the modern Ukrainian writer Vasyl Kozhelyanko. Analyzed the functional load and methods of forming personal names.

**Key words:** occasional anthroponym, onym space, appellative, functioning of the onyms.

Лазірко Н. О.,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та славістики  
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

## ТВОРЧА ПОСТАТЬ ДЖЕКА ЛОНДОНА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ОЦІНЦІ ЮРІЯ КЛЕНА

**Анотація.** У статті розглядається дослідження Юрія Клена, присвячене творчості американського письменника Джека Лондона. Представлено основні параметри творчого універсуму цього митця, окреслено методологічні стратегії досліджень його творчості українським літературознавцем.

**Ключові слова:** аналіз, американська література, інтерпретація, методи досліджень, творчість.

**Постановка проблеми.** Творчість Джека Лондона відображає важливі тенденції в літературі США на межі XIX – XX століть. Талановитий романіст, новеліст, публіцист, журналіст, він створив особливий художній світ, яким захоплюються читачі різних поколінь у багатьох країнах світу.

Письменник з'явився на літературній сцені у кризовий момент американського життя, розкривши у своїх творах протиріччя епохи, став істинним інтерпретатором свого часу. Дж. Лондон пишався своєю країною, її історією, проте його хвилювали не лише минуле і сучасність, він переймався майбутнім Америки зокрема й людства загалом. Його творчість зберігає зв'язок з традиціями американської та західноєвропейської літератури, що проявився насамперед у романтичному звучанні його творів. Він був одним з перших у постановці та вирішенні нових тем, проблем, поширених згодом у XX столітті, випередив свій час новаторством у розумінні і зображенні важливих проблем людського буття.

Зазначимо, що українські дослідники лише побіжно аналізували творчість цього американського письменника, тому дослідження Юрія Клена про Джека Лондона є важливим для українського літературного процесу XX – XXI століття у створенні різносторонньої палітри вивчення талановитого митця Америки, що забезпечує актуальність статті.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед іноземних дослідників життєпису Джека Лондона важливе місце посідають Л. Андреев, Г. Бемфорд, В. Биков, В. Богословський, О. Зверев, І. Стоун та Ф. Фонер. Українські літературознавці Т. Денисова, Б. Пачерська, З. Савченко теж зверталися до осягнення особливостей авторського стилю Джека Лондона. Спричинився до ознайомлення українського читача з творами американського письменника і Юрій Клен, здійснивши впродовж трьох років (1927–1930 рр.) видання повної збірки творів Джека Лондона у 24 томах.

Щодо наукової діяльності Юрія Клена (Освальда Бурггардта), то зазначимо, що вона вже ставала об'єктом літературознавчих досліджень О. Филиповича, В. Брюховецького, Ю. Коваліва, Л. Кравченко, О. Багана, І. Набитовича, Н. Котенко, М. Борезького, Г. Сабат, І. Розлуцького та інших науковців. Праці цих дослідників презентують окремі сфери наукових зацікавлень Юрія Клена, тому можемо стверджувати, що літературознавча діяльність через її актуальність потребує подальшого системного вивчення.

Студіям над англійською літературою, якою теж займався Юрій Клен, присвячена одна з наших праць про творчість Ч. Дікенса [6]. Оскільки стаття про Джека Лондона залишилася поза дослідницькою увагою, це дослідження є актуальним.

**Метою статті** є представлення поглядів Юрія Клена на творчість Джека Лондона, на особливості американського неоромантизму та елементи поетики цього автора. Основними завданнями статті є окреслення основних концепцій бачення творчості Джека Лондона у літературно-критичних дослідженнях українського науковця, виділення основних параметрів подальших досліджень у запропонованій проблематиці.

**Виклад основного матеріалу.** Стаття Юрія Клена «Джек Лондон (Життя і творчість)» була написана як передмова до 24-томного видання творів Джека Лондона (Київ; видавництво «Сяйво»; 1927 р.). В експозиційній частині статті український літературознавець окреслює ті культурно-історичні «нитки», які поєднували американську літературу XIX – початку XX століття з літературою англійською: політична незалежність США «не була рівнозначна незалежності культурній. Тисячі незримих ниток лучили стару Англію з новою: спільна культура і спільна мова, а звідси й спільна літературна традиція». Американці, як констатує Юрій Клен, не встигли створити своєї традиції, «зверталися до того минулого, що було одночасно минулим британської нації» [1, с. 430]. Можна зробити висновок, що американська література в кінці XIX – на початку XX століття (йі це яскраво видно з творчості Джека Лондона) створила новий міф американського життя, увібравши в себе відмінності американського світосприймання від того, що залишалося традиційним для консервативного світогляду англійців.

У критиці Юрія Клена несвободи американського письменника можна добачати своєрідне балансування на лезі бритви («Невеличкий гурток багатіїв-плутократів оплачує митця, вченого і письменника, – отже, в руках цього невеличкого гуртка скупчена вся фактична влада, більше: в його руках друкарні, і преса, і наукові установи; ні один рядок не може бути надрукований без його санкції» [1, с. 430]), оскільки алюзія політичної та письменницької несвободи до дій російської комуністичної влади в сучасній Україні аж надто очевидна. Такими ж політично небезпечними алюзіями насичені й роздуми про шкільництво в США: «Професор, звільнений за «небезпечні ідеї», через те саме позбавляється змоги знайти собі другу посаду. Вірність традиціям і релігійній догмі вимагає також суворой цензури для всіх підручників, отже, юнакові і дитині підноситься матеріал, просіяний крізь десяте сито» [1, с. 431].

Репрезентуючи творчість Джека Лондона, Юрій Клен намагається на прикладі цього відомого й знакового для американської літератури автора показати, як на ґрунті англійської культури та традицій у дещо інших геоісторичних умовах та при певних ментальних особливостях твориться нова американська література з її особливим світобаченням і художнім світо-

відображенням. Процес трансформації англійських культурних надбань в американських умовах полягав у тому, що ті цінності «оберталися на цінності емоціональні і сентиментальні, – філософський дилетантизм, фанатичний оптимізм і утопічна мрійливість опанувала його інтелект». Американський прагматизм, на думку Юрія Клена, накладає «відтінок зневаги, яку діловий американець відчуває до людини, що віддалася літературі або мистецтву» [1, с. 430]. Тому, оскільки чоловіки займалися матеріальним добробутом, занедбаний терен мистецтва посіла жінка і стала на цьому терені самовладною господаркою, адже вона дала літературі той сльозливий, солодко-сентиментальний тон, який ще досі панує в ній. Перешкоди, які ставали на шляху розвитку американського письменства, український науковець вбачає у його фемінізації, оскільки «фемінізація духовного життя мала наслідком те, що чоловіки, які віддавалися культурній справі, теж підпадали оцій фемінізації, переймаючись загальним духом, що панував у мистецтві» [1, с. 431]. Юрій Клен зазначає, що через це Америка не зрозуміла одного зі своїх найкращих митців: «Коли з'явився такий глибоко оригінальний поет, як Вітман, що виспівував прекрасне марево ідеальної, майбутньої Америки, то голос його пролунав, як у пустелі», і лише «Європа згодом відкрила Америці очі на те, що то був справжній і великий поет» [1, с. 431].

Щодо творчої праці, суспільних завдань американського письменника, то він «не має права ставитися до життя серйозно, щоб не навівати суму на читача; його обов'язок був – розважати перевтомлений мозок ділової людини. Писанина його мусіла бути високоморальною, без натяків на вільне, позашлюбне кохання, кінець оповідання щасливий, з карою для злочинця, з нагородою для чесноти. Тому, якщо така «прилизана» повість була ще до того написана в патріотичному дусі, то вона цілком відповідала всім вимогам, що ставилися до «пристойного» літературного твору. І, знову ж, ламання читацького горизонту сподівань призвело до того, що коли з'явився такий сліпучий метеор, як Едгар По, то його в Америці не зрозуміли: оцінили його за кордоном німці і французи» [1, с. 432].

Одночасно Юрій Клен робить заувагу, яка певним чином представляє творчість Джека Лондона як певну межову лінію в американській художній літературі, оскільки до нього панувала література, яку зазвичай називають «літературою місцевого побуту». Аналізуючи характерні літературні топи Америки другої половини XIX століття, Юрій Клен знову звертається до експресіоністичної художньої практики й представляє цілком експресіоністичний урбаністичний пейзаж півночі у протиставленні до сільського ландшафту півдня. Тут яскраво виявляється не тільки Клен-літературознавець, але й Клен-письменник: «Міста, скупчуючи навколо свого центра всю індустрію, ростуть і в височинь, і в обшир, мов коростою, покриваючи землю залізними панцирами своїх фабрик, але поруч з тим око бачить неозорі поля і лани хвилястого збіжжя та луки з отарами скота. На далекому півдні величезні плантації бавовника, розкішні старовинні садиби, де живуть горді нащадки феодальної аристократії <...>, а на півночі, у так званій Новій Англії, нащадки тих вигнанців з метрополії, що належали до різних протестантських сект» [1, с. 432].

Саме окреслений вище історико-соціологічний підхід, представлений в експресіоністичній художній формі, дає можливість задекларувати літературні тенденції розвитку американської літератури романтизму, де в літературі півдня пишню процвітав культ старої традиції, що перетривала життя з його

фактами. Оскільки читач вимагав ідеалізації недавньої доби, що відійшла у минуле, письменник намагався змалювати в рожевому світлі стосунки між плантатором і його рабами. Отже, утворюється певний «сентиментальний жанр, виробилися певні конвенціональні постаті і сюжети: чарівна дочка плантатора, вибираючи між кількома претендентами на її руку, віддає серце тому, хто найбільше обстоював південну ідею конфедерації штатів; дочка півдня після довгого змагання з собою, віддає серце ворогові, офіцерові північної армії, що оборонив плантацію від своїх власних солдатів; двоє рабів зберігають вірність своєму панові під час громадянської війни і не хочуть іти на волю навіть тоді, коли пробила година визволення» [1, с. 433]. Поруч із цими сюжетно-образними штампами в американській літературі Юрій Клен виділяє ще один сюжетний масив, характерний для письменників місцевого побуту: вони охоче малювали життя гірських країн. У цій площині літературна традиція теж витворила певні сталі сюжети: «чужинець-зайда закохується в дочку гір, красуню понад красунями, але заздрість сусідів стає на перешкоді коханню; люди, що належать до двох ворожих кланів, практикуючи звичай кривної помсти, винищують один одного, аж поки залишаються тільки двоє, що над руїнами простягають один одному руки; верховинці не хочуть визнавати нового закону, бо він не відповідає місцевим умовам життя». Як і в попередньому випадку, тут «утворилося кілька легендарних типів, і вони потім стали за трафарети» [1, с. 433]. На заході Америки народився «тип ковбоя, сучасного кентавра. Він увійшов у літературу нижчого гатунку і дав чимало фільмових сюжетів. З нього теж зроблено традиційну постать: махаючи своїм яesso, він їде на коні, б'ється з індіанцями та мексиканцями, щиро й палко кохає доньку свого хазяїна, власника ферми» [1, с. 434].

Український літературознавець визначає ще декілька традиційних постатей, які були притаманні американському письменству: «хлопець-пустун», що завдає чимало клопоту своїм батькам і вчителям, що лається, палить і залицяється до жінок (найяскравішою ця постать вийшла у Марка Твена); «ділова людина», що власними зусиллями, без гроша в кишені, пробиває собі шлях до мільйонного багатства; цілий шерек молодих дівчат «незаплямованої чесності», «доброчесних господинь дому», що поєднують справи господарські з музикою і літературою. Бачимо, що вже у таких його загальних роздумах, які увиразнюють конкретні характеристики цілого масиву американської літератури XIX століття, проявляється намагання виявити й представити елементи філософії літератури, які поєднуються з соціологічним літературознавством та з соціологією літератури.

Джек Лондон, на думку Юрія Клена, належить до новаторів в американській літературі, які розірвали зв'язок з традиційними тенденціями мертвого схематизму. Ця група від «фальшивого патосу» повернулася до «справжнього трагізму», а її літературно-мистецькі завдання «уже не вмщалися в тісних рамках «місцевого побуту» [1, с. 434]. Завдяки Джеку Лондону в американській літературі «повіяло свіжим солоним вітром морського простору» [1, с. 435].

Аналізуючи життєпис Джека Лондона, Юрій Клен застосовує біографічний метод, поєднуючи його з психологічним аналізом. У складних і бурхливих перипетіях письменницького він життя шукає й віднаходить ті першоджерела, які привели до зародження і постання тих чи інших творів цього автора. Формування особливостей стильової палітри Юрій Клен бачить

у тому, що «читання йому одначе принесло деяку користь, бо дало великий запас образів і зворотів, і все, плюс спостереження над живою мовою» [1, с. 437].

Важливим для розуміння причин народження певних творів американського автора (таких як «До Адама» чи «Поклик пустелі») є те, що Джек Лондон в останній період творчості захоплюється психоаналізом, «уважно читає Фрейда, Прісна, Юнга» і ділиться спостереженнями зі своєю дружиною: «Я стою на порозі світу, такого нового, такого страшного, такого дивного, що аж жах мене огортає, коли я заглядаю туди» [1, с. 448].

Певну увагу в своїй розвідці Юрій Клен присвячує аналізу поетики американського письменника. Він наголошує на тому, що в центрі кожного твору Дж. Лондона (великого чи малого) стоїть пригода. Вона є його структурним і сюжетним осердям, що від початку зацікавлює читача і до самого кінця тримає в напрузі. Топос цієї пригоди завжди незвичайний, вона відбувається «або десь на далекому морі, або в лісній гущавині, або серед снігових піль, куди подалися відважні шукачі золота» [1, с. 449]. Джек Лондон показав себе великим майстром в описах природи. Часто його персонажі – «дикі негмамовні герої його повістей, владарі сніжної пустелі, тріумфаторами йдуть крізь життя: вони – ковачі свого власного щастя, своєї власної долі» [1, с. 449].

Часто читача, вихованого на взірцях «пристойного», «прилизаного» роману з щасливим кінцем, надзвичайно вражали новаторські тенденції Джека Лондона. Тому в деяких його творах присутні залишки старих сюжетних схем. Так, одна із найкращих повістей цього письменника «Буйний день» повторює «традиційну фігуру конвенціональної літератури: людина, не маючи ні гроша в кишені, силою власних м'язів проторує собі шлях до мільйонного багатства» [1, с. 449]. Однак новаторство його полягає в тому, що «старий сюжет Лондон налив новим життям, надав йому сліпучих барв, додав досвід власного життя, прикрасив картини побутовими і, нарешті, дав апотеозу людини, яка зрікається свого багатства» [1, с. 449–450].

Дослідивши компаративістичні паралелі, Юрій Клен називає одним із попередників Джека Лондона Редьярда Кіплінга, якого він нагадує тими сюжетами, де в людині виявляється її звіряча істота. При цьому додає, що «еволюційно-біологічні теорії Гекслі і Геккеля, а також філософія Ніцше значно вплинула на його творчість» [1, с. 450]. Очевидна відмінність Дж. Лондона від Р. Кіплінга, однак, полягає у спробах першого пізнати таємницю колективного підсвідомого, зануритися в певні архетипні структури, які виявляють себе в конкретних образах його героїв, сновидіннях, мареннях наяву. Водночас у творах творів Дж. Лондона почувається та сама стихійна міць, що і в його героях-людях, і навпаки, нема для Дж. Лондона більшої насолоди, як викрити ті самі звірячі інстинкти в людині і в такий спосіб довести біологічну спорідненість усіх живих істот. Письменник «співає гимна силі фізичній, і силі розумовій, силі м'язів і силі духа. Перемагає той, хто дужчий» [1, с. 450]. Однак варто додати, що в такому сприйнятті не все однозначно, оскільки за місяць до своєї смерті Джек Лондон писав, що «Мартин Іден» і «Морський вовк» – це «протест проти філософії Ніцше, оскільки ця філософія утворює культ сили та індивідуалізму» [1, с. 450].

Отже, досліджуючи творчість Джека Лондона, український літературознавець не зупиняється виключно на ній, а подає її в

надзвичайно широкому історико-культурному контексті, користуючись при цьому різними методами дослідження й нарративними стратегіями їх представлення.

**Висновки.** Підсумовуючи, можемо констатувати, що американська література в науковому доробку Юрія Клена представлена значно менше, ніж українська, німецька чи австрійська. Однак вона є важливим вкладом українського літературознавства у вивчення англійського письменства кінця XIX – XX століть. У дослідженні про життя і творчість Джека Лондона Юрій Клен подав неповторний портрет американського «мрійника», що «сміливо викривав зло, на весь світ про нього кричав і тим самим будив громадську думку» [1, с. 454]. Подальші дослідження дадуть можливість поглибити аналіз та інтерпретацію літературознавчих ідей Юрія Клена.

#### *Література:*

1. Бургардт О. Джек Лондон (Життя і творчість) / О. Бургардт // Юрій Клен (Освальд Бургардт). Вибрані твори. – Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2003. – С. 430–454.
2. Быков В. Джек Лондон / В. Быков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 25 с.
3. Денисова Т. Джек Лондон: життя і творчість / Т. Денисова. – К. : Дніпро, 1978. – 124 с.
4. Денисова Т. Одісея Джека Лондона / Т. Денисова // Зарубіжна література. – 2000. – Число 22 (38). – С. 4–5.
5. Зверев А. Джек Лондон: величчє таланта и парадоксы судьбы / А. Зверев // Лондон Дж. Сочинения : в 2 т. – К. : Дніпро, 1987. – Т. 1. – С. 5–18.
6. Лазірко Н. «Повість про двоє міст» Ч. Діккенса у літературознавчій оцінці Юрія Клена / Н. Лазірко // Молодь і ринок. – 2014. – № 3. – С. 51–55.
7. Лондон Дж. Твори. Повна збірка / Дж. Лондон ; ред. та вступ. стаття О. Бургардта. – К. : Сяйво, 1927–1930.
8. Фашенко В. У глибинах людського життя / В. Фашенко. – О. : Маяк, 2005. – 640 с.
9. Шепелев А. Сын лунной долины / А. Шепелев. – Нальчик : Эльбрус, 1973. – 91 с.
10. Шпак В. Вибрані лекції з історії зарубіжної літератури. Американська література XX століття / В. Шпак. – Черкаси : ЧІП, 2000. – 84 с.

#### **Лазірко Н. О. Творческая фигура Джека Лондона в литературоведческой оценке Юрия Клена**

**Аннотация.** В статье рассматривается исследование Юрия Клена, посвященное творчеству американского писателя Джека Лондона. Представлены основные параметры творческого универсума этого творца, очерчены методологические стратегии исследования его творчества украинским литературоведом.

**Ключевые слова:** анализ, американская литература, интерпретация, методы исследований, творчество.

#### **Lazirko N. Creative personality of Jack London in Yuriy Klen's literary assessment**

**Summary.** The given article deals with Yuriy Klen's research of the American writer Jack London. The main parameters of creative universe of this author are presented in the article. There are also outlined the methodological strategies of research the English writer's creativity by known Ukrainian literary critic Yuriy Klen.

**Key words:** analyze, American literature, interpretation, methods of research, creativity.



Макович Х. Я.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри українознавства

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

## ЗАСВОЄННЯ БІБЛІЙНИХ АФОРИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМІЛІЙНИХ ТЕКСТІВ XVI – XVII СТ.)

**Анотація.** У статті розглянуто особливості входження біблійних афоризмів в український народномовний контекст XVI – XVII ст. на матеріалі двох списків учительних Євангелій. Проаналізовано джерела афоризмів, їх змістові модифікації, а також особливості мовного оформлення.

**Ключові слова:** афоризм, Біблія, учительне Євангеліє.

**Постановка проблеми.** В афоризмах акумульовано етичні й аксіологічні уявлення людей, а для мови ці одиниці є вагомим стилістичним ресурсом. Одним з найпотужніших джерел української афористики внаслідок тривалої духовної традиції стали тексти Святого Письма. Біблійні афоризми, книжні за походженням, є універсальними, інтернаціональними, однак у певному сенсі здатні характеризувати й національне світобачення. Входження цих одиниць в українську мову триває вже протягом довгого часу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Біблійна афористика в українській мові відносно нечасто виступала об'єктом мовознавчих досліджень. Більше вивчено фразеологію біблійного походження (праці Ж. Колоїз, Т. Вільчинської, Л. Гільмутдінової, В. Денисюка та ін.). А. Коваль належать розвідки у сфері афористики, зокрема спеціальне дослідження крилатих висловів біблійного походження в українській мові. У праці «Українська пареміологія» Ж. Колоїз, Н. Малюги та Н. Шарманової біблійну афористику розглянуто у зв'язку із зародженням та розвитком пареміографії, зокрема приділено увагу афоризмам зі староукраїнських пам'яток.

Укорінення біблійної афористики в українській мові почалося з прийняттям християнства, а особливої інтенсивності набуло з поширенням українських перекладів Святого Письма. Отже, про засвоєння біблійної афористики в українській мові є побіжні згадки у працях з історії мови, але окремо це питання в українському мовознавстві не порушували. Вивчати його необхідно на матеріалі писемних пам'яток певних періодів.

**Метою статті** є дослідження процесу засвоєння біблійної афористики в українській мові, зокрема її адаптації до народного мовлення, в період XVI – XVII ст. на матеріалі учительних Євангелій (далі – УЄ).

Біблія увійшла в український культурний простір у старослов'янському, а згодом у церковнослов'янському мовному оформленні, тому біблійну афористику українці вперше почувли саме цими мовами. Однак чим глибшим було проникнення Святого Письма в народне життя, тим більшою ставала потреба в його українському перекладі. Незважаючи на зміни, яких зазнала українська літературно-писемна мова в XVI – XVII ст. під впливом реформаційних тенденцій, у ній усе ще був помітний контраст книжної та народної стихії. Церковнослов'янський елемент залишався для біблійного слова бар'єром на шляху до сердець і розуму простих вірян. Отже, це стало по-

штовхом для постановки в зазначений період перекладів Святого Письма, серед яких найвідомішим є Переспоничьке Євангеліє. Наближаються за значенням до нього й рукописні УЄ – збірники гомілій, поширені здебільшого на теренах Західної України.

Проповіді в УЄ були призначені для виголошення перед вірянами в неділі та свята. Збірники відбивають тенденцію до онароднення богослужбової літератури, їх виклад доступний, вони написані близькою до народної мовою, хоч і з часткою церковнослов'янських та польських елементів. Переписувачами цих текстів були здебільшого священики, дяки або навіть прості міщани.

Тексти УЄ містять чимало біблійних афоризмів у складі проповідей або в євангельських уривках, що подекуди передують гомілійним текстам. Значну частоту використання біблійних афоризмів у мові збірників легко пояснити: у цих повчальних висловах стисло відображено головні принципи християнської моралі та етики, а завдяки влучній і короткій формі переписувачі могли легко запам'ятати та відтворити ці одиниці. Безумовно, афоризми були покликані виявляти ерудицію проповідника, який виголошуватиме гомілію. Ймовірно, автори УЄ також відчували співзвучність афоризмів народному мисленню, адже через те, що світогляд українців значною мірою сформувався під впливом християнства, основні моральні засади християнського світобачення відповідають народним переконанням та цінностям.

Через специфіку створення та побутування, а також призначення УЄ саме на матеріалі цих пам'яток зручно простежити процеси адаптації біблійних афоризмів у народномовному середовищі.

**Виклад основного матеріалу.** Джерелами нашого дослідження стали два тексти закарпатського походження. Перший з них – це Нягівське УЄ (далі – I), зафіксоване у списку XVIII ст., однак його оригінал походить, ймовірно, з XVI ст. [1]. Друга пам'ятка 1668 р., відома як УЄ С. Плав'янського (далі – II), вона зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка (ф. 1 (НТШ), оп. I, № 234).

Джерелами афоризмів в обох рукописах є різні книги Старого й Нового Заповіту. Звичайно, найбільше висловів походить з Євангельських текстів, наприклад: *мноси будуть первыи послѣдними: а послѣдніи первыми* (II, 27 зв.) (Матвія 20:16); *не є<sup>м</sup> рѣчь подобнаа взяти хлѣбъ ѿ<sup>м</sup> снѡ<sup>ѡ</sup>, и метати пре<sup>ѡ</sup> н'сы* (I, 88 зв.) (Марко 7:27); *Если бы кто такъ мови<sup>а</sup>, ажь люби<sup>м</sup> бѣ. а брата своего ненавиди<sup>м</sup>. то такій ил'же<sup>м</sup>* (II, 89) (Іван 4:20). Деякі афоризми взято з апостольських послань: *кто бы има<sup>ѡ</sup> бездѣловати, негаи тотъ хлѣба не исть* (II, 37) (Солунян 3:10); *чо<sup>у</sup> су<sup>ѡ</sup> бе<sup>ѡ</sup> милости буде<sup>м</sup> тому. кто на<sup>ѡ</sup> бли<sup>ж</sup>ни<sup>и</sup> свои<sup>и</sup> млд<sup>ѡ</sup>ти не має<sup>м</sup>* (II, 104) (Якова 2:13). Джерелом чималої кількості афоризмів виступають Приповіді Соломонові (*не обличай злого, бо та и ненавиди<sup>м</sup>, але мудрому дай причину оу му<sup>р</sup>рости. то<sup>м</sup>*

тебе будетъ любити (II, 25 зв.); бо власне члѣвъ якъ трава оувадає<sup>m</sup> ... а днь его я<sup>m</sup> цвѣ<sup>m</sup> (II, 37–38) (Псалми, 102:15).

Певні біблійні вислови неодноразово трапляються в текстах проповідей, причому щоразу в дещо іншому мовному оформленні. Це свідчить про те, що зміст вислову був добре відомий авторам, імпонував їм, тому вони часто зверталися до афоризму як до джерела сконцентрованої мудрості, у якому лаконічно та влучно втілено певний світоглядний постулат. Наприклад, прагнучи осмислити співвідношення багатства матеріального й духовного, автори УЄ часто звертаються до Ісусового вислову про шлях багатой людини до Небесного Царства: «яко неслацино вєлбуду скрузь игланое оухо пройти. такъ богатому во црѣтво бжїє внійти» (II, 70 зв.); «я<sup>m</sup> трудно естъ члвку проволочи оужище товстоє скрузь иглу. такъ богатыи товстостю своєю, не може<sup>m</sup> оумѣстити. оною дорогою до живота вѣчного» (II, 72); «лацнѣйше естъ поворозови товстому, скрузь игланое оушко пройти; нѣ<sup>m</sup>ли богатому во црѣство нбдѣное войти» (II, 71–72). Цікаво бачити різні варіанти одного й того самого афоризму, що свідчать про безпосередню роботу автора пам'ятки над пошуком оптимального перекладу: *Прійдѣте ко мнѣ усѣ отерханнии, што ся трудите, я спочину васѣ* (I, 20); *Подте ко мнѣ усѣ, отерханнии грѣхы, што ся трудите, я дамъ вамъ спочивокъ* (I, 62); *Подте ко мнѣ усѣ, отерханнии грѣхы, я спочину васѣ* (I, 97).

Деякі афоризми зазнають змістових модифікацій: *снѡве люо<sup>o</sup>скій идл<sup>m</sup> яблыка не<sup>m</sup>рѣлыи. а о<sup>m</sup>це<sup>m</sup> и<sup>x</sup> оскомина быватъ* (II, 10 зв.). А у Біблії бачимо такий варіант: «Батьки їли неспїле, а оскома в синів на зубах!» (Єзекїїл 18:2)<sup>1</sup>. Можливо, це механічна помилка, або ж автор дещо переосмислив біблійну мудрість, адаптувавши її до контексту. Вільна інтерпретація деяких афоризмів робить їх доступнішими, легшими до сприйняття простих слухачів. Наприклад, репліка Ісуса під час вигнання купців із храму звучить так: «Дім мій дім молитви, а ви з нього зробили печеру розбійників» (Лука 19:46). В УЄ II читаємо: «до<sup>m</sup> мой до<sup>m</sup> моли<sup>m</sup>вы»; а далі авторське продовження / доповнення: «а не дѣла того щобы в ной, солонины вѣшати, албо якъ оу про<sup>o</sup>той клѣти, леда якїи рѣчи дрѣжати: нѣ<sup>m</sup> не держати» (II, 20зв.).

Про глибинну адаптацію біблійних афоризмів передусім свідчить мовне оформлення, якого вони набули в текстах УЄ. Впадає в око те, що церковнослов'янських елементів у складі афоризмів, як і загалом у текстах УЄ, залишилося обмаль. Одиначні вислови наведено церковнослов'янською мовою: *пра<sup>n</sup>ний хлѣба да не ястъ* (I, 86). У частині афоризмів, попри помітний церковнослов'янський елемент, переважає українська мова: *хоть бы<sup>x</sup> былъ якъ мѣдъ звинцаа. або якъ звунъ который звони<sup>m</sup>. и любве бы<sup>x</sup> не малъ, то ничего не е<sup>cm</sup>. и если бы<sup>x</sup> малъ такую вѣру и<sup>ж</sup> бы<sup>x</sup> I горы преставлалъ, албо бы х'то має<sup>m</sup>ность свою оубоги<sup>m</sup> роздалъ. а хо<sup>m</sup> и тѣло своє далъ бы<sup>x</sup> спалити, и тоє ми ничего не поможе<sup>m</sup>* (II, 90–90 зв.); *Близъ Господь боимъ ся его, кто его изъ правдовъ зоветь* (I, 151).

Цікавим є цілий пласт народномовної, а не книжної лексики, яку автори УЄ використали під час перекладу афоризмів: *блудници, и прелюбодѣ, костырѣ паницѣ, болванохвалцѣ смѣлыи мордарѣ, и чароувници; сребролюцѣ, и кровопролѣцѣ; црѣтва бжбїа не наслѣдл<sup>m</sup>* (II, 68); *сѣмотрѣте на птица нбдѣныа, що ни сѣю<sup>m</sup> ни орю<sup>m</sup>, ани жну<sup>m</sup>, ани до гумєнъ спратую<sup>m</sup>: а о<sup>m</sup>цѣб нашъ нб<sup>o</sup>ндыйи годуєтъ и<sup>x</sup>* (II, 34–35); *продайте статку*

*своего, и дайте оубоги<sup>m</sup>. и тамъ покладѣте товарѣ на нѣс<sup>x</sup>; з<sup>o</sup>є не оук'раде злодѣй, и де не зыржавѣє* (II, 84); *Если к'то та ондари<sup>m</sup> по единой! сторонѣ лица, обер'ни єму. и другоє, а хто он тебе сѣракъ бере<sup>m</sup>. не борони єму и сороч'ку* (II, 90); *що собѣ не любишь, и другому не зычѣ* (II, 144 зв.); *Кто коли речетъ брату своему: дурняче, такый угоденъ судови албо огню некланому* (I, 219).

Яскравого місцевого забарвлення афоризмам, вжитим в УЄ, додають діалектні лексеми, які у великій кількості трапляються в аналізованих одиницях. Певна група слів стосується сфери побуту та господарства. Зокрема, поширена в закарпатських говірках лексема *винниця* (виноградник) [2, с. 84]: *не жадай ни хыжу, ни винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня, нѣчого, што естъ другого* (I, 19). До речі, у Біблії про виноградник у цій цитаті (Вихід 20:17) не згадано, тобто таке доповнення від автора відбиває реалії місцевості, де створено рукопис. Часто трапляється слово *хыжа* (хата), поширене на всій території карпатських говірок [2, с. 403; 3, II, с. 339]: *Хыжа моя хыжа на молитву нареклася, а вы учинили еи печеру розбуйникомъ* (I, 99). Вжито також діалектну лексему *тайстра* (торба) [3, II, с. 277; 2, с. 348]: *Продайте имѣніе ваше и дайте милостыню, учинѣте собѣ тайстру неветешнѣлюю и прятаня, што бы не омаѣло на небесѣхъ* (I, 55).

Деякі назви осіб афоризмах можуть мати діалектне підґрунтя. Це, зокрема, слово *дівка* у значенні «дочка» [3, I, с. 218; 4, с. 62]: *стды! дндѣ неделный стдѣти, и не чинити в него нияко! дѣла ты са<sup>m</sup>, и сндѣ твой и дѣвка твоа, ни слуга твой, ни служница твоа: ни воля твой, ни конь твой а ніякое твоє що в дому твоємъ* (II, 142 зв.). Іменник *пастырѣ* (пастух) вживають на Закарпатті та Лемківщині [4, с. 157; 2, с. 218]: *Право, право мовлю вамъ: кто не ходитъ дверми у двуръ овечій, али перелазитъ инуда, злодѣй естъ и розбуйникъ; а кто ходитъ дверми, пастырѣ естъ уцямъ* (I, 79).

Неодноразово вжито слово *потя*, яке в карпатських говірках має значення «птаха, пташка, пташеня» [3, I, с. 127; 2, с. 270]: *Вамъ волося на головѣ усе естъ зочтено. Не буйтєся, выдѣ многихъ потятъ вы есте лѣпшовы* (I, 154).

Відзначимо ще діалектні лексеми *глядати* (шукати) [3, I, с. 175; 4, с. 47; 2, с. 49]: *просѣте с вѣрою, и приймете, и да<sup>m</sup> ва<sup>m</sup>, глядайте знайдете. толицѣ! отвори<sup>m</sup>са ва<sup>m</sup>* (II, 110); *сокотитися* (стерегтися) [3, II, с. 235; 2, с. 337]: *сокотѣтєся выдѣ уживыхъ пророкувъ, што приходять икъ вамъ у одежахъ вувъчихъ, а узудну сунъ вовкове и рвачеве; выдѣ науки ихъ познаете ихъ* (I, 83); *хосен, хосна* (користь) [3, II, с. 345; 4, с. 235; 2, с. 404]: *Што хоснуєтъ члѣвку, ажъ добудетъ увесь свѣтъ, а душу свою погубитъ* (I, 203).

Через територіальне походження текстів УЄ особливо впадають в око слова, запозичені з угорської мови, а саме: *бічеловати* (цінувати, шанувати) [2, с. 26]: *Кто мене будетъ бѣчеловати и любити передѣ людми, визнаю и я его передѣ отцемъ небеснымъ* (I, 213); *ковдовати* (жебракувати) [2, с. 146]: *не видѣ<sup>x</sup> праведника оставле<sup>o</sup>на, ани его дѣти не будов<sup>m</sup> ководовати хлѣба* (II, 75); *гамішній* (фальшивий, лукавий) [2, с. 44]: *не бѣзен'туй гамѣшиного бѣзоншац'тва на ближнего своего* (II, 131); *бетіжний* (хворий) [2, с. 23; 3, I, с. 50]: *Не треба здоровымъ лѣкаря, али бетѣжнымъ* (I, 58). Діалектні лексеми, органічно вплетені у тканину афоризмів, надають біблійному текстові місцевого колориту.

Про глибинне сприйняття афористичних висловів з боку авторів УЄ свідчить значна кількість діалектних елементів й на

<sup>1</sup> Тут і далі – переклад І. Огієнка.

глибших мовних рівнях. Зокрема, чимало типових для карпатських говіркових рис виявлено у фонетиці.

Чи не найхарактернішою рисою, співвідсною з діалектним мовленням, є часте вживання в текстах багатьох афоризмів літери *у* (ю) на місці \**о* та \**е* в новозакритому складі: *кто хоче<sup>м</sup> диу свою спасти погуби<sup>м</sup> еи, а кто погуби<sup>м</sup> диу свою дѣла хѣа, на сю<sup>м</sup> свѣтѣ, та<sup>м</sup> еи найде<sup>м</sup>* (II, 30); *по вѣрѣ вашуї негаї ва<sup>м</sup> боуде<sup>м</sup>* (II, 49 зв.); *Кто перетерпѣть до кунця, тотъ спасень будетъ* (I, 33); *Не буйте ся тыхъ, што убиваютъ тѣло, чомъ души не могутъ убити, али буйте ся того, што имаєть муць и по убитѣ погубити души у вогни неугасимумъ* (I, 87). Такі написання виявляють зв'язок з говірковим мовленням (хоч ця риса була притаманна в ту добу текстам з різних українських земель). На території сучасних карпатських (а також надсянських) говірок звук [у] (або [ü]) на місці колишніх [о] та [е] має значне поширення [5, с. 209; 6, № 51–53; 8, с. 91].

Кілька разів виступають характерні говіркові рефлексии колишніх редукованих із плавними: *сноєс лю<sup>о</sup>скїи ида<sup>м</sup> яблыка не<sup>р</sup>фльи. а о<sup>м</sup>це<sup>м</sup> и<sup>м</sup> оскомина быватъ* (II, 10 зв.); *Буду смотрѣти кырве невиноватои отъ рукъ пастырскыхъ* (I, 218). Також сполука *-ир/-ер-*відома в карпатській, галицько-буковинській групі говорів [5, с. 218]. Форма *ялыко* (яблицко) властива бойківським, закарпатським, гуцульським говіркам [8, с. 162–163].

Спостерігаємо появу приставного голосного *и* (звука [и] чи [і]): *Если бы кто такъ мови<sup>л</sup>, ажъ любви<sup>м</sup> бѣ. а брата своего ненавиди<sup>м</sup>. то такїй цѣ<sup>м</sup> жє<sup>м</sup>* (II, 89 зв.), *чо<sup>м</sup> не хочеть е<sup>д</sup>дѣ бѣ<sup>м</sup> смрти грѣшничеси, але дового цжде<sup>м</sup> поканіа его* (II, 119). Звук [і] на початку слів перед групами приголосних характерний переважно для карпатської групи говірок, але іноді трапляється і в інших південно-західних діалектах [6, № 23; 7, с. 50].

Цікавим є вияв голосного [а] у префіксі *де-* в неозначених займенниках: *неподобнаа рѣчь цобы имаєть дахто свѣчу за<sup>ж</sup>жєчи, и поставити еи по<sup>д</sup> столо<sup>м</sup>. або по<sup>д</sup> лавицєвъ. але постави<sup>м</sup> еи више себе, цобы кождому ви<sup>д</sup>носа; кто тамъ оу тумъ дому естъ* (II, 76 зв.). Форми з *да-* асоціюються здебільшого з лемківськими, а також закарпатськими та бойківськими говірками [5, с. 230].

Про задню вимову задньозязыкових і гортанного [г], [к], [х] свідчать систематичні написання *ы* після відповідних літер: *доки положу ворогы твои. по<sup>д</sup> ногы твои* (II, 15 зв.); *блжєени тоты суть котрыи, изогнаны будутъ дѣла правды: такы<sup>м</sup> е<sup>м</sup> црдѣтво нѣд<sup>н</sup>ное* (II, 30 зв.); *Чомъ многыми скорбами годить ся намъ увыйти у царство Божее* (I, 87–88). У більшості карпатських говірок задньопіднебінна артикуляція [г], [к], [х] збережена як архаїчна риса [6, № 20–21; 5, с. 225; 7, с. 33].

Ймовірно, специфічна альвеолярна вимова звука [л], поширена в Карпатському регіоні [8, с. 34; 9, с. 28–29], виявлена в написаннях на кшталт: *Кто хочеть будышїи быти межї вами, негаї буде вамъ слуга, и кто хочеть быти межї вами первыї, негаї будетъ рабъ* (I, 40).

Часто бачимо заміну [х] на [г] в частці *нехай*: *кто бы има<sup>л</sup> бєздѣловати, негаї тотъ хлѣба не исть* (II, 37); *Коли чинишъ милостыню, нагаї! не знаєть тѣвая твоя, што чинить правая твоя* (I, 12). Форма *негаї* (нагаї) у закарпатських говірках виникла під угорським впливом [10, с. 447].

Порівняно часто зустрічаються приклади спрощень груп приголосних і занепаду звуків усередині й у кінці слів, що, ймовірно, свідчать про живу вимову: *Ци могутъ сватове постити, доку изъ ними женихъ? Не могутъ* (I, 14); *Не естъ царство*

*Божїє годуля albo пѣтва, али правда, и миръ, и пусть правый* (I, 37); *не добро, надѣючися на богаство<sup>л</sup>!, увыйти у царство небесное* (I, 123). Ці написання можуть виявляти й особливості діалектного мовлення: часто занепад приголосних усередині слів засвідчено в закарпатських говірках [9, с. 44].

Типовим є вживання прийменника / префікса *выд*, що має значне поширення в Закарпатті [6, № 251]: *выдпуцайте, ажъ што имаєть на кого, и отецъ вашъ небесный отпуститъ вамъ грѣхы вашѣ, а если вы не выдпустите, то ни отецъ вашъ небесный не выдпуститъ вамъ* (I, 22); *выдѣ науки ихъ познаєть ихъ* (I, 83).

На рівні словозміни чимало форм виказують зв'язок з південно-західним діалектним мовленням. Зокрема, архаїчне закінчення *-є* в іменниках колишніх основ на *-ї-*, *-п-* і *-т-*, яке збережене в говірках Карпат [6, № 186]: *изъ рукъ вашїхъ, кир<sup>в</sup> вє<sup>м</sup> и<sup>м</sup> буду искати* (II, 85); *хоть бы<sup>х</sup> былъ якъ мѣдъ звинацаа. або якъ звунъ который звони<sup>м</sup>. и любєс бы<sup>х</sup> не малъ, то ничего не є<sup>м</sup>* (II, 90); *Сокотѣтъ ся, чомъ не знаєть нѣ дне, нѣ часу, коли сынъ людскый прїидетъ* (I, 162).

Характерними для південно-західного наріччя є форми Орудного відмінка однини іменників жіночого роду з закінченням *-ов* (*-ев*). Згідно з Ю. Шевельовим, форми на *-ов* саме з Карпатського регіону поширювалися на схід і південь, зараз це закінчення є в більшості південно-західних говірок [10, с. 868; 5, с. 211; 6, № 171; 8, с. 216]. Широко виявлене воно й у текстах афоризмів: *Благыи суть убогыи душевъ, чомъ тыхъ естъ царство небесное* (I, 150); *што бесме ближняго своего не убивали руковъ, та нѣ порадовѣ зловѣ, тай нѣ гадковѣ, тай нѣ словомъ* (I, 219).

У Давальному відмінку множини іменники чоловічого роду з основами на твердий приголосний мають закінчення *-ом* (часом з говірковим рефлексом колишнього [о]): *никто не може<sup>м</sup> дво<sup>м</sup> пану<sup>м</sup> служити, муси<sup>м</sup> єднаго любити, а другого залишити* (II, 34 зв.); *не дайте мови<sup>м</sup> стѣго псу<sup>м</sup>, и не мечѣте бисєрь пре<sup>д</sup> свинїамы* (II, 86); *Варе цо есте учинили симъ моимъ меншимъ братомъ, мѣнѣ есте учинили* (I, 42). Зараз закінчення *-ом* (*-ум*, *-ім* тощо) – риса карпатської групи говорів, хоча трапляється й у галицько-буковинських говірках [5, с. 219; 8, с. 191; 11, с. 39].

Привертають увагу часто вживані короткі форми прикметників: *бывайте мови<sup>м</sup> мудры якъ зміа* (II, 28 зв.); *любай о<sup>м</sup>ца своего, или мтрь, не естъ минѣ годєнь* (I, 29 зв.); *Ажъ кто хочеть мудрѣ быти, безумєнь негаї буде. Коли ся чинишъ мудрѣ, мудрость сегосвѣтняя безумство у Бога естъ* (I, 39). Це не обов'язково є виявом книжної традиції, адже нечленні форми прикметників чоловічого роду на кшталт *голоден*, *повен*, *годєн*, *рад*, *здоров* активно функціонують у карпатських діалектах південно-західного наріччя (переважно в синтаксичній функції присудка) [8, с. 250–252].

Ступені порівняння прикметників та прислівників нерідко утворені з часткою *май* (імовірно, румунізмом): *Чомъ май буршїї сєго свѣта уже осужунъ естъ* (I, 105); *чомъ май лацно комѣлъ скрузъ игляное ухо пруйти, нѣжъ богатому у царство небесное увыйти* (I, 143). Зараз форми з *май* займають значну територію закарпатських та гуцульсько-буковинських говірок [6, № 223; 5, с. 228].

Однією з найвизначніших діалектних рис у дієслівній словозміні є стягнуті дієслівні форми II і III особи однини, які характерні для карпатських говірок, переважно лемківських, проте відомі і в закарпатських, деяких бойківських та гуцульських говірках [6, № 237; 11, с. 43]: *сноєс лю<sup>о</sup>скїи ида<sup>м</sup> яблыка не<sup>р</sup>фльи.*

а *о<sup>м</sup>це<sup>н</sup> и<sup>к</sup> оскомина бывать* (II, 10 зв.); *Подйте за мновь, учиню вась ловцы людюмъ* (I, 90); а також *Если хочь чтобы ти злого не было. ни чини жь и ты никому ніякого зла* (II, 91 зв.).

Форми минулого часу з залишками давніх форм перфекта цілковито відповідають діалектній ситуації на південно-західних українських землях: *Не прищовь емь поверечи мирность на землю, но мѣчь* (II, 86); *Нинѣ душу твою возмутъ выдѣ тебе, а што есь наготовивь, кому будетъ* (II, 103); *варе што есте чинили симъ братюмъ моимъ меншимъ, мѣнѣ есте чинили* (II, 188). Подібно утворені й форми умовного способу: *прото мовлю ва<sup>н</sup>, не журѣтеса дією ваією: що бесте мали ѣсти або пити ани тѣло<sup>н</sup> ваіи<sup>н</sup>, во що оболочиса* (II, 34 зв.); *коли бы есте вѣру имали якъ зерно горчично; и рекли бесте горѣ перейди с того мѣста на другое, было бы та<sup>к</sup>* (II, 48) [6, № 247]. Засвідчено навіть архаїчну форму з *бых*, яку зберегли закарпатські, гуцульські, покутсько-буковинські говірки: *если бы<sup>к</sup> мать такую вѣру и<sup>к</sup> бы<sup>к</sup> і горы пресствалъ... а хо<sup>м</sup> и тѣло свое далъ бы<sup>к</sup> спалити, и тое ми ничего не поможет<sup>м</sup>, коли люб'ве не маю* (II, 90–90 зв.).

Часто натрапляємо на форми з флексією *-ме*, типовою для карпатської діалектної групи, а також західних надсянських говірок [5, с. 225; 6, № 241; 11, с. 44]: *не можеме двомъ панумъ служити* (I, 92); *Не журѣте ся, мовлячи, што будеме исти, албо што будеме пити, албо у што будеме ся оболѣкати* (I, 147).

У складі афоризмів нерідко бачимо редульовані займенники: *журѣт ся и ищѣт не тото, што ищутъ погане, али ищѣтъ царства Божого и правды его, а сесе усе дастъ ся вамъ* (I, 95); *Шо идетъ чоловіку в ротъ, не можетъ споганити его, але що идетъ изъ рота изудну!, тото поганитъ чоловіка* (I, 36–37). Серед сучасних діалектів їх зберігають переважно карпатські, надсянські та наддністрянські говірки [6, № 210; 11, с. 41; 9, с. 72].

Часто вживаються характерні для більшості південно-західних говірок особові енклітичні займенники [6, № 207; 5, с. 211]: *не обличай злого, бо та и<sup>н</sup>енавиди<sup>м</sup>, але мудрому дай причину оу му<sup>р</sup>ости. то<sup>м</sup> тебе будетъ любити* (II, 25 зв.); *аще ти богатство тече<sup>м</sup>. не прикладай собѣ ср<sup>д</sup>це* (II, 135 зв.).

Це лише деякі з народномовних, зокрема говіркових, особливостей, засвідчених у текстах проповідей.

**Висновки.** Процес входження біблійних афоризмів в українську мову триває вже понад тисячоліття. Особливої інтенсивності він набув у XVI – XVII ст., у час появи перших українських перекладів Святого Письма. В учительних Євангеліях афоризми широко вживані, що саме по собі свідчить про тогочасну велику популярність повчальних біблійних висловів у середовищі простих людей. Тексти УЄ добре ілюструють процеси адаптації біблійних афоризмів у народній мові. Трансформація, якої зазнають ці вислови, яскраво виявляє процес входження біблійного слова в народний контекст (як на рівні змісту, так і на рівні мовного оформлення), демонструє глибинне засвоєння, а часом і домислення чи переосмислення афоризмів відповідно до народного світогляду.

Огляд біблійних афоризмів у наших пам'ятках засвідчує активну роботу авторів УЄ над влучними та адекватними перекладами повчальних висловів українською мовою. Адаптація до тогочасного життя українців найяскравіше виявилась саме в мовному оформленні афоризмів, адже спостерігаємо в них чи-

малу кількість розмовних, зокрема діалектних, елементів як у лексичі, так і у фонетиці, морфології, що з'явилися під впливом південно-західного, зокрема карпатського, говіркового середовища.

Отже, період XVI – XVII ст. є часом міцного вкорінення біблійних висловів у фонд української афористики, а цей процес виразно відбитий у текстах рукописних учительних Євангелій.

Перспективою подальшого дослідження є детальне вивчення історії засвоєння біблійних афоризмів в українській мові на широкому матеріалі писемних пам'яток різних періодів та регіонів.

#### Література:

1. Няговские поучения. Факсимильное воспроизведение по изданию А.Л. Петрова / под ред. А. Золтана. – Ниредьхаза, 2006.
2. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2007. – 480 с.
3. Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 410 с.
4. Горошак Я. Перший лемківсько-польській словник / Я. Горошак. – Легніца, 1993. – 256 с.
5. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
6. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – 1988.
7. Stieber Z. Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia / Z. Stieber. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1982. – 113 s.
8. Панькевич І. Українські говори підкарпатської Русі і суміжних областей. Ч. I : Звучня і морфологія / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.
9. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. Ч. I : Говори з наголосом движимим / І. Верхратський. – Львів, 1899. – 276 с.
10. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
11. Пшепюрьська М. Надсянський говір / М. Пшепюрьська // Праці українського наукового інституту. – Варшава, 1938. – Т. XLIV. – 88 с.

**Макович Х. Я. Усвоєння біблійських афоризмів в українському мовному середовищі (на матеріалі гомілетичних текстів XVI – XVII вв.)**

**Анотація.** В статті розглянуті особливості входження біблійських афоризмів в український народноязычний контекст XVI – XVII вв. на матеріалі двох списків учительних Євангелій. Проаналізовані джерела афоризмів, модифікації їх змісту, а також особливості мовного оформлення.

**Ключові слова:** афоризм, Библия, учительное Евангелие.

**Makovych Kh. Assimilation of biblical aphorisms in Ukrainian language (on the material of homiletic texts of XVI–XVII centuries)**

**Summary.** In the article specifics of assimilation of biblical aphorisms in Ukrainian vernacular context has been examined on the materials of two lists of Ukrainian hand-written didactic Gospels. The sources of aphorisms, modifications of their content, and as well the specification of their language have been analyzed.

**Key words:** aphorism, Bible, didactic Gospel.

Маркова О. І.,  
аспірант кафедри журналістики та філології  
Сумського державного університету

## МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» І «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ПАТРІОТИЗМ

**Анотація.** Статтю присвячено концептуальному аналізу метафоричних моделей «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» і «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ». На підставі аналізу текстів всеукраїнської газети «Дзеркало тижня» розглянуто фреймово-слотову організацію метафоричних моделей. Особливу увагу звернено на негативну потенцію метафоричної моделі «ПАТРІОТИЗМ – ГРА».

**Ключові слова:** метафорична модель, патріотизм, концепт, фрейм, слот.

**Постановка проблеми.** В основі нашого дослідження знаходиться теорія метафоричного моделювання, яка виникла у Сполучених Штатах Америки й успішно розвивається лінгвістами на базі теорії концептуальної метафори (М. Блек, Е. Будаєв, М. Джонсон, Ю. Караулов, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, Е. МакКормак, М. Тернер, А. Чудінов та ін.). Концептуальна метафора розуміється як метафорична проекція (metaphorical mapping) когнітивної структури корелята (source domain) на когнітивну структуру референта (target domain) [5, с. 120]. Для позначення груп концептуальних метафор, які об'єднані однією сферою-джерелом, ми використовуємо термін «метафорична модель». Схема зв'язку між поняттєвими сферами, яка існує або утворюється у свідомості носія мови, називається метафоричною моделлю. Метафоричні моделі формують метафоричний образ – ментальну одиницю, стійке уявлення про об'єкт навколишньої дійсності, структуроване за допомогою низки концептуальних метафор, не подібних до оригіналу, які формують у свідомості реципієнта сукупність культурно-специфічних зв'язків [3, с. 40].

**Метою статті** є аналіз структури і функціональних властивостей метафоричних моделей «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» і «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» як складових концепту *ПАТРІОТИЗМ*.

Ці метафоричні моделі ще не були об'єктом лінгвістичного дослідження у рамках когнітивно-дискурсивної мовознавчої парадигми, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Матеріал дослідження складають 383 фрагменти тексту, що містять пропозиції, які характеризують концепт *ПАТРІОТИЗМ*. Емпіричні дані одержано шляхом наскрізної вибірки з текстів матеріалів всеукраїнської газети «Дзеркало тижня» за період 2000–2016 років.

**Виклад основного матеріалу.** Грунтуючись на когнітивному феномені, концептуальний аналіз, на відміну від семантичного, не може вдовольнитися лише виявленням переліку компонентів, що входять до складу аналізованої одиниці. Необхідно співвіднести певні елементи і об'єднати у складі цілого, наприклад, моделей. У нашому дослідженні ми будемо визначати метафоричну модель як мисленнєву побудову, отриману в умовиводах після впровадження ефекту семантичного зсуву мовних одиниць чуттєвої сфери, коли саме метафора сформувала уявлення про об'єкт і зумовила спосіб та стиль мислення про нього.

Аналізувати метафоричні моделі варто за допомогою фреймово-слотових операцій. Фрейм – це структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує, а також інструкцію щодо її використання [4, с. 771]. Зазвичай система фреймів розгортається в когнітивні динамічні сценарії, які відображають уявлення про типове розгортання моделі. Фрейми складаються зі слотів – компонентів мережі зв'язків верхніх рівнів фрейму як структури знань про відповідну інформацію [4, с. 672]. Структуру аналізованої моделі «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» формують такі фрейми: «патріотизм – показова іграшка», «абсурдне культивування патріотизму».

Фрейм 1. «Патріотизм – показова іграшка».

Структуру цього фрейму формують такі слоти: *сально-квасний патріотизм політиків зазвичай обмежується часом телевізії* [2, № 5, 8 лютого 2008 року], *патріотизм української влади має якийсь ситуативний характер* [2, № 45, 17 листопада 2000 року], *приватизувати патріотизм* [2, № 43, 10 листопада 2006 року], *спроба зіграти у показовий патріотизм* [2, № 9, 14 березня 2012 року], *Кремль виростить патріотизм у молоді РФ за 2 млрд. рублів* [2, № 6, 20 лютого 2015 року], *спроба зіграти у показовий патріотизм* [2, № 9, 14 березня 2012 року], *показати свій патріотизм в самопроголошеній республіці* [2, № 13, 14 квітня 2015 року], *патріотизм став як спортивний костюм – «предметом» масової культури, який, як і спортивний костюм, використовується найчастіше не за призначенням* [2, № 35, 6 жовтня 2014 року], *ставка робилася і на регіональний патріотизм* [2, № 41, 11 листопада 2011 року], *прояв поваги до ветеранів піднімається спробою зіграти у показовий патріотизм* [2, № 16, 11 травня 2011 року], *монополія на патріотизм* [2, № 32, 23 серпня 2002 року], *кожен із нас часто лише для себе хоче придбати патент на патріотизм* [2, № 29, 19 серпня 2011 року], *кожен намагається приватизувати патріотизм <...> називаючи себе патріотом всієї України* [2, № 43, 10 листопада 2006 року], *як в українському суспільстві уживаються патріотизм і миролюбство до агресора* [2, № 35, 3 жовтня 2014 року], *спрацьовує специфічний патріотизм Партії регіонів* [2, № 2, 9 червня 2011 року], *лжепатріотичне вовтузіння* [2, № 8, 23 лютого 2001 року], *ура-патріотизм* [2, № 37, 8 жовтня 2010 року], *совковість маскується під патріотизм* [2, № 3, 28 січня 2005 року], *ура-шароварщик – той, хто вдягає патріотизм як празничну одяжину* [2, № 14, 15 квітня 2005 року], *голий патріотизм влади неминуче призведе до невтішного фіналу* [2, № 5, 13 лютого 2009 року], *політична еміграція надто швидко вдовольнила свої патріотичні потуги куциком калини біля свого котеджу* [2, № 23, 20 червня 2003 року].

Відомо, що метафора є одним з потужних інструментів мовленнєвого впливу з метою формування у цільовій аудиторії оцінного судження. А виявлені приклади доводять, що мета-

форичній моделі «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» властива негативна конотація.

Фрейм 2. «Абсурдне культивування патріотизму».

Структуру цього фрейму формують такі слоти: *кувати футболом патріотизм* [2, № 26, 7 липня 2006 року], *Путін пробуджує патріотизм* [2, № 9, 14 березня 2014 року], *російська пропаганда розбудила людей о четвертій ранку 22 червня <...> будили не самих росіян, а їхній «патріотизм»* [2, № 23, 23 червня 2015 року], *Путін захоплював патріотизм задовго до того, як окупував Крим* [2, № 2, 31 березня 2015 року], *Ми б і безкоштовно просували <...> патріотизм* [2, № 16–17, 15 травня 2015 року], *патріотизм справжній народився саме тут* [2, № 22, 9 червня 2006 року], *патріотизм культивується в Росії* [2, № 33, 1 вересня], *деякі моменти змусили патріотизм відійти в сторону* [2, № 32, 17 вересня 2014 року], *День міста в Тамбові відзначився надлишком патріотизму, від якого хіба що щелепи не звело* [2, № 22, 15 червня 2015 року], *патріотизм вилазить боком* [2, № 40, 17 жовтня 2003 року], *патріотизм вивергався і фонтанував* [2, № 22, 15 червня 2015 року], *слово «патріотизм» пройшло всі стадії розвитку та деградації* [2, № 8, 2 березня 2012 року], *розважливість перемогла патріотизм* [2, № 42, 15 жовтня 2004 року], *на зміну здоровому глузду мав прийти патріотизм* [2, № 25, 5 липня 2002 року], *патріотизм має різні обличчя: від шовіністичного до чорносопного* [2, № 26, 18 липня 2014 року], *патріотизм, втілений в небезпечному вигляді* [2, № 17, 20 травня 2014 року], *патріотизм, безупинно декларований і невпинно демонстрований* [2, № 49, 14 грудня 2001 року], *популярна історія у будь-якій країні покликана виховувати загальнодержавний патріотизм* [2, № 5, 12 лютого 2010 року], *споживчий патріотизм пішов на спад* [2, № 50, 26 грудня 2003 року].

Проаналізовані зразки дискурсу свідчать про те, що як кореляти метафоричної моделі «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» використано номінації, характерні для концепту ГРА: *ставка, показовість, монополія, патент, вовтузіння, спроба зіграти, маскується, ситуативність, перемагає, відійти в сторону, не конфліктує*.

Структуру аналізованої моделі «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» формують такі фрейми: «патріотизм – любов до країни», «патріотизм – найвища чеснота».

Фрейм 1. «Патріотизм – любов до країни».

Структуру цього фрейму формують такі слоти: *патріотизм і національну гордість закладають культура й освіта* [2, № 10, 17 березня 2006 року], *у багатьох із них говорить громадянська позиція та патріотизм* [2, № 1 7, 17 травня 2013 року], *патріотизм не конфліктує з естетикою і професіоналізмом* [2, № 43, 2 листопада 2001 року], *патріотизм і професіоналізм йдуть поруч* [2, № 47, 6 грудня 2002 року], *патріотизм, який виріс із гуманістичних ідей* [2, № 31, 18 серпня 2006 року], *патріотизм працює як вищий прояв мотивації* [2, № 24, 27 червня 2008 року], *вирастає патріотизм <...> з потреби пам'ятати про кожного, хто зробив щось особливе для рідного краю* [2, № 22, 21 червня 2013 року], *монумент Незалежності повернув нашу історію <...> і розбудив у нас гордість і патріотизм* [2, № 24, 3 липня 2015 року], *патріотизм демпфірує мало не всі наявні соціальні проблеми* [2, № 10, 20 березня 2015 року], *урок розуміння патріотизму* [2, № 16, 26 квітня 2013 року], *поєднати патріотизм зі здоровим глуздом* [2, № 25, 4 липня 2008 року], *патріотизм вимірюється відчуттям обов'язку перед тими, хто відійшов у вічність, та відповідальності перед майбутніми поколіннями своїх земляків* [2, № 28, 6 серпня

2010 року], *патріотизм у них [зучулів] у крові* [2, № 50, 26 грудня 2003 року].

Виявлені приклади доводять, що метафоричній моделі «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» властива позитивна конотація.

Фрейм 2. «Патріотизм – найвища чеснота».

Структуру цього фрейму формують такі слоти: *гордість <...> переростає в патріотизм* [2, № 44, 14 листопада 2003 року], *його народів не позичати патріотизму* [2, № 2, 18 січня 2002 року], *переповнює патріотизм* [2, № 27, 18 липня 2008 року], *черпають у патріотизмі сили, натхнення багато народів і країн, як боязких, так і самовпевнених* [2, № 32, 3 вересня 2010 року], *почуття патріотизму <...> йде від самого серця* [2, № 28, 1 серпня 2008 року], *хвиля патріотизму повернула втрачений бойовий дух* [2, № 20, 6 червня 2014 року], *совість і справжній патріотизм вели його проти байдужості, хамства, скверни* [2, № 6, 18 лютого 2005 року], *переміг патріотизм, перемогла доля* [2, № 47, 4 грудня 2015 року], *сьогодні вночі наші «кіборги» в донецькому аеропорту демонструють патріотизм* [2, № 1, 16 січня 2015 року], *патріотизм не виключає благородства. Навпаки – захоплює рух до високих моральних стандартів* [2, № 39, 23 жовтня 2014 року], *молодь просто охопив патріотизм <...> зараз нарешті формується єдина нація* [2, № 5, 2 жовтня 2014 року], *патріотизм як найвища суспільна чеснота* [2, № 18, 11 травня 2007 року], *в основі екслібрисів лежить високий патріотизм* [2, № 9, 7 березня 2007 року], *справжній патріотизм – невтомне лікування національних недоліків – іноді без наркозу* [2, № 3, 28 січня 2005 року], *ви передавайте малювати разом із молоком свій патріотизм* [2, № 48, 26 листопада 2004 року], *патріотизм <...> в добу тяжких випробувань зливався в одне спільне почуття* [2, № 2, 16 січня 2004 року].

Проаналізовані тексти газети «Дзеркало тижня» свідчать про те, що як кореляти метафоричної моделі «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» використано номінації, характерні для концепту ЛЮБОВ: *не конфліктує, не суперечить, йдуть поруч, зігріває, потреба пам'ятати, йде від серця, черпати сили, злився в спільне почуття*. Художні засоби на позначення різних видів відчуттів є одночасно важливими компонентами метафоричних висловлювань, ілюструючи таке ментальне розуміння та сприйняття реальності, яке усвідомлюється надто образно та емоційно, бо написано з упродовженням ефекту семантичного зсуву з мовними одиницями чуттєвої сфери.

Виявлено, що оновлення семантичного змісту концепту ПАТРІОТИЗМ, побудованого на звуковому та зоровому сприйнятті, відбувається через нову сполучуваність смислів, слів, а отже, через розширення контексту. Метафоричність концептуальних моделей є метафоричною узагальненістю – результатом взаємодії тропів (метафора, порівняння, метонімія, епітети тощо). У мові текстів газети «Дзеркало тижня», наприклад, помітне тяжіння до використання звукових та зорових образів, що виражається персоніфікацією (*Як «патріоти» ньеньку доїдають, патріотизм справжній народився саме тут*), метафорою (*в окопах патріотизму, хвиля патріотизму, урок розуміння патріотизму*), одоративними та емотивними епітетами (*квасний патріотизм, шовіністичний патріотизм, високий патріотизм*), порівнянням (*спортивний костюм, празнична одежина*).

Домени, що охоплюють концепти на позначення зовнішніх характеристик, а також інтелектуальних процесів, явищ, почуттів та емоцій, представлені значно меншою кількістю концептів-корелятивів для обох метафоричних моделей. Значною

кількістю концептів-корелятивів репрезентовані домени, які охоплюють концепти на позначення акціональних характеристик. Як свідчать наведені дані, найбільш виразною характеристикою патріотизму є здатність діяти. Так, під час персоніфікації спостерігаємо звернення до таких видів діяльності, як, зокрема, пересування у просторі (*іде поруч, відійти в сторону*), рух (*вивергався і фонтанував, виріс, працює*), побудова стосунків (*не конфліктує, не суперечить, чепає сили*).

**Висновки.** Структуру метафоричної моделі «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» формують фрейми «патріотизм – показова іграшка» і «абсурдне культивування патріотизму». Структуру моделі «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» формують фрейми «патріотизм – любов до країни» і «патріотизм – найвища чеснота». Використовуючи в дискурсі метафоричну модель замість прямої номінації, автор спрямовує думку реципієнта в заданому напрямку, робить спробу нав'язати свою систему оцінок і поглядів. У нашому дослідженні ми виявили, що у мові газети «Дзеркало тижня» більш продуктивною складовою концепту *ПАТРІОТИЗМ* є метафорична модель «ПАТРІОТИЗМ – ГРА». Основою когнітивно-аналогічних операцій найчастіше стають терміни, транспоновані з понятійної сфери концепту *ГРА*, що є одним з яскравих та дієвих інструментів створення негативного потенціалу в процесі метафоричного моделювання концепту *ПАТРІОТИЗМ* у сучасній мовній картині світу: показовість, маніпулювання.

#### *Література:*

1. Арутюнова Н. Метафора и дискурс / Н. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Дзеркало тижня : суспільно-політичний тижневик / ред. В. Мостовий. – К., 2000 – 2016.

3. Коляденко О. Когнітивна метафора як засіб об'єктивації концепту «страх» у творах М. Коцюбинського / О. Коляденко// Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 39–46.
4. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія : наук. вид. / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1985. – 242 p.

#### **Маркова О. И. Метафорические модели «ПАТРИОТИЗМ – ИГРА» и «ПАТРИОТИЗМ – ЛЮБОВЬ» как средства формирования концепта ПАТРИОТИЗМ**

**Аннотация.** Статья посвящена концептуальному анализу метафорических моделей «ПАТРИОТИЗМ – ИГРА» и «ПАТРИОТИЗМ – ЛЮБОВЬ». На основании анализа текстов всеукраинской газеты «Дзеркало тижня» рассмотрена фреймово-слотовая организация метафорических моделей. Особое внимание обращено на негативный потенциал метафорической модели «ПАТРИОТИЗМ – ИГРА».

**Ключевые слова:** метафорическая модель, патриотизм, концепт, фрейм, слот.

#### **Markova O. Metaphorical models «PATRIOTISM IS GAME» and «PATRIOTISM IS LOVE» as a means of formation of the concept PATRIOTISM**

**Summary.** The article deals with the analysis of metaphor models «PATRIOTISM IS GAME» and «PATRIOTISM IS LOVE». The frame-slot structure of metaphor model based on the analysis of texts of Ukrainian newspaper “Dzerkalo tyzhnya”. Negative potential of metaphor model «PATRIOTISM IS GAME» is paid much attention.

**Key words:** metaphorical model, concept, patriotism, frame, slot.

**Михалевич І. Ю.,**  
аспірант кафедри української літератури  
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

## СЕМАНТИКА ТВАРИННИХ ОБРАЗІВ У ЖІНОЧИХ ПІСНЯХ УКРАЇНЦІВ, БІЛОРУСІВ І РОСІЯН В ЕСТЕТИЧНО-ГОСПОДАРСЬКОМУ АСПЕКТІ

**Анотація.** У статті проаналізовано мотиви жіночих пісень, в основі яких – найпоширеніші та найколіоритніші образи свійських і диких тварин. Порушено питання національної специфіки відображення тваринного світу в ліриці українського, білоруського та російського фольклору.

**Ключові слова:** жіноча пісня, образ-символ, тваринний персонаж, поетика художнього тексту.

**Постановка проблеми.** Українська жіноча пісня відрізняється від інших жанрових різновидів родинно-побутових пісень тим, що змальовує й передає сімейні чи родинні негаразди, особисті переживання і скорботи вже одруженої жінки. Рідше в ній ідеться про щасливу жіночу долю. Основою більшості сюжетних ліній у таких народнопісенних зразках постають ті сфери сімейного життя, які оточують молодицю в новій родині після весілля.

Родинно-побутова поезія у своєму виникненні є відображенням суспільного ладу, у якому главою сімейства зазвичай є чоловік, а жінка після одруження, окрім виховання дітей, починає займатися господаркою: приготуванням їжі, сезонними роботами в полі, рукоділлям, доглядом за домашніми тваринами тощо. Худоба в обійсті українського селянина – це його головне багатство. Тому й у народній пісні, жіночій особливо, образи домашніх тварин непроминучі.

Оскільки жіноча пісня не була предметом окремих досліджень, то й жіночі маркери домашнього тваринного світу не ставали центральною темою наукових розвідок. Вони згадувались, але лише принагідно.

Класифіковано й проаналізовано художні образи-символи (в тому числі згадано й тваринні) в магістерській дисертації М. Костомарова «Об историческом значении русской народной поэзии» [1]. На думку автора, саме символіка рослинного і тваринного світів посідає найпочесніше місце через своє багатство та розгалуженість.

О. Гура в узагальненій монографії «Символика животных в славянской народной традиции» [2] на основі народних вірувань, обрядів аналізує символіку зоо- й орнітоморфних образів, пропонуючи в дослідженні універсальну схему аналізу будь-якої тварини чи пташки.

Спробою сучасної дослідниці О. Сліпушко в праці «Давньоукраїнський бестіарій: національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах» [3] є вивчення системи тваринних образів-символів із погляду міфології, народних вірувань, а також геральдики, живопису, емблематики і под.

Образи тварин із погляду міфології осмислено в дослідженні С. Карпенко «Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин» [4], у якій авторка розглядає цих персонажів народних казок у синхронічній і діахронічній площинах.

Останнім часом з метою детальнішого вивчення почали з'являтися праці з аналізом конкретних образів-символів. Так, у дисертації «Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі» [5] Н. Пастух поряд зі своїм баченням узагальненої схеми опису тваринного образу робить спробу узагальнення і трактування образу зозулі в українському фольклорі.

Причиною для порівняння художніх образів у різних народів можуть слугувати вже розпочаті напрацювання деяких фольклористів. Так, аналіз побуту, звичаїв, народної пісенності в зіставленні географічно близьких народів знаходимо в працях уже згаданого М. Костомарова. Однак цілісні порівняльні дослідження образних систем, в основі яких лежать ментальні, господарські, естетичні уподобання в українській фольклористиці, відсутні. Причини відомі: ніщо не мало ставити під сумнів тезу про три гілки колись єдиного народу, яка буйним цвітом розквітла в сучасній московській пропаганді.

Поодинокі на цьому полі виглядають етномузикознавчі дослідження Кл. Квітки «Про наспіви українських лівобережних купальських пісень», «Наспів живих пісень північно-західних районів території поширення української мови», «Русальні пісні» [6]. У них відомий дослідник поряд із записами, науковими критичними напрацюваннями, історією вивчення фольклору вбачає необхідними й порівняльні студії. Під таким кутом зору автор зіставляє українські жнивні пісні з білоруськими, алендарну обрядовість українців – з російською обрядовою пісенністю тощо.

Завданням розвідки є аналіз зообразів у жіночих народно-поетичних текстах. Разом із тим, простежуючи їх в аналогічній необрядовій пісенності росіян і білорусів, матимемо змогу з'ясувати, наскільки важливий вплив таких образів-символів на поетику фольклору сусідніх народів. Спільність чи відмінність художньо-образних систем, отже, підтвердить чи спростує спільнослов'янську ментально-естетичну єдність трьох народів.

**Вклад основного матеріалу дослідження.** Український фольклор. Здавна вважалося: який господар мав багато худоби, того шанували, рівнялися, брали приклад, а також намагалися потоваришувати або породичатися. Найбажанішою нареченою вважалася та дівчина, батько якої був багатим саме на худобу. Якщо ж молода – з бідної родини, часто про таку невістку й говорити не хотіли. Уже з перших днів проживання молодиці в хаті чоловіка її чекали випробування на витривалість: не заснути, не проспати, а прокинутися раніше й доглянути не лише свою, «приведену» худобу, а й свекрушину. Про це свідчить величезна кількість мотивів, у яких дотинки з боку свекрухи невістці через худобу починаються відразу після весілля: – *Ой встань, невістко, ой встань, небого, Подій тії корови, Що-сь їх нагнала, що-сь їх навела Та до моєї обори! – Зналась, свекрухо, знала-сь, свекрушко, Що я коров не мала, Нащо-сь ти до мене,*



пощо-сь ти до мене Свого синонька слала? [7, с. 105]; Дала мені моя мати Козу з козенятком, Щоб я не ходила По селі з горнятком [8, с. 90].

Окрім того, українська лірична пісенність із немалою кількістю тваринних образів ілюструє велику людську пошану до них. Віддзеркалюючи життя, творець пісні (ліричний герой) у фольклорний текст із життя переносить важливі події, податі, усіх живих (та й неживих) істот. Зооморфні образи в жіночій пісні не лише будують внутрішній простір людини, а і є виразниками її долі, допомагають у змалюванні найдрібніших побутових сцен, найдраматичніших чи найкумедніших випадків із життя молоді: *Ізбудять мене зараній сина, Бо вже корова на діброві, А пługатарі у чистому полі, А овечечки коло гречечки, А вже козочки коло лозочки, А вже свиночки коло долиночки. А я, молоденькая, та схопилася, Взяла водиці та й умилася, Вийшла за ворота, подивилася: Ще й пługатарі не запрягали, Ще й корови та не виганяли* [8, с. 60].

Окрім традиційного значення достатку чи безтурботної жіночої долі, певні образи тварин можуть набувати чи то символізувати в пісні життєві ситуації з протилежним – негативним – забарвленням. Особливо часто такі образи трапляються для змалювання тяжкого життя з п'яницею. Найпоширеніший мотив у таких піснях розповідає про те, як жінка мусить викупляти з шинку пропиту чоловіком худобу: *Що пропив коня вороного, Йде до стаєнки по другого. А я, молода, проти нього Несу червінця золотого. Несу червінця золотого – Викупити коня вороного. Не раз, не два викупляла, Вікном-дверима утікала* [7, с. 232]. Через забіякуватий характер чоловіка жінка часто мусить утікати від побоїв п'яниці, у такий спосіб рятуючи себе чи дітей.

Також окремі образи тварин, набуваючи додаткових метафоричних забарвлень, можуть виражати символічні значення, наприклад, плину часу, життя, певне ставлення до людини. Про це дізнаємося саме за допомогою того чи іншого тваринного образу.

Серед найпоширеніших виокремимо мотив запрягання сірих волів (коней), які в пісні, безперечно, символізують плінність років саме в заміжжі. Жінка звертається до домашніх тварин, аби ті «догнали її літа молодії» або «щасливу долю» на «каліновім мості», за якими вона шкодує: *Ой запряжу сірі воли, воронії коні Да поїду доганяти щасливої долі. Як нагнала щастя й долю на калиновім мості: – Вернись, вернись, щастя й доле, Да до мене в гості* [9, с. 83]; *Ой запрягайте, ой запрягайте да коні воронії Да й доганяйте да літа молодії! Да догнав літа, да догнав літа на калиновім мості: – Ой вернітєся, літа, до мене у гості!* [7, с. 154]. Воли й коні в такому контексті – транспортний засіб, який в одному випадку уповільнює рух у минуле, в іншому – прискорює. Але в обох випадках таке перемищення в часі позбавлене будь-яких перспектив.

Українським жіночим пісням характерне змалювання різноманітних сфер людських стосунків, у тому числі жартівливих. Поетико-стилістичні засоби (порівняння, метафори, метонімія) та усталена символіка тваринних образів (овечка – дурень; свиня – ненажеря і под.) підсилюють споглядання жартівливих ситуацій: *Сидить кітка на порозі, Дивиться на мишу; Не бий мене, чоловіче, Бо я тебе лишу* [7, с. 170]; *Штири воли на оборі рогами ся чешуть, Ой де стане двос-тросє, то за мене брешуть* [7, с. 171]; *Мене мати годувала, Як свиню поросну* [8, с. 121]; *А я його шаную, Як собаку рудю* [8, с. 121–122]; *Ой ходю-блудю та й по вулиці, Як прибудна овечка* [7, с. 36].

Білоруський фольклор. Немало образів-символів тварин містять білоруські жіночі пісні. Їх велика кількість зафіксована насамперед у мотивах, які змальовують сварки між свекрухою та невісткою. Оскільки суперечки в них суто побутового характеру, то й у центрі сімейних негараздів часто опиняється домашнє господарство: – *Сніць мая нявестка, Нічога не дбає, Яє каравонька Ў аборы рыкає* [10, с. 17]; – *Ўстань, устань, нявестачка, Досыць табе спаць, Рыжыя каровіцы У хляве стаяць* [10, с. 28]; – *Ідзі да аборы І падой каровы. Як падоіш мае, То падой і сває. Як падоіш мае, То падой і сває, Каторы нагнала Ад мамкі радное* [10, с. 84]; – *Ўставай, нявестка, Ой, бадай ты не ўстала, Выганяй пасаг, Што ад бацькі дагнала!* [10, с. 89].

Однак, попри частотність цього мотиву та широку сюжеттику, що мало б достеменно свідчити про його національну належність білорусам, не можуть «не різати слух» тексти, де вчувається неокочирність рим і ритміки пісні, як-от у двох останніх народних текстах.

Дуже легко натомість ці слова лягають у багатьох українських піснях: *Уставай, невістко, В чужій стороні, Погодуй пташину У новім дворі!* [7, с. 100]; *Ой вставай, невістко, бо вже ся виспала, Йди подій корови, що-сь понаганяла* [7, с. 102]; *Устань, невістко, бодай ти не встала, Пожени воли, що од батька нагнала, – Не пожену тих, що од батька нагнала, Пожену я ті, що я тут застала* [7, с. 104]. Практично аналогічний текст записаний Лесею Українкою, а в одному з народно-пісенних збірників його вміщено як обрядову пісню, записану на Рівненщині, яку співали на Трійцю під час «водіння Куста»: *«Уставай, невістко, та бодай ти не встала – Жени ту корову, що од батька й пригнала!» Якби я пригнала та й од батька корову, Тоді б я погнала на зелену дуброву. Якби я пригнала та й од батька телицю, Тоді б я й погнала на зелену пашиницю* [11, с. 161].

Почасти такі суперечки невістки і свекрухи, змальовані в жіночих піснях, призводять ледве не до бійки між членами нової родини та молодницею, набуваючи комічно-драматичного характеру. Тварини в таких піснях наділені, так би мовити, людськими якостями, оскільки вся родина виражає своє ставлення до невістки саме через її придане домашнє господарство. Яке ставлення до людини, таке ж і до її власності: *Айдаў мяне татка Ды ў багатую хатку. А даў жа мне коніка што най-летшага, Сакала найяснейшага. Пажила я, малада, гадочак, Называюць мяне неразумнаю, Называюць майго коніка: – Ах ты, каньшча, варанішча! Называюць майго сакала: – Ты варона падсмаляна! Называюць майго хорціка: – Ты сабака валачаччы!* [12, с. 103–104]. Бачимо, що серед об'єктів приданого смислове навантаження несуть саме ті зоо- та орнітологічні образи, які пов'язані з ловецькою специфікою.

Разом із тим у білоруських піснях тварина – у пошані, оскільки поряд із жінкою переживає всі її жалі та радощі, нерідко є єдиним слухачем і людського горя, разом із тим свідком усіх щасливих моментів у житті подружньої пари: *Плакала малада, к Дунаю ідучы, А зачуў міленькі, коні пасучы. – Нябось, мілая, я коні пасу, Я коні напасу і вады прынясу* [12, с. 97]; *Пажану я сівы валы На ранню росу* [10, с. 12].

Однак тут знову ж таки видається вірогідним переклад останніх строф з українськомовних текстів. На підтвердження цього в збірнику В. Гнатюка, наприклад, серед коломийкових пісень знаходимо немало кількість таких варіантів, які повністю збігаються з білорусифікованим останнім зразком: *«Поже-*

ну я воли пасти в зелену ліщину», «Пожену я сиві воли на зелену пащу», «Пожену я сиві воли та й на лотавоньку», «Пожену я воли пасти, а коники найко» та схожі [13].

Окрім змалювання щасливих моментів сімейного побуту, зообрази часто марковані негативним змістом, оскільки допомагають передати не найкращі почування людини та взаємини між родичами. Зображення жіночої повсякденної праці дає підстави вважати її вкрай нелегкою. Промовисте тому підтвердження – мотив, що розповідає, як жінка змушена тяжко працювати в полі, поганяючи воли: *Сам ён едзе ў поле гараці, А мяне бярэ ён ды валы паганяці. – Нуце, нуце, ды валы крутарогі, А я накалола свае беляы ногі! Нуце, нуце, ды валы палаваы, Ой, прапалі мае ды гады маладыя!* [10, с. 46].

Серед українських народних пісень про родинне життя знову ж таки натрапляємо на немало кількість таких, які засвідчують неприродну схожість мотивів: *Да що сам іде, да що сам іде да й у поле орати, Ой мене ж бере да волів поганяти. Да мене ж бере, да мене ж бере да волів поганяти: Да гей, гей, воли, да сірі половії! Да, гей, гей, воли, да гей, гей, воли, да сірі половії, Да пройшли ж мої да літа молодії!* [7, с. 154].

Причому давнє сполучне слово «да» в українських текстах поєднує прості речення в складні, тоді як у білоруських бачимо його дещо в незвичних мовленнєвих зворотах.

**Російський фольклор.** У деяких прикладах жіночих пісень натрапляємо на негативне ставлення жінки до домашньої господарки, до свійських тварин зокрема. Її незгода працювати вдома переростає в бунт – бажання матеріальних пожитків, замість домашніх клопотів: *У меня ль муж не удала голова, Не купил он мне черного соболя, А купил он мне коровушку, Погубил мою головушку: Первое дело-то коровушку подой, Другое дело-то подойничек помой, Третье дело-то теленочка напой* [14, с. 316]. Далі сюжет рухає розповідь-розмова з ведмедем у лісі, де жінка випасає свою ненависну корову: *Ты, медведьюшка, мой батюшка! Обдери мою коровушку, – Слобони мою головушку!* [14, с. 316]. Заміжжя (а значить, і повсякденна клопітка праця) у російській пісенності практично завжди асоціюється із сумними чи трагічними моментами, що дуже влучно пояснює ментальність росіян, відмінну від української та білоруської. Учуваємо нелюбов і непошану до тварин, а цінність життя в російських фольклорних текстах – у безтурботті й «чernih бобрах».

Додаткової негативної конотації образу молодіці в жіночій пісенності росіян додають часто вживані зообрази дичини. Ось як у відчутті розпачу жінка накликає на себе своєрідним заклинком-замовлянням диких звірів: *Ах вы люты звери, сбирайтесь ко мне, Вот вам сладкая пища, – терзайте меня...* [15, с. 166–167]. Особливо трагічно, з невимовним відчаєм вчувається тут жіноча жертвність і приреченість, які призводять до крайньої межі – бажання смерті.

Прихід звірів до людських жител, очевидно, завжди завадав шкоди та втрат, тому ставлення людини до небезпечних лісових мешканців лягло в основу великої кількості метафоричних звертань до новоспеченої невістки. Ось як російська жіноча пісня ілюструє манеру спілкування між новоспеченими родичами: *От чего мне, молодушке, веселой-то быть? Свекор называет медведицею, Свекровь называет лютюю змеей...* [16, с. 170–171]. На це жінка вміє відповісти, адже «милий друг» (так називає в пісні молодіця чоловіка), на щастя, навчає її правильної відповіді й поведінки перед «доброзичливцями»: *Медведица, батюшка, – в темных лесах; Лютя змея, матушка, – во чистых полях; Доможилка, деверьюшки, – собака на дворе;*

*Расточиха, невестушки, – то мышь в закроме; Щеголиха, золовушки, – утка на воде* [16, с. 170–171].

Доволі часто, аби зрозуміти і «прочитати» того чи іншого ліричного героя, необхідно послухати його характеристику на інших персонажів художнього тексту. Ось як невістка відгукується про чоловікову родину, тваринні образи в цьому допомагають передати характер емоцій і настроїв оповідачки: *Прихожу я ко двору – лежит свекор на полу, Лежит свекор на полу – я ногою топону, Я ногою топону и под лавку скопону. А свекруха на печи – ровно сучка на цепи; А деверья, как кобелья, под подлавочью лежат, Под подлавочью лежат, по собачио рычат...* [14, с. 309].

**Висновки.** Отже, українські образи тварин є найчастотнішими й відтворюють найбільше смислових навантажень у пісенних текстах. Найпоширеніші мотиви з образами-символами тварин: суперечки між членами родини через домашню господарку; домашня худоба – показник заможності молодіці чи її нової родини; праця біля господарки – як одне з перших випробувань для невістки – доглянути і не проспати тощо.

Забарвленими певною символікою в українських текстах є такі образи, як корова, в т. ч. доїння (достаток, спокій у родині), воли (промайнули літа дівочства та юності), усталений образ овечки (дурень), свині (ненажера, замазура) і под.

Тваринні образи в білоруському фольклорі – не частотні в жіночій пісенності. Серед найпоширеніших і найколеритніших із погляду поезики в білоруських піснях знаходимо практично ті самі мотиви й образи, які широко представлені в українських текстах. Про це свідчить порівняльний аналіз сюжетики текстів, поданий вище. Яскраві приклади поетичної образності представлені саме в перекладних текстах, а суто білоруський фольклор із явними ознаками білоруської мови досить бідний.

Мінімум символічного забарвлення несуть образи тварин у жіночих піснях росіян. По-перше, порівняно з українськими текстами вони представлені в меншій кількості, проте численніші, ніж у білоруському фольклорі. Другою знаковою особливістю практично всіх тваринних образів у ліриці росіян є їх вкрай негативне забарвлення. Ще однією ознакою російської лірики, зовсім не притаманною пісенності двох інших народів, є наявність у ній образів диких звірів.

Своєю частотністю і яскравою колоритністю образи тварин усе ж доводять власну значимість для поезики та естетичної довершеності жіночої пісні загалом, утім у фольклорі кожного народу, як бачимо, по-різному.

#### Література:

1. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии / М. Костомаров // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / М.І. Костомаров ; упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай ; вступна ст. М.Т. Яценка. – К. : Либідь, 1994. – 384 с. – С. 44–200.
2. Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции / А.В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.
3. Сліпушко О.М. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов): національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах / О.М. Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – 141 с.
4. Карпенко С.Д. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / С.Д. Карпенко. – К., 2004. – 16 с.
5. Пастух Н. А. Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Н.А. Пастух. – Л., 2001. – 20 с.

6. Квітка К.В. Вибрані статті / К.В. Квітка. – К. : Муз. Україна, 1985. – Ч. 1. – 1985. – 138 с.
7. Пісні родинного життя : збірник / упоряд., авт. вступ. ст. та приміт. Г.В. Довженко ; відп. ред. І.П. Березовський. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.
8. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. – К. : Дніпро, 1965. – Ч. 2. – 1965. – 528 с.
9. Народні пісні в записах Марка Вовчка: двісті українських пісень / укл. О.І. Дей. – К. : Муз. Україна, 1979. – 216 с.
10. Беларускія народныя песні : у 4 т. / запіс Р. Шырмы. – Мінск, 1960. – Т. 2. – 1960. – 431 с.
11. Красна весна, тихе літо. Українські народні календарні пісні весняно-літньої пори з репертуару етнографічного хору «Гомін» та Київського Кобзарського Цеху / упоряд.: Л. . Ященко, К.А. Міщенко. – К., 2007. – 256 с.
12. Фальклор у записах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў / уклад., сістэм. тэкстаў і камент. В.І. Скідана і А.М. Хрушчовай, уступ. арт. Т.В. Валодзінай ; рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мн. : Беларуская навука, 1997. – 342 с.
13. Коломийки / упоряд. Володимир Гнатюк. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1906. – Т. 2. – 1906. – 317 с.
14. Русские народные песни / сост. и вводн. тексты В.В. Варгановой. – М. : Правда, 1988. – 576 с.
15. Русская народная поэзия. Лирическая поэзия : сборник / сост., подгот. текста, предисл. к разделам, коммент. Ал. Горелова. – Л. : Худож. лит., 1984. – 584 с.
16. Лазутин С.Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы : [учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит»] / С.Г. Лазутин. – М. : Высш.шк., 1990. – 237 с.

**Михалевич И. Ю. Семантика животных образов в женских песнях украинцев, белорусов и россиян в эстетически-хозяйственном аспекте**

**Аннотация.** В статье проанализированы мотивы женских песен, в основе которых – самые распространенные и самые колоритные образы домашних и диких животных. Затронуты вопросы национальной специфики отражения животного мира в лирике украинского, белорусского и русского фольклора.

**Ключевые слова:** женская песня, образ-символ, животный персонаж, поэтика художественного текста.

**Mykhalevych I. The semantics animals images in the female songs Ukrainians, Belarussians and Russians in aesthetic and economic aspects**

**Summary.** The article analyzes the reasons female songs, which are based – the most common and most colorful images of domestic and wild animals. The specific issue of national wildlife display lyrics in Ukrainian, Belarussian and Russian folklore are examined in the article.

**Key words:** female song, image symbol, animal character, poetics of literary text.

Роїк О. Ю.,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри управління та бізнес-адміністрування

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

## МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОПИСНО-ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

**Анотація.** У статті висвітлено значення мотивів і мотивації під час вивчення правопису (орфографії та пунктуації) й формування правописно-пунктуаційної компетентності майбутніх філологів. Пояснено поняття мотивів, мотивації, зокрема навчальної, розглянуто специфіку внутрішніх і зовнішніх мотивів. Описано чинники, що впливають на формування навчальної мотивації. Розглянуто питання статусу орфографічно-пунктуаційної компетентності, визначено етапи її формування.

**Ключові слова:** мотив, мотивація, навчальна мотивація, мотиваційна сфера, правописно-пунктуаційна компетентність.

**Постановка проблеми.** Поява сучасного інформаційного суспільства вимагає від кожної людини вміння орієнтуватися в житті, зокрема самостійно знаходити правильні підходи до розв'язання проблем, певнено відстоювати свої інтереси, продуктивно реалізувати професійні навички й організаторські здібності, творчо виявляти ініціативу в будь-якій ситуації тощо. Отже, не випадково з'явилася потреба в діяльних, креативних, інтелектуальних, відповідальних особистостях. Навчальна діяльність студента є передовсім професійно спрямованою, адже передбачає засвоєння досвіду професійного виконання тих практичних завдань, із якими неодмінно може зіштовхнутися в майбутньому, оволодіння професійним мисленням.

Нині до особистості фахівця та його професійної роботи висуваються, відповідно, інші вимоги, а саме: бути кваліфікованим, конкурентоспроможним, компетентним, професійно відповідати сучасним світовим стандартам. У зв'язку з цим у діяльності студента дедалі більшу роль починає відігравати самоосвіта, спілкування з представниками певної професії, інтерес до обраного фаху, які є домінуючими умовами розкриття можливостей людини, її професійного зростання. Значних змін зазнала й мотивація особистості студента і його діяльності.

Однією з проблем у навчанні студентів є створення мотивації до ґрунтового вивчення української мови. Але, на жаль, більшість із них безпідставно вважає, що знання мовних норм на рівні орфографії та пунктуації необхідні лише для успішного складання іспиту. Актуальність питання підвищення правописно-пунктуаційної компетентності студентів зумовлена низкою чинників: по-перше, потребою суспільства в значній кількості грамотних осіб, по-друге, відсутністю в методичній літературі універсального підходу до навчання орфографії та пунктуації в навчальних закладах тощо. Значущим завданням сучасної методики правопису й пунктуації є сформувати в майбутніх філологів усвідомленість того, наскільки важливі розділові знаки в спілкуванні людей. Варто зазначити, що основним недоліком у студентів правописно-пунктуаційних умінь і навичок є їх безсистемність, неструктурованість, що відображено насамперед у невмінні застосовувати відомі правила в нових комунікатив-

них умовах. Однією з причин хаотичного вивчення орфографії та пунктуації є, на нашу думку, недостатня мотивація. Тому розуміння викладачами сутності мотивації, знання й використання закономірностей і механізмів впливу на неї є необхідним і важливим аспектом діяльності студентів. Отже, невід'ємною частиною педагогічного процесу є його спонукальний бік, який забезпечує активність особистості, мотиваційну спрямованість її навчально-професійної діяльності.

Вивчення мотивів і мотивації навчальної діяльності є центральною проблемою зарубіжної та вітчизняної дидактики й педагогічної психології. Вивченням проблеми мотиваційної сфери та закономірностей її формування в студентському віці займалися В. Галузяк, В. Клачко, І. Жадан, І. Зарубінська. Навчальну мотивацію як компонент навчальної діяльності описували в різних напрямках: онтогенетичному (В. Асєєв, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Скрипченко); діяльнісному (М. Алексєєва, Н. Зубалій, А. Маркова, М. Матюхіна, Т. Матіс); дидактичному (Ю. Бабанський, А. Кузьмінський, Я. Лернер, А. Омеляненко, М. Скаткін, Г. Щукіна). Спроби проаналізувати зв'язок мотиваційної сфери та процесу вивчення мови наявні в працях О. Антончук, Н. Винокурової, О. Риженко. Різні засоби впливу педагога на розвиток мотивації й потреб тих, хто навчається, були у сфері зацікавлень А. Вербицького, О. Федорової, М. Махмутова.

**Метою статті** є вивчення ролі мотивації в підвищенні орфографічно-пунктуаційної компетентності студентів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Грамотність писемного мовлення є не тільки показником знання мовних норм і правил, а й свідченням високого загального рівня розвитку особистості, критерієм освіченості людини. Грамотна людина без труднощів напише заяву чи листа, занотує почуте або прочитане. Цілком доречним є переконання, що система освіти є ефективною лише тоді, коли результатом її діяльності буде компетентна особистість, яка володіє не тільки професіоналізмом, має високі моральні якості, а й уміє діяти адекватно в непростих ситуаціях, застосовуючи здобуті знання та беручи на себе відповідальність. Тому головною метою сучасної освіти є виховання й розвиток компетентної особистості саме в такому розумінні [8, с. 59].

Зважаючи на те, що досить часто студентська молодь спостерігає не зразкове, не грамотне пунктуаційне оформлення текстів різних вуличних реклам, книг, періодичних видань, засобів масової інформації (далі – ЗМІ), варто послідовно, цілеспрямовано розвивати орфографічну та пунктуаційну пильність і вимогливість до ефективного оволодіння нормами мови в різних її виявах. Студентство мусить усвідомити визначну роль мови в житті кожного, зрозуміти, що мовна майстерність є шляхом до професійного зростання, запорукою всебічної реалізації творчих здібностей особистості.

Як відомо, сучасна мовна освіта базується на пізнавально-практичних принципах, на нерозривному зв'язку теорії та практики. Однак, вивчаючи зі студентами орфографію й пунктуацію, викладач стикається з різноманітними труднощами, які зумовлені, здавалось би, парадоксальною ситуацією: студент знає правило, але не вміє правильно писати, зокрема, ділові документи, в текстах яких часто трапляються дієприслівникові звороти, що можуть відокремлюватися розділовими знаками, тощо. Причинами виникнення розриву між знаннями та вміннями О. Горошкіна вважає такі: 1) суржик; 2) наявність помилок у ЗМІ та рекламі; 3) складність правопису; 4) надмірна за-теоретизованість навчального курсу; 5) зниження інтересу до вивчення української мови [3, с. 256].

Безперечно, до вказаних причин можна зарахувати й постійне користування студентів смс-повідомленнями, готовими мовними шаблонами з різноманітних Інтернет-ресурсів. Звичайно, такі новітні інформаційні технології полегшують процеси спілкування, але суттєво знижують комунікативний рівень людини, її здатність до критичного мислення, що призводить певною мірою до орфографічно-пунктуаційної неграмотності студента.

Результативність навчання студентів залежить не тільки від природних здібностей, а й великою мірою від розвитку мотивації. Мотив у психологічному словнику визначено як спонукання до діяльності, що пов'язано із задоволенням потреб суб'єкта [10, с. 264]. Так, Є. Ільїн мотивом називає те, що, відображаючись у голові людини, спонукає до діяльності, спрямовує її на задоволення певної потреби [4]. У працях учених зазначено, що сукупність мотивів поведінки й діяльності становить мотиваційну сферу особистості, що є динамічною, а її зміни детерміновано обставинами. Дослідники мотиваційної сфери особистості одностайні в думці, що до її структури входить система спонукань, яка включає цінності, інтереси, ідеали, смисли, переконання, установки (С. Анісімов, А. Асмолов, Д. Узнадзе). За О. Леонтьєвим, мотивація визначає цілеспрямованість дії, організованість і стійкість діяльності, спрямованої на досягнення кінцевої мети [5, с. 246].

Л. Божович, Є. Ільїн, А. Маркова мотивацію навчальної діяльності студентів розглядають як систему внутрішніх і зовнішніх імпульсів. Внутрішні імпульси спонукають їх до належного виконання ними своїх навчальних обов'язків, старанності й відповідальності, а до зовнішніх зараховують стимули, що перебувають у тісному взаємозв'язку з мотивами.

Поняття мотивації містить сукупність факторів, механізмів, процесів, які спонукають до реальної або потенційної конкретно спрямованої активності. Стійкий і сильний науково-пізнавальний мотив сприяє тому, що особистість не відчуває потреби в зовнішніх стимулах, рівень її самостійності досить високий [9, с. 85].

Необхідною умовою для створення в студентів навчальної мотивації є можливість виявляти в навчанні розумову самостійність та ініціативність. Адже чим активніше застосовуються методи на заняттях, тим легше зацікавити навчальним предметом студентів, викликати в них мотивацію до навчання. На успішність студента впливає також рівень його інтелекту, ерудиція, знання, з якими він вступає до вишу. Причому на рівень навчальних досягнень студентів суттєво впливає система внутрішнього прагнення особистості до навчальної діяльності. Якщо студент добре обізнаний у тому, яку спеціальність він обрав, і вважає її перспективною, це, безумовно, позитивно впливає й на його ставлення до навчання.

На жаль, часто помічаємо, що в багатьох студентів вимоги до своєї навчально-професійної діяльності дуже занижені. Низький інтерес до навчання в студентів можна пояснити складними економічними умовами, де сьогодні освіта, наука, культура, мистецтво не мають перспективного й престижного значення в нашій країні. Звідси випливає, що тут діють дещо інші мотиви (вибір соціально престижної професії, вплив або рекомендації рідних, випадковий збіг обставин тощо).

У разі зовнішньої мотивації в студентів виявляється спожи-вацьке ставлення до учіння, навчальний матеріал засвоюється чи запам'ятовується для близької мети, а саме: відповісти на семінарі, скласти залік, а згодом після відтворення швидко все це забувається.

Однак зовнішні мотиви учіння можуть бути досить потужним чинником успішності навчання, але психологічно збіднюють сам його процес, перешкоджають використанню всіх його розвивальних ресурсів, навіть можуть спричинити деформацію особистісного розвитку. Збільшення ролі внутрішньої мотивації означає прогрес, а розвиток зовнішньої мотивації – регрес мотивації учіння [6, с. 66–67].

За внутрішньої мотивації навчальної діяльності в студента на першому місці є професійні та пізнавальні інтереси. Власне, це полягає не тільки в тому, що здібності (інтелект) і мотивація діалектично пов'язані між собою й кожен із них впливає певною мірою на успішність студентів, а ще й у професійній підготовці, формуванні професійної компетентності студента, що завжди пов'язано з мотивованою спрямованістю діяльності.

Р. Вайсман у праці «Развитие мотивационной сферы человека в старшем (студенческом) возрасте» дає такі висновки: «... за чотири роки навчання у вищій потребі в знаннях у студентів, залишившись попередньою за величиною, змінилася внутрішньо: в системі пізнавальних мотивів, що реалізують її, посилюється мотив набуття професійних знань і знизився мотив набуття загальноосвітніх знань» [2].

Беззаперечним є те, що в ідеалі педагогічний процес повинен опиратися на внутрішні, усвідомлені та реальні мотиви навчання студента, бо вони є внутрішніми рушіями навчальної діяльності студента й детермінантами її результативності. Висока позитивна мотивація може виступати як фактор, який компенсує здібності в разі їх недостатньо високих показників, однак у зворотному напрямі цей фактор не спрацює: ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність мотиву до навчання чи слабкий ступінь мотивації не може забезпечити значних успіхів у навчанні (А. Реан).

У процесі роботи з мовним матеріалом важливу роль відіграють процеси сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення, мовлення тощо, зокрема ступінь їх активності, адже якість і кількість знань прямо пропорційні діяльності студента на заняттях і в позааудиторний час. Отже, стимулювати навчання можна за допомогою переконливої мотивації та чітких аргументів. Якщо студент відчуває, що витрачені ним на навчальний процес зусилля не залишилися марними й були оцінені належним чином, то він і надалі працюватиме як на заняттях, так і самостійно.

Серед основних потреб, які визначають позитивне ставлення студентів до навчання, вирізняють такі: прагнення до інтелектуальної активності, самостійного здобуття знань і свідомого оволодіння раціональними способами розумової роботи, намагання пов'язати теоретичні положення з практикою; позитивними мотивами є пізнавальні інтереси, впевненість у

необхідності різнобічної освіти, усвідомлення навчальної діяльності як суспільно вагомої, особиста зацікавленість тощо.

Варто врахувати, що зовнішня мотивація перебуває в тісному зв'язку з внутрішньою. Під час ознайомлення з мовним матеріалом і усвідомлення завдань часто доводиться докласти багато зусиль для виконання значного обсягу роботи, яка не завжди приносить особливе задоволення, оскільки ще не простежено чітких причинно-наслідкових зв'язків між процесом і його наслідками. Лише після отримання позитивних результатів зовнішня мотивація перетворюється у внутрішню й виконує роль спонукання до подальшого вивчення та засвоєння правописних знань, вироблення умінь і навичок. Власне, стає зрозуміло, що внутрішні мотиви є більш дієвими, тому й забезпечують кращу результативність під час набуття орфографічно-пунктуаційної компетентності.

Процес формування правописно-пунктуаційної компетентності включає такі етапи:

– пошук виявів ключових компетентностей у кожній конкретній темі;

– проектування пунктуаційної компетентності на всіх ступенях навчання;

– відображення пунктуаційної компетентності в освітніх стандартах, навчальних програмах, підручниках і методиках навчання.

Пунктуаційна компетентність є освітньою, предметною, бо її формування відбувається на уроках української мови: вивчення пунктуаційного матеріалу, формування навичок правопису, побудови власних діалогічних і монологічних висловлювань і пунктуаційне оформлення їх на письмі.

Запорукою успішного засвоєння правопису є триєдина основа мотивації: чітко визначений початок є стимулом до активної діяльності, що має позитивний результат. Останній впливає на якісну оцінку виконаної роботи та мотивує студента до опрацювання іншого матеріалу. У навчанні процес мотивації є безперервним, адже засвоєння певного матеріалу є основою для викладання нового, а вивчення дисципліни – для викладання іншої дисципліни. Інакше кажучи, мотивація повинна не завершуватися після проходження чергового відрізка навчання, а, навпаки, зберігатися й підсилюватися надалі. Отже, процес мотивації в навчанні має характер певного циклу, він повторюється на кожному навчальному відрізку на вищому рівні [7, с. 2].

Уважаємо, що саме критерій ієрархізованості мотиваційної сфери (характеризує рангову впорядкованість будови кожного окремо взятого рівня мотиваційної сфери [11, с. 194–196]) віддзеркалює порядок оволодіння правописною компетентністю: формування умінь і навичок відбувається поступово, від вивчення елементарних правил до засвоєння системи норм і відхилень від них. До того ж навчальний матеріал має бути найбільш вдало дібраним за рівнем складності. Це значить, що надто складний матеріал узагалі залишиться поза увагою студента, а дуже простий – не викличе ніякого інтересу, тобто не спровокує внутрішньої мотивації до його опрацювання.

Під час засвоєння орфографічних і пунктуаційних норм і вироблення відповідних умінь важливими є логічність, алгоритмізованість правил, їх корелятивні зв'язки та умовна закономірність винятків. Алгоритм використовується для багатьох слів, що пишуться за відповідним правилом. Така робота обов'язково завершується правильним написанням. Кожний крок алгоритму – це органічне поєднання конкретної мовної ситуації й правила, слова та послідовності дій, що зумовлює

засвоєння орфограм у ньому. Алгоритми сприяють злиттю в одне ціле двох процесів – засвоєння та застосування правил, зближують теоретичні й практичні моменти. Їх використання під час виконання вправ підвищує ефективність практичної роботи студентів над складними питаннями написання, сприяє формуванню міцних умінь і навичок з орфографії та пунктуації. Мається на увазі, що вся сукупність правописних норм повинна становити струнку систему, яка буде породжувати таку ж чітку структуру знань студента.

Неабияку роль під час засвоєння правописно-пунктуаційних норм відіграє чіткість і точність термінологічного апарату, розуміння мовного явища чи факту співвідносно з правилом, що допомагає простежувати зв'язки й автоматизувати застосування теорії на практиці.

Як уважає О. Антончук, «для мотивування навчально-пізнавальної діяльності використовують такі методи: метод створення ситуації новизни навчального матеріалу; метод емоційно-морального стимулювання; метод зацікавлення; метод емоційного сплеску та захоочення; метод створення відчуття успіху в навчанні» [1, с. 151]. Як бачимо, особливу увагу приділено емоційній реакції як невід'ємному компонентові успішного навчального процесу студентів. Саме емоційно-вольові процеси тісно пов'язані з вищезгаданими зовнішніми та внутрішніми мотивами. Так, емоції можуть допомагати особистості внутрішньо змотивувати власну діяльність за умови позитивної емоції й, навпаки, уповільнювати засвоєння вивчаного матеріалу, якщо емоція негативна.

**Висновки.** Отже, можна резюмувати, що переконлива мотивація відіграє значущу роль у формуванні правописно-пунктуаційної компетентності студентів, оскільки впливає на продуктивність навчально-професійної діяльності й міцність засвоєння мовного матеріалу.

Перспективним, на нашу думку, є дослідницький пошук методів і прийомів формування мотивації студентів під час навчання правопису, пунктуації та інших розділів мовознавчої науки, а також подальше детальне дослідження шляхів формування пунктуаційного матеріалу, вивчення критеріїв оцінювання рівня орфографічно-пунктуаційної компетентності студентів.

#### *Література:*

1. Антончук О.М. Формування мотиваційного компонента пізнавальної діяльності учнів у навчанні орфографії / О.М. Антончук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 31. – С. 151–153.
2. Вайсман Р.С. Развитие мотивационной сферы человека в старшем (студенческом) возрасте : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Р.С. Вайсман. – М. : МГУ, 1973. – 28 с.
3. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю / О.М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1971. – 279 с.
6. Пантелеймошенко Ю.А. Педагогічні умови розвитку у студентів мотивації навчання / Ю.А. Пантелеймошенко, І.С. Тодорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uccu.org.ua/bitstream/123456789/531/1.pdf>.
7. Психологічний довідник учителя : у 4 кн. / заг. ред. С. Максименко. – К. : Главник, 2005. – Кн. 2. – 2005. – 112 с.
8. Тараненко І. Компетентність – вимога сучасності / І. Тараненко // Світло. 1996. № 1. – С. 58–60.

9. Чередник О. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів / О. Чередник // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Вип. L. – С. 83–91.
10. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.
11. Шевандрин Н.И. Психодіагностика, корекція і розвиток особистості / Н.И. Шевандрин. – М. : Гуманітарн. изд. центр Владос, 1998. – 512 с.

**Ройк О. Ю. Мотиваційна складова в формуванні правописно-пунктуаційної компетентності студентів-філологів**

**Анотація.** В статті освітлено значення мотивів і мотивації при вивченні правописання (орфографії і пунктуації) і формуванні правописно-пунктуаційної компетентності майбутніх філологів. Пояснено поняття мотивів, мотивації, зокрема навчальної, розглянуто специфіку внутрішніх і зовнішніх мотивів. Описано фактори, що впливають на формування навчальної мотивації. Розглянуто питання статусу орфографіче-

ско-пунктуаційної компетентності, визначено етапи її формування.

**Ключові слова:** мотив, мотивація, навчальна мотивація, мотиваційна сфера, правописно-пунктуаційна компетентність.

**Royik O. Motivational component in the formation of orthographic-punctuation competence of students-philologists**

**Summary.** The article highlights the importance of motives and motivation while learning spelling (orthography and punctuation) and the formation of spelling-punctuation competence of philologists. Explained the concept of reasons, motivations, including teaching, discussed the specifics of internal and external reasons. Described the factors that influence the formation of educational motivation. Considered the question of the status of spelling, punctuation competence, the stages of its formation.

**Key words:** motive, motivation, educational motivation, motivational sphere, orthographic-punctuation competence.

*Рула Н. В.,  
здобувач кафедри української мови  
та методики викладання фахових дисциплін  
Бердянського державного педагогічного університету*

## СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИЧНИХ ПРАЦЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ

**Анотація.** У статті подано огляд українських граматичних праць кінця ХІХ – першої половини ХХ сторіччя, зокрема проаналізовано особливості історичного розвитку паратаксисту в складному реченні з позицій функціонально-категорійної граматики.

**Ключові слова:** складносурядне речення, формально-граматична організація речення, семантико-синтаксична організація речення, взаємозалежність частин, сполучник.

**Постановка проблеми.** Обґрунтування сурядності сьогодні зумовлене функційно-категорійним підходом у граматиці, що є ключовим у сучасній лінгвістиці. Категорія сурядності стосується внутрішньої сфери мови та, як зазначає М. Мірченко, характеризує досить нерівнорядну площину граматичних явищ і засвідчує багатомірність синтаксичних категорійних функцій [1, с. 215]. За сучасного опису складносурядного речення як базової структури, що реалізує категорію сурядності, мовознавці досліджують формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти. У зв'язку з цим виникає потреба переосмислення історичного розвитку досліджуваного типу складного речення, що дало б змогу надати більш точне трактування цих синтаксичних конструкцій.

Серед праць, присвячених синтаксису української мови, значне місце посідають українські граматики та нариси з української мови кінця ХІХ – першої половини ХХ сторіччя, які хоча й були видані насамперед задля використання в шкільній освіті, проте невід'ємно пов'язані з виробленням теоретичних засад сучасної української літературної мови. «В історії речення та пов'язаних із ним граматичних категорій яскраво виявляються основні внутрішні закони розвитку тієї чи іншої мови. Притому, що способи побудови речення та його головні форми є найбільш стійкими елементами структури мови» [2, с. 39]. Здійснений нами огляд і аналіз літератури свідчить про те, що в сучасному мовознавстві бракує історіографічних розвідок, присвячених розвитку вчення про явища паратаксисту в складному реченні. Відсутність комплексного аналізу концепцій мовознавців, пов'язаних із паратаксистом у складному реченні та з особливостями його історичного розвитку, зумовлює актуальність пропонованої роботи.

**Мета статті** – висвітлити погляди авторів українських граматики і нариси з української мови кінця ХІХ – першої половини ХХ сторіччя на питання паратаксисту в складному реченні, проаналізувати особливості історичного розвитку вчення про складносурядні конструкції.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Розвиток українського граматичного вчення й формування термінологічної бази синтаксису тісно пов'язані з виходом численних граматичних праць, що були видані як на території України, так і за її межами в кінці ХІХ – першій половині ХХ сторіччя. Поєднання історії мови та сучасного стану мовознавчої

науки дає змогу простежити в діахронії мовний розвиток загалом і зміни в унормуванні граматичної термінології. Цінними для дослідників синтаксисту української мови є граматики П. Ковалева, І. Нечуя-Левицького, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Юрія Шереха.

У кінці ХІХ – першій половині ХХ сторіччя складносурядне речення не мало єдиного термінологічного значення. У граматичних працях того часу трапляються такі поняття: рівнорядно сполучені (або рівнорядно-сполучені) речення (термін С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, О. Синявського), рівнорядно-зложені сполуки (термін В. Сімовича), паратактичні конструкції (термін Юрія Шереха) і складно-сурядні речення (термін П. Ковалева).

Про «рівнорядно сполучені» речення як такі, що складені з двох і більше головних, писали у «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Закцентуємо, що автори не розрізняють граматичного та семантичного планів, ототожнюючи сурядність як формально-синтаксичну категорію й семантико-синтаксичні відношення в складносурядному реченні, для яких сурядність слугує лише основою. Мовознавці звертають увагу на велике значення для оформлення рівнорядності сполучників (за термінологією С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, «злучники»), прислівників, а також «прислівникових додатків», наголошуючи, що «добором сих слів або виразів можемо також вказати на зв'язь, в якій рівнорядні речення до себе стоять» [3, с. 114]. У граматиці простежуємо спробу схарактеризувати сполучники за принципом семантичності/асемантичності, хоча ці терміни не трапляються в праці. Зокрема, сполучники *і*, «*тай*» потрактовані як такі, що найменше передають зв'язок між частинами складної конструкції та сполучають лише одну предикативну частину з іншою. Значення протиставлення найслабше виражає сполучник *а*, сильнішими в цьому аспекті є *але*, *а таки*, *а все ж таки*, *однак*.

С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер класифікують рівнорядні речення за змістовим наповненням і виділяють дев'ять типів семантичного зв'язку: «злучний», протиставний, причиновий, наслідковий, умовний, «замірний», «припустовий», порівняльний і часовий. Із вершин сучасного граматичного вчення можемо зауважити, що деякі речення, які в праці ілюструють той чи той семантичний зв'язок, є складнопідрядними. Наприклад, з-поміж рівнорядних конструкцій зі значенням умови запропоновано речення: «Коби розум та воля, то найдеться й доля» [3, с. 115].

За трактування рівнорядних речень, автори граматики зараховують до цього різновиду й так звані «стягнені» конструкції на взірць: «Жив собі чоловік і жінка (Жив собі чоловік + Жила собі жінка)» [3, с. 116]. Дослідники мотивують це тим, що розглядані конструкції насправді оформлюють два речення, які мають спільні слова, тому одна з таких однакових частин опущена.



У «Граматиці української мови» І. Нечуя-Левицького поняття складносурядного речення взагалі не трапляється. Говорячи про «складчасту» (складну) конструкцію, автор зазначає, що до її складу входять головне (незалежне) та додавальне (залежне) речення, далі подає опис лише складнопідрядних конструкцій. Єдиною згадкою про сурядність можемо вважати виокремлення супротивних і порядкових періодів під час опису цих синтаксичних одиниць. Автор зазначає, що частини «супротивних» періодів, які всі є головними, зв'язуються сполучниками «супротивними» – *а, але, насупроти*. Говорячи про порядкові періоди, вчений називає такі сполучники між частинами досліджуваної конструкції: *спочатку, спершу, потім, далі, згодом, потім згодом, переходя*, а також «замікальні» сполучники *врешті, нарешті* [4, с. 50].

Деякі уточнення поняття складносурядного речення знаходимо в «Граматиці української мови» В. Сімовича, у якій уже йде мова про так звану нерівнорядність змісту предикативних частин. Описуючи «рівнорядно-зложену» сполуку як таку, що складена тільки з головних речень, на відміну від «нерівнорядно-зложеної», де можна виділити головне й побічне речення, автор має на увазі лише граматичний бік досліджуваних одиниць [5, с. 399]. Однак за поділу «рівнорядно-зложених» речень за змістом В. Сімович зазначає: «Хоч головні речення у сполучці речень кожне для себе самостійне, але ж думками, змістом вони лучать ся зі собою» [5, с. 402]. На думку мовознавця, у деяких складносурядних конструкціях можна простежити залежність однієї частини від іншої. Автор граматики серед «сполук» (складносурядних речень) виділяє такі семантичні типи: єднальні, протиставні, часові (в граматиці це конструкції зі значенням послідовності дій, станів), причинові, наслідкові, порівняльні, «намірові», умовні, допустові, «висказові», «питайні», «висячальні» або з'ясувальні. Думка про семантичну залежність, на жаль, не була розвинена в наступних граматичних дослідженнях (окрім праці О. Синявського), а знаходить відгук тільки в кінці ХХ – початку ХХІ сторіччя в наукових розвідках І. Вихованця [6], Т. Масицької [7], Р. Христіанінової [8].

Хоча в граматиці В. Сімовича відсутній детальний опис «рівнорядно-зложених» речень, проте автор уперше в українській граматиці акцентує увагу на багатоконпонентних складних конструкціях із різними типами зв'язку (за термінологією В. Сімовича, «спійня речень»), для яких характерна рівноправність предикативних частин, що, своєю чергою, є підрядними до спільної головної частини. За сучасного опису синтаксичних одиниць, такі конструкції називаються складними багатоконпонентними реченнями з однорідною супідрядністю.

Грамматична праця О. Синявського «Норми української літературної мови» цінна тим, що в ній уперше зацентровано на взаємозалежності предикативних частин, хоча, ділячи за цим принципом усі складні речення на дві групи – «рівнорядно-сполучені» та «підрядно-сполучені», мовознавець уживає це поняття більш узагальнено: «... все це словосполучення-речення самостійного значіння не має, самостійно, незалежно від другого речення не існує і тільки разом із іншим чи навіть іншими словосполученнями-реченнями набуває значіння закінченого мовного ряду» [9, с. 315]. «Звичайно, ми не говоритимемо за такі рівнорядно-сполучені речення, що відокремлюються одне від одного великими розділовими знаками – крапкою, знаком оклику, знаком питання. Ми говоритимемо лише за такі рівнорядно-сполучені речення, що хоч і однаково самостійні і незалежні одно від одного, та все ж тільки всі разом викликають

цілком закінчений психічний акт, як і окремі закінчені речення» [9, с. 316]. Але водночас О. Синявський звужує, порівняно з попередніми граматичними працями С. Сміль-Стоцького і Ф. Гартнера, а також В. Сімовича, семантичні різновиди складносурядного речення та зазначає, що семантику причиновості, умовності, наслідку й «взагалі внутрішньої залежності однієї (частини – *Н. Р.*) від іншої» [9, с. 318] можна передати лише за допомогою підрядного зв'язку.

О. Синявський уперше починає говорити про неможливість чіткого поділу всіх складних конструкцій на складносурядні та складнопідрядні речення: «Як між простим реченням і реченням складним є такі перехідні словосполучення, що не дозволяють різко розмежувати їх між собою, так немає безумовної межі й поміж рівнорядно-сполученими й підрядно-сполученими складними реченнями. Та те буває лише в поодиноких випадках, бо ж типові речення того й того розряду досить виразні мають свої прикмети й особливості» [9, с. 316]. У функційно-категорійній граматиці такий перехідний тип між складносурядними та складнопідрядними конструкціями отримав назву синкретичних складних речень: підрядно-сурядних, сурядно-підрядних тощо [6; 10; 11].

П. Ковалів у «Граматиці української мови» вперше використовує термін «складно-сурядне речення» (правопис П. Ковалева) і зазначає, що «при сурядному зв'язку речення з'єднані як рівнозначні, незалежні одно від одного» [12, с. 124]. Мовознавець узагальнено аналізує складносурядні речення з єднальними, протиставними й розділовими сполучниками. Така класифікація досліджуваних синтаксичних одиниць за семантикою найбільш наближена до сучасних традиційних мовознавчих праць. П. Ковалів також характеризує безсполучникові конструкції, що можуть висловлювати однозначність явищ, послідовність або протиставлення, використовує на їх позначення термін «складно-сурядні речення безсполучникові». Внеском автора в розвиток синтаксичної науки є детальний опис принципів інтонації в складносурядних конструкціях.

Юрій Шерех у «Нарисі сучасної української літературної мови», на відміну від своїх попередників-граматистів, узагалі заперечує значеннєву та граматичну залежність між предикативними частинами складносурядної конструкції: «... в жадному випадку ми не знаходимо граматичного підпорядкування одного речення другому, та й самі відтінки значення більше окреслюють суб'єктивне ставлення, ніж позначають логічні категорії» [13, с. 108]. Цінним внеском у розвиток синтаксису є звернення уваги на багатозначність і невиявленість логічних зв'язків у деяких прикладах безсполучникових речень (асиндетоні). Нині такі конструкції зараховують до складних речень із недиференційованим типом зв'язку.

Юрій Шерех уперше говорить про такий різновид складносурядних конструкцій, як приєднувальні речення. Описуючи приєднувальний характер сполучника *та*, автор зазначає, що «він (сполучник – *Н. Р.*) показує головне не органічний зв'язок двох речень або членів речення, не присутню їхню єдність, а пізніше приєднання одного з них до його попередника, ніби малося на увазі закінчити мову на першому складнику, але потім у свідомості виринув і був доданий другий» [13, с. 103]. Щодо сполучника *та й* автор додає, що останній навіть більше підкреслює приєднуване речення, оскільки «він склався з двох однозначних сполучників» [13, с. 103]. Проте мовознавець розглядає ці сурядні конструкції серед єднальних речень, а не як специфічні.

**Висновки.** Поняття про складносурядне речення в українському мовознавстві пов'язуємо з граматичними працями П. Ковалева, І. Нечуй-Левицького, О. Синявського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, Юрія Шереха. Автори перших граматичних праць подають досить узагальнені визначення досліджуваних речень, не розрізняючи формально-граматичну й семантико-синтаксичну організацію. У працях трох пізнішого часу (В. Сімович, О. Синявський, Ю. Шерех) закладено теоретичні передумови, які дали змогу новітнього потрактування сурядності та складносурядного речення (І. Вихованець, Т. Масицька, Р. Христіанінова). Знаходимо в проаналізованих працях перші спроби виокремлення синкретичних, специфічних, багатокомпонентних складних конструкцій, речень із недиференційованим типом синтаксичного зв'язку, хоча автори ще не використовують усталеної нині термінології.

#### *Література:*

1. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій / М.В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
2. Лядова Ю.В. Учение о сложном предложении в современном русском языке / Ю.В. Лядова // Филологические науки в МГИМО : сб. научных трудов / МГИМО(У) МИД России ; отв. ред. Г.И. Гладков. – М. : МГИМО-Университет, 2006. – С. 39–50.
3. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – 3-е вид., переробл. – Відень : Накладом власним, 1914. – 202 с.
4. Нечуй-Левицький І.С. Граматика української мови : частка II (синтаксис) / І.С. Нечуй-Левицький. – К. : Друкарня І.І. Чоколова, 1914. – 94 с.
5. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – К. – Лейпціг : Коломия ; WINNIPEG MAN, 1919. – 587 с.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник для студ. філол. фак. вуз.] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Масицька Т. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях / Т. Масицька // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журнал на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / редкол. : Н.М. Костусь (гол. ред.) та ін. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 116–129.
8. Христіанінова Р.О. Співвідношення змістів предикативних частин у складносурядних реченнях / Р.О. Христіанінова // Мовознавчий вісник : збірник наук. праць / відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2016. – Вип. 21. – С. 118–126.
9. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
10. Христіанінова Р.О. Складнопірядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р.О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
11. Шитик Л.В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02 / Л.В. Шитик ; Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1995. – 230 с.
12. Ковалів П. Граматика української мови / П. Ковалів. – Мюнхен : Друкарня Дмитра Сажина, 1946. – 148 с.
13. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Molode zytia, 1951. – 402 с.

#### **Рула Н. В. Сложносочиненное предложение в украинских грамматических трудах конца XIX – первой половины XX века**

**Аннотация.** В статье представлен обзор украинских грамматических трудов конца XIX – первой половины XX века, проанализированы особенности исторического развития паратаксиста в сложном предложении с позиций функционально-категорийной грамматики.

**Ключевые слова:** сложносочиненное предложение, формально-грамматическая организация предложения, семантико-синтаксическая организация предложения, взаимозависимость, союз.

#### **Rula N. The Compound Sentence in Ukrainian grammar works of the late XIX – early XX century**

**Summary.** This article provides an overview of Ukrainian grammar works of the late XIX – early XX century, in particular the peculiarities of historical development of parataxis in complex sentences.

**Key words:** compound sentence, formal-grammatical sentences organization, semantic-syntactical sentence organization, interdependence of parts, conjunction.

Солецький О. М.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

## ЕМБЛЕМАТИЧНИЙ СЕМІОЗИС І МАГІЯ (СТРУКТУРНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ)

**Анотація.** У статті досліджується структурна організація магічних обрядів і ритуальних дійств. «Емблематизм» первісного мислення висновується з особливостей первісної гносеології – з чуттєвого пізнання, відображення та потреби їх номінування. Магічні формули розглядаються як етапне явище в історичному семіотичному процесі. Тут візуально-вербальна синкретичність відображає лімінальну стадію переходу від понять-образів до понять-знаків.

**Ключові слова:** емблема, структура, магія, ритуал, обряд, вірування, сигніфікація, первісне мислення.

**Постановка проблеми.** Емблематична форма має свою впорядковану тривалими історичними процесами мовного розвитку, смислоконструювання, диференціацією культурної аксіології прагматику, структуру та візуально-вербальну репрезентативність [1; 7; 8; 19]. У працях українських і зарубіжних учених неодноразово відзначалось [2; 3; 6; 12], що міфологія й магія опираються на символічне мислення, а найменшою одиницею ритуальної семіотики є символ [17]. Структура символу визначається як «семантична», тобто «вона залучена у відношення знаків і символів із предметами, до яких вони належать» [17, с. 33]. Для природи символу характерні багатозначність, об'єднання диспарних сигніфікацій, що взаємопов'язані через аналогію й асоціацію з реальним та уявним, конденсування й редукування в єдиному образі розлогої фабули, історії, дуалістична поляризація семантики [17, с. 33]. Визначені Віктором Тернером ознаки виявляються не ізольовано, не є його апріорними властивостями, а окреслюються лише в певних структуральних конструктах і семіотичних системах. Однією з таких є емблематична модель сигніфікації, що синкретизує візуальні та вербальні знаки в єдину семантичну форму.

У статті розгортаємо задекларовану в попередніх студіях [13; 14; 15] тему, акцентуючи насамперед на емблематичній структурованості магічних обрядів і ритуалів, що випливає із загальної системи смислотворення язичницької міфології.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** «Емблематизм» первісного мислення висновується з особливостей первісної гносеології – з чуттєвого пізнання, відображення й потреби їх номінування. Осягнення вагомих для життя явищ і предметів розкривалося в структурах, де однаково важливим було візуальне відокремлення, просторове обмеження об'єкта, його уявне відображення та символічне маркування через домінуючу ознаку й на основі цього номінування. Первинно ця «емблематичність» стала основою народження слова, визначаючи функціонування мовної системи, що підтверджують концепції О. Потєбні, Ф. де Сосюра, Р. Барта, У. Еко та ін.

Структура ритуалу передбачає взаємодію жестів (рухів, танцю), слів і візуальних об'єктів чи предметів, навколо яких організовується стереотипна послідовність. Його можна назвати «емблемою в дії». Він має стабілізовану, однотипну, законсерво-

вану повторюваність, його значення визначені та незмінні. Відтак його провадження – це умовне «читання» й «народження» (розкодування, розгерметизація) емблематично впорядкованого сенсу. Первісно ці варіанти семіозису виявлялися в упорядкованні й підкоренні простору. Спеціально визначені місця сакралізувалися через особливу рельєфну, ландшафтну, природну архітектоніку, отримуючи однаково функціональну, семантичну та номінативну визначеність. Жертви приносили «або в храмах, або найчастіше під голим небом на святих місцях: під великим дубом або іншим великим деревом, у гушавинах лісу, в чагарниках, на березі річок чи озер, біля криниць чи джерел, на пагірках тощо» [5, с. 169]. Просторові локуси наповнювалися сакральною символікою, тут установлювалися ідоли та боввани, сигніфікативна природа яких теж виразно емблематична. Тут палили «невгасимі вогні» і, як стверджує Іван Огієнко, опираючись на свідчення арабського історика й мандрівника Аль-Масуді, «курили й ладаном» [5, с. 168]. У таких місцях читалися відповідні молитви чи ж «пісні», чинилися певні обряди. Отже, увесь цикл, його форма, антураж, візуальні та вербальні знаки утворювали викінчений сенс священного дійства. Цілісно він був емблематизованим дійством розмови з Богом, чому сприяла повторювана однотипність, що ставала законом. Відтак усі ритуальні процеси опиралися на цей структурний, адаптований до первісного сакрального семіозису принцип.

Серед українських і зарубіжних дослідників неодноразово підкреслювалась вагомість і значимість тяглості первісних традицій. Ця «спадкоємність» насамперед виявляється на рівні структури та форми сигніфікаційних уявлень. Якщо символ багатозначний і змінний, то «емблематична» структура майже непорушна. Синкретизм візуально-вербальних сигніфікацій незмінно конструє семантику міфу й фольклору, тож усі підстави були, зокрема, і в М. Грушевського виділяти «нитку, котра простягається від примітивної колективної обрядовості» [2, с. 136–137] до магічних формул, замовлянь і молитов.

Підтвердження цьому віднаходимо в модифікаційних уявленнях різних природних явищ і стихій, що від номінативного окреслення, сакралізування, введення в міфологічну ієрархію, в магічні формули та ритуали незмінно виявляють цю синкретичність. Зокрема, «у святковому ритуалі було багато соняшних емблем» [5, с. 26]. До них Іван Огієнко зараховує «калату», яку хапають дівчата і хлопці на Андрея; «білого коня», що біжить по небу; «яйце». Їх смислове становлення конкретизується в структурі обрядової «емблеми». «Яйце – джерело народження, як і сонце, чому воно з глибокої давнини стало емблемою сонця й шанувалося. Великодне червоне яйце (крашанка) набуло особливо великої пошани, – ним «котилися» й гуляли «навбитки» [...] При гаданнях і заговорах часто вживаються яйця, як речі ритуальної: ним викочують хворобу, пристріт чи вроки (наврочене)» [5, с. 27]. Маючи широкий ряд означуваних, що пов'язують

означник із різними стихіями, явищами, «яйце» використовувалось як елемент магічного лікування чи ворожіння, проте його функціональний статус визначався лише в конкретному ритуальному дійстві. «Викачування яйцем» завжди супроводжувалось «спеціальними примовляннями та звичайними молитвами» [9, с. 156]. Отже, символічно закцентована в яйці природна сила виявляє (розкриває) себе через замовляння та відповідний рух, себто є в конкретній структурній моделі. Зрештою, навіть збережені до наших днів уламкові форми давніх ритуалів опираються на таку візуально-вербальну синкретичність. До таких зараховуємо традицію побивання вербовим гіллям («шуткою») в передвеликодній тиждень тощо.

Візуальний компонент обрядових «емблем» натуралізований конкретними предметами навколишньої дійсності, у яких символічно «ховаються» вагомі стихії та природні сили. Він, як і в класичній емблемі, є одним із центральних елементів смілоконструювання, що персоніфікує та умовно позначає ідейні субстанції за принципом метонімічного зміщення. Архаїчне мислення в магічних обрядах і ритуалах виявляє свою символічну, оперту на асоціацію й аналогію сутність. «У замовляннях причинно-наслідкового сюжету нема взагалі» [10, с. 17]. Тут наперед виділяється семіотичний принцип узгодження та поєднання, як правило, візуально зримого й вербально маркованого, зведення їх у нову семіотичну модель, що має свої закони семантизації. Їх «прагматика та філософія», «інтерпретаційне розуміння» можливі лише в емблематично зредукованій схемі.

Усі жанрові різновиди магії мають синкретичну, нероздільну єдність обрядового сценарію, що стягує образ і текст. Візуальне й вербальне визначаються як форми, що мають «реальну» силу впливу. Тут виявляється закон оберненої пропорційності: способи пізнання та класифікації «світу» стають способами маніпулювання «світом», що спостерігаємо в уявленнях про «вроки», «лихе око». Недобрий погляд – це неправильне, спотворене відображення (уявлення, що видозмінює первообраз), яке, за законами давнього світосприймання, може впроваджуватись у реальність. Такими ж властивостями наділялося слово. «Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу, – воно лікує, приносить добро («благословення») або, навпаки, сильно шкодить» [5, с. 189].

Поєднання візуального та вербального компонентів у магічних формулах – це варіант творення особливої метамови, з перескакуванням, переакцентацією та заміною традиційних відношень між означником і означуваним. Власне в цьому виявляється алогічність словесного тексту, яку відзначають різні дослідники. Його функціональне й семантичне значення реалізується лише в цілісній структурі, де кожен компонент є взаємодоповнювальним і коригувальним. «При закляттях слово мусить бути зв'язане з певним рухом руки, ноги, голови, мімікою і т. ін.; дещо треба повторювати тричі й плювати при тому ліворуч. Часом при цьому зав'язуються вузлики, особливо при чаруванні, і це дуже старе. Слід від ноги людини здавна вважається за саму людину, а тому закляття легко може відбутися й над слідом того, кого закликають» [5, с. 193].

Структуральна і смислова організація магічних обрядів криється в принципі взаємодії, на чому наголошував Дж. Фрезер, що певною мірою відображає семіотичну взаємодію знака і предмета в будь-яких первісних семантичних процесах. Розглядати магічні обряди поза цим неможливо, що підтверджують дослідження О. Веселовського, В. Давидюка, Ф. Колесси, О. Потєбні, М. Сумцова, В. Топорова та багатьох інших. «До подібної

думки, – зазначає В. Давидюк, – може спонукати й наявний у них (замовляннях – О. С.) безпричинний спосіб зв'язку окремих предметів і явищ, який нічим не відрізняється від способу хаотичного нагромадження предметів у настінних розписах верхнього палеоліту» [3, с. 233]. На думку Н. Толстого, замовляння, як правило, «не просто фольклорний текст, а й визначена дія конкретного діяча з певними предметами» [16, с. 135], у ньому виявляються «зримі риси індоєвропейського і праслов'янського замовляньського мистецтва» [16, с. 135].

Вочевидь, слушно зауважував В. Петров, що збирачі фольклору «ігнорували побутово-обрядову сторону замовляння» [11, с. 49], «вони записували виключно словесний текст заговору й не звертали уваги на обстановку, на спосіб діяння» [11, с. 49]. Таке розмежування, безперечно, не сприяло адекватному відтворенню і практичному розумінню магічних дійств, переводило їх у невідповідну первісним принципам систему сигніфікацій. «Припущення, ніби в фольклорно-етнографічній практиці слово існує само по собі й дія сама по собі і що їх відокремленість є стадіяльною розчленованістю окремих етапів, які в процесі історичного розвитку заступали один на одний, є хибним припущенням. Цієї помилки не уник ні Потєбня, ані його наступники, вважаючи, приміром, що заговори розвинулися з чар і словесна формула в заговорах з'явилася як додаток до дії» [11, с. 4–5].

Заглиблюючись в етимологічні коментування історії походження конкретних словоформ, їх еволюцію та семантичну модифікацію, дослідники робили узагальнення діахронного характеру, оминаючи конкретні ситуативні синхронні особливості, що часто визначалися ритуальним контекстом. Слово в таких структурах мало «ритуальне значення», було одним зі складових елементів загальної сигніфікативної структури. Зосередження уваги лише на семантиці окремих слів або образів, що входять до замовляння, надає можливість відстеження лексичної історії, лише частково міфологічно-ритуальної чи обрядової, відтак є лінгвістичною, а не фольклористичною верифікацією. Через те визначення смислових акцентів конкретних обрядів опиралося на принцип символізму. Зокрема, такі настанови домінували в дослідженнях О. Потєбні: «Рожа лікують висіканням вогню і прикладанням червоного сукна на хворе місце, тому що рожа зближується в мові з вогнем і червоним кольором» [12, с. 7].

Подібних прикладів у дослідженнях видатного українського вченого доволі багато. Рожа, яка в цитованому фрагменті, на думку О. Потєбні, «зближується в мові з вогнем і червоним кольором», насправді в цьому конкретному замовлянні зближується не через мовне, а через асоціативно-уявне перенесення, що має не вербальну, а зображальну (візуальну) аналогію. А словесний супровід, який не згаданий дослідником, власне міг би стати основою для подібних спостережень. У збірнику П. Єфименка, де представлені словесні формули замовлянь, на зацікання крові віднаходимо такий варіант: «Тамъ на горѣ туры орали, красну рожу сіяли; красна рожа не зошла; тамъ стояла дѣвка; коло синяго моря без ребра овечка стояла; кры червоного моря червонный камень лежить. Де сонце ходить, тамъ кровь знимається; де сонце заходить, тамъ кровь запикається» [4, с. 13].

Текст замовляння переповнений символічними сигніфікаціями. Вони позначають аналогії за кольором предмета: «красна рожа», «овечка без ребра», «червоне море», «червоний камінь», «кров»; аналогії процесуальні, які пов'язані з функцією «видозміни», «переробки», «трансформації», що складаються з двох нотацій – сталого: «стояла дѣвка», «овечка стояла», «камень лежить», змінного: «туры орали», «рожу сіяли», «рожа не зошла»,

«сонце заходить», «кровь знімається», «кров запикається». Процес «одужання» асоціативно пов'язаний із господарськими культурами («орали», «сіяли»), з уламками обряду «жертвопринесень» («коло синяго моря без ребра овечка стояла»), сонцепоклонництвом («Де сонце ходить, там кров знімається; де сонце заходить, там кров запикається»). Усі вони мають емблематичну виразність, контурно відображають візуальні, неконкретизовані часовими та просторовими посиланнями загальні картини («там на горі тури орали», «коло синяго моря без ребра овечка стояла», «кря червоного моря червонний камень лежить»), що складаються в каталог-палімпсест. Символічні маркування торкаються центрального образу обряду – «крові» – і процесу трансформування (лікування) – «запікання рожі». Цілісно текст позбавлений сюжетної концентричності, тут вона символічна. Словесна модифікація нагадує фабулу сну чи візії, зміненого стану свідомості, що характерно для всіх ритуально-магічних церемоній. Із вербальним супроводом згадані О. Потебнею ритуальні дії набувають цілісного уявлення, де конкретні візуалізовані маніпуляції сполучаються з особливим типом тексту, який має свою «семіотичну філософію», символічну репрезентативність, впорядковані домінуючі знакові центри, узагальнено – свій мовний код. Логіка цієї конструкції можлива лише в такій системі, що розгортається за сценарієм «емблематичної дії» й позиціонується як процес переродження, реінкарнації чи творення.

**Висновки.** Фрагментарно окреслені нами структуральні форми візуально-вербальної взаємодії в семіозисі магії та ритуалу вказують на актуальність і потенціальність дослідження під таким кутом зору. Їх модифікаційну природу відстежували окремі українські вчені, фіксуючи різні вияви в міфології, релігії, магії та обрядовості українського народу. Саме емблематична структура була формою смислоконструювання систем первісного мислення, визначала впорядкування семіотичних відношень між світом і людиною, була перенесена з язичництва в християнство, адаптована й асимільована під нове ідеологічне спрямування через заміну складових елементів, номінувань та іконічних візуалізацій.

#### Література:

1. Григорьева Е. Эмблема: Очерки по теории и прагматике регулярных механизмов культуры / Е. Григорьева. – М. : Водолей Publishers, 2005. – 232 с.
2. Грушевський М.С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / М.С. Грушевський ; упоряд. В.В. Яременко ; авт. передм. П.П. Кононенко ; приміт. Л.Ф. Дунаєвської. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1. – 1993. – 392 с.
3. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.
4. Ефименко П.С. Сборник малороссийских заклинаний / П.С. Ефименко // Чтения московські. – М., 1874. – 70 с.
5. Огієнко І. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : [іст.-реліг. монографія] / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
6. Леві-Строс К. Первісне мислення / К. Леві-Строс ; пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
7. Махов А. Феномен емблеми (подступы к пониманию) / А. Махов // Махов А. Эмблематика. Макрокосм / А. Махов. – М. : Intrada, 2014. – С. 5–127.
8. Михайлов А. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи / А. Михайлов // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 326–391.
9. Мусіхіна Л. Магія українців устами очевидця / Л. Мусіхіна. – К. : ТОВ «Гамазин», 2012. – 400 с.

10. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння / упорядник М.Н. Москаленко. – К. : Дніпро, 1993. – С. 7–33.
11. Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу) / В. Петров. – Мюнхен : Український вільний університет, 1947. – 142 с.
12. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. Потебня // Потебня А. Символ и миф в народной культуре / А. Потебня ; сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л. Топоркова. – М. : Лабиринт, 2000. – 480 с.
13. Солецкий О. Эмблематичний код міфу (синкретичні форми первісних культурно-релігійних відображень) / О. Солецкий // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)». – 2015. – № 2 (16). – С. 265–271, 291–297.
14. Солецкий О. Эмблематичний фокус слова (емблематичні моделі семіозису) / О. Солецкий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Філологічні науки». – Вип. 41. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 57–62.
15. Солецкий О. Эмблематична форма як модель смислотворення / О. Солецкий // Spheres of Culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Volume XIII. – Lublin, 2016. – С. 33–43
16. Толстой Н.И. Из наблюдений над полесским заговорами / Н.И. Толстой // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / отв. ред. Н.И. Толстой ; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М., 1986. – С. 135–143.
17. Тэрнер В. Символ и ритуал / В. Тэрнер ; сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – 277 с.
18. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии : в 2 т. / Дж.Дж. Фрэзер ; пер. с англ. М. Рыклина. – М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – Т. 1 : Гл. I–XXXIX. – 2001. – 528 с.
19. Peter M. Daly Literature in the light of the emblem: structural parallels between the emblem and literature in the sixteenth and seventeenth centuries / M. Peter. – University of Toronto Press, 1998. – 283 p.

#### Солецкий А. М. Эмблематический семіозис и магия (структурно-семіотический аспект)

**Аннотация.** В статье исследуется структурная организация магических обрядов и ритуальных действий. «Эмблематизм» первобытного мышления обосновывается из особенностей первоначальной гносеологии – из чувственного познания, отображения и потребности их номинирования. Магические формулы рассматриваются как этапное явление в историческом семіотическом процессе. Здесь визуально-вербальная синкретичность отражает лиминальную стадию перехода от понятий-образов к понятиям-знакам.

**Ключевые слова:** эмблема, структура, магия, ритуал, обряд, верования, сигнификация, первобытное мышление.

#### Soletsky O. Emblematic Semiosis and Theurgy (Structural and Semiotic Facet)

**Summary.** The structural organization of ceremonies and rites has been examined in the paper. The “emblematicity” of the primeval thinking arrives from the peculiarities of the primordial gnosology, from sensory perception, representation and the necessity of their nomination. The theurgical formulae have been regarded as a turning point in the historical semiotic process. Visual and verbal syncreticity reflects here the liminal phase of conversion from image notions to sign notions.

**Key words:** emblem, structure, theurgy, ceremony, ritual, beliefs, signification, primeval thinking.

**Шарова Т. М.,**  
кандидат філологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури  
Мелітопольського державного педагогічного університету  
імені Богдана Хмельницького

## ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ПРАВДИ У ТВОРАХ К. ГОРДІЄНКА

**Анотація.** У статті акцентується увага на особливостях художньої правди у творах К. Гордієнка; зосереджено увагу на тому, що автором подано різноманітні художні конфлікти, які є структурним компонентом його літературних творів.

**Ключові слова:** художня правда, художній конфлікт, реальна дійсність, художній твір.

**Постановка проблеми.** В історії української літератури ХХ ст. є чимало відомих імен майстрів художнього слова, котрі зробили свій творчий внесок у духовну скарбницю людства: І. Багряний, М. Бажан, А. Головка, О. Гончар, М. Куліш, А. Малишко, П. Панч, Л. Первомайський, М. Рильський, У. Самчук, В. Сосюра, М. Стельмах, П. Тичина, М. Хвильовий та ін. У цьому колі першорядних імен важлива присутність і К. Гордієнка, потреба дослідження творчої індивідуальності якого є істотним завданням сучасної науки про літературу.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Неодноразово критики та літературознавці наголошували на тому, що творчість К. Гордієнка лишається недооціненою й заслуговує на пильнішу увагу. Творчість К. Гордієнка майже не осмислювалася українськими критиками, хоча його постаті присвячено кілька глибоких аналітичних розвідок (Г. Гельфандбейн, Ю. Герасименко, І. Голубничий, О. Зінченко, І. Маслов, Л. Новиченко, М. Острик, І. Пашук, Г. Скульський, Г. Стукалова, Р. Якель). В особі К. Гордієнка українська література мала яскравого й художньо-переконливого майстра слова. На сторінках твору «Зимова повість» К. Гордієнка розкриває художню правду, яка допомагає йому розкрити реалії тогочасної дійсності.

Книжка К. Гордієнка «Зимова повість» вийшла у світ у Києві, у видавництві «Радянський письменник», у 1965 році. Її можна вважати реалістичним відтворенням тогочасної дійсності, оскільки автором порушуються актуальні проблеми, які хвилювали людство: повага до людей, відданість, життєва правда, патріотизм. Письменникові дорікали за схематизм, відсутність обов'язкових для «деревенської» прози сцен сільського побуту, перебільшену зосередженість на проблемах сільсько-господарського виробництва. Насправді ж повість цілком відповідала авторському задумові К. Гордієнка. Він прагнув написати твір, стислий, компактний, спрямований на відображення саме виробничих проблем.

К. Гордієнко написав надзвичайно актуальний для свого часу твір. Але справа в тому, що авторська дата під текстом повісті – 1963 рік, а описано в ній події зими 1960–1961 років, про що автор із документальною точністю вказав у тексті: «Такої зими, яка випала наприкінці 1960 року, навіть старі люди не пригадують!» [1, с. 7]; «А що буде, скажімо, в шістдесят першому році – зостанеться самий дріб'язок» [1, с. 44].

К. Гордієнко розташував події повісті в добре відомому йому просторі слобожанського села. Назви його він не по-

дав, але подав назву колгоспу – «Зелений лан». Це той самий «Зелений лан», який неодноразово згадувався як сусідній колгосп із колгоспом «Червоні зорі», що в Буймирі, господарство в романі «Дівчина під яблунею», який входив до трилогії «Буймир». Зимовий час позначився на подіях повісті так, що на перше місце після завершення польових робіт висунулося тваринництво. І тут виявилось, що господарство не готове ефективно провести зимівлю худоби. Не тому, що склалися якісь несприятливі погодні умови, а тому, що управління колгоспом організоване так, що керівники не зацікавлені в успішному веденні господарства.

У колгоспі «Зелений лан» уже десять років головує Федір Минович Швачка. Як стає зрозуміло з низки деталей, які автор розкидав по тексті, він був не обраний, а призначений із району на цю посаду без згоди загальних зборів колгоспу, як те передбачав колгоспний статут. «Декому, може, в пам'яті ставали минулі дні, – нагадав письменник із посиланням на персонажів, – коли в райцентрі призначили Швачку на голову без усякої мороки. Десять літ очолює колгосп людина. Тепер долю голови повинні вирішувати збори...» [1, с. 135]. Автор докладніше нам нічого не пояснив. Він уважає, що читач сам повинен розуміти, що призначили Швачку головою ще за сталінщини, коли з людьми не рахувалися. Будучи доволі бездарним керівником, Федір Швачка потурбувався про те, щоб мати авторитет у районі. Час від часу він дивує районне керівництво, щоправда, справами, які ніякого стосунку до ведення господарства не мають: то створив у колгоспі духовий оркестр, то придумав відкрити сільський готель у хаті Мотрі Кислички. Це готель не для звичайних людей, не для колгоспників. Тут відпочиває районне начальство: секретар райкому товариш Воропай, голова райспоживспілки Іван Іванович Книш та інші шановані в районі урядовці. «Воропай із завгоспом на Пслі кашу варить, рибу ловить, на болотах качок стріляє» [1, с. 168].

В авторській мові розкидано чимало влучних характеристик Федора Швачки. «З кожного підлеглого, – відзначив письменник, – голова волів би зробити попихача» [1, с. 18]. Швачка до всіх звертається на «ти», підкреслюючи там самим свою зневагу до співрозмовника. А епізод засідання правління автор прокоментував так: «Федір Швачка не раз мав змогу переконатися, що слово його завжди збігається з думкою членів правління» [1, с. 22]. Голова «округлий, пишновусий» [1, с. 7]. А от як його характеризує авторитетний герой Іван Мжичка: «Голова вийде на двір, подивиться на світ запухлими очима, крутнеться на одній нозі і гайда з братією до Мотрі Кислички заливати свою досаду» [1, с. 7]. З уст інших героїв зринає така характеристика голови колгоспу: «... хоч і не дуже грамотний, та хваткий» [1, с. 43]; «Нема у нього совісті, нема правди...» [1, с. 62]. До Мотрі Кислички – це ж у той сільський готель, влаштований для прийому високих гостей і для власного задоволення.

Письменник обрав, можливо, і не новий, але завжди ефективний прийом для змалювання загального стану справ у колгоспі: він показав їх очима новоприбулих. Молодий зоотехнік Варвара Горошко «відряджена в занедбаний колгосп «Зелений лан» [1, с. 8]. Відтак із перших же сторінок автор дає невизначну оцінку господарству як «занедбаного». Варвара для себе ніби у внутрішньому монолозі описує загальну картину: «Врожай не весь зібрали, скотина в мокречі, сіно на луках не вивезене, а тут починає виходити з берегів ріка» [1, с. 8]. І літній агроном Марко Лукич Степняк подає й свою оцінку: «Господарство, з яким він обізнався, було занедбане» [1, с. 64. Трохи далі: «Господарське безладдя в колгоспі било з кожної щілини... Зогнили поля кукурудзи і соняшника. Думаючи вигадати на додатковій оплаті, відохотили від роботи людей. Скот кормами не забезпечено, тож доводиться думати не так про продуктивність, як про збереження поголів'я» [1, с. 71]. Враження новоприбулих підтверджують і думки давніх працівників. От і шофер Ілько, підвозячи по заболоченій дорозі пріле сіно для корів, «проклинав світ, а найбільше безладного господаря Швачку» [1, с. 34].

Проваливши польові роботи, не встигнувши до зими зібрати врожай, Федір Швачка вирішив відзначитися на іншому терені: здав на м'ясо шість пар першокласних робочих волів. Колгоспники нарікають: тепер возити сіно з поля на ферму нічим, машина сідає по осі в багнуці, доводиться її трактором тягти, а воли з легким возом пройшли б по такому бездоріжжю. Крім того, навесні, коли машини будуть на сівбі, чим поставляти корм худобі? Усі розуміють, що це безгосподарний вчинок: «Ступняк не раз дорікав голові на зборах: нащо здали на м'ясо бугаїв – родовите поріддя – тепер на фермі половина ялового стада. Який недобір молодняка!» [1, с. 142]. Але тимчасово Федір Швачка потрапив у передовики, на сторінки райгазети, його похвалив на нараді товариш Воропай.

Єдине, чим займається Федір Швачка в будь-яких ситуаціях, – це поясненням усім того, що він уже десять років голова, що він не дурніший за інших, що не треба його повчати чи щось радити, господарство він знає дуже добре, гримає, щоб до нього не зверталися з дрібницями, а турбували цим бригадирів, завідувача фермою та інших керівників середньої ланки. Насправді ж робота в господарстві ведеться так, що відчутна якраз відсутність стратегічного мислення. Молоденький кормовоз Галя думає собі: чому не можна скирту соломи поставити близько до ферми або хоча б над дорогою; ні, вона стоїть серед поля, і, щоб дістатися до неї, треба перем'яти тракторними колесами цілий шмат озимини. Тут би й знадобилося вміння голови колгоспу вести справи. Але його немає: «Стерні не лушили! На зяб орали, перегною заорювали мало. Подеколи й по веснооранці сіяли. Під весняну культивуацію кляли неповноцінне добриво. Посіявши, не коткували. Сходи не боронували. Вчасно не полонили, бур'яни не вирізали. Не підживляли...» [1, с. 79].

Найбільше Федір Швачка боїться, щоб не виявилася його некомпетентність, його невміння керувати господарством, невміння мислити по-державному. Будь-яку рекомендацію чи пораду щодо поліпшення роботи він сприймає як особисту загрозу, спробу принизити його авторитет: «Засідання правління, чого так не любив голова, перетворилося на велелюдне зборище, де завжди можна сподіватися на непристойні вихватки» [1, с. 102]. Попри самовіддану працю рядових працівників на фермі, саме на них прагне перекласти відповідальність за провал у тваринництві Федір Швачка. Він намагався навіть звільнити Варвару з роботи:

- «– Втратила довір'я!
- Втратила авторитет!..
- Все робить наперекір!
- Свавільна!
- Веде похід проти голови!
- Нестерпна! Видно сама порядкувати хоче!
- Хоче вчити літніх людей!...
- Не задовольняє наших вимог!
- Все чинить наперекір!
- Неохайна в роботі...
- Недбаха!
- Не прислухається до керівництва!
- Нехтує!
- Не прислухається до критики!
- Не терпить зовсім!
- Не ладить з колективом!
- Невжиточна!
- Не признає авторитету!
- Зневажає!
- Не вмє поводитись з людьми!
- Причеплива!
- Не виконує розпоряджень!
- Глузує!» [84, с. 157–158]. Але на її захист встали подруги,

а також агроном Степняк.

Так, К. Гордієнко ще не знає амбівалентного героя, він формує чорно-білий конфлікт із різким розмежуванням на позитивних і негативних героїв. У цьому полягає його художній феномен. Він загострює конфлікт до активного публіцистичного звучання, бо розуміє, що від його розв'язання залежать долі мільйонів людей і країни. Інакше кажучи, йому не до психологічних тонкощів і не до мистецького оздоблення характерів. Наприклад, письменник ніколи не розповідає про те, звідки взявся Федір Швачка, яка в нього освіта, що він робив під час війни, а це був час активної участі у виробництві фронтового покоління; він не показав його жодного разу вдома, у побуті, ми навіть не знаємо, чи є в нього родина. Письменник прагне прокласти пряму дорогу до розв'язання життєво важливої проблеми. І такі деталі для нього – то прийом ретардації, якого він уникає.

Позитивний полюс конфлікту сформований із представників молоді. За час панування всіляких швачок на селі вже виросло нове покоління. Воно не хоче жити й працювати по-старому, в усьому слухатися вказівок зверху, воно хоче бути господарем на своїй землі. Це переважно спеціалісти поки що нижчої лаки – зоотехнік Варвара Горошко, бригадир Марина Голубка, кормовоз Галя, яка щойно закінчила десятирічку й пішла працювати в колгосп. Не без гордості вона говорить, що вже заробила двісті трудоднів. По суті, це покоління шістдесятників. Ми звикли сприймати його в літературному, культурному або політичному аспектах. Але К. Гордієнко показав у повісті шістдесятництво низове, колгоспне. Обрії його замкнуті, діє воно у вузькому просторі свого населеного пункту. Але й таке шістдесятництво існувало й рухало Україну вперед по історичному шляху.

**Висновки.** Письменник вдало оперує художніми прийомами, розкриваючи при цьому характери головних героїв. Феномен письменника полягає в майстерному поданні влучних характеристик Федора Швачки, які допомагають читачеві отримати максимально повну характеристику голови колгоспу «Зелений лан». Автором донесена думка про те, що Швачка прагнув до влади, хотів господарювати, не вкладаючи при цьому в справу власних сил. Він боїться протестних настроїв

з боку представників молоді, оскільки знає ціну своєму господарюванню в колгоспі.

Письменник вдало подає в творі «Зимова повість» масові сцени, коли люди одночасно говорять про життєву правду. Власну майстерність автор показав під час опису зборів. Доповідачі, промовці, які б виголошували свою позицію на таких зборах, відсутні. Усе зосереджено навколо самого життя селян. Люди намагаються вирішити важливі питання, до яких байду-же голові колгоспу та його прибічникам.

Художня правда передана автором у фінальній частині твору, коли народ сам вирішив давній конфлікт, який роками назрівав у колективі. К. Гордієнко створив оптимістичну повість, на сторінках якої знищувалася народна ініціатива, що могло призвести до загибелі сільського господарства. Художній і культурний феномен творчості К. Гордієнка полягає в майстерному відтворенні художнього літопису українського села.

#### *Література:*

1. Гордієнко К. Зимова повість / К. Гордієнко. – К. : Радянський письменник, 1965. – 179 с.

#### **Шарова Т. М. Особенности художественной правды в произведениях К. Гордиенко**

**Аннотация.** В статье акцентируется внимание на особенностях художественной правды в произведениях К. Гордиенко; сосредоточено внимание на том, что автором представлены разнообразные художественные конфликты, которые являются структурным компонентом его литературных произведений.

**Ключевые слова:** художественная правда, художественный конфликт, реальная действительность, художественное произведение.

#### **Sharova T. The peculiarities of the artistic truth in the works of K. Gordienko**

**Summary.** The article focuses on the features of artistic truth in the works of K. Gordienko; the author represents various artistic conflicts, which are structural components of his literary works. Artistic creativity and cultural phenomenon of K. Gordienko is in skilful artistic chronicle of the Ukrainian village.

**Key words:** artistic truth, artistic conflict, reality, literary work.



---

# ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

---

*Мамедова Ш. Н.,  
доктор філософії по філології,  
доцент кафедри літератури і методик її преподавання  
Азербайджанського державного педагогічного університету*

## ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ВКУС И ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

**Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы художественного вкуса и проблемы воспитания в детской поэзии. Как мы знаем, в формировании мировоззрения подрастающего поколения большую роль играет эстетическое воспитание, в то же время его составной частью является формирование художественного вкуса воспитания. Известно и то, что художественный вкус создается и развивается с помощью произведений искусства. Поэтому в произведениях азербайджанских детских писателей одними из магистральных тем являются уважение к родителям, почтительное отношение к старшим, любовь к братьям и сестрам, неподдельная любовь к родине. В статье дается целостное представление о составных элементах художественного вкуса и воспитания. Здесь же анализу подвергаются факторы, создающие и формирующие художественный вкус, указывается на то, в какой плоскости детская нравственность развивается в тесных взаимосвязях с художественным вкусом. Для подкрепления своих мыслей мы обратили внимание на отдельные отрывки из произведений азербайджанских поэтов, способствующие развитию вкуса, воображения и фантазии детей.

**Ключевые слова:** вкус, поэзия, воображение, нравственность, воспитание, этика, эстетика, тема, поэтический.

**Постановка проблемы.** Азербайджанская детская поэзия в своем формировании прошла своеобразный и длительный путь развития. Жившие и творившие в разные исторические эпохи азербайджанские поэты сыграли большую роль в создании и обогащении родной детской поэзии. С.А. Ширвани, М.А. Сабир, А. Сиххат, Р. Эфендизаде, А. Шаик и другие авторы, создавая произведения на разнообразие темы, положительно влияющие на воспитание и обучение детей, стремились к формированию у подрастающего поколения [10, с. 2] художественного вкуса и развитию мировоззрения. Стремясь к выполнению этой благородной миссии и последующие поколения наших поэтов, а именно М. Дильбази, Т. Эльчин, Р. Рза, З. Джаббарзаде, Х. Алибейли, Т. Махмуд, Х. Зия, З. Халил, И. Тапдыг и другие мастера художественного слова, создавая разнообразные по тематике стихотворения, с ответственностью продолжали эту вечно живую традицию нашей литературы.

В азербайджанской литературе, особенно в поэзии, во всех видах и жанрах художественный вкус и проблема воспитания во все времена были магистральными понятиями [10, с. 31]. Такую же особенность имеет и азербайджанская детская поэзия. Художественный вкус и тема воспитания имеют достаточно сложную структуру, и по своему составу они неоднородны. Сюда прежде всего следует отнести вопросы, имеющие непосредственное отношение к воспитанию подрастающего поколения.

В то же время должны подчеркнуть, что важную часть эстетического воспитания составляет воспитание художественного

вкуса. Художественный вкус, как известно, создается и формируется с помощью произведений искусства. В то же время доподлинно известно, что люди, обладающие чутьем культуры чтения, имеющие склонность к рисованию, музыке, театру, сочинительству, архитектуре, вааянию, имеют склонность и к совершенному вкусу, в результате чего их эстетическая культура отличается большей продуктивностью.

Известная азербайджанская поэтесса, яркая представительница национальной поэзии М. Дильбази, оценивая силу воздействия детской литературы на читателя, высказала следующее: «Детская литература похожа на алфавит. Дети с помощью этого алфавита входят фактически в мир, созданный человечеством на протяжении веков, в мир искусства. Именно с помощью тех мудрых ключей «букв» они становятся обладателями этой богатейшей сокровищницы» [7].

В современной азербайджанской поэзии тема художественного вкуса и проблема воспитания подвергаются более сильным изменениям, чем другие темы. Если в 50–70-е годы азербайджанские детские писатели, находясь под влиянием художественного вкуса коммунистической идеологии, проблема воспитания рассматривали в кругу комсомольского морального кодекса, то с 90-х годов подобный подход уже себя никак не оправдывал. Азербайджанские детские мастера слова вновь обратились к традиционным этико-воспитательным ценностям, которых высоко держали и защищали в течение веков в народе [7, с. 104].

Однако за очень короткий промежуток времени разработка этой важной проблемы была неосуществима. Вот почему на первых порах считать, что этот вопрос можно быстро разработать, было неправомерно. Вместе с тем в современных образцах азербайджанской детской поэзии мы встречаемся с произведениями, в которых удачно решились проблемы художественного вкуса и проблемы воспитания. Необходимо подчеркнуть, что в последние годы появилось достаточно много интересных произведений в национальной детской литературе. В этом смысле удачными образцами следует считать произведения, созданные такими нашими детскими поэтами, как Т. Эльчин, Х. Зия, З. Халил, И. Тапдыг, М. Аслан, Р. Юсифоглу.

Анализ последних исследований и публикаций. Большинство ученых думает, что вкусы достаточно разнообразны, а нивелировать их практически невозможно. В то же время мы должны заметить, что разнообразие вкусов никак не влияет на их развитие на здоровой основе. Ведь необходимо полагать, что эстетический вкус человеку не присущ от рождения. Эстетический вкус и в то же время его составная часть – художественный вкус – приобретаются человеком в жизнедеятельности и в созидательном труде [9]. Именно поэтому правильное формирование художественно-эстетического вкуса с самого раннего возраста является одной из важнейших проблем. Еще

в XIX в. А. Бакиханов, значительно повлиявший на развитие азербайджанской культуры и общественной мысли, живший и творивший как воспитатель и педагог, во вступлении к своему сочинению «Тахзибул-ахлаг» («Наставления»), писал: «Приобретенные в детстве знания – словно запечатленные в голове. Именно отталкиваясь от такого подхода, начиная с младшего детского возраста, необходимо обучать детей морально-нравственной красоте так, чтобы эти красивые нравы и характеры приобрели у них форму обычаев и привычек и входили в их природу».

В этом смысле способы воспитания и художественный вкус, данные родителями своим детям, имеют большое значение. Ведь следует полагать, что ребенок, открыв глаза в этот мир, впервые видит семью. Он в первую очередь в этом мире видит личные примеры своего отца и матери. Для него интересны аккуратность, опрятность, даже иногда казавшиеся для нас простыми движения, поведение родителей. Вообще надо сказать, что воспитание ребенка без родителей представить себе невозможно. Ведь родители являются не только просто отцом и матерью ребенка, но и его первыми воспитателями и учителями [10, с. 9].

**Целью статьи** является рассмотрение вопросов художественного вкуса и проблемы воспитания в детской поэзии, анализ факторов, которые создают и формируют художественный вкус.

**Изложение основного материала.** Доподлинно известно, что для ребенка самыми родными являются его отец и мать, дедушка и бабушка. Первые понятия о природе и обществе, о благородных человеческих качествах ребенок слышит и узнает от родителей. В то же время следует отметить, что и в предыдущие, и в наши времена темы уважительного отношения к отцу и матери, почтительного поведения перед дедушкой и бабушкой, любовь к брату и сестре являются ведущими в азербайджанской детской поэзии [10, с. 10]. Эти темы особенно актуальны для творчества наших детских писателей потому, что они тесно связаны с образом матерей, которые днями и ночами, не зная покоя и отдыха, стоят над колыбелью своих детей.

Несмотря на то, что эта тема в детской поэзии является традиционной и исторически мотивированной, азербайджанские мастера поэтического слова и в настоящее время обогащают ее новыми оригинальными темами и мотивами.

Одна из таких известных поэтесс М. Дильбази в течение всего своего творческого пути с помощью применения разнообразных художественно-стилистических средств держала под пристальным вниманием взаимоотношения родителя и ребенка. В стихотворениях этой поэтессы мы часто видим, как она стремится к раскрытию интересных особенностей матери [12, с. 105]. В этом контексте поучительными являются ее стихотворения «Великая женщина, великая мать», «Мать», «Мать и дочь», «Над моей колыбелью», «Моя мать», и т. д.

М. Дильбази, помимо отмеченных стихотворений, выступила и с циклами стихов на тему «Бабушки и внуки». Изображая образы бабушек и матерей, поэтесса мастерски пользуется жизненными деталями. В стихотворениях «Моя бабушка», «Любовь к бабушке», «Бабушка и внучка», «Бабушка с двумя внуками», «Второй внук бабушки», «Два внука – одна бабушка», «Старички», «Внуки бабушки», «Бабушки постарели» и т. д., написанных в разные годы творчества М. Дильбази, бабушки представлены как художественные образы – мудрые, знающие свое дело, трудолюбивые, седовласые женщины, готовые стерпеть всякие капризы внуков, от души любящие

их, готовые переносить тяжести и домашние заботы на своих плечах. Так, например, в стихотворении «Когда внук не слушается» в описании бабушки и внука мы встречаемся с яркими жизненными красками:

*Встав бабушка с раннего утра,  
Делает потихоньку дела свои.  
Молоко кипятит, заваривает чай.  
Эй, дети, голодными не уходите,  
Отломите хоть хлеба кусочек.  
Тут же слышится в ответ:  
«Не хотим мы, не хотим.  
Ведь с утра мы не едим».*

Народный поэт Азербайджана Самед Вургун, немало творивший и для детей, в свое время отмечал, насколько ответственно и трудно писать для детей, насколько важно правильно изображать детский мир, детскую природу и детскую душу.

В статье «Создадим красивые произведения для наших детей», имеющей важное не только практическое, но и научно-теоретическое значение, он высказывает мнение о том, что к детям не следует относиться в отрицательном значении, лишь как к ребенку, напротив, с ними необходимо строить отношения, как с настоящим человеком. Он не раз говорил, что «ребенок есть человек» [5, с. 126]. Иногда некоторые поэты, создавая произведения для детей, думают, что нет смысла говорить детям о непростых художественных вкусах и проблемах воспитания. Результатом является то, что мы становимся свидетелями обыденных стихов, посвященных любви к труду, верности, дружбе, уважению родителям, почтительному отношению к старшим, что не совсем служит развитию художественного вкуса детей.

Практика творчества крупных мастеров азербайджанской детской поэзии, а именно А. Сиххата, М.А. Сабира, А. Шаика, М. Дильбази, показывает, что и детям необходимо дать возможность вести полноценные и совершенные рассуждения об основополагающих особенностях реальной действительности [11, с. 20]. В то же время творческий опыт показывает, что для авторов современной азербайджанской детской поэзии такая практика, являясь богатейшей школой, открывает широкие творческие возможности.

Однако это вовсе не следует понимать так, что современный детский писатель должен заниматься лишь разъяснением сложнейших проблем, стоящих перед обществом. Здесь речь идет о том, что детский писатель в то же время не должен обходить вопросы, интересующие современных детей и молодежь. Проблемы нравственно-этического характера со всей серьезностью должны стоять в центре внимания в созданных им произведениях [6, с. 236]. Мы должны знать, что с помощью только лишь общих дидактических соображений, холодных риторических строк и рассуждений невозможно услышать и увидеть нравственно-психологический мир ребенка, добиться его внутреннего обогащения и заниматься его воспитанием. Это никогда не дает желаемых результатов, ведь современный ребенок живет в кругу компьютера, разного рода электронных развлечений и игр, в среде передач, имеющих характер шоу.

Необходимо ярко представить себе, что нравственно-этические соображения, в наше время себя изжившие, повторяясь в наших условиях неоднократно, ничего с точки зрения оригинальности формированию нравственности и мировоззрению ребенка не приносят, а наоборот, в некоторой степени притупляют их познавательные способности. В подобном случае

дети к таким художественным материалам относятся совершенно безразлично, а иногда даже отрицательно.

Известно, что в формировании художественных вкусов детей большое значение имеют впервые услышанная музыка, первые образцы рисунков, первое прочитанное художественное произведение. Следовательно, эти элементы становятся окнами в новый мир – в мир вкусов [12, с. 97]. Источники вкусов детей достаточно разнообразны и разноцветны. В этом плане исключительно важны и задачи, стоящие перед родителями, где необходим удачный выбор произведений, соответствующих запоминанию и вкусу, а также их возрастным особенностям и образовательному уровню.

Если мы обратимся к детским стихотворениям одного из известных современных авторов азербайджанской детской поэзии Р. Юсифоглы, то увидим, что тематика его детских стихов достаточно разнообразна и разноцветна. Зная детскую психологию основательно, изнутри, глубоко понимая теоретические основы литературы, обращаем внимание на стихотворения, вышедшие из-под пера этого автора, которые привлекают внимание прежде всего сладким юмором, сжатостью, предельной точностью и чеканностью [4, с. 400].

Можно сказать, что почти все стихотворения этого поэта, предназначенные для читателя младшего возраста, заставляют задуматься над ними. В этом плане достаточно интересными являются стихотворения «Путник белых дорог», «Строки одной книги», в которых мы видим отражение особенностей детского мировосприятия. Такими же интересными красками составлена и книга стихотворений поэта, озаглавленная «Я уже не ребенок», которая также отличается проникновенной тонкой иронией и важной идеей, передающей информацию о различных художественных образах. Во входящих в эту книгу стихотворениях Р. Юсифоглы порою видит и различает такие моменты, нюансы и события нашей жизни, которые до него не были рассмотрены и раскрыты.

На наш взгляд, весомость и притягательность детских стихотворений заключается в том, что вынесенная во главу угла тема как бы становится по душе читателю и заставляет его смотреть на жизненные события совершенно новыми, заинтересованными глазами [3, с. 114]. И в другом стихотворении поэта «Лишь месяц, лишь река» мы становимся свидетелями яркого поэтического изображения природы Азербайджана. Несмотря на то, что в этом стихотворении каждая строка состоит из пяти слогов, автору удалось передать особенности каждого уголка азербайджанской природы яркими выразительными красками:

*Уже в дремоте  
Горы, овраги.  
Дремлют в лесу  
Кусты, деревья.  
В состоянии полусна  
Ущелья, долины.  
Одиноко мерзнут  
Тропинки, следы.*

Как видно из приведенных строк, поэту удается положительно настроить душевное состояние детей, укрепить их веру в жизнь и природу, передать нежные и тонкие особенности природы, что в результате приводит к развитию и формированию детского воображения [12, с. 107]. Здесь и во многих других азербайджанских детских стихотворениях использованы разнообразные художественные детали и средства, способствующие развитию художественного вкуса, усиливающие воображение и фантазию детей.

Продолжение такой творческой задачи мы видим и в другом достаточно лаконичном стихотворении Р. Юсифоглы «Цветок, растущий в Шуше». Здесь поэту также удается изобразить красоту природы, богатыми поэтическими строками и красками создать яркие, запоминающиеся картины [13, с. 401]:

*Поднявшись в гору Учмых,  
От радости я орлом стал.  
Увидев цветок Харыбюльбюль,  
От удивления немым стал.*

*Говорю, как красива природа  
Она плетет разных узоров.  
Цветок, растущий в Шуше  
Поет, словно, как соловей...*

Здесь перед глазами читателя открывается яркая панорама природы Шуши, оставшейся сегодня в руках армянских сепаратистов. Вот почему нам кажется, что эти изображения природы должны быть прочитаны с особой отличительной интонацией. При чтении подобного рода строк особое внимание надо уделять художественно-выразительным средствам, так как именно эти средства могут формировать у детей особый художественный вкус. Родители и воспитатели не должны забывать о том, что наблюдение за явлениями природы и акцентировка внимания детей на этих элементах могут продуктивно помочь и усилить развитие и формирование у детей вкуса.

Как верно полагают ученые, художественный вкус тесно связан со слухом, зрением, слушанием и чтением. Его основа закладывается в семье. В последующие этапы между семьей и школой образуется и развивается тесная взаимосвязь. Художественный вкус развивается и формируется путем чтения. Навыками чтения и читательской культурой ребенок овладевает в школе. Чтение – признак культуры. Оно формирует и воспитывает у детей способности чувствовать и оценивать художественные произведения, произведения искусства. С помощью чтения у ребенка развиваются познавательные способности и мышление, обогащается словарный запас.

Таким образом, ребенок еще лучше понимает жизненные ситуации, человеческие отношения. От формирования чтения рождается, развивается само эстетическое состояние читателя. Вот почему необходимо, чтобы ребенок художественные произведения читал с особой выразительностью. Поэтому произведения, предназначенные для детей, должны писаться таким языком, чтобы ребенок, читая их, понимал значение каждого употребленного слова в них, что в конечном результате может привести к успеху и сыграет важную роль в формировании художественного вкуса у детей.

Так как главной задачей нашей работы является рассмотрение художественного вкуса и проблемы воспитания, следует сказать, что эти вопросы во все времена были тесно связаны с нравственностью. Воспитание же нравственности всегда у детей находилось на первом плане. Практика показывает, что психолого-этические и философско-познавательные элементы нравственности всегда находятся в тесной взаимосвязи. Именно поэтому художник, обращающийся к данной теме, особенно если он пишет для детей, эту сложную взаимосвязь должен уметь представлять себе как в аналитической, так и синтетической форме [12, с. 35]. Проще говоря, психологическая сторона проблемы должна дополнять и эстетическую, и этическую, и психологическую сторону с философской точки зрения. Необходимо стремиться к тому, чтобы ни одна из сторон в этом эле-

менте не сводилась к нулю. Необходимо напомнить, что исторически наши бабушки и дедушки понятиям любви, доброты, искренности, а также другим важным вопросам уделяли внимание, смотря именно из такого ракурса.

Несмотря на неоспоримые успехи в предыдущие периоды литературного развития, конец XX в. стал для азербайджанской детской литературы периодом возвышения. Ведь развиваясь на подлинно национальной основе, она в то же время вбирала в себя самые прогрессивные черты и обогащалась передовой практикой русской и мировой детской литературы [14, с. 9]. Отрадно, что сегодня с каждым днем расширяется круг азербайджанской детской литературы, а ее влияние на детей младшего школьного возраста становится чувствительнее. В своем творчестве Теймур Эльчин, Хикмет Зия, Ильяс Тапдыг, Мамед Аслан, Захид Халил, Местан Гюнер, Фикрет Садыг, Рафик Юсифоглы и другие авторы, работающие в разной тематике и в разных жанрах, удачно оценивают образный мир жизни, читательский язык, психологические особенности, отвечающие художественным запросам детей.

**Выводы.** Сегодня перед детскими писателями Азербайджана стоят очень важные творческие задачи. Эти задачи заключаются в том, что они должны не только досконально знать детскую психологию, но и обращать внимание на тесную взаимосвязь детей как с родителями, так и со школой. Если наши писатели будут работать в таком творческом направлении, то они сумеют правильно направлять детский вкус и проблему воспитания в соответствующее русло.

#### *Литература:*

1. Абдуллаев Дж. Воспитательная роль художественной литературы. Исследования по филологии / Дж. Абдуллаев. – Баку, 2004 (на азерб. яз.).
2. Аскерли Ф. Литературные раздумья / Ф. Аскерли. – Баку, 2004 (на азерб. яз.).
3. Аскерли Ф. Поэтапное развитие азербайджанской детской литературы / Ф. Аскерли. – Баку, 2009 (на азерб. яз.).
4. Аскерли Ф. Детская литература / Ф. Аскерли, З. Халил. – Баку : АГПУ, 2007 (на азерб. яз.).
5. Вургун С. Сочинения : в 6 т. / С. Вургун. – Т. 6. – Баку : Элм, 1972 (на азерб. яз.).
6. X съезд Союза писателей Азербайджана. – Баку : Азернешр, 1998. – 236 с. (на азерб. яз.).
7. Дильбази М. Некоторые замечания по азербайджанской детской литературе / М. Дильбази // Коммунист. – 1954. – 14 апреля (на азерб. яз.).
8. Дильбази М. Создадим еще больше красивых произведений / М. Дильбази // Адабият и индженет. – 1984. – 7 декабря (на азерб. яз.).
9. Дильбази М. Деяния неблагодарного сына как печальная тема / М. Дильбази // Адабият и индженет. – 1984. – 7 декабря (на азерб. яз.).
10. Магеррамова Дж. Традиции и новаторства в азербайджанской дет-

ской литературе. 1970-1980-е годы / Дж. Магеррамова. – Баку : АГПУ, 1997 (на азерб. яз.).

11. Мамедов Х. Хрестоматия по азербайджанской детской литературе / Х. Мамедов. – Баку : Насир, 2001 (на азерб. яз.).
12. Мамедова Ш. Детское творчество М. Дильбази / Ш. Мамедова. – Баку : АГПУ, 2014 (на азерб. яз.).
13. Намазов Г. Антология азербайджанской детской литературы : в 3 т. / Г. Намазов. – Баку, 2005 (на азерб. яз.).
14. Намазов Г. Азербайджанская детская литература / Г. Намазов. – Баку : БГУ, 2007 (на азерб. яз.).

#### **Мамедова Ш. Н. Художній смак і проблема виховання у дитячій поезії**

**Анотація.** У статті розглядаються питання художнього смаку і проблеми виховання в дитячій поезії. Як ми знаємо, у формуванні світогляду підростаючого покоління велику роль відіграє естетичне виховання, водночас його складовою частиною є формування художнього смаку виховання. Відомо і те, що художній смак створюється і розвивається за допомогою творів мистецтва. Тому в творах азербайджанських дитячих письменників одними з магістральних тем є повага до батьків, шанобливе ставлення до старших, любов до братів і сестер, невідомі любов до батьківщини. У статті дається цілісне уявлення про складові елементи художнього смаку і виховання. Тут же аналізу піддаються фактори, що створюють і формують художній смак, вказується на те, в якій площині дитяча моральність розвивається в тісних взаємозв'язках з художнім смаком. Для підкріплення своїх думок ми звернули увагу на окремі уривки з творів азербайджанських поетів, які сприяють розвитку смаку, уяви і фантазії дітей.

**Ключові слова:** смак, поезія, уява, моральність, виховання, етика, естетика, тема, поетичний.

#### **Mamedova S. Artistic taste and the problem of education in children's poetry**

**Summary.** The article deals with artistic taste and education problems of children's poetry. As we know, in the formation of outlook of the younger generation plays an important role aesthetic education, at the same time it is an integral part of the formation of artistic taste education. It is also known that the artistic taste is created and developed with the help of art. Therefore, in the works of Azerbaijani writers for children among the main topics are the respect for parents, respect for elders, love for brothers and sisters, genuine love of country. The article gives a holistic view of the constituent elements of artistic taste and education. Here are analyzed the factors that create and form the artistic taste, points out in a plane infant mortality develops in close relationship with the artistic taste. To reinforce his thoughts we focus on selected passages from the works of Azerbaijani poets contributing to the development of taste, imagination and imagination of children.

**Key words:** taste, poetry, imagination, ethics, education, ethics, aesthetics, theme, poetic.

*Паровай О. А.,  
студентка IV курсу  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*Андрієць М. А.,  
кандидат філологічних наук,  
асистент кафедри мов і літератур  
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

## ФЕНОМЕН МІСТИЧНОГО У ПРОЗІ ЦАНЬ СЮЕ

**Анотація.** У статті досліджуються оповідання сучасної китайської письменниці Цань Сюе, зокрема наявні в них містичні елементи. Задля аналізу внутрішнього світу головних героїв письменницею були використані такі феномени, як багатовимірність, «психологічний лабіринт», оніризм, «іронічний утопізм», страх.

**Ключові слова:** Цань Сюе, містика, внутрішній світ, багатовимірність, оніризм, «психологічний лабіринт», «іронічний утопізм», страх.

**Постановка проблеми.** Творчість Цань Сюе – один із найцікавіших феноменів сучасної китайської літератури. Сьогодні ім'я письменниці широко відоме як на Сході, так і на Заході; її проза – це переплетення традицій давньої китайської літератури, філософії, містики й новацій західного модернізму.

Новаторська проза Цань Сюе була не зовсім звичною для літератури КНР, у якій відкидалися будь-які психологічні тенденції. За допомогою містики у прозі письменниці викриває проблеми сучасного суспільства, наповнює їх життєвою правдивістю. Як зазначив письменник Ван Мен: «Її [Цань Сюе] акцентура миттєво намагає потрібну больову точку» [1, с. 2].

Творчість письменниці вже не раз ставала об'єктом дослідження як у Китаї, так і в західних країнах. В Україні ім'я Цань Сюе практично невідоме, а перекладів її творів надзвичайно мало. Це зумовлює актуальність статті. Необхідно також згадати про зростання інтересу до сучасної китайської літератури, зокрема жіночої прози.

**Мета статті** – простежити особливості містичного світосприйняття автора, розглянути специфіку психології образів і сюжетів творів письменниці, дослідити елементи містичного в них, проаналізувати вплив соціальних чинників на формування літературних поглядів письменниці.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– дослідити художній світ творів «Хатинка на пагорбі», «Плин життя», «Вулиця жовтої глини», розглянути містичні особливості образів, тематичну своєрідність і особливості використання художніх засобів;

– простежити у творчій діяльності письменниці феномени «іронічний утопізм», оніризму, «психологічний лабіринт».

Останнім часом увага до творчості Цань Сюе як серед китайських дослідників (Ван Фей, Є Хуншен), так і зарубіжних (Ш. Іннес, Кондо Науко, С.А. Торощев, Р. Дженсен) помітно зростає. Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в поєднанні психологічних особливостей героїв прози письменниці з містичними елементами.

Теоретико-методологічною базою для написання роботи слугували джерела, написані китайськими, американськими, а також вітчизняними дослідниками. Матеріалами дослідження були оригінальні тексти художніх творів письменниці Цань Сюе «Хатинка на пагорбі», «Плин життя», «Вулиця жовтої глини», а також за необхідності власний переклад окремих уривків.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Твори Цань Сюе нерідко називають дивними й таємничими. І цьому можна знайти пояснення: кожне слово письменниці – це код, що приховує певні асоціації. Ключем до їх розуміння можуть стати її власні слова з оповідання «Літнє сонце прекрасного півдня»: «... Я смію сказати, що всі мої твори сповнені ясного світла. І він проступає всюди між рядків <...> Саме тому, що в душі є світло, морок виявляється мороком, і тільки тому, що є рай, може існувати смертельний, моторошний досвід пекла; саме через переповненість людяністю можна відірватися і піднятися над самою людиною» [1, с. 1].

Усі твори письменниці наповнені абсурдними та фантастичними прийомами, мотивами, при чому акцент у них робиться на низці асоціацій. Образи, якими переповнений твір, створюють в уяві читача особливу багатовимірну картину, їх символічність являє собою одну з яскравих рис творчості письменниці. Зазвичай вони не являють собою чогось надприродного: ними можуть бути вітер, дерево, звичайний будинок, змія, дзеркало тощо; і мотиви, з якими вони використовуються, є архетипними: самотність, сон тощо [2, с. 62]. Герой новели «Бик» Гуань розбиває дзеркало дружини, і цим він немов руйнує все її внутрішнє життя. Смерть самої тварини символізує гибель усіх сподівань жінки, а прекрасні троянди (символ краси) починають в'янути в занедбаному саду (місці зустрічей закоханих). Як бачимо, кожному образу, елементу у творі письменниці характерна своя роль, своє особливе значення [3].

Наявність просторової багатовимірності – ще одна характерна риса творів Цань Сюе. В її основі – постійне балансування на межі між реальним та уявним, зовнішнім і внутрішнім, і це робить світ твору ще більш фантастичним, унеможлиблює його осмислення. Перший світ завжди сповнений мріями та саявом сонця, у другому ж світі власне перебувають персонажі прози Цань Сюе, він темний, непривітний і навіть кошмарний...

Предметом зображення, тобто тематикою творів письменниці, найчастіше є відносини між членами сім'ї, взаємини між подружжям. Саме у зв'язку з цим, а також особливою емоційністю творів прозу письменниці нерідко зараховують до літератури «жіночого потоку».

Дія в оповіданнях Цань Сюе паралельно відбувається у двох вимірах – паралельних світах, які можуть бути позначені як «свій» і «чужий», «я» та «інші». Світ власного «я» – це фантастичний світ, персонажі якого характеризуються містичністю, абсурдністю. Світ «інших» – реальний – завжди ворожий, і саме ця ворожість змушує героїв постійно перебувати у власному, нереальному просторі, заглиблюватися у власну свідомість.

Герой сам створює простір свого існування. Це своєрідний, окремих світ, у якому немає жодних меж і форм, зате тут персонажу властиві фантастичні можливості. У ньому відсутній час, адже все – це лише одна мить, і час – це ні що інше як самі почуття героя. Японська дослідниця Наоко Кондо писала: «Оповідання Цань Сюе – це історії не про події у світі, а про світ загалом, не про події в часі, а про час загалом» [1, с. 2].

Такий рідний герою фантастичний світ – це світ психологічного відчуження. Надзвичайно важливе тут місце посідають спогади і сни. Але якщо сон – це час, який наявний зараз, то спогад – це час, що вже минув. У героя ці два поняття часто переплітаються, він заплутується. Персонаж твору «Плин життя» («历程») Пі Цзіньчжун до кінця не може зрозуміти, де він. Герой поринає в якийсь зовсім інший вимір, і як би добре йому там не було, він безперестанку намагається возз'єднатися з колишнім «реальним» [4]. Цань Сюе натякає читачу, що це і є омріяний для персонажа світ. Проте чому всі «інші» або постарили, або померли? Ось тут і простежується явище переплітання спогадів і часу.

Деякі дослідники, серед яких Ѓоран Соммардал, у творчості Цань Сюе простежують особливий феномен «іронічний утопізм» [5, с. 126]. Сам термін «утопія» означає фантазію, вигадку, те, що не має жодних шансів на існування, омріяний світ. У письменниці це власний вимір, у якому немає ні початку, ні кінця, у якому більшість питань залишаються без відповідей, а особливо – «де?» та «коли?».

Чому ж утопізм Цань Сюе характеризують як «іронічний»? Якщо умовно провести паралель між двома окремими світами у творах письменниці, чітко простежується відгомін від того, що відбувалося або відбувається в її реальному житті. Абсурдні, кошмарні образи часто є позначенням чогось іншого, прихованого. Наприклад, образи бруду, глини (як у творі «Вулиця жовтої глини» («黄泥街»)) нагадують про соціальне падіння батька письменниці, його заслання.

Світ персонажів Цань Сюе – це окрема країна – маленька чи велика, і там відсутня будь-яка «чужа» політика, а, точніше, політика для «чужих» [5, с. 126]. Це світ абсурдний, містичний, він ніколи не стане одним цілим із реальністю, але саме там комфортно персонажу.

Читачеві нічого не відомо про час і місце дії в новелі «Хатинка на пагорбі» («上山的小屋»), і багатовимірність, до якої вдається письменниця, лише ускладнює будь-які його намагання щось прояснити.

Героїня, її молодша сестра та батьки мешкають під одним дахом, проте їхнє життя більше нагадує співіснування. Стосунки між персонажами створюють відчуття оберненої реальності – сну, марення [6, с. 181].

Образ самої хатинки асоціюється з образом висувної шухляди, яка належить оповідачці. Одного разу, коли та відправляється на гору, її родина влаштовує там безлад. Шухляда – це ні що інше як особистий простір оповідачки, до якого втрутилися. Героїня безперестанку намагається навести в ній лад, що є

спробами зрозуміти себе, розібратися із заплутаними думками, що виникли у свідомості. Її переповнюють тривожні відчуття, що вона завжди знаходиться під пильним оком рідних: «Мати крадькома уп'ялася в мене своїм поглядом» [6, с. 183].

Через страшні сни батько безперестанку стогне вночі, і це змушує героїню думати, що насправді він – вовк, який блукає навколо будинку, коли всі сплять. Твір наповнений містичними звуками, жестами, видіннями, що не мають певного конкретного змісту, проте змушують дівчину переживати страх: завивання, свист, той же стогін батька.

Хатинка на горі – це проекція заплутаного внутрішнього світу оповідачки ззовні [7, с. 246]. Мешканець того недосяжного, примарного будиночку дуже нагадує саму героїню: вона дивиться на себе в дзеркало й бачить, що «її очі обведені двома темними колами», а потім розповідає матері, що «там [у будиночку] хтось причаївся, і в нього теж лілові кола під очима, тому що він не спить ночами». Це можна символічно поєднати як із її нереалізованим бажанням навести лад у шухляді, так і з нездатністю з'ясувати, чи існує будиночок узагалі.

Не можна також не згадати про роль мовчання в концепті страху. «Цань Сюе використовує прийом мовчання, пов'язуючи його зі страхом реалізувати комунікативний зв'язок між героями», – вважає дослідниця творчості письменниці Н.С. Ісаєва [6, с. 184]. Як уже було зазначено вище, кожен герой немов існує сам по собі, діалоги між ними не спрямовані на порозуміння, лише посилюють таємничість у стосунках.

Ще одним із прийомів, якими користувалася Цань Сюе у творах, є «нарративний лабіринт». Лабіринт – це образ-метафора, що являє собою один із центральних постмодерністських елементів системи понять філософського світорозуміння Х.Л. Борхеса («Сад розгалужених стежок»). Він є таким способом оповіді, що призводить до припинення розуміння читачем різниці між реальним і фантастичним [8, с. 300]. Лабіринт тяжіє до уявного світу, він безмежний, не має часових рамок, у ньому завжди переплітаються минуле, теперішнє й майбутнє. Здається, що він узагалі не має виходу, і герою нічого не залишається, як шукати шлях до центру. Проте чим більше він до нього наближається, тим більше питань виникає в персонажа, і, врешті-решт, він узагалі перестає відрізняти реальний і фантастичний світи.

Насичені символами твори Цань Сюе створюють особливий тип лабіринту – символічний, у якому існує безліч варіантів тлумачення ідеї твору. Письменниця немов залучає читача до своєрідної гри, у якій смисл для кожного читача свій. Особливо це можна простежити на прикладі твору «Плин життя», у якому доля героя являє собою суцільний лабіринт без виходу. Перед нами постає образ Пі Цзіньчжуня – чиновника, котрий у всіх викликає лише неприязнь і ненависть. Часом герой всю ніч не може заснути, годинами спостерігає за чорною кішкою, яка приходиться до його кімнати. У цьому випадку тварина символізує життя і смерть, прагнення до існування. Оточуючі його люди є символом його внутрішнього раціонального «Я» (Лао Ван), реального виміру (Лао Цен) [8, с. 305]. На мить може здатися, що головному герою – Пі Цзіньчжуню – взагалі не властиво відчувати будь-які емоції. Проте пізніше його захоплення панночкою Лі це спростовує. Й ось дівчина зникає, і персонажа охоплює складна суміш почуттів: невідомість, страх, відчай. Він до останнього чекатиме на неї, і цим зухвало користуватимуться її батьки. Вони у творі є символом вказівки на роботу, що має на меті дати пояснення питанню життя і смерті (нагадаємо,

що саме вони змушували героя шукати бліх на кішці) [4]. Одного дня герой опиняється в зовсім іншому вимірі – світі, де він нікого та нічого не знає. Тут не просто простежується явище багатовимірності, а й спостерігається зміна емоційного стану героя. Так, це «його» світ, місце, де він може відкрити власне «Я», але чи потрібно це йому? Блукаючи вулицями, він намагається одержати відповідь на два питання: де він і який зараз час, проте таємниця так і залишається нерозгаданою. Лабіринт, у якому з «плином життя» блукає Пі Цзіньчжунь, не має виходів. Герою не доводиться робити серйозного вибору, він і є тим самим фаталістом, який просто підкорився власній долі, не думаючи про майбутнє. І коли, здавалося, він опиняється так близько до центру лабіринту, то не може до нього дістатися, адже до кінця так і не усвідомив, у якому світі опинився.

Усі персонажі твору, всі події, як можна простежити, містять глибоке філософське значення, і кожне із цих значень являє собою окрему приховану метафору, яку не можна зрозуміти відразу.

Певною мірою кожному з творів письменниці притаманне явище оніризації, що відкриває перед читачем картину існування героя на межі реального та ірреального світів, викриває темне у фантастичному вимірі. Персонажі в її прозі завжди перебувають у кошмарних снах, відчайдушно та безрезультатно намагаючись прокинутися. Використовуючи низку прийомів – трансформації, мову символів, Цань Сюе зображує страшну навколишню дійсність, засуджує абсурдність суспільства.

Досить важливу роль цей прийом відіграє в новелі «Хатинка на пагорбі» («山上的小屋»). Реальність, що описується в сюжеті, немов є страшним безкінечним сном, усе немовби просякнуте ілюзією. Письменниця зображує пошуки героїні будиночка на горі вві сні. Існування «Я» у творі, як й інших його героїв, безглузде і страждене, воно щодня приречене на виконання певного алгоритму дій, які не мають жодного сенсу: мати сушить білизну, сестра «доносить» інформацію, батько гострить ножиці, а сама героїня – намагається навести лад у шухляді [9, с. 214].

Аби впорядкувати відчуттєві символи, Цань Сюе часто вдається до трансформацій. Її герої нерідко можуть перевтілюватися на собаку, пацюка, камінь. У новелі «Хатинка на пагорбі» героїня переконана, що її батько перетворюється вночі на вовка та блукає навколо будинку.

Показати страхітливе, процес марних пошуків людини письменниця намагалася в оповіданні «Вулиця Жовтої глини» («黄泥街»). Йому також характерні риси оніризму, які, проте, також мають свої особливості: у творі сновидіння зіштовхуються з тими, хто їх шукає [9, с. 215]. Герой немов сам прагне омріяного сну, він іде до нього, натомість його переслідують лише жахи.

Оповідач у новелі і є тим, хто намагається відшукати «влицю Жовтої глини». Він немов знаходиться в постійному конфлікті зі своїми страшними снами, намагається їх побороти. Урешті-решт, герой виявляє, що ця вулиця існує насправді, проте довести це неможливо в дійсності, можна лише вві сні [10].

Явище оніризму у творі змішує між собою реальний і фантастичний виміри, демонструє боротьбу душі з інстинктами. Цань Сюе використовує відчуттєву мутацію героїні Цзян Шуйін для опису епізоду з контейнером: «Цзян Шуйін ще довго не могла забути той випадок з кішкою ... Лише на світанку її хлопцю нарешті вдалося ввіймати тварину та закрити в контейнері. Він ловив все, що бачив: птахів, змій, поросят, собак. Спіймавши, замикає у контейнері, допоки не помруть

з голоду. Вона щиро не хотіла відкривати той контейнер...» [9, с. 216]. Письменниця показує читачу, що героїні шкода цих тварин, і кішка змушує її задуматися над лицемірністю всіх людей навколо.

**Висновки.** Отже, творчість сучасної китайської письменниці Цань Сюе є дійсно унікальним явищем у літературі, що відрізняється своєю образністю, символічністю, фантастичними прийомами й мотивами. Світ її творів завжди розділений на два окремих виміри: реальний та уявний. Останній – психологічний – герой створює для себе сам, і в ньому немає жодних часових меж, указівок на місце, проте існують містичні й надприродні істоти.

Важливе місце у творах Цань Сюе посідає категорія «страх», що слугує способом передати власний емоційний стан та історичний досвід. Містичні образи в новелі «Хатинка на пагорбі», ворожі стосунки між самими героями змушують замислитися над найважливішими людськими чеснотами й цінностями.

Деякі дослідники у творчості письменниці також виділяють феномен «іронічний утопізм», що тісно пов'язаний із явищем багатовимірності. Метафоричні явища «нарративного лабіринту» та оніризму також характерні творчості Цань Сюе. Спосіб її оповіді – символічний, у ньому немає логічного завершення, і це змушує читача губитися між дійсним і фантастичним. Персонажі письменниці завжди марять, перебувають у страшних снах, як би не хотіли щось змінити. За допомогою цього вона намагається відобразити всі недоліки, вади суспільства, безглуздість реального життя.

Сьогодні Цань Сюе продовжує активну творчу діяльність, даючи потужний імпульс для подальшого зростання й розвитку китайської літератури. Саме тому дослідження містичних елементів у творах письменниці має бути продовжено. До перспективних його напрямів можна зарахувати використання Цань Сюе символів з метою висміювання політики «культурної революції» в Китаї, питання захування творів письменниці до «феміністичної прози».

#### Література:

1. 残雪. 美丽南方之夏日 / 雪残 // 中国. - 北京: 人民文学出版社, 1986. - №11. - 页1-3.
2. 施津菊. 残雪小说: 半巫半梦中的“灵魂”世界 - 以《山上的小屋》为例 / 津菊施, 晓棠吴. - China Academic Journal Electronic Publishing House, 2008. - 页60-65.
3. 残雪. 公牛 / 雪残. - 北京: 人民文学出版社, 2012. - № 11. - 页 23-24.
4. 残雪. 历程 / 雪残. - 武汉, 2015. - 51 页.
5. Somnardal G. Ironic Utopianism in the Writings of Can Xue / G. Somnardal. - Stockholm, 2015. - P. 125-131.
6. Ісаєва Н.С. Концептуалізація страху в малій прозі Цань Сюе / Н.С. Ісаєва // Літературознавчі студії. - К.: КНУ, 2011. - Вип. 33. - С. 180-185.
7. Хузиятова Н.К. Кафкианские мотивы в творчестве современной китайской писательницы Цань Сюэ / Н.К. Хузиятова. - Владивосток: Вестник Бурятского государственного университета, 2008. - С. 244-248.
8. Война М.О. Нарративний лабіринт у творах Цань Сюе як інтерпретація смислових парадоксів Х.Л. Борхеса / М.О. Война // Літературознавчі студії. - К.: КНУ, 2013. - С. 300-306.
9. Война М.О. Оніризм як проєкція буття у новелістці Цань Сюе / М.О. Война // Літературознавчі студії. - К.: КНУ, 2014. - С. 210-219.
10. 残雪. 黄泥街 / 雪残. - 湖北: 湖北人民出版社, 2013. - 87页.



**Паровай А. А., Андриец М. А. Феномен мистическо-го в прозе Цань Сюэ**

**Аннотация.** В статье исследуются рассказы современной китайской писательницы Цань Сюэ, в частности имеющиеся в них мистические элементы. Для анализа внутреннего мира главных героев писательницей были использованы такие феномены, как многомерность, «психологический лабиринт», ониризм, «иронический утопизм», страх.

**Ключевые слова:** Цань Сюэ, мистика, внутренний мир, многомерность, ониризм, «психологический лабиринт», «иронический утопизм», страх.

**Parovai O., Andriets M. Mystical phenomenon of Can Xue's prose**

**Summary.** The article examines the stories of modern Chinese writer Can Xue, in particular, including mystical elements. In order to analyze the inner world of the protagonists the writer used such phenomena as multidimensionality, "psychological maze", onirizm, "ironic utopianism", fear.

**Key words:** Can Xue, mystics, inner world, multidimensionality, onirizm, "psychological maze", "ironic utopianism", fear.

*Султанова Х. Г.,  
докторант Інститута рукописей імені М. Физули  
Національної академії наук Арменії*

## ИСТИННАЯ ЛЮБОВЬ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХИИ ГЮЛЬШАНИ

**Аннотация.** Философская проблематика, тайны мироздания, наличие многообразия, религиозные положения, стремление постичь сущность явлений, диалектика между светом и тенью, добром и злом – отличительные черты творческого пути ученого-теоретика. Принципы гуманистической морали, культовые обряды, демократические движения в значительной степени способствовали развитию активной деятельности великого мыслителя. Религиозные, философские идеи Мухии сыграли незаменимую роль в дальнейшем развитии культуры, искусства и литературы народов, входивших в регион исламской культуры. Творчество поэта опирается на логические мотивы, отличается реальными образами, высоким профессиональным уровнем, познавательной способностью.

**Ключевые слова:** моральные идеалы, теория истины, духовная жизнь, божественная любовь.

**Постановка проблемы.** Наиболее известное и получившее широкое распространение учение под названием «суфизм» в эпоху раннего средневековья охватывало как религиозную, так и духовно-бытовую систему сущего. Взаимосвязь религии и политики, влияя на суфизм, неоднократно подтверждает исламские принципы-достижения, которые ссылались на призывы Корана. Суфизм выступил с такими морально-этическими идеалами, как «чистота сердца и рук», социальная справедливость, равенство всех людей перед богом, борьба со злом, утверждение доброты, совестливости и братства среди людей и т. п., все они были созвучны духовным запросам верующих [4, с. 5].

**Изложение основного материала исследования.** Опыт, идеи суфизма, оказывая заметное влияние на политико-правовую ориентацию средневековья, имеют познавательную, воспитательную, общекультурную концепцию, которая позволяет раскрыть теорию и практику «единства бытия» (вахдат-ал-вуджуд). Одной из важнейших задач суфизма является олицетворение истинной любви к творцу («божественная любовь»), благодаря которой обладающий мистическим даром человек, преодолевший «путь познания», соединяется с Богом.

Суфийский путь под руководством наставника (муршид), предполагая совместную жизнь в общине с ритуальными задачами, религиозными молитвами, играет важнейшую роль мистической трапезы в познании истинной любви. Элементы суфизма, укоренившись в религиозных взглядах, будучи жизненным правилом мыслителей, олицетворяют теоретические выводы, субъективные интересы, все масштабную логику. Гармоничное единство, уверенность в своей силе и мощи, идеализация личности героя, различные философские концепции, ценность сокровенных мыслей, взаимоотношение между мифом и фольклором изложены в ряде произведений великих мыслителей, толкователей.

Мухия Гюльшани создавал шедевры мировой культуры и искусства, его величественный образ возвышается среди поэтов XVI века. Пользуясь огромным мистическо-духовным влиянием на дервишей, Мухии Гюльшани выступал со своими божествен-

ными призывами, жесткими требованиями к личным качествам правителей, уверенно излагал свои гуманные устремления, желание полного предотвращения конфликтов. Мироззрение Мухии склонно к идее о нравственной ценности, стремлению к свободе, материальным обязанностям, справедливому и честному труду. Анализируя «голос совести», Мухии открывает путь к истине, который заключает в себе человеческий разум и душу.

Обогащенный человека надеждами на светлое будущее, мыслитель стремится представить веру, силу и разум человека, стремление уничтожить все невзгоды, классовое угнетение, кровопролития превыше личных амбиций. Одной из ярких страниц творческой деятельности Мухии Гюльшани является тот факт, что он был создателем языка балибилен. Будучи высокообразованным ученым-лингвистом, прекрасно знавшим грамматические и лексические особенности арабского, персидского и тюркского языков, исходя из идеи религиозного единства мусульман, он первый создал в мусульманском мире восточный язык эсперанто – своего рода общий язык для тюрков, арабов и персов. Назвав этот язык «балибилен», Мухии составил словарь и правила этого языка [1, с. 13]:

«Я создал один новый язык,  
ибо нельзя человеку быть одноязычным.  
Основой нового языка я сделал правила  
тюркского, арабского и персидского языков.  
Языку этому я дал название Балибилен,  
и была создана новая и единственная наука» [2, с. 282].

Интерес к лингвистике являлся главным направлением его филологических идей, которые он связывал с несовершенством мира, бедствием широких народных масс. Созданный Мухии Гюльшани язык балибилен, опираясь на арабский и персидский алфавит, имел свою фонетическую, лексическую и грамматическую основы. Гласные и согласные, суффиксы и префиксы в языке балибилен, обладая особым принципом благодаря арабской фонетической системе, сыграли важнейшую роль как в категории времени, так и в лексической закономерности [4, с. 466].

Сочинение Мухии Гюльшани «Лугат ва-л-кава'ид Балибилен» («Словарь и правила [языка] балибилен») состоит из предисловия (мукаддима), восьми разделов (сынф), одного заключения (хатима) и десяти глав (киتاب). Отдельно дается самоучитель нового языка, который состоит из предисловия (мукаддима), четырех основ (асл), дополнения (тагиммат) и правил чтения (забт). В первом разделе приводятся различные характерные примеры (амсила); во втором – впервые основные примеры (амсилат ал-бина); в третьем – морфология и синтаксис (сарф ва нахв); в четвертом – буквы (хуруф); в пятом – числа (а'дад); в шестом – масдары (масаDIR); в седьмом – словарь (лугат); в восьмом – созданные самим автором термины (истилахат). Мухии Гюльшани говорит, что этот новый язык он создал по просьбе и пожеланию одного из выдающихся ученых его времени эмира Челеби Эфенди (ум. 1638 году) [2, с. 157].

Служа человечеству, гуманистические идеи мыслителя направлены на совершение добрых дел, совершенствование, доблесть, осознание нравственных и юридических прав. Мыслитель считал, что, благодаря самопознанию, человек приобретает свой истинный облик, становится мудрым и приближается к Творцу. Будучи высокообразованным ученым, прекрасно знавшим тюркский, арабский и персидский языки и создавшим впервые в мире восточный язык эсперанто, Мухйи Гюльшани написал около 200 сочинений различного назначения и объема, из которых до нас дошли пока 44 названия [2, с. 282].

Мухйи своими пропагандистскими идеями призывает всех встать на путь истины к счастью, к вечному покою. Морально-этические помыслы великого средневекового деятеля воплощены в его дидактическом произведении «Ахлак-и кирам», в котором он выдвигает принципы равенства, устранения конфликтов мирным путем, правосудия по отношению к бедным крестьянам, уважения к старейшинам. Раскрывая трагедию эпохи, он старается спасти человека от гнета, общественных обид, печали и горести во имя добрых начинаний, равноправия.

Мухйи в своих воззрениях убежден, что совершенный человек, благодаря самопознанию, может достичь внутренней чистоты, духовной гармонии, физической свободы. В произведении «Силсилатул-ишк» мыслитель комментирует лестницу познания истинной любви к единому существу. По убеждению Мухйи, мудрый человек одарен высшими духовными качествами, которые влияют на развитие чувств и эмоций. Уделяя большое внимание воспитанию детей, наиболее вероятным он считал, что поведение взрослого человека должно быть для них примером. Возлагая всю вину на родителей, мыслитель указывал на ошибки в воспитании детей, предостерегал родителей, исключал отрицательные стороны традиций. Будучи отцом четырех сыновей, Мухйи опасался за свою семью, считал себя виновным в ошибках или дурном поведении своих детей.

Мухйи, убеждения которого воплощены в реальность в «Ахлак-и кабире», связывает их с бытом, с методами доброты, признает воспитание главным человеческим достоинством, глубокой нравственной ценностью [3, с. 19]. Мухйи, предостерегая детей от невзгод и преступного мира, считал, что отрицательные явления губят молодежь, формируя злобные качества, дурные манеры.

«Диван» Мухйи – это своего рода сборник его лирических трудов, обогащенный газелями, касидами, рубаятами, он отражает лирический дух поэта во всей красе, поэтический образ мыслителя эффективно пропагандирует религиозную политику, государственную идеологию в обширном плане достижения власти [3, с. 20]. Таким образом, лирический сборник охватывает религиозно-этические постулаты ислама и естественные тенденции суфийских орденов. Газели на персидском, содержащиеся в большинстве своем в «Диване», обладают божественной мощью, отличаются своим благородством, глубиной мысли и широтой охвата проблем. Сложное и богатое содержание «Дивана», вопреки всему, обеспечивает решение вопросов и трудностей, играет особую роль в формировании личности. Глубоко почитаемые газели Мухйи, пробуждая в сердце эмоциональные чувства, внутреннее просвещение, считаются бесценным достоянием, в которых изложены морально-этические взгляды поэта. Следует отметить, что поэт рассматривает характерные черты мусульманской среды, свободные поступки молодежи в символических формах, освещает реальную картину суровых жизненных испытаний. Элементы истинной любви

подчеркивают чувственные моменты, благодаря ощущению, отражаются во тьме и душе путника, у которого тело уже превращается в ничто, а душа взаимосвязана с единой субстанцией. Суфийская теория, являясь для творчества Мухйи характерной, показывает слияние с Богом, определенное с мистической точки зрения. Растворение в божестве – главная закономерность суфизма, которая, выдвигаясь, становится наивысшей ступенью для арифа в творчестве великого просветителя. Суфийские мотивы, всесторонне проникнув в идеи мыслителя, охватывают внутренний мир, бессмертную душу, всеобщий разум человека, обладают своими особенностями.

Учение мыслителя-суфия определяет важнейшую роль моральной чистоты в истинном познании, подчеркивает божественное сияние, отношение человека и Аллаха, приписывает ему традиционные атрибуты суфийской философии. В ряде газелей, имеющих углубленный смысл, описаны достоинство личности, человеческие качества, внутренняя борьба, духовное умиротворение, борьба с преступными желаниями. Характеризуя человека, великий знаток Мухйи признавал дуализм между честью и разумом. Человеческий разум, по его мнению, имея всесторонний смысл, устанавливал механизм действий, ряд движений.

В работах поэт, благодаря тонкому чутью, красочным образом возвышает совершенного человека до небес, объединяя его со всем сущим. Проблема человечества, проходя красной нитью через творчество Мухйи, позволяет раскрыть несправедливость к беднякам, кровопролитие невинных людей, враждебное отношение к кочевникам, угнетенный труд крестьян. Мухйи, критикуя политическое состояние и обращаясь к правителям, требует сострадания и милосердия к беднякам. Считая правителей опорой народа, он призывает их к защите отечества; определяя политическое право человека, предпочитает общественный контроль над внешней средой.

В произведениях, описывая божественную сущность совершенствования, выдающийся толкователь Мухйи раскрывает моральный облик, психологическое состояние путника, который, благодаря сверхчувственному мистическому познанию, признает полное мистическое сближение с Богом. Мыслитель уверяет, что совершенный человек в состоянии экстаза приобретает божественный свет, благодаря чему сердце путника возвышается над ангелами. Отвергший мирские страсти человек, достигая абсолютной истины, соединяет свои тело и душу с Богом. Счастье и свобода человека, его достоинство, величие и могущество – основные факторы, проявляющиеся в строках просветителя.

Каждая строка газелей пропитана любовью к родному краю, к доброте, к человеческой душе, к окружающей среде. В бессмертных творениях Мухйи привлекают внимание сострадание к ближнему, человеколюбие, отождествление человека и Бога, борьба с несправедливостью, попытка найти общий язык между государственным аппаратом и трудящимся народом. Общественная деятельность просветителя, оказывая всестороннее влияние, многогранное влияние на социально-экономическое формирование государства, достигает великого успеха благодаря политическому прогрессу, твердой власти и законодательству.

Воспевая красоту природы, благородство человека, мусульманские законы и традиции, крепкую дисциплину во имя достижения цели, один из крупнейших ученых своего времени Мухйи очаровывал своими энциклопедическими знаниями. Он

усвоил и синтезировал культуру мусульманского мира с идеологической реформой, социальной революцией, демократическими движениями, в которой столь сильно проявляется оригинальная концепция идеальной утопии. Будучи толкователем любого аята из Корана, мыслитель аллегорическими красками, поэтическими фигурами рисует глубочайшую, божественную любовь, универсальный характер человека, взаимосвязь между объективными закономерностями природы.

**Выводы.** Труды Мухьи Гюльшани созданы с учетом требований своего времени, теоретически дополняют философские выводы, юридические принципы, культурно-религиозные элементы, естественные инициативы, определенные усилия во имя потенциальных возможностей. Далеко опередивший свою эпоху великий храбрец, он призывает человека, обладающего энергией, силой и разумом, заниматься общественно полезным трудом. Сила и разум человека, являясь лейтмотивом всех произведений Мухьи, призывают к соблюдению законности, правосудию, сравнивая несправедливые войны во имя алчности с национальным позором общества; мыслитель предупреждает: старайся не проливать кровь, ищи путь к миру и добру.

В его произведениях распространены демократические идеи, социальный миропорядок, многовековые традиции, опирающиеся на общественно-политический фундамент прошлых поколений. Его газели, отличаясь проникновением во внутренний мир человека, имеют интеллектуальную ценность, политическую остроту.

Мухьи Гюльшани является важным религиозно-философским, историко-литературным, этнокультурным, социально-экономическим и отчасти политическим памятником, позволяющим изучать эти аспекты из жизни мусульман Среднего и Ближнего Востока на протяжении 200 лет [1, с. 19]. Мухьи Гюльшани создавал шедевры мировой культуры и искусства, его величественный образ возвышается среди поэтов XVI века, этические воззрения сделали заметный вклад в развитие науки того времени.

#### *Литература:*

1. Алескерова Н. Суфийское братство Гюльшанийя / Н. Алескерова. – СПб., 2002. – 159 с.
2. Буниятов З. Избранные сочинения / З. Буниятов. – Баку, 1999. – Т. III. – 1999. – 374 с.

3. Йазыджи Т. Мухьи Гюльшани «Манакиб-и Ибрахим-и Гюльшани» и Шемлелизаде А. «Шиве-йи тарикат-и Гюльшанийя» / Т. Йазыджи. – Анкара, 1982.
4. Османлы. – Турция, 1999. – Т. III. – 1999. – 868 с.
5. Тримингем Дж. Суфийские ордены в исламе / Дж. Тримингем. – М., 1989. – 328 с.

#### **Султанова Х. Г. Справжня любов у творчості Мухьи Гюльшан**

**Анотація.** Філософська проблематика, таємниці світобудови, наявність різноманіття, релігійні положення, прагнення осягнути сутність явищ, діалектика між світлом і тінню, добром і злом – відмінні риси творчого шляху вченого-теоретика. Принципи гуманістичної моралі, культові обряди, демократичні рухи значною мірою сприяли розвитку активної діяльності великого мислителя. Релігійні, філософські ідеї Мухьи відіграли незамінну роль у подальшому розвитку культури, мистецтва й літератури народів, що входили в регіон ісламської культури. Творчість поета спирається на логічні мотиви, відрізняється реальними образами, високим професійним рівнем, пізнавальною здатністю.

**Ключові слова:** моральні ідеали, теорія істини, духовне життя, божественна любов.

#### **Sultanova H. Love of truth in Muhyi Gulshani's creation**

**Summary.** The great thinker, philosopher and scientific organizer Muhyi Gulshani's poetry were full of mystical disciplines, moral ideals, human emotions, religious views and creative activities of dervishes. A model of "love of truth" was recollected in his creation with various symbols and poetic figures. People representing same religions but different nations and scientific knowledge were collected in his poetry. Muhyi tried to solve the discussion with dialogue and defend on human rights in his ghazals. To better understand Muhyi's belief system and where his point of views comes from, it is a must to know Islam. Sufi master Muhyi's works represented spiritual journey of man's ascent through the mind and soul toward the perfection (God). For Muhyi human must climb a spiritual ladder of love with independent soul and understanding nature of ecstasy distinguished his poetry from others.

**Key words:** moral ideals, theory of truth, spiritual life, divine love.

---

# ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

---

**Игина З. А.,**  
кандидат филологических наук,  
доцент кафедры английской филологии и перевода  
Киевского национального лингвистического университета

## ТОПИКА ГОТИЧЕСКОГО НАРРАТИВА В АСПЕКТЕ СЕМИОТИЧЕСКОЙ КОНФИГУРАЦИИ

**Аннотация.** Статья посвящена анализу одного из основных топосов готического нарратива. Топос осмыслен в качестве сущности, выражающейся в художественном произведении как типаж, феномен и ноумен. Названные типы принимают конфигурации в зависимости от свойств нарративных инстанций определенного произведения.

**Ключевые слова:** топос, сущность, нарратив, феномен, ноумен, типаж.

**Постановка проблемы.** И проблемы, поднимаемые в статье, и анализ работ, посвященных предлагаемой теме, предполагают прежде всего необходимость снятия имеющихся в научной литературе противоречий, касающихся термина *топика*. Термин (*τοπική*) указывает на учение Аристотеля об общих местах – *κοινὸὶ τόποι* (мн. ч. от *κοινὸς τόπος* – общее место [15, с. 751]) – типовых положениях диалектических умозаключений, касающихся успешности оратора в споре, в частности того, насколько он искусен в извлечении необходимых ему аргументов из *общих мест* – неких признаваемых правдоподобными знаний, уже имеющих наготове. Важными топосами непротиворечивого ведения спора Аристотель считал определение (речь о сути бытия вещи) и умение его отыскать [4, с. 349, 352–355; 3, с. 98]. В качестве готовой эвристической формулы топос метафорически представлялся местом-складом, или арсеналом, где нужно было искать аргументы, как оружие (*arma*) для битвы в споре [26, с. 208–209]. Важность топоса (*locus communis*, или *locus topicus*) как *хранилища* готовых аргументов заключается не столько в его потенциальной ценности, сколько в том, владеет ли оратор *искусством приискания* [16, с. 58], то есть способен ли своевременно обнаружить данную ценность. Следовательно, *общность* и *тип* входят в набор ключевых слов для определения топоса как составного компонента топики. При этом, впрочем, не вполне обоснованно интерпретировать *τόπος* как именно *общее* место, так как приведенное выше словарное значение фиксирует лишь сущность, а не качество. Качество же (*общность*) обозначается как *κοινός* (*общее*). Топос – это спекулятивная, отвлеченная фиксация места как точки ментальной опоры, и его типичность еще надлежит обосновать, чтобы категоризировать как *общее*. Рассуждения о месте в «Категориях» [1, с. 62–63] и «Метафизике» [2, с. 82–86] потенциально дают основание для размежевания по меньшей мере двух уровней, так как в «Категориях» место (топос) определено как непрерывное количество, линия соприкосновения тел и как собственно место, занимаемое телом / телами (место тел совпадает с телами *per se* и является физическим конкретным нечто), в «Метафизике» же приводятся доводы, что место (топос), понятое в терминах физической конкретности, когерентно не всем телам, и геометрические тела (например, линии) не занимают мест в том же понимании, что физические тела (то есть топос – место, связанное не столько с пребыванием тела (вещью), сколько с пониманием, что есть пребывание вещи).

Следует, однако, специфицировать эволюционные аспекты термина *топос* в плане реализации асимметрического дуализма, поскольку означаемое, в разное время обозначенное как *топос*, имеет расхождения с античной трактовкой. В частности, под *топосом* понимался [21, с. 80–83] не столько правдоподобный аргумент, сколько указание на нечто архетипически узнаваемое, фундаментальный модус или отношение существования, традиционный, повсеместно повторяющийся тематический паттерн в искусстве, в том числе литературе (например, любовь, старость, противостояние природы и человека, материнская жертвенность), а также стилевой паттерн (например, аффектированная скромность рассказчика, предписывающая уничтожение последним собственного таланта для создания позитивного образа простого человека, вызывающего доверие). В данной трактовке топос – герменевтическая конструкция [10, с. 241], устойчивая смысловая схема, предпосланная творческому акту и не являющаяся элементом произведения; топос может выполнять функцию образа, мотива, символа, аллегории, но никогда не тождественен им, поскольку существует вне произведения, во внеличностных культурных глубинах [13, с. 264–265].

**Анализ последних исследований и публикаций.** Внеличностность топоса, впрочем, стала объектом критики, так как, в отличие от фикциональной литературной, аргументативная прагматическая речь как объект внимания риторики сугубо конкретна. Отмечалась также неправомерность переноса значения «расхожее клише» (*common place*) на риторический термин [13, с. 265], инициально, о чем уже было сказано выше, обозначивший совершенно иное. К тому же стереотипно повторяющиеся элементы, затем выделяемые в литературных произведениях, более напоминали оппонентам мотивы и архетипы, чем топос античной риторики. Таким образом, при трактовке топоса как отвлеченного тематического или стилового паттерна – некой *пустой формы* – делался (и далее обнаруживался при критическом анализе) акцент на преемственности традиций латинской античности в европейской культуре в ущерб индивидуальным отличиям разных эпох и литературным произведениям этих эпох [10, с. 241; 25, с. 128]. Значит, тематический паттерн может быть опознан как топос только согласно последней изложенной трактовке (литературоведческой), но не аристотелевской, риторической. Однако же, если предположить, что этот паттерн не просто надлежит воспринимать как абстрактную идею, традиционно передаваемую из поколения в поколение, но попытаться, к примеру, представить ее допустимой, для чего верифицировать как действительную, соответствующую некоему правдоподобному преставлению в тексте, принадлежащему к определенной литературной традиции. При таком понимании топос предстанет не только схемой аргументации / верификации, но и схемой аргументации / верификации уста-

новленого паттерна, имеющего формальную структурную реализацию (на уровне предложения, нескольких предложений, более крупных фрагментов текста) и отвлеченное содержание (например, нечто сверхъестественное). Последнее может обрести конкретные семиотические конфигурации, реализованные в отдельно взятых текстах путем разных способов аргументации и верификации.

**Целью статьи** является определение феномена семиотической конфигурации как составного элемента (то есть топоса, как было сказано выше) топики готического нарратива и описание методики исследования данного феномена.

Под нарративом в статье понимается любое художественное произведение (прежде всего, прозаический художественный текст), излагающее некую историю, которая иллюстрирует событие, то есть первостепенным свойством нарратива является необходимость события [29, с. 460]. Событие считается реализованным, когда ситуация, представленная в нарративе как исходное состояние (F) чего-то / кого-то (x) в момент времени (t1), трансформируется, так как нечто (H) происходит с x в момент (t2) после t1, в результате чего x меняет состояние (на G) после t2 (в момент t3) [5, с. 223–224]. Готический нарратив (далее ГН) – это повествование о сверхъестественном, мистическом *событии встречи* реального (как правило, человека) и неведомого (например, представителей потустороннего мира). Данное событие реализовано в разных художественных формах, объединенных единой топикой. Топика отражает мировоззренческую модель, обобщающую идею, что человек не способен самоидентифицироваться в «реальном мире» как привычной для себя среде обитания, осознание чего вызывает устойчивые сомнения в цельности и познаваемости себя и мира, а значит, и признание своей полной незащищенности перед неведомыми, вызывающими ужас злонамеренными силами (или силой) [23, с. 17, 82; 28, с. 152–154]. К событию оказывается причастен рассказчик (или нарратор), так как именно он является источником повествования [17, с. 63] и представляет собой повествовательную (нарративную) инстанцию наряду с нарратором (слушателем или читателем нарратора), автором (создателем произведения) и слушателем / читателем автора. В нарративе, таким образом, не только рассказывается история (нарратором), но и изображается (автором) повествовательный акт. В итоге строится двухуровневая коммуникативная структура из авторской и нарраторской типов коммуникации, где последняя входит в первую как составная часть [17, с. 33–34].

ГН представлен в художественной литературе в большом разнообразии [20, с. 103–105]: как классический английский готический роман («тайн и ужасов»), немецкий классический роман ужасов (*der Schauerroman*), история с привидениями, или готический рассказ (*ghost story*), хоррор-роман, неоготический роман, или «роман тайн» XX – XXI вв., сверхъестественная история (*weird tale*), романтическая черная повесть (*die Schauerromantische Erzählung*), магический (метафизический) реализм, темное фэнтези (*dark fantasy*).

**Изложение основного материала.** *Сущность* – основополагающий топос ГН, объединяющий носителей связей и отношений, которые выявляются и познаются в событии встречи друг с другом. Сущность ГН идеальна и требует эманаций в событии нарратива. В наиболее обобщенном виде она представляет собой присутствие как возможность в моменте «теперь» чего-либо, что еще не определено в качестве наличного. Представление о сущности в нарративе ГН может быть сформули-

ровано как семиотическая конфигурация. Термин *конфигурация* предполагает некую целостность элементов, упорядоченную по установленному принципу (от лат. *configurare* – придавать форму по образцу). При таком понимании *сущность* предстает как единство элементов, определенным конвенциональным образом организованных (то есть обусловленных, например, культурно, социально, индивидуально) для выражения некоего содержания в некой форме, причем отношение между формой и содержанием асимметрично. Это значит, что элементы могут подвергаться реорганизации, а отношения между формой и содержанием – изменяться. Сущность и ее реализация в ГН составляют неконгруэнтное подобие, поскольку каждая реализация предполагает конвенциональные флуктуации касательно соотношения формы и содержания внутри каждой единичной сущности. Лингвистически неконгруэнтность выражается как гиперогипонимическая связь между сущностью как присутствием и сущностью как наличным, что обусловлено диалектичностью наличного, а именно необходимостью *реального* и *неведомого* для свершения события. Сложность подобного построения можно упростить, обратившись к аристотелевским терминам *предикамент* и *предикабилия* в кантианской трактовке [7, с. 87–88], где второй термин указывает на *производное суждение*, выводимое из суждения, обозначенного первым. Преждевременно маркировать производность как родовидовое отношение применительно к сущностям ГН однозначно, однако близость терминов имеет место, так как идеальная сущность сначала реализуется в нарративе как *присутствие сущности* (предикамент), далее из присутствия возникает *сущность как наличное* (предикабилия), то есть дихотомия *реального* и *неведомого* в общем виде. *Реальное* и *неведомое*, согласно универсальному принципу изоморфизма, подвергаются дальнейшей дихотомизации, вследствие чего *реальное* раскрывается через нарративные инстанции как обобщение чувственного опыта (*феномен*), а *неведомое* – в чувственном опыте не данное (*ноумен*) [7, с. 191–195], но могущее быть предметом воображения.

Феномены в ГН отображают знание, передаваемое нарративными инстанциями об объектах и явлениях как обычных (знакомых, известных, испытанных, пережитых) и в дискурсивных, и в текстовых мирах. В частности, могут употребляться слова, означающие кровь, боль, ужас, страсть, страдание, ночь. Ноумены реализуются, например, лексикой со значениями «призрак умершего», «видение», «демон во плоти», «паранормальные способности», «магия», «опыт по ту сторону смерти», то есть «смерть как место» и т. д. Особенное положение в конфигурации топоса *сущность* в ГН занимает человек. Он может быть наделен феноменологическими и ноуменальными качествами и проявляться либо как *реальное* (красавица-аристократка, сумасшедший ученый, мудрый шут), либо как *неведомое* (тысячелетний вампир как хозяин замка, легендарный предок, сошедший с портрета, черт-сапожник или падший ангел – продавец трубных партитур Страшного Суда). Произвольная конфигурация качеств феномена и ноумена в человеке, свойственная ГН, позволяет трактовать человека как *типаж* – обобщение специфического типа личности, индицирующего данную традицию. Это может быть, например, харизматичный, но разочарованный в жизни байронический герой с таинственным прошлым, не поладивший «ни с людьми, ни с богом, ни с дьяволом» [24, с. 365]. Например, Фауст (И.В. Гете), Станислав Демба (Л. Перуц), Мельмот-Скиталец (Ч.Р. Метьюрин). Типична для ГН и роковая женщина как отражение байронического героя:

с одной стороны – ориентальная Саломея-Клеопатра, постоянная причина терзаний и жаркой ревности, с другой – бездушный суккуб, экспонент угрозы и деструкции, высокомерная и ледяная Венера в мехах. Ее удовольствие заключается в воле к смерти как преодолении себя [27, с. 99]. Например, Марселин Бедар (Г.Ф. Лавкрафт), Ребекка (Д. ДюМорье) или Лигейя (Э.А. По). Среди прочих типажей стоит назвать таких, как готическая героиня (благородная девица, противостоящая злему року и коварным искусителям (Берта Шпильсдорф Д. Шеридана Ле Фаню)), вампир, переживающий личную драму (Дракула Б. Стокера), Агасфер, живущий до второго пришествия (Хадир Грюн Г. Майринка), монах-отступник (Амброзио М.Г. Льюиса).

ГН также свойственна спонтанная смена конфигурации сущности в пределах одного нарратива: антропоморфный вампир может стать летучей мышью или туманом (как Дракула), а таинственная иностранка – пантерой (как княгиня Шотокалунгина из книги Г. Майринка «Ангел Западного окна»).

Реконфигурация обусловлена влиянием нарративных инстанций или же реализованных ими языковых личностей в процессе индивидуации [19, с. 522–524] в нарративе. Индивидуация здесь понимается как становление инстанций в качестве так называемого плюрального Я, проявляющегося как *персона* в коллективном сознании и как функция коллективного бессознательного [6, с. 88, 139; 14, с. 425–428; 18, с. 181–189, 310–313]. Персона подразумевает направленность личности вовне, в мир, потому здесь важны образование, социальное положение и связи, что имеет систематическое проявление в языке [9, с. 157–163] на семантическом и прагматическом уровнях. Языковая личность как персона видна в нарративе сквозь: 1) *грамматические психоглоссы* (языковые единицы, указывающие на то, как личность владеет языком, а значит, прямо связанные с образованием и статусом); 2) *мотивационные* (единицы, демонстрирующие желание личности удовлетворить коммуникативные потребности, обеспечивающие социальные связи). Мотивационные психоглоссы реализуются путем лингвистической экспликации принадлежности к определенному кругу (в том числе культурному, этническому) в качестве «своего» и могут принимать форму устойчивых единиц вроде поговорок, афоризмов, присказок, а также цитат из книг и т. д. Данные устойчивые единицы, впрочем, могут употребляться и ненамеренно – как способ вербализации традиционного знания о мире, что является отражением коллективного бессознательного.

Таким образом, плюральное «Я» нарративных инстанций (коллективная языковая личность) как персона определяет (сообразно с качеством своего статусного набора) языковую форму, в которую топос *сущность* облекается в событии. Так, сущности произведений Э.А. По довольно вычурны лингвистически. Это объясняется тем, что нарратор, как правило, – творческий человек с недюжинными знаниями в самых разных областях (как в рассказе «Лигейя»). Его нарратор подразумевает как непременно ориентирующийся в оккультизме и древних манускриптах, мифологии и эзотерике.

Содержание топоса зависит от когнитивного уровня плюрального «Я», основанного на когнитивных психоглоссах, отражающих совокупность представлений о мире. На развитие мировоззрения личности в равной мере влияют как социальный логос, так и бессознательное. Понимание такой сложной сущности как, например, Лигейя, требует от читателя сформированной способности к многогранной интерпретации, чтобы

само событие могло быть понято во всей тонкой изощренности замысла автора. Разумеется, здесь нужны и регулярное академическое образование, и бессознательные озарения и догадки. Одна из таких догадок позволяет читателю заподозрить в Лигейе колдунью, что релевантно в устной традиции «женщине странной и на других не похожей» (то есть с позиции коллективного бессознательного некому общепонятному архетипу). Если неведома сущность, то и лексика нетипична (с позиции персоны). Таким образом, коллективное бессознательное проникает в социальный логос через персону, а персона есть *экзогенный аспект эго*; здесь – рассудок (кроме рассудка экзогенное эго включает эмоции). Но коллективное бессознательное контактирует с эго не напрямую, а через его *эндогенный аспект* – память, аффекты и инвазии (последнее означает понижение контроля, вмешательство в рассудок личного бессознательного [18, с. 203–204]. Вовлечение в конфигурирование топоса сознательных и бессознательных аспектов личности, выраженной как плюральное «Я» нарративных инстанций в ГН, позволяет четко разграничить топос и архетип, где второй является частью первого, преломляясь через *эго* коллективной языковой личности.

По теории Ж.М.Э. Лакана, бессознательное семиотично и структурировано как язык. Его (бессознательное) имеет только существо говорящее, то есть человеческая личность. Как персона личность реализует бессознательное с разной степенью ясности раскрытия архетипа. «Локус» (или место, например, в нарративе), где как-либо проявляется архетип, Ж.М.Э. Лакан называет *плавающим означающим*, или *точкой пристежки* (point decapiton) [12, с. 160]. В терминах данного исследования плавающее означающее коррелирует с предикаментом, архетип (как элемент неиндивидуализированной организации психики, опознанный в качестве наличного в локусе) – с предикабилией. Содержание архетипа выявляется персоной посредством языковых единиц, указывающих на него.

Однако плавающее означающее является не только «точкой пристежки» персоны к бессознательному, но и перекрещиванием семиотических планов нарратива как текста о событии, формирующегося в процессе нарративной коммуникации. Семиотические планы текста маркируются как дихотомия генотекста и фенотекста, где *генотекст* – это план, предшествующий языковым структурам, «множество смыслов», обладающее нерасчлененной целостностью, а *фенотекст* – следствие актуализации и закрепления смыслов в структурах языка путем коммуникации. В «точке пристежки» происходит «переход» генотекста в фенотекст. Механизмом, обеспечивающим переход, является так называемый *семиотический диспозитив* (лат. *dispositivus* – вносящий вклад, организованный), который задает «семантический алгоритм вывода» языковых структур из множества смыслов [11, с. 194–198].

Отрефлексировать данный спекулятивный пассаж применительно к ГН возможно опять же путем экспликации ключевой терминологии. Итак, термин *текст* здесь классически мыслится как продукт коммуникации, но неклассически – как неограниченная возможность конфигурации смыслов, то есть нечто, не обладающее той статикой, которую задает значение слова «продукт», и лингвистически (в генотекстовом плане) нерелевантное, поскольку предшествует структурам языка. Следовательно, такое понимание текста предполагает его как явление нестабильное и становящееся в коммуникации, потенциально наделенное всеми смыслами, которые могут прив-



нести в него коммуницирующие стороны (в случае данного исследования – нарративные инстанции, способствующие становлению повествовательного текста, то есть нарратива). Генотекст понимается как нечто, предзаданное как текст (но текстом еще не являющееся), несущее в себе множество нереализованных потенций как возможных способов реализации. Значит, нарратив в нереализованном в языке состоянии с теми же основаниями может пребывать как генонарратив. То же касается и фенонарратива как фенотекста. Семиотический диспозитив как механизм превращения генонарратива в фенонарратив воплощается в пределах нарративной коммуникации как *внутренний* (интранарративный) код к пониманию беспорядочно блуждающих в генонарративе смыслов (например, возможных топосов и архетипов), являющийся методом их *языковой кристаллизации* – аккумуляции релевантной информации и фиксации ее в знаках языка. Глубина значения термина *языковая кристаллизация смысла* [8, с. 6] раскрывается в ассоциации с образованием кристаллов как постепенным накоплением некоторых определенных свойств, а также с кристалломантией – способом гадания с помощью хрустального шара, в котором якобы видны и прошлое, и будущее. Язык здесь метафоризирован и как носитель функции накопления смыслов, и как среда для уже накопленных.

Процесс развития и стабилизации фенонарратива путем языковой кристаллизации нарративными инстанциями (коллективной языковой личностью) неструктурированных смыслов генонарратива предлагается называть *интранарративной трансгрессией*. За термином *трансгрессия* в современных философских исследованиях [22, с. 2–7] закрепилось значение нивелирования оппозиций. Совершить акт трансгрессии – преодолеть черту, абстрагировавшись от позитивных и негативных суждений и осознав что-то как единое (например, добро / зло, жизнь / смерть). В данном исследовании трансгрессия осмысливается как процесс, заключающийся в реализации нарратива как текстового мира путем нивелирования геносостояний и феносостояний, а также в преодолении границ между задействованными в нем (нарративе) инстанциями и объединении их в целостную языковую личность, в структуре которой за осуществление фенонарратива ответственна персона, генонарратива – личность как функция бессознательного.

Фиксация сущности в фенонарративе осуществляется как ноумен, феномен и типаж. Для этого идеальной *сущности* как блуждающему смыслу генонарратива надлежит кристаллизоваться через деятельность нарративных инстанций, пройдя путь к ноумену (или феномену, или типуажу) от предикамента (сущности как присутствия в нарративе) и предикабилии (сущности как наличия *реального* и *неведомого* в нарративе).

Фенонарративная сущность (ноумен, феномен, типаж) имеет обобщенное значение, которое может быть выражено в языке простой единицей (например, *колдунья* как *типаж*). Данное значение в нарративе может быть имплицировано, но выражено в развернутой форме с применением единиц разных языковых уровней, как продемонстрировано, к примеру, выше в описании Лигейи. Фенонарративная сущность, таким образом, может иметь конкретную вербализацию в определенном нарративе, при этом имплицуясь как обобщенная априорная языковая форма, свойственная ГН и указывающая на ее реализацию в категориальном качестве, то есть как ноумен, феномен или типаж.

**Выводы.** Сущность в ГН обобщает носителей связей и отношений, выявляемых и познаваемых в событии встречи друг с

другом. Сущность идеальна, а в нарративе осуществляется как лингвосемиотическая конфигурация, где понимается как единство культурно или индивидуально обусловленных элементов для выражения некоего содержания в некой форме; при этом отношение между формой и содержанием асимметрично. Сущность реализуется в нарративе, проходя этапы своего становления как присутствие сущности (предикамент), сущность как наличное (предикабилия) в дихотомии реального и неведомого в общем виде, далее как феномен, ноумен и типаж. Феномен является реализацией сущности как явлений и объектов, доступных познанию в пределах нарратива на нарраторском и авторском уровнях (например, тоска, кровь). Ноумен реализует сущность как явления и объекты, доступные познанию в пределах нарратива на нарраторском уровне, но не на авторском (смерть, колдовство). Типаж обобщает специфический для ГН тип личности (вампир, ведьма).

На конфигурацию сущности влияют нарративные инстанции как плюральное «Я» (коллективная языковая личность), проявляющееся как персона, обнаруживаемая в нарративе через грамматические и мотивационные психоглоссы, и как функция бессознательного, выявляемая через когнитивные психоглоссы. Первые два типа психоглоссы имеют место на уровне фенонарратива (нарратива в реализованном в языке состоянии), тогда как когнитивные – генонарратива (нарратива в нереализованном в языке состоянии, но несущего множество смыслов для реализации). Механизм превращения генонарратива в фенонарратив опознается как интранарративный код к пониманию беспорядочных смыслов генонарратива. Он является методом их языковой кристаллизации как аккумуляции и фиксации информации в знаках языка. Кристаллизация состоит в аллегорическом и символическом модусах интерпретации, которые осуществляются коллективной языковой личностью. Процесс развития и стабилизации фенонарратива посредством языковой кристаллизации коллективной языковой личностью смыслов генонарратива называется интранарративной трансгрессией. Фиксация сущности в фенонарративе реализуется как ноумен, феномен и типаж. Фенонарративная сущность имеет обобщенное значение, которое может быть вербализовано простой единицей, но может быть имплицировано и выражено с применением единиц разных языковых уровней.

#### Литература:

1. Аристотель. Категории / Аристотель // Сочинения в четырех томах; пер. с древнегреч. А.В. Кубицкого. – Т. 2. – М., 1978. – С. 51–91.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель; пер. с древнегреч. А.В. Кубицкого. – СПб.; К., 2002. – С. 29–475.
3. Аристотель. Риторика / Аристотель // Поэтика, риторика; [пер. с древнегреч. О.П. Цыбенко. – М., 2000. – С. 5–149.
4. Аристотель. Топика / Аристотель; пер. с древнегреч. // Сочинения; в 4 т. / ред. З.Н. Микеладзе. – Т. 2. – М., 1978. – С. 347–553.
5. Данто А. Аналитическая философия истории / А. Данто; пер. с англ. А.Л. Никифорова, О.В. Гавришиной. – М., 2002. – 292 с.
6. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм; пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. с нем. Н.О. Лосского; сверен и отредактирован Ц.Г. Арзаканяном, М.И. Иткиным. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
8. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2010. – 351 с.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
10. Компаньон А. Демон теории: Литература и здравый смысл / А. Компаньон; пер. с фр. С.Н. Зенкина. – М., 2001. – 336 с.

11. Кристева Ю. Семиотика: Исследования по семанализу / Ю. Кристева ; пер. с фр. Э.А. Орловой. – М. : Академический Проект, 2013. – 285 с.
12. Лакан Ж.М.Э. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда / Ж.М.Э. Лакан ; пер. с фр. А.К. Черноглазова, М.А. Титовой. – М. : Русское феноменологическое общество ; Издательство «Логос», 1997. – 184 с.
13. Махов А.Е. Топос / А.Е. Махов // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий. – М., 2008. – С. 264–266.
14. Фрейд З. Психология бессознательного : Сб. произведений / З. Фрейд ; сверка с текстом оригинала Е.Е. Соколовой. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
15. Хориков И.П. Новогреческо-русский словарь / И.П. Хориков, М.Г. Малев. – М., 1980. – 853 с.
16. Цицерон. Топика / Цицерон // Эстетика: Трактаты, речи, письма ; пер. с лат. А.Е. Кузнецова. – М., 1994. – С. 56–81.
17. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
18. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К.Г. Юнг ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2010. – 352 с.
19. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг ; пер. С. Лорше ; дополнил и перераб. В.В. Зеленский. – М. : Университетская книга : ООО «Фирма-издательство АСТ», 1998. – 716 с.
20. Botting F. Gothic / F. Botting. – N.Y. : Routledge, 2005. – 128 p.
21. Curtius E.R. European Literature and the Latin Middle Ages / E.R. Curtius ; tr. from German by W.R. Trask. – N.Y. : Bollingen Foundation Inc., 1953 – 658 p.
22. Jenks C. Transgression / C. Jenks. – London : Routledge, 2003. – 205 p.
23. Lovecraft H.P. Supernatural horror in literature / H.P. Lovecraft. – N.Y. : Dover Publications, Inc., 1973. – 106 p.
24. Nabokov V. Eugene Onegin: Commentary on preliminaries and chapters one to five / V. Nabokov. – Part 2. – Bollingen Foundation, 1964. – 547 p.
25. Prince G. Notes on the Categories “Topos” and “Disnarrated” / G. Prince // *Thematics Reconsidered. Essays in Honor of Horst S. Daemmrich*. – Amsterdam ; Atlanta : Rodopi, 1995. – P. 127–133.
26. Quintilian. *Institutio Oratoria* / Quintilian ; translated into English by H.E. Butler. – V. I. – Harvard University Press, 1989. – 544 p.
27. Romaine S. *Communicating gender* / S. Romaine. – Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1999. – 406 p.
28. Snodgrass M.E. Gothic Convention / M.E. Snodgrass // *Encyclopedia of Gothic Literature*. – NY. : Facts on File, Inc., 2005. – P. 152–154.
29. Toolan M. *Narrative: Linguistic and Structural Theories* / M. Toolan // *Encyclopedia of Language and Linguistics*. – Oxford : Elsevier, 2006. – P. 459–473.

### **Ігіна З. О. Топіка готичного наративу в аспекті семіотичної конфігурації**

**Анотація.** Статтю присвячено аналізу одного з основних топосів готичного наративу. Топос осмислений як сутність, що виражається в художньому творі як типаж, феномен і ноумен. Названі типи набувають конфігурації залежно від якостей наративних інстанцій певного твору.

**Ключові слова:** топос, сутність, наратив, феномен, ноумен, типаж.

### **Ihina Z. Topoka gothic narrative in the aspect semiotic configuration**

**Summary.** The article analyzes one of the main topos Gothic narrative. The topos comprehended as an entity, which is expressed in a work of art as a type, the phenomenon and the noumenon. The above types are taking configurations depending on the properties of specific instances of narrative works.

**Key words:** topos, essence, narrative phenomenon, noumenon, type.

*Павлюх Н. М.,**кандидат філологічних наук,**викладач кафедри практики німецької мови**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

## ПРОБЛЕМА ЧИТАЧА В ТРАКТАТАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РОМАНТИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

**Анотація.** У статті досліджено проблему читача доби романтизму як періоду її становлення. Проаналізовано теоретичне осмислення цієї проблеми в таких національних варіантах романтизму, як німецький і французький. Акцентується на важливості поєднання естетичних і філософських принципів в ідеях німецьких романтиків, що призвело до розвитку мистецтва. Відповідно, читачеві відводиться роль активного суб'єкта рецепції (концепції Й. Герреса, Ф. Шлегеля, В. Вакенродера, В.Й. Шелінга, Ф. Шляєрмахера). Зазначено, що представники раннього французького романтизму виокремлюють категорію моральності як основу впливу мистецтва на читача, тому їхні теорії мають етико-естетичний характер (Ж. де Сталь, П.С. Балланш). Завдання читача полягало в тому, щоб зрозуміти істинний смисл слів автора. Із проникненням у французький романтизм німецьких естетико-філософських доктрин у концепціях Ж. Жубера та Б. Констан читач уже повинен осмислити твір.

**Ключові слова:** романтизм, теоретичні трактати, художній твір, естетичне сприйняття, читач.

**Постановка проблеми.** Проблема читача має давню історію, хоча її виокремлення в самостійну літературну теорію відбулося в другій половині ХХ ст. Від античності до класицизму читачеві відводилося дві функції: експерта й пасивного читача. У ролі експерта читач оцінює відповідність чи невідповідність художнього твору загальновідомим жанровим нормам. Друга його функція полягає лише в тому, аби вникнути в зміст і зрозуміти твір так, як подав його автор, не додаючи нічого до авторського задуму.

Епоха романтизму позначена художньо-естетичними, ідейно-духовними та суспільно-політичними змінами. Однією з вагомих причин зрушень у літературі була відмова від «непоршних канонів», що дала більше можливостей для митців, надаючи їм свободу творчого пошуку. Залишається відкритим питання: чи призвели ці зміни до розвитку проблеми читача? Тому актуальним є дослідження трактатів європейських романтиків.

Зазначимо, що зарубіжні науковці ХХ ст. Г.-І. Гадамер [17], Г.Р. Яусс [19], В. Ізер [18], Р. Варнінг [21], М. Фуко [13] та У. Єско [4] виокремлюють романтизм як епоху, що інспірувала розвиток проблеми читача. Окрім того, Г.-І. Гадамер будує свою теорію філософської герменевтики, спираючись на постулати німецьких романтиків. Це засвідчують у своїх працях Г.Р. Яусс і Р. Варнінг. В. Ізер доходить висновку, що саме в цей період з'являється образ читача в структурі тексту художнього твору. Суголосно з думками В. Ізера виявилася позиція й українських дослідників, зокрема О. Червінської [15] і Г. Грабовича [3].

**Мета статті** полягає у вивченні проблеми читача епохи романтизму як періоду її становлення.

Об'єктом дослідження є теоретичні трактати про співвідношення читача й тексту європейських романтиків.

Предметом дослідження є проблема читача доби романтизму в європейському літературознавстві.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Романтизм у Німеччині, який почав формуватися наприкінці ХVІІІ ст., став одним із найважливіших літературних напрямів наступного століття. Його представники намагалися трактувати проблеми того часу не з політичного боку, як це робилося у Франції, а з боку культурного, вплітаючи свої ідеї в літературу. Основні постулати романтиків ґрунтувалися на прагненні до безкінечного та до взаємозв'язку явищ, до їх «універсалізму». Особливим було й ставлення до людини, природи й мистецтва. Останнє вони вважали «наслідуванням природи» та надавали мистецтву привілейованого значення, розширюючи його можливості. Романтики прагнули до нового і сприймали все по-новому, світ розглядали в постійному русі, мінливості, відтак цей світ потрібно весь час пізнавати, а це, відповідно, призводить до самовдосконалення. Вони постійно перебували в пошуку, але завжди вірили в Бога. Релігійність, божественність поєднували з мистецтвом і з природою.

Ще однією важливою рисою, притаманною мистецтву доби романтизму, є його сконцентрованість на людині, тобто заглибленість у її внутрішній світ. Відповідно, почуття й переживання людини в романтиків – на першому плані. Вагомими для них є й ті почуття, які викликають їхні твори. Роздуми про сприймання тексту знаходимо в трактаті німецького літератора та філософа Й. Герреса «Афоризми про мистецтво. Замість вступу до афоризмів про органію, фізику, психологію, антропологію». Сприймання, на думку мислителя, є зовнішнім фактором, оскільки спочатку відбувається ознайомлення з невідомим твором, наступний крок – це його переосмислення, насамкінець отримуємо відчуття зворушливого переживання, піднесення чи захоплення, тобто внутрішні чинники рецепції.

Базова теза Ф. Шлегеля побудована на активності самої людини, яка повинна не просто споглядати, а мислити, робити певний відбір того, що їй у творі подобається, а що ні, вона повинна відмовитися від однобічного пізнання і при цьому виокремити його основну сутність. Ранній романтик уважає також, що твір володіє формою, яка має бути органічною, внутрішньоневіддільною. «Механічною є та форма, яка шляхом зовнішнього впливу надається будь-якому матеріалу лише як випадкове доповнення, без стосунку до його сутності... Органічна форма, навпаки, є природженою, вона будує матеріал із середини й досягає своєї визначеності одночасно з повним розвитком первісного зародка. Такі форми ми знаходимо в природі повсюди, де тільки пробуджуються життєві сили, починаючи з кристалізації солей і мінералів і закінчуючи рослиною, квіткою й так далі, аж до будови людського обличчя» [8, с. 256].

У мистецтві форма – це оболонка, яка приховує справжню сутність, вона може бути тільки органічною та окресленою змістом художнього твору. Відповідно до тлумачення Ф. Шлегелем поняття «єдиного і цілого», що пов'язане з вільною діяльністю людського духу, прихований зміст твору сприймається людиною настільки, наскільки дозволяє її дух, тобто по-різному. Саме в цьому вбачаємо рецептивний момент у теорії німецького мислителя.

Художній твір посідає провідне місце також у концепції В. Вакенродера. Він репрезентує позицію діяльного читача, який здатен не просто переказати текст, а відчутти його, «знайти спочатку нові імена для кожного особливого витонченого почуття, для кожного окремого твору мистецтва» [6, с. 156]. Читач не підпорядкований жодним приписам, він відчуває так, як йому дозволяє це зробити його внутрішній стан. Єдиною умовою, яку ставить романтик, є його відкрите серце, наповнене Любов'ю, бо той, хто підпорядкований системі, не здатен охопити буття твору в усій його повноті, він відкидає емоції, підпорядковуючись тільки розуму. Отже, читачу відводиться місце не об'єкта, а суб'єкта рецепції.

Поняття «свідомого та несвідомого Я» стало основою філософського пізнання В.Й. Шеллінга. «Свідоме Я», на його думку, містить ту частину, якої можна навчитися, «несвідоме Я» – навпаки, ту частину, що закладена природою. Кожне із цих «Я» вагоме, бо дає змогу виникнути третьому «Я» – творчому. Особлива роль у цій теорії відводиться спогляданню – складному рефлексивному процесу, який об'єднує сприйняття твору й читача та в якому відкидається елемент повного нав'язування автором своїх поглядів, бо саме свобода буде тією ланкою, що поєднає «свідоме та несвідоме Я». Отже, поява творчого «Я» у твердженнях В.Й. Шеллінга є виявом рецепції.

Ключовими поняттями в теорії Ф. Шляєрмахера стали «герменевтика», «герменевтичне коло», «розуміння», «граматичне та психологічне тлумачення», «мова й мовлення», проступає теж проблема читача. Поняття «герменевтика» фокусує в собі, згідно з теологом, три різні значення. Перше означає правильно висловлювати свої думки, друге – правильно переказувати чуже мовлення іншій людині, третє – правильно розуміти чуже мовлення. Найважливішим значенням є третє, яке є зв'язною ланкою для двох попередніх. Заслуга філософа полягає в тому, що він узагальнив герменевтику, тобто немає тлумачення конкретного предмета, а є загальні настанови щодо тлумачення, відповідно, читач може «розуміти висловлювання спершу так добре як автор, а потім краще за нього» [20, s. 86].

Отже, у концепціях німецьких романтиків мистецтво стало вільним самовираженням митця, а уявлення про сприймання, інтерпретацію та читання творів модифікувалося. Множинність ідей і зосередженість на людині в епоху романтизму спричинили зацікавлення переживаннями й вилилися в роздуми митців про розуміння творів, у розгляд читача як активної дієвої особистості.

Романтизм у Франції вирізняється своїми особливостями, які, з одного боку, значною мірою були пов'язані з політичним життям, з іншого – з боротьбою проти класицизму, який тут глибоко вкоренився. У теоретичних працях представники раннього французького романтизму Ф.Р. де Шатобріан, Б. Констан, П.С. Балланш, Ж. Жубер і Ж. де Сталь переосмислили класицистичні традиції, що сучасна дослідниця Т. Бовсунівська пов'язує з трьома найбільш значущими, на її думку, причинами, а саме: «1) недовіра до культури Просвітництва;

2) перемежування естетики і моралі; 3) прагнення перебудувати французьку культуру за німецькими та англійськими зразками» [1, с. 18]. У період Реставрації й Липневої монархії, коли відбуваються революції 1830 та 1848 рр., тобто значні історико-політичні зрушення, які не можуть не впливати й на літературне життя, романтизм утверджує свою позицію і стає провідним напрямом. Зміни в літературі стали наслідком важких реальних подій, які викликали роздуми письменників і спровокували певне прагнення до високого в їхній творчості, до переосмислення того, що суспільство змінюється.

Зауважимо також, що український літературознавець Л. Мироненко виокремила поряд з історичною естетичну ситуацію, котру зумовлюють особливості цієї течії. Одним із естетичних аспектів у творах французьких романтиків є «той новий простір слова, в якому виникають нові смисли, народжуються нові смислові відтінки, які потребують і нового способу їх осягнення, їх прочитання» [10, с. 175]. Нас цікавить дещо інший бік питання: не багатозначність слова, а його вплив на читача, його естетична рецепція.

У трактаті «Про літературу в її зв'язках із суспільними установами» французька передвісниця романтизму Ж. де Сталь ділить художній твір на два типи: той, що розважає читача, і той, що западає в душу та впливає на моральні уявлення, має можливість скеровувати розум. При цьому автор, який приховує у своєму творі моральну мету, повинен побудувати його так, щоб читач не здогадався, що від нього очікують. Перед творцем стоїть завдання – досягнути повноти враження, а це відбувається лише тоді, коли той, хто сприймає, без сторонньої допомоги зуміє відчутти привабливість «вигадок». Ж. де Сталь створює певну модель твору, який не повинен містити надлишок дотепності й у якому можна зрозуміти справжній смисл слів автора. Вимога до реципієнта – володіти розумовими здібностями, бо «читач, який зможе зрозуміти ідеї лише за допомогою видимих образів, виявляє слабкість свого розуму» [5, с. 41]. Наріжним каменем твору є моральність, яка забезпечує його довговічність і викликає в читача співчуття. Твір несе в собі певну виховну функцію, подає урок добра, аби у справжній життєвій ситуації вести себе гідно.

Інший ранній романтик П.С. Балланш наголошує на тому, що художній твір, побудований на моральній ідеї, породжує в читача думку, яка і є почуттями. Він стверджує, що справжні шедеври мистецтва здатні вражати. На його переконання, людина, яка їх сприймає, захоплюється ними тому, що досягає довершеності в наслідуванні. Відправним моментом для читача є здатність останнього відчутти й осягнути зображене відповідно до того, як відчував його автор.

Питання про моральність і її взаємозалежність із мистецтвом стало першочерговим для письменників і відмінною рисою раннього романтизму у Франції загалом. Автори зосереджують у своїх творах етичну інформацію та надають їй особливої цінності. Отже, художньо-естетичний пошук поєднується із соціоморальними принципами. Причину введення проблем моральності в мистецтво на початку XIX ст. називає російська дослідниця цього періоду В. Мільчина: «Засумнівавшись у тому, що на читача можна впливати, апелюючи тільки до його почуттів чи тільки до його розуму, ранні романтики приділяють тим більше уваги пошуку нових форм взаємовідносин автора й публіки» [9, с. 18].

Першим із ранніх романтиків, у кого виявляється більш глибоке розуміння призначення мистецтва, був Ж. Жубер. Саме

він намагався «змінити форму контакту між читачем і твором», писати так, «щоб думки автора ставали немовби власністю читача, могли розміститися всередині «гостинного» розуму, а не ковзати по його поверхні» [5, с. 19]. Згідно з його теорією, художній твір потрібно осягнути, щоб отримати від нього повну насолоду. Теоретик вирізняє задоволення від спогадів і задоволення, що існують в уяві. Якщо в П.Б. Балланша провідною постає думка про наслідування, яке йде по колу, оскільки автор наслідує природу, а той, хто сприймає, наслідує автора, то для Ж. Жубера головне – осягнення твору. У центрі теорії Ж. Жубера залишається мистецтво, яке має максимально наблизитися до прекрасного, відповідно, змінюється завдання читача. Воно ускладнюється й полягає в повному охопленні, усвідомленні твору. Літератор дає ще одну важливу пораду авторам, яка містить певний момент рефлексії: не завершувати образ свого героя чи героїні, тоді кожен читач буде уявляти її по-своєму. Істина в художньому творі має бути прихованою, невизначеною, отже, є можливість самому, зважаючи на власні здібності, окреслити її. Французький романтик висуває ще одну тезу: свідомість реципієнта, яка послуговується чуттєвими враженнями для осмислення твору як художньої цілісності, не може осягнути його глибини, почуття треба поєднувати з розумом. І тією ланкою, яка їх об'єднує, є діяльна уява. Згідно з його твердженнями, уява допомагає розуму впорядкувати думки, надає їм сенсу та одухотворює те, що стосується почуттів. Моральна людина, що здатна уявляти, отримує задоволення. Останнє і є тим рушієм, що не дає змоги забути літературний твір. Справді, вся концепція романтика просякнута «перемежуванням естетики й моралі», про що влучно зазначила Т. Бовсунівська. Незважаючи на те, Ж. Жубер формулює одну з основних функцій твору – змусити читача мислити. «Не одна майстерність художника створює картину, майстерність чи, правильніше, здатності глядача теж дуже важливі; можливо, в них – половина діла. Свідомість глядача і свідомість художника потребують один одного» [5, с. 335].

Б. Констан, роздумуючи над темою моральності, неприпустимою помилкою для письменників уважав поставити мораль за мету художнього твору. У такому випадку спотворюється його сутність, природність і втрачається очікуваний вплив на читача. Будь-який твір мистецтва повинен схвилювати читача, глядача, слухача, бо «у хвилюванні, якою б не була його причина, є дещо, що прискорює плин крові, дарує нам певне блаженство, підсилює в нас усвідомлення власної сили й дає нам змогу виявляти більше шляхетності, відваги, співчуття, ніж зазвичай» [5, с. 251]. Романтик доходить висновку, що мораль не слугує підвалинами для авторів під час побудови твору, вона – наслідок, а тлом є задум, події, персонажі, які уособлюють особистість.

В. Мільчина виокремила саме концепцію художнього твору Б. Констана, в якій мистецтво має слугувати мистецтву, а не виконувати виховну функцію. Крім того, дослідниця зазначила, що змінити думку Б. Констана і Ж. де Сталь щодо покликання мистецтва допомогли зустрічі з Ф. Шиллером і праці І. Канта [9, с. 20].

**Висновки.** Епоха романтизму сприяла формуванню нового погляду на проблему читача. Виявилася ця тенденція головним чином в трактатах німецьких романтиків (Й. Геррес, Ф. Шлегель, В. Вакенродер, В.Й. Шелінг, Ф. Шляєрмахер) і відтворена в представників французького романтизму (Ж. де Сталь, П.С. Балланш, Ж. Жубер, Б. Констан). Однак якщо в німецькому

романтизмі домінуючими є суб'єктивізм та універсалізм як характерні риси вказаного літературного напрямку загалом і щодо проблеми читача зокрема, то у французькому – провідною стала моральність у плані рецепції художнього твору. Інтенсивна експлікація проблеми читача була властивою передусім теоретичним працям німецьких романтиків, у яких об'єдналися естетичні та філософські засади, в результаті чого художній твір розглядався як цілісність, читачеві надавалася повна свобода дій, коли не треба було думати й відчувати те саме, що думав автор. Проте й у концепціях французьких романтиків простежується поступовий відхід від моральності й наслідування, що пов'язано з проникненням німецьких доктрин. Подальша перспектива дослідження передбачає вивчення вказаної проблеми в інших національних варіантах романтизму: українському, російському, польському, англійському.

#### Література:

1. Бовсунівська Т.В. Національна своєрідність французького романтизму / Т.В. Бовсунівська // Всесвітня література та культура. – 2002. – № 10. – С. 18–22.
2. Бовсунівська Т.В. Художньо-естетичні характеристики / Т.В. Бовсунівська // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2002. – № 2. – С. 30–38.
3. Грабович Г. Теорія та історія: горизонт сподівань і рання рецепція нової української літератури / Г. Грабович // До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. – К. : Основи, 1997. – С. 46–136.
4. Эко У. Открытое произведение: Форма и неопределенность в современной поэтике / У. Эко. – СПб. : Академический проект, 2004. – 384 с.
5. Эстетика раннего французского романтизма / сост., пер., вступ. статья и ком. В.А. Мильчиной; пер. с фр. – М. : Искусство, 1982. – 480 с.
6. Эстетика немецких романтиков / сост., вступ. статья и ком. А.В. Михайлова; редкол. : М.Ф. Овсянников и др. – М. : Искусство, 1986. – 736 с.
7. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / под ред. А.С. Дмитриева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 639 с.
8. Литературная теория немецкого романтизма: Документы. – Ленинград : Изд-во писателей в Ленинграде, 1934. – 335 с.
9. Мильчина В.А. Вступительная статья / В.А. Мильчина // Эстетика раннего французского романтизма. – М. : Искусство, 1982. – С. 7–32.
10. Мироненко Л. Пространство слова в контексте французского романтизма / Л. Мироненко // Герменевтика тексту: між істиною і методом. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 175–183.
11. Наливайко Д.С. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму / Д.С. Наливайко, К.О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2001. – 415 с.
12. Попович М. Романтизм як стиль та ідеологія / М. Попович // Філософська думка. – 2004. – № 6. – С. 3–30.
13. Фуко М. Слова и вещи / М. Фуко. – М., 1994. – С. 34–35.
14. Хализев В.Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – 3-е издание, исправленное и дополненное. – М. : Высшая школа, 2002. – 437 с.
15. Червінська О. Рецептивна поетика. Історико-методологічні та теоретичні засади : [навчальний посібник] / О. Червінська. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
16. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / Ф.В. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – 480 с.
17. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik / H.-G. Gadamer. – Tübingen : Mohr Siebeck, 1990. – Band I. – 494 S.
18. Iser W. Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung / W. Iser. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1984. – 358 S.

19. Jauß H.R. Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik / H.R. Jauß. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1991. – 877 S.
20. Schleiermacher F.D.E. Hermeneutik und Kritik / F.D.E. Schleiermacher ; hrsg. und eingel. von Manfred Frank. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1977. – S. 86.
21. Warning R. Rezeptionsästhetik als literaturwissenschaftliche Pragmatik // Rezeptionsästhetik : Theorie und Praxis / R. Warning. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1994. – S. 9–42.

**Павлюх Н. М. Проблема читателя в теоретических трактатах европейских романтиков: сравнительный аспект**

**Аннотация.** В статье исследуется проблема читателя эпохи романтизма как периода ее становления. Анализируется теоретическое осмысление этой проблемы в таких национальных вариантах романтизма, как немецкий и французский. Акцентируется на важности сочетания эстетических и философских принципов в идеях немецких романтиков. Такое сочетание приводит к развитию искусства, соответственно, читателю отводится роль активного субъекта рецепции (концепции Й. Герреса, Ф. Шлегеля, В. Вакенродера, В.Й. Шеллинга, Ф. Шлейермахера). Утверждается, что представители раннего французского романтизма выделяют категорию нравственности как основу влияния искусства на читателя, поэтому их теории носят этико-эстетический характер (Ж де Сталь, П.С. Балланш). Задача читателя состояла в том, чтобы понять истинную сущность слов автора. С проникновением во французский романтизм немецких эстетико-философских

доктрин в концепции Ж. Жубера и Б. Констан читатель уже должен осмыслить произведение.

**Ключевые слова:** романтизм, теоретические трактаты, художественное произведение, эстетическое восприятие, читатель.

**Pavliuh N. The Issue of the Reader in Treatises of European Romanticists: a Comparative Aspect**

**Summary.** The article investigates the issue of the reader in the Romantic era as a period of its development. Theoretical achievements on the above mentioned issue has been analysed in the following national versions of Romanticism: German, French Romanticism. The author emphasizes the importance of combining aesthetic and philosophical principles in the ideas of German romanticists that influenced the development of art. Accordingly, the reader is given the role of an active agent of reception (the concepts of J. Herres, F. Schlegel, W. Wackenroder, J.C. Schelling, F. Schlegel). It is noted, that the representatives of early French Romanticism singled out the category of morality as the basis of the impact of art on the reader, thus their theory is ethical and aesthetic in nature (the theory of Jean de Stael, P. S. Ballance). The task of the reader is to understand the true essence of the authors words. With the penetration of the German aesthetic and philosophical doctrines into French Romanticism, the works of J. Joubert and B. Constant make the reader is interpret the work in their own way.

**Key words:** Romanticism, treatises, fiction, aesthetic reception, reader.

Yudkin-Ripun I. N.,

*habilitated doctor of arts, member of the Academy of Arts of Ukraine  
Department of Theatre Studies' Chairman, NAS of Ukraine*

## THE SYNTAX OF A SCRIPT'S SCORE

**Summary.** Script's score is a peculiar type of incomplete text with lacunas built up of collocations instead of propositional units (closed sentences) and marked with the prevalence of nominative style. It reflects the structure of inner speech as a kind of soliloquy where the possible versions of textual rough draft are reconstructed. The procedures of building up comments are elaborated.

**Key words:** inner speech, rough draft, subjective perspective, aspect, situation, character, motif, conflict.

**The problem's definition.** The tasks of preparing a literary text for scenic performance converge with the particular syntactic problems arising in the new branches of textual researches. Such concepts as those of absolute and reported time in narration (regarded for the first time already by E. Benveniste), of falsely reported (improperly indirect) speech with indefinite authorization, of multiple and incomplete predication and subjective perspective [4] coincide with the respective ideas in the script-making practice. Of special importance are the researches on the isolated collocations where the correlations with the theatrical use of colloquial and inner speech are disclosed. These achievements enable reconsidering the experience of theatrical script-making practice.

**The analysis of the recent research.** It has already been shown in our previous article [10] that the rise of interest towards scenic interpretation is evident [3, p. 8]. Meanwhile it lacks syntactic approach that would become productive in conceiving the contents to be staged, while the existent attempts don't take into consideration the mentioned newest achievements of syntactic theory.

**The goal of the article** is to elaborate special devices of transforming a text into a score as the exercises for performers with the use of the current syntactic concepts.

**The main body.** Syntactic peculiarities of a script are very evident in the samples of the so called producer's scores used for the rehearsals in theatre. There are some widely known samples of the kind as those made up by K.S. Stanislavski or V.I. Nemirovich-Danchenko that have been published and studied. The producers' scores look usually as the **comments** added to the interpreted text (divided into the episodes with respective numbers). Reciprocally it is comments that make the initial text an object apt for being staged. Meanwhile such comments in its turn disclose the **semantic net** of a text and are to be regarded as its self-description. The problem arises how to build up such comments from the data of the interpreted text as its implication.

The prompt for the procedures of transforming a text into a score is to be found in the habitual practice of interpreting the text by the performers. The added comments serve as the source for the inner speech of actors that is uttered silently and becomes a supplement for the pronounced cues of the played role. The importance of inner speech for a script as a supplementary addition to the manifested cues of a role that an actor utters loudly consists in the fact that dramatic **action** turns into **contemplation** represented as a stream of consciousness or the inner monologue of soliloquy. Obviously the syntactic structure of the inner speech differs essentially from that of

loudly pronounced one, and it gives way for obtaining comments as the transformations of the played text.

The evident examples of the comments not only explaining the performed text but also supplementing the author's text to be pronounced with own inventions are to be found in V.I. Nemirovich-Danchenko's producer's scores. For instance in the beginning of the "Harm from Wit" the cues of the principle hero Famusov are supplemented with the utterances suggested for inner speech of the performer. The producer adds to the pronounced words of the hero «*Ведь Софья спит?*» (But does Sophie sleep?) the cue of inner speech that would elucidate his intentions for an actor: «*Может быть, оттого Лиза здесь и крутится, что Софья не спит*» (And perhaps it is on the reason of Sophie being sleepless that Elisa does move here to and fro?) [6, p. 383]. In Shakespeare's "Julius Caesar" there are no such immediate suggestions, nevertheless the producer gives prompts as to the thoughts to be represented in the inner speech as is the case of Brutus: «*У него вся грудь клокочет <...> республика на краю гибели <...> все будет подавлено личностью <...>*» (his bosom trembles, the republic is at the brim of peril, all will be suppressed to a single person's will) [5, p. 602–603]. Such examples demonstrate the principal task of script as the construction of **inner speech** for the performers. It restores the **presupposition** of the text that is not manifested; therefore it appears as the explication of the events by the performer with particular hints and prompts representing the semantic net of the narration.

Meanwhile the syntactic structure of such inner monologue is marked with the so called **telegraphic style** where the structures of enumerations, of nominative sentences and appositions (as opposed to propositional structures of a normal text) gain the primordial place. One has to discern it from the pathological phenomena of aphasic illness. One observes in particular in the pathological cases the destruction of the prepositional and pronominal structures where such utterances become affordable as «*руки лежали колени*» (hands lied knee) or «*жалко на сына*» (pity over son) [1, p. 124, 127]. The distinction is that parcellation and abbreviations of script's telegraphic style doesn't tolerate grammatical abuses whereas illness is marked with the overt mistakes. The principal feature of telegraphic style is its **preponderant incompleteness** aiming at the tasks of staging the textual contents.

It ensues from here that the basic stuff for script-making procedures is represented with **collocations** that designate narrative motifs as the minimal elements consisting of subject and predicate [9]. The example of such elements can be found in the stable epithets or comparisons that can be used for script's production. For instance such collocations with epithets as «*сильная рука*» (strong hand) or «*холодная рука*» (cold hand) [2, p. 385] can grow to become motifs for expanded narration. The same concerns comparisons where usually formal subject is represented with the object of comparison as in "strong as iron" or "free as air" [7, p. 175, 101]. Such images come back to universal archetypes. A particular type of **colligations** is to be seen in the homogeneous pairs of situational synonyms or antonyms (designated as coupled with & or vs. respectively) in the manner of

*hendiadys*. A special kind of such partial synonyms can be found in the so called *partonyms* (as in “door & window”, “road & bridge”) that can be used in supplementing script with comments. To sum up comments can be said to be built up of the codified stuff of collocations. Therefore the categories of indefiniteness and incompleteness gain here the primordial meaning as the properties of a text destined for performance and leaving free space for an actor’s interpretation.

To sum up, one can regard script’s score as the restored **rough draft** of the interpreted text. To endow this text with commentary as the source of the performer’s inner speech one must return to such drafts preceding the creation of the terminal text. The performer can be said to reconstruct the writer’s creative process while returning to the primary drafts. Therefore the initial task for script-making procedures would be the parcellation of the text into motifs (represented as collocations) and the compilation of their draft. It is on the foundation of such draft that one can develop comments. This textual parcellation entails another task that consists in the disclosure of the referential interconnections within the semantic of the isolated collocations. Practically it can be solved with the aid of brackets (in the following examples square brackets include added comments and round brackets mark references to the distant places of text).

The script-making procedures detect distinctions arising between lyrical and prosaic texts that could be demonstrated with the examples cited below. A lyrical verse gives a picture of the inner world of a person and is to be conceived within such mediation of a subject’s personal contemplation. In this respect it is to be compared to a ballet theatre that is also contemplative on the sense of representing events through their reflection within a person’s inner world. Lyrical mode of utterance coincides with diegesis as the mimesis directed upon this inner world. In particular the prevalence of the contemplation of inner world in lyrics reveals itself through the particular place of the so called nominative style where verbs’ predication attains its ultimate limit of auxiliary deictic function with the infinitive or participial forms (not to say of passive voice). Lyrical verse is then to be conceived in a script as the imaginary stage in a subject’s inner world where also the subjective perspective gets much wider so that the participants become more numerous than the personified voices<sup>^</sup> separate details obtain their own utterances. We would begin the examples with the verse of N.A. Nekrasov that had become famous due to M.N. Yermolova’s declamation where it acquired the traits of a monodrama proving thus the opportunities for a lyrical piece to be staged.

Example 1. N.A. Nekrasov «*Внимая ужасам войны ...*» (“Perceiving the War’s Horrors ...”) «*Средь лицемерных наших дел (1) / И всякой пошлости и прозы (2) / Одни (3) я в мире разглядел / Святые, искренние слезы (4) – / То слезы бедных матерей (5)! / Им не забыть своих детей (6), / Погибших на кровавой ниве (7), / Как не поднять плакучей иве / Своих поникнувших ветвей (8)*» (Among our hypocritical affairs (1) And various parochialism and prose (2) I’ve happened to observe the singular (3) saint and sincere tears (4) – These are the tears of the poor mothers! (5) They won’t forget their children (6) that have been killed at the bloody field (7) As well as a weeping willow won’t raise its sunken branches (8)).

Explicatory notes. The verse represents the **situation** of disclosing the existential genuineness as the result of shrewd observation. The **characters** of a small drama are together with the observer the Mothers bemoaning their children, as the opponents of parochial public opinion representing the Vanity and the Weeping Willow, the Tree with its benches as a simile to a woman. The perceptive **aspect** of the utterances stresses the fact of noticing the Mothers’ Tears that otherwise would remain unobservable become the participant of the

action’s **subjective perspective**. The **mode** of utterance attests the observer’s sympathy and solidarity with those bemoaning and the rejection of the Vanity. That the glorified feelings appertain the Eternity is proved with the Willow’s image. These dramatis personae’s interaction determines the consequence of **motifs** disclosing the **conflict** as the problematic core. These are represented with the opposition of MOTHERS’ TEARS to the VANITY.

Motifs’ draft (1) «*лицемерие видимого*» (к сказанному ранее) (‘the hypocrisy of the semblance’ as opposed to the above mentioned”) (2) «*всячина – пошлость – проза*» (голос Суеты) (‘variety – parochialism – prose – the voice of Vanity) (3) «*единственность замеченного*» (‘the singularity of the observed’) (4) «*святость и искренность*» (‘saint quality and sincerity’) (5) «*материнские слезы*» (‘mothers’ tears’) (6) «*незабвенность детей*» (голос Матерей) (‘unforgettable quality of children’ – the Mothers’ voice) (7) «*кровавая нива*» (общее место постороннего наблюдателя) (‘bloody field’ – the commonplace of an alien observer) (8) «*поникшие, неподъемные ветви*» (‘sunken branches not to be raised again’).

Comments [HYPOCRISY vs. GENUINENESS] [(1) описанные до цитированного отрывка горести отрицаются *лицемерием*, сказанное выше оспаривается (the harms that have been described before the cited passage are denied with hypocrisy so that they are put under discussion) (2) подтверждение этих возражений – речевой штамп («*пошлость*», ее голос) (confirming these objections with the commonplace ‘parochialism’ as its own voice) – СУЕТА как свойство повседневности (VANITY as the property of daily life); этому противопоставляется (3–5) – наблюдение о подлинности бытия – единственность, святость и искренность материнских слез (it is confronted to the observation on the singularity, saint quality and sincerity of the Mothers’ tears)] [СЛЕЗЫ vs. СУЕТА] [TEARS vs. VANITY] [AMNESIA & RESURRECTION] [ЗАБВЕНИЕ & ВОЗНЕСЕНИЕ] [невозможность забвения детей (6) – голос матерей, говорящих о своем (the impossibility of forgetting children – the mothers’ voice that say of their own) – в противоположность пожравшей их «*кровавой ниве*» (7) – голосу суеты (in opposite to the voice of Vanity as the commonplace ‘bloody field’); (8) сравнение матери и дерева как архетип – образ Mater Dolorosa (the comparison of Mother and Tree as the archetype – the image of Mater Dolorosa)].

Example 2. D.H. Lawrence. “A Young Wife”. “(Refrain:) *The pain of loving you / Is almost more than I can bear (1) (Refrain’s end). / I walk in fear (2) of you. / The darkness (3) starts up where / You stand (4), and the night comes through / Your eyes (5) when you look at me. / Ah never before did I see / The shadows that live in the sun (6)! / Now every tall glad tree (7) / Turns round its back to the sun / And looks down on the ground, to see / The shadow it used to shun (8). / At the foot of each glowing thing / A night lies looking up (9). / Oh, and I want to sing / And dance, but I can’t lift up / My eyes from the shadows (10): dark / They lie spilt round the cup (11). / What is it? – Hark / The faint fine seethe (12) in the air! / Like the seething sound in a shell! / It is death still seething (13) where / The wild-flower shakes its bell (14) / And the skylark twinkles blue (15) – (Re. repeated)”.*

Explicatory notes. The **situation** gives the personal discovery of a bride-groom’s impressions after the communication with the bride. It demonstrates one’s own way for comprehending the universal archetype of LOVE & DEATH as the cognate images. The **characters** are by no means restricted with HIM and HER, the broader participants’ circle being involved. In particular the last lines 20-24 before



the repeated refrain look like an answer given by an alien observer off an Oracle. Therefore the **subjective perspective** includes also Shadow that has its own voice and becomes only the initial shape that the Death acquires. The **motifs** develop the thorough theme of the opposition LIGHT vs. DARKNESS.

**Motifs' draft.** (1) "unbearable [= insupportable] pain of love" (2) "lover's fear" (3) "the wife's darkness" (4) "standing wife" (as a tall tree (see 7) (5) "night in the eyes" (6) "shadows in the sun" (7) "tall glad tree" (as a standing wife (see 4) (8) "the shunned shadow" (9) "the looking up night at the foot of glowing thing" (10) "[stupefaction with the impossibility of] lifting up [= turning] eyes from the shadows" vs. "[the desire of] singing & dancing" (11) "dark shadows spilt round the cup" (the Shadows' utterance) (12) "harking the air and shell that seethe" (the Oracle's voice) (13) "the seething death" (14) "the shaken bell of a flower" (15) "twinkling skylark".

**Comments.** [(1) a lover's complaint (2) the unexpected knowledge of the wife (3) the personal comprehension of the nocturnal archetype of feminine essence (4 + 7) wife as tree – comprehending the ancient simile (5–6) night in the eyes as shadows in the sun – the simile eye & sun – the specks in the sun (8) the hiding shade as the ominous sign of menace (9) nocturnal activity and participation perceived as menace (10) the state of irresolution and uncertainty (11) the Shadows confessing their presence (12) appealing to be vigilant (13) death coupled with marriage in seethe (14–15) the presence of death in the environment].

In opposite to lyrics with its predilection for contemplative perceptive aspect the prosaic narration is marked with an overt dominance of transitional aspect – in particular that of "the leap to the new state" (Yu.S. Maslov) [9]. It imparts respective properties to script where the stress is laid upon action and not contemplation, although its progress depends upon the decision-making process and therefore the inner world of characters. Henceforth the task is to disclose the intentions as the source of action. It corresponds to the properties of localization where the abstracted perpetuity of a current minute in lyrics contrasts to the dominance of an actual moment in prose. Prosaic script opposes to a lyrical one as that rejecting fully all rhetorical conventions.

Besides, there arises another difference between prosaic and lyrical scripts' descriptions ensuing from such aspectual contrast that concern their subjective perspectives. In a lyrical miniature with its aspect of perception the demonstration of an eloquent detail becoming autonomous subject remains self-sufficient result of observation. In prose due to the aspect of transition such details entail consequences at far distances and therefore demand references to the respective textual passages.

**Example 3.** J. Conrad. "Suspense" (the commencement of the Ch. 3, Part 2). J. Conrad's last novel tells about the adventures of the young Englishman Cosmo Latham in Genoa during the days of Napoleon's imprisonment at Elba. The cited episode gives an account of the hero's encounter with the old friend of his father Marquis d'Armand, a French royalist emigrant who is now at service as the ambassador.

"<...> Cosmo found the lantern under the vaulted roof lighted (1). There was also a porter in gold-laced livery <...> But a man in somber garments (2) detained Cosmo <...> and led him away along a very badly lighted inner corridor (3). <...> The ambassador's cabinet <...> was lighted with a pair of candelabras (4). <...> Cosmo noticed that there were several doors beside the one by which he had entered, which was the least conspicuous of them all, and in fact so inconspicuous, corresponding exactly to a painted panel, that it might

have been called a secret door (5). Other doors were framed in costly woods <...> One of them opened without noise (6), and Cosmo saw enter a man somewhat taller than he had expected (7) to see <...> He advanced, opening the arms wide, and Cosmo, who noticed that one of the hands was holding a snuff-box (8), submitted with good grace to the embrace (9) of Marquis d'Armand <...>".

**Explicatory notes.** The whole episode is delineated with the interplay of light and shadows that grow to the rank of symbols. The innermost essence is void of enlightenment and therefore the obscurity reports the genuine truth on men and things. The **situation** of encounter with the old acquaintance becomes therefore a scene of initiation and admittance to the narrow circle. It is the wider tests to be expected after such rite. The **aspect** of the episode is marked with the expectation of transition, and the prevalent **mode** denotes such state of indefiniteness and irresolution. The **characters** are to be paired with the opposite servants – those in "livery" as the superficial outlook of the institution and those "somber" that belong to the initiated persons – as well as with the hero and the ambassador. Meanwhile there is still another pair of the participants of action, that of Light and Dimness that introduce the motif of the Genuineness vs. Semblance opposition. The **subjective perspective** of the narration presupposes therefore the action of these forces of Mystery. Besides, there appears still one participant of the action – the ambassador's snuff-box that betrays the intentions and habits of its owner as the eloquent detail. The doors also become such participants of action. In its turn the very discussion of "inconspicuous doors" comes to the dominating **motif** of CONSPIRACY with its **conflict** between outer outlook and the inner entity.

**Motifs' draft** (1) "lighted lantern + roof" (2) "somber garments vs. gold-laced livery" (refers to the arrival of a similar servant reporting on the secret visitor during the conversation between the hero and his friend) (3) "badly lighted corridor" vs. (4) "cabinet's candelabras" (5) "the noticed inconspicuous door" & (6) "the noiselessly opening door" (referring to the mentioned event) (7) "the unexpected tallness of the old friend" (8) "holding a snuff-box" (– "tapping the lid of his snuff-box" after the arrival of "the man in black") (9) "[the diplomat's] embrace".

**Comments** [(1–4) obscurity & dimness being the most noticeable, their opposition to light as the delineating force (5–6) further the appearance of the confidential servant reporting on the arrival of a secret messenger [secret & mystery] (7) the state of expectation and uncertainty marked with the slight surprise (8–9) betraying the reserve and discretion of the diplomat, especially the fact of being "noticed" by the hero – therefore the sincerity put under question].

**Example 4.** J. Conrad "Under Western Eyes" (Part 2, Ch. 2). The episode tells how the fugitive prisoner in Siberia meets a peasant woman who gives him refuge. The salvation of the fugitive is conceived as the transfiguration in particular as the return to humanity attained with the effects of feminine cordiality.

"Crouching in holes or hidden in thickets (1), he had tried to read the faces of unsuspecting free settlers (2) <...> One day, however, he chanced to come upon a solitary woman (3). It was on an open slope of rough grass (4) outside the forest. She sat on the bank of a narrow stream (5) <...> He approached her silently, his hatchet stuck in his iron belt (6) <...> A faint clink of his fetters (7) made the woman turn her head <> she covered her eyes with hands (8) <...> When at last she found courage to look again, she saw the shaggy wild man sitting (9) <...> all these clasped, folded limbs, the bare shoulders, the wild head with red staring eyes, shook and trembled violently while the bestial creature was making efforts to speak (10). <...> He had

become a dumb and despairing brute (11), till the woman's sudden, unexpected cry of profound pity (12), the insight of her feminine compassion discovering (13) the complex misery of man under the terrifying aspect of the monster, restored him to the ranks of humanity (14)".

**Explicatory notes.** The **situation** of encounter that rescues the existence can be conceived as the Celestial Gift. The very presence of water near the encountered woman makes one recollect the image of the Good Samaritan. The **aspect** of predication is marked as the obvious turning point in the succession of events with the **mode** of desiderative changes. As to the **subjective perspective** the persons are supplemented with vegetative participants of Bushes (Thickets) protecting the fugitive and Fetters (together with Hatchet) signaling his arrival with their clink. In its turn the separate members of body, the limbs act as autonomous participants of the events. It can be attested with the striking description of the attempts to speak after the long seclusion from society. The tortures of a word become corporeal tortures literally meant. The **motifs** and respective **conflict** are concentrated round the opposition of HUMANITY vs. BRUTALITY.

**Motifs' draft** (1) "crouch in thickets" (as the reason of the present consequences) (2) "reading the faces" (instead of communicating with people) (3) "[encounter with a single] woman" (promising the mercy) (4) "slope of grass" (again vegetative world as the thickets) (5) "stream's bank" (6) "hatchet in the belt" & (7) "clink of fetters" (as the hero's signals) (8) "covering eyes" (for fear of an assault) (9) "sitting shaggy fugitive" (as the sign of peace) (10) "shaking limbs" (11) "[the loss of speech ability as] the despairing dumbness" (12) "feminine cry of pity" (13) "feminine compassion [as the saving force]" (14) "the detection of human essence".

**Comments** [(1) the state of crouch making approach animals and loose human outlook (2) alien observation of human life reinforcing one's own seclusion (3) the solitary feminine person presupposes love and mercy (4) grass as the opposite of bushes and the witness of the happy encounter (5) reference to the Samaritan (6-8) the involuntary threat evoking fear as the damnation of the past (9) misery appealing for mercy (10) the examination of the human entity with the speech act – speech as the existential human essence involving the fate of the whole body (11) the compelled dumbness as the utmost harm and despair (12) the prey for miserable human being (13) rescuing mercy (14) the return to the human world due to feminine prey].

Thus the initial point of elaborating a script is the compilation of collocations designating motifs and of comments as the disclosure of implications with the codified means of phraseology. If the detection of possible participants of subjective perspective is the principal task for the descriptions of a lyrical verse it is the distant references of separate enunciations that represent the main difficulty for prose. From such preparatory schemes one can build a soliloquy as the main product of script-making procedures.

**Conclusions.** Syntactic transformations that lyrical and prosaic texts endure while being prepared for stage can be defined as the parcellation and the substitution of propositional structures with the appositive enumerations of collocations. The principal task of this transformation is to endow the initial text with the comments apt for inner speech and for soliloquy. The primary steps in script-making procedures gave the reconstruction of the possible drafts of the interpreted text. The further development of the score could give rise for the dictal and modal questions and the alternative statements that would grow to dialogues.

#### References:

1. Ахутина Т.В. Проблемы нейролингвистического исследования афазии / Т.В. Ахутина, Ж.М. Глоzman, Л.С. Цветкова // А.Р. Лурия и современная психология : сборник статей памяти А.Р. Лурия / под ред. Е.Д. Хомской, Л.С. Цветковой, Б.В. Зейгарник. – М. : Изд. Московского университета, 1982. – С. 119–130.
2. Горбачевич К.С. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич, Е.П. Хабло ; АН СССР. Институт русского языка. – Л. : Наука, 1979. – 568 с.
3. Гордиенко Е.И. Драматургическое действие в лингвосомиотическом аспекте (на материале русских и французских инсценировок повествовательной прозы) : дисс. ... канд. филол. наук / Е.И. Гордиенко ; Московский гос. университет. – М., 2014. – 283 с.
4. Золотова Г.А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе / Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 99–109.
5. Немирович-Данченко В.И. В. Шекспир. «Юлий Цезарь». Публикация режиссерской партитуры Вл.И. Немировича-Данченко. Редакторы Б.И. Ростоцкий и Н.Н. Чушкин / В.И. Немирович-Данченко // Ежегодник Московского художественного театра. 1944 г. – М., Л. : Искусство, 1946. – Т. 1. – 1946. – С. 551–640.
6. Немирович-Данченко В.И. В работе над спектаклем «Горе от ума» А.С. Грибоедова. Постановка 1938 года. Стенограммы режиссерских замечаний Вл.И. Немировича-Данченко. Подготовила к печати О.С. Бокшанская / В.И. Немирович-Данченко // Ежегодник Московского художественного театра. 1945 г. – М., Л. : Искусство, 1948. – Т. 1. – С. 339–482.
7. Огольцев В.М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический) / В.М. Огольцев. – М. : АСТ Астрель, 2001. – 800 с.
8. Скороход Н.С. Проблемы театрального прочтения прозы : дисс. ... канд. иск. / Н.С. Скороход ; Рос. акад. театр. искусства ГИТИС. – М., 2008. – 205 с.
9. Юдкин-Рипун И.Н. Категориальная ситуация в единице повествовательного текста и сценический этюд / И.Н. Юдкин-Рипун // Языковые категории и единицы: синтагматический аспект / отв. ред. М.В. Пименова ; Владимирский гос. университет им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. – Владимир, 2015. – С. 626–630.
10. Юдкин-Рипун И.Н. Сценарий как интерпретация субъектно-предикатных отношений текста / И.Н. Юдкин-Рипун // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Одеса, 2016. – Вип. 22. – С. 160–164.

#### Юдкин-Рипун І. М. Синтаксис сценарної партитури

**Анотація.** Сценарна партитура – це особливий різновид неповного тексту з лакунами, побудованого з матеріалу словосполучень, а не завершених речень і позначеного переважанням іменного стилю. Вона передає структуру внутрішнього мовлення солілоквії, де відтворюються можливі версії чернеткових проектів тексту. Розроблено процедури побудови коментарів до тексту.

**Ключові слова:** внутрішнє мовлення, чернетковий проект, суб'єктна перспектива, аспект, ситуація, характер, мотив, конфлікт.

#### Юдкин-Рипун И. Н. Синтаксис сценарной партитуры

**Аннотация.** Сценарная партитура – это особая разновидность неполного текста с лакунами, построенного из материала словосочетаний, а не завершенных предложений и отмеченная преобладанием именного стиля. Она передает структуру внутренней речи солилоквии, где воспроизводятся возможные версии черновых проектов текста. Разработаны процедуры построения комментариев к тексту.

**Ключевые слова:** внутренняя речь, черновой проект, субъектная перспектива, аспект, ситуация, характер, мотив, конфликт.

---

# ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

---

Савчук Н. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри практичного мовознавства

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

## НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА МОТИВАЦІЇ СЛІВ-РЕАЛІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню слів-реалій у художньому тексті. Узагальнено й систематизовано теоретичні матеріали з теми дослідження. Розглянуто особливості зв'язку мови з культурою та визначено поняття «реалії» в сучасному мовознавстві. Виявлено, що в основі семантики слів-реалій знаходиться національно-культурна мотивація, тобто слова-реалії виникають у мові як відображення номінації об'єктів культурного (матеріального світу), до яких належать предмети побуту, міфологічні та історичні традиції тощо. Виявлено і проаналізовано слова-реалії, мотивовані національно-культурною специфікою в українській прозі.

**Ключові слова:** слово-реалія, мова, українська етнокультура, українська проза, мотивація, номінація, національно-культурна специфіка.

**Постановка проблеми.** Лексична система мови належить до унікальних категорій, оскільки в семантиці слів відображено не лише когнітивні процеси мислення та концептуалізації об'єктів дійсності, а й національно-культурні традиції й історія народу. Слово виникає не ізольовано у свідомості мовця, воно є результатом і надбанням історії, адже з'являється в певний часовий прошарок, відображає потреби народу в найменуванні тих чи інших предметів – елементів побуту, культурних свят і традицій, вірувань тощо. У сучасній лінгвістиці лексичні одиниці, які мотивовані національно-культурною специфікою, іменуються «реалії». У словах-реаліях відображено мотиви ціннісних орієнтирів і соціально-культурні стереотипи буття народу. Варто зауважити, що національно-культурний досвід нації є порівняно стабільним щодо лексичної системи мови, до складу якої постійно входять нові слова, тобто культурна складова слів-реалій визначається довготривалими умовами розвитку історії та культури нації.

**Актуальність дослідження** зумовлено інтересом до особливостей відображення національно-культурної спадщини народу в лексичній системі української мови та семантики слів-реалій, маркованих національно-культурною специфікою. Виявлення мотивації слів-реалій національно-культурними традиціями дасть змогу зрозуміти менталітет мовної спільноти, що становить цінність для етнолінгвістики й когнітивної лінгвістики.

**Метою статті** є виявлення національно-культурної складової мотивації слів-реалій у художньому тексті, систематизація поняття «слова-реалії», виявлення основних мотивів, які простежуються в їх семантиці в українській прозі. Вибір матеріалу дослідження зумовлено тим, що кожен художній твір є самобутнім джерелом знань про історію та культуру, в якій його створено, відповідно, слова-реалії є невід'ємним компонентом лексико-стилістичної системи прози, що створює її національно-культурний колорит.

Дослідженню зв'язку мови й культури присвячені численні розробки українських науковців (А. Вежицька [3], Г. Гайдай [5], О. Грищеня [6], К. Терещенко [12], В. Філіппов [13], О. Хорошун [14]). Згідно із цими дослідженнями, знання та досвід людини про навколишню реальність відображаються в концептах (поняттях), які вербалізуються в мові за допомогою відповідних лексико-стилістичних засобів. У концептах відображено культурний досвід народу, його традиції, міфологію, історію тощо. Відповідно, без мови неможлива передача культурної інформації, а розвиток культури створює підґрунтя для входження в мову нових понять, що формують лексичну систему української мови.

Низка досліджень присвячена аналізу поняття «реалії» та його місця в лексичній системі української мови. Реалії розглядаються науковцями як національно-культурні лексичні маркери (О. Аксютіна [1], О. Білецька [2], А. Волошина [4], О. Садовнікова [9], М. Сливка [10] та ін.). Спершу реалії визначали як денотати об'єктів матеріального світу. Сьогодні встановлено, що реалія – це слово, яке містить етнокультурну інформацію.

Незважаючи на велику кількість досліджень, проблеми вербалізації реалій у мові й інтерпретації їх семантики залишаються невирішеними. Зокрема, враховуючи, що слова-реалії мотивовані національно-культурною специфікою, складність для дослідження становить аналіз історичної та культурної інформації в їх семантиці. Варто зауважити, що слова-реалії є елементом текстів різного жанру. Особливий інтерес становлять слова-реалії в художніх текстах, оскільки завдяки їм письменники створюють унікальний історичний і культурний колорит зображуваних подій, що дає змогу ефективно реалізувати авторський задум.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** В українській прозі слова-реалії відзначаються широким тематичним розмахом. У словах-реаліях відображено мотиви релігійних традицій українців, наприклад: *У цьому аспекті фон Лібих був овіяний ореолом певної містичної слави, чим наче утверджував незбагненні традиції Відня, з його антропософією Штайнера, безоднями й вершинами Майрінка та іншими окультуреними лицарями давноминулих часів* [7, с. 7]. У цьому прикладі слово-реалія *ореол* походить із вірувань українців в існування особливого світла навколо чола святої людини. Мотив цього символу простежується в християнстві на іконах, релігійних скульптурах тощо.

До слів-реалій в українській прозі належать найменування титулів і понять, які вербалізують соціальний статус людини, таких як *паніч*: *Як справжній паніч, він усюди брав із собою невеличкий, красиво оздоблений ціпок* [7, с. 14]; або *панночка*: *Зраджуючи таємниці свого товариша, шістдесят років потому Чиж-Вишеньський писав, що у Себастьяна з-поміж безлічі*

фавориток, які охоче бігали на побачення з ним, була одна **панночка**, якою він дорожив понад усе [7, с. 17]. Панич/панночка – це молода неodrжена/незаміжня особа, яка є сином/дочкою пана. В українській мові це слово-реалія вживається для позначення належності молодої людини до привілейованих верств населення. В основі мотивації слів-реалій *панич/панночка* лежить належність до високого соціального статусу. Як відомо, в Україні в період кріпацтва населення ділилося на панів і кріпосних.

Побут українського народу послугував виникненню слів-реалій, у семантиці яких відображено мотиви умов життя українців. Серед таких слів-реалій у художній прозі знаходимо слова, що номінують предмети одягу українців, наприклад: *Біла, наче сніг, шкіра, великі сині очі, повні, мов налита вишня, губи, гаптований камзол і тростина* [7, с. 38]; або елементи одягу чи прикраси, наприклад: *Сонце било на Мотрю косим промінням, освічувало її з одного боку, обливало жовтогарячий кісник на голові та червоне намисто на шії* [8, с. 6]. В українській мові та етнокulturі слово-реалія *камзол* використовується для позначення «старовинного чоловічого одягу до колін, який щільно облягає тіло людини. Одяг не має рукавів» [11, с. 83]. Слово-реалія *кісник* в українській мові та етнокulturі вживається в значенні стрічки для вплітання в косу, тобто це особливий вид прикрас для жінок. В українській прозі використовуються слова-реалії, які відображають уявлення українців про один із елементів одягу – черевики, наприклад: *Вона принесла з хижки зав'язані в хустці квіти та стрічки і розсипала їх по столі, застеленому білою скатертю; принесла й поставила на лаві червоні сап'янци* [8, с. 8]. Слово-реалія *сап'янци* в українській мові та етнокulturі вживається на позначення чобіт або черевиків, які пошиті із сап'яну – це особливий вид тонкої м'якої шкіри, що здобувають і виготовляють із козячих шкір.

В українській прозі використовуються слова-реалії, мотивовані знаннями про предмети побуту, такі як посуд, наприклад: *Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горщика зостався в Карпових руках* [8, с. 7]. Слово-реалія *глиняник* уживається в українській мові та етнокulturі на позначення посуду, в якому українці розводили глину або крейду. Цією сумішшю мазали стелю і стіни. Традиційним українським посудом є глечик, наприклад: *Довбишка гукнула на Мотрю. Мотря ввійшла в хату і стала коло порога. Мати загадала їй зібрати з глечика сметану та накришить сала* [8, с. 11]. Слово-реалія *глечик* використовується для номінації глиняної посудини, яка має широку нижню частину. У глечиках українці зберігали молоко, рослинне масло, сметану тощо.

До предметів побуту в українській культурі можна зарахувати елементи оздоблення української хати або особисті речі, наприклад: *Лучче лягайте на ліжко та, про мене, беріть у руки бандуру, куріть люльку, як наша пані економша* [8, с. 20]. Слово-реалія *люлька* асоціюється в українській культурі з курінням. Люлька – це особливе приладдя для куріння, яке складається з округлої чаші для тютюну й довгастої трубки для проходження диму.

Невід'ємним атрибутом української хати та української історії є піч, наприклад: *Вже Мотря напярла півпочинка й почала приставлять до печі обід, як Кайдашиха зізла з печі й сіла за гребінь* [8, с. 15]. Слово-реалія *піч* в українській мові вживається на позначення «споруди з цегли або каменю, призначеної для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв і т. ін.» [11, с. 551]. В українській

етнокulturі *піч* є символом материнського початку. Символіка печі мотивована віруваннями в те, що піч – це оберіг домашнього комфорту й миру в сім'ї.

Символом української етнокulturі є рушник. В українській прозі знаходимо вираз *білий рушник*, наприклад: *Глиняник покотився на середину двору, а за ним простяглася біла стежка, неначе хто простелив од порога білий рушник* [8, с. 7]. Слово-реалія *рушник* в українській мові використовується для номінації довгастого шматка тканини білого кольору, на якому вишитий український орнамент. Рушники в українській культурі асоціюються із захисною та застережною символікою. Їх розвішували в житлі, використовували в народних обрядах.

Крім одягу, слова-реалії в українській прозі включають найменування українських страв, наприклад: – *Скажіть... – нерішуче озвався Стефан, скуштувавши маківника* [7, с. 51]. Слово-реалія *маківник* виникло в українській мові та культурі на позначення коржика, який виготовляли з маком і медом. Крім слів-реалій, які номінують їжу, в українській прозі вживаються слова-реалії для українських напоїв, наприклад: *«Треба випити хоч одну чарку горілки: одна чарка не гріх, бо вже од голоду аж шкура болить»*, – *подумав Кайдаш і зайшов у шинок* [8, с. 4]. Як відомо, горілка – це «міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води в певній пропорції» [11, с. 130]. Це слово-реалія чітко асоціюється з українською етнокulturою, оскільки вважається, що горілка – це напій, який був розповсюджений в українському селі. Горілку, як правило, вживали в спеціальному місці – шинку. Це слово-реалія вживається для номінації невеликого закладу, де продавалися на розлив спиртні напої.

До предметів, які асоціюються з українською культурою, належать музичні інструменти. Зокрема, в українській прозі знаходимо згадку українського музичного інструмента, розповсюдженого на Гуцульщині, – *трембіти*: *Зачувши той звук, старі лемки з околиці дістали свої трембіти і трембітували так, аж ставало сторчма волосся* [7, с. 66]. Слово-реалія *трембіта* вживається для номінації «народного духовного музичного інструменту гуцулів у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів» [11, с. 242].

Історія та культура українського народу нерозривно пов'язані з міфологією. Міфологічні мотиви сприяли поповненню складу української мови словами на позначення різних міфічних істот, свят тощо, наприклад: *Що, коли справді Господь є, і кличе його до Себе, але він, Лянге, збочив із прямого шляху, і зараз на своїй учті його душу готуються роздерти уцирі та демони?* [7, с. 527]. Слово-реалія *уцир* – це міфологічна назва вампіра, тобто живого мерця, який існує завдяки тому, що п'є кров живих людей.

Свята й вірування українців послугували основою для появи слів-реалій на позначення українських свят. Вони можуть стосуватись релігійних або язичницьких ритуалів (як зустріч весни тощо), наприклад: *І то була дивна учта, бо господиня приготувала кутю, як на Різдо, зварила узвару і частувала всіх хлібами, яблуками, маком і медом, як на Спаса* [7, с. 67]. Слово-реалія *Спас* в українській мові вживається для позначення церковного свята. Історично це свято асоціюється зі Спасителем Ісусом Христом. Слово *Спас* – це скорочення від лексичних одиниць *Спасіння* або *Спаситель*.

**Висновок.** Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в основі семантики слів-реалій в аналізованих художніх текстах лежать умови побуту українців, їхня історія та

міфологія. Зокрема, в ході аналізу виявлено такі основні мотиви, які простежуються в семантиці слів-реалій: 1) релігійні мотиви (християнські традиції); 2) побутові мотиви (умови життя українського народу – одяг, їжа тощо); 3) міфологічні мотиви (уявлення про існування різних міфічних істот); 4) історичні мотиви (знання українців про певні події в історії розвитку України – панство і кріпацтво).

Подальший інтерес для дослідження становить аналіз символічного коду в семантиці слів-реалій в українській прозі.

#### Література:

1. Аксютіна О.В. До проблеми головних концептів етнолінгвістики / О.В. Аксютіна // Вісник СумДУ. Серія «Філологія». – 2007. – № 1. – Том 2. – С. 5–10.
2. Білецька О.О. Мовні реалії як вербальне вираження специфічних рис національних культур / О.О. Білецька // Питання культурології. – 2014. – Вип. 30. – С. 20–27.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая. – М.: Рус. словари, 1996. – 416 с.
4. Волошина А.В. Безеквівалентна і фонова лексика у східнослов'янських мовах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 10.02.17 / А.В. Волошина. – Кіровоград, 2001. – 195 с.
5. Гайдай Г.А. Роль лексико-семантичного поля у відтворенні мовних картин світу / Г.А. Гайдай // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2012. – Том 24(65). – № 1–2. – С. 291–296.
6. Грищенко О. Поняття мовної та концептуальної картин світу у науці про мову / О. Грищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnoji-kartyn-svitu-u-nautsipro-movu/>.
7. Дереш Л. Миротворець. Повісті та оповідання / Л. Дереш. – Львів: Кальварія, 2013. – 196 с.
8. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я / І. Нечуй-Левицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.kharkivosvita.net.ua/files/Kaydasheva\\_Sim\\_Ya.pdf](http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Kaydasheva_Sim_Ya.pdf).
9. Садовнікова О.П. Національно маркована лексика в рекламному зверненні: лексико-семантичний аспект / О.П. Садовнікова, Н. Коломієць // Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми: матеріали Дев'ятої всеукр. наук.-практ. конф., Суми, 5–6 червня 2013 р. / уклад.: О.Г. Ткаченко. – Суми: СумДУ, 2013. – С. 80–83.
10. Сливка М.І. Функціонально-когнітивні відповідники українських історико-культурних реалій в англійських виданнях: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / М.І. Сливка; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К., 2007. – 206 с.
11. Словник української мови: в 11 томах / [А.П. Білоштан, М.Ф. Бойко, В.П. Градова, Г.М. Колесник, О.П. Петровська, Л.А. Юрчук] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>.
12. Терещенко К.В. Мовне втілення концептуальної картини світу / К.В. Терещенко // Перекладацькі інновації: матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, Суми, 15–16 березня 2012 р. / ред. кол.: С.О. Швачко, І.К. Кобякова, О.О. Жулавська та ін. – Суми: СумДУ, 2012. – С. 27–30.
13. Філіппов В.Л. Мовна картина світу як внутрішній аспект культури / В.Л. Філіппов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 2 (116). – С. 38–40.
14. Хорошун О.О. Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки / О.О. Хорошун // Глухівські читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів. – Глухів, 2011. – С. 241–246.

#### Савчук Н. М. Национально-культурная составляющая мотивации слов-реалий в художественном тексте

**Аннотация.** Статья посвящена исследованию слов-реалий в художественном тексте. Обобщены и систематизированы теоретические материалы по теме исследования. Рассмотрены особенности связи языка с культурой и определено понятие «реалии» в современном языкознании. Выявлено, что в основе семантики слов-реалий находится национально-культурная мотивация, то есть слова-реалии возникают в языке как отображение номинаций объектов культурного (материального) мира, к которым принадлежат предметы быта, мифологические и исторические традиции и др. Выявлены и проанализированы слова-реалии, мотивированные национально-культурной спецификой, в украинской прозе.

**Ключевые слова:** слово-реалия, язык, украинская этнокультура, украинская проза, мотивация, номинация, национально-культурная специфика.

#### Savchuk N. The national-cultural constituent of the motivation of the nationally specific lexis in the literary text

**Summary.** The article is devoted to the research of the nationally specific lexis in a literary text. The author studied and systematized the theoretical materials on the topic of research. The peculiarities of language and culture connection and determination of the concept “nationally specific lexis” in the modern linguistics have been considered. It has been established that the semantics of the nationally specific lexis is based on the national-cultural motivation, i.e. the nationally specific lexis appear in the language as a reflection of nomination for the objects of cultural (material) world, to which the house ware, mythological and historical traditions and other beliefs belong. In the research the author detected and analyzed the nationally specific lexis, motivated by the national-cultural specificity in the Ukrainian prose.

**Key words:** nationally specific lexis, language, Ukrainian ethnic culture, Ukrainian prose, motivation, nomination, national-cultural specificity.

**Святченко В. В.,**  
аспірант кафедри германської та слов'янської філології  
філологічного факультету  
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,  
викладач української мови та літератури  
Слов'янського коледжу Національного авіаційного університету

## МОВА ЯК СИСТЕМА В ІСТОРИКО-ФОНЕТИЧНИХ СТУДІЯХ О. О. ПОТЕБНІ

**Анотація.** У статті максимально повно розкрито погляди О.О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов і досліджено практичне втілення цих поглядів. Розуміння вченим Харківської лінгвістичної школи системного характеру фонетичних змін зумовило пошук зв'язку між ними, намагання виявити однорідні фонетичні закони, що об'єднані спільною причиною й діють у певний період історії мови, на що й звертає увагу авторка статті. Відзначено, що в центрі уваги О.О. Потебні – зміни приголосних, які відбувалися за різних умов. Причини фонетичних законів, зазначених у статті, не можна звести до взаємодії звуків у мовленнєвому потоці, а матеріал, який пропонує О.О. Потебня, свідчить про існування причин, що діють у самій фонетичній системі. Авторка статті приєднується до висновку В.А. Глуценка, що дослідження О.О. Потебні дають змогу охопити всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов. Розглянуто також питання про актуальність і важливість досліджень О.О. Потебні про системний характер мови, які зберегли свою цінність для мовознавства ХХ – початку ХХІ ст.

**Ключові слова:** порівняльно-історичне мовознавство, історична фонетика, система мови, структура мови, консонантизм, фонетичний закон.

**Постановка проблеми.** У лінгвістичних дослідженнях містяться важливі твердження про системні властивості мови в історико-фонетичних студіях учених Харківської лінгвістичної школи, проте спеціальних праць, присвячених вивченню системного характеру мови О.О. Потебнею, фундатором і головним теоретиком цієї школи, немає. Тож розглянемо системне трактування мовних явищ, які відбулися з достатньою повнотою в працях ученого з історичної фонетики східнослов'янських мов.

Тема статті пов'язана з держбюджетною темою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. ХХ ст.)» № держреєстрації 0115U003183.

Відома монографія В.А. Глуценка «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.)» присвячена розгляду принципів порівняльно-історичного дослідження в історико-фонетичних студіях українських і російських мовознавців зазначеного періоду. Проаналізовано їхні теоретичні погляди на системність мови (в тому числі погляди вчених Харківської школи), реалізацію принципу системності в процесі виконання вченими прийомів і процедур порівняльно-істо-

ричного методу та в трактуванні ними мети дослідження. Дослідник, провівши історико-наукову реконструкцію, доходить висновку: у галузі історичної фонетики східнослов'янських мов мовознавці Харківської школи зробили надзвичайно вагомий внесок у розробку принципу системності. При цьому В.А. Глуценко зосереджує увагу не тільки на історико-фонетичних студіях О.О. Потебні, а й на працях М.О. Колосова та П.Г. Житецького. Окремо про О.О. Потебню не йдеться. Цю «прогалину», сподіваємося, буде частково заповнено в пропонованій публікації.

**Метою статті** є розкриття поглядів О.О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та аналіз практичного втілення цих поглядів.

Мета дослідження конкретизується в таких завданнях:

- 1) максимально повно розкрити погляди О.О. Потебні на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов і дослідити практичне втілення цих поглядів;
- 2) показати, що принципово нове було внесене лінгвістом О.О. Потебнею в дослідження проблеми системності мови;
- 3) виявити, які твердження вченого зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Системність є однією з найважливіших характеристик мови. Тож варто констатувати актуальність досліджень, предметом яких є саме системний характер мови. Це повною мірою стосується представників українського порівняльно-історичного мовознавства другого періоду (70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст., за періодизацією В.А. Глуценка [4]).

Звернення російських лінгвістів першого періоду порівняльно-історичного мовознавства (20-х – 60-х рр. ХІХ ст.) Ф.І. Буслаєва та І.І. Срезневського до свідчень давніх писемних пам'яток і до сучасного мовного (діалектного) матеріалу, без використання якого було неможливе становлення порівняльно-історичного методу, мало велике значення. Воно означало реалізацію в студіях істориків слов'янських мов 20-х – 60-х рр. ХІХ ст. принципу системності [4, с. 38].

На думку В.А. Глуценка, твердження І.І. Срезневського та Ф.І. Буслаєва про значну цінність для історика мови явищ сучасних мов (діалектів) стало виявом нових тенденцій у підході до джерел вивчення історії мови. Ці тенденції знайшли подальше втілення в працях учених Харківської школи (О.О. Потебня, П.Г. Житецький, М.О. Колосов) [4, с. 39].

Це тенденція найбільш виразно відбулася в історико-фонетичних студіях фундатора Харківської школи Олександра Опанасовича Потебні (1835–1891).

Серед висловлювань О.О. Потебні про системний характер мови можна виділити визначення мови як «системи знаків, здатної до невизначеного, до безмежного розширювання» [15]. У більш розгорнутому плані знаходимо тезу про системність мови: «Не однаково, чи видається нам мова зібранням безладних і довірливих значків, із [яких] кожний необхідно заучувати поодиноці й кожний обтяжує пам'ять, заважаючи іншого роду розумовій діяльності, або ж зв'язною системою, у якій знання дечого дає ключ до розуміння незрівнянно більшого» [17]. Потрібно зауважити, що вчений не вживав термін *система*, проте численні зауваження О.О. Потебні з приводу конкретних мовних явищ дають достатньо яскраву картину трактування ним системності мови [1]. У зв'язку з цим дослідники говорять про розробку О.О. Потебнею тези про системність мови [3; 19].

Учені Харківської школи розглядали поняття системності мови переважно в історичному аспекті [6]. Як визначають дослідники наукової творчості О.О. Потебні, системне трактування мовних явищ із достатньою повнотою відбулося в працях ученого з історичної фонетики східнослов'янських мов [6; 12]. Проведений аналіз В.А. Глушенком показує, що цей висновок можна поширити й на студії вчених М.О. Колосова та П.Г. Житецького, які працювали на історико-фонетичному матеріалі [6, с. 109].

У центрі уваги О.О. Потебні – оглушення й одзвінчення приголосних. Пов'язуючи перехід глухих приголосних у дзвінкі та дзвінких приголосних у глухі із занепадом редукованих, учений не спрощує цих процесів. У його концепції такі зміни приголосних мають власний зміст.

Але такий підхід до 70-х рр. ХХ ст. не отримав розвитку в працях дослідників східнослов'янських мов, лише у 1970-х рр. починається активізація дослідження зазначеної проблеми в мовознавстві.

Сьогодні перспективними є й інші дослідження О.О. Потебні: одзвінчення глухих і спірантизація проривних як споріднені процеси, в основі яких лежить зменшення ступеня їх напруженості, а різновидом спірантизації вчений уважав перехідне пом'якшення приголосних унаслідок праслов'янських йотацій і палаталізації задньоязикових. Подальшим розвитком цих положень у мовознавстві ХХ – ХХІ ст. стали дослідження взаємозв'язку кореляції дзвінкості-глухості з кореляцією проривності-фрикативності в працях Н.С. Трубецького [18], із кореляцією м'якості-твердості в працях К.В. Горшкової [8] та В.В. Колосова [11]. Студії О.О. Потебні досліджували лінгвісти М.А. Жовтобрюх [9], Л.Л. Касаткін [10], В.А. Глушенко [2; 3; 4; 5; 6; 7] та ін.

Системність у студіях О.О. Потебні реалізувалася в процесі застосування прийому генетичного ототожнення фактів [6].

Потебня писав: «Панування звука *ж* із *дж* (= ст.-сл. *жд*) у найдавніших пам'ятках руської писемності є доказом того, що відмінністю між *дже* (мр.) і *же* (вр.) був намічений поділ руської мови на наріччя не пізніше Х ст. – ХІ ст.» [13, с. 124]. На думку вченого, у російській мові перехід *дже* > *же* відбувся раніше, ніж в українській [13, с. 124]. Підтвердження цьому О.О. Потебня знаходив у свідченнях південних давньоруських пам'яток, де *дж* передає сполучення африкати *дже* з попереднім приголосним *ж*.

Він указує, що від цього *дже* із *д* потрібно відрізнити *дже* на початку деяких слів: *джерело*, *джайворонокъ* (заввичай *жайворонокъ*), *джебанъ*, *джура*, *дзгутъ*. У перших двох словах це *дже* з *г* (порівн. *гірло* й *гайворонъ*, сербс. *завранъ*, польс. *Gawron*). У слові *джебанъ* (порівн. *жебанъ*, польс. *dzban*) може

бути те саме, якщо воно має спільний корінь із *гнути* (корінь *гъб* або *жъб*), а слово *джура* походить від *татаръ*, *гауръ*, *дзяуръ*, а потім – *пленникъ*, *слуга* (невідомого походження) [13, с. 124].

Як зазначає В.А. Глушенко, удосконалення прийому генетичного ототожнення фактів, який ґрунтується на системному трактуванні мовних явищ, виявилось, наприклад, у дослідженні О.О. Потебнею історії зазначеної вище африкати *дже* в українській мові [4; 6; 7]. Слідом за І.І. Срезневським О.О. Потебня відзначив паралелізм виникнення в «спільно-русській» мові африкат *ч* і *дже* (див. далі). Отже, учений ототожнив факти історії мови із системних міркувань. Розглянувши рефлексі сполучень *tj* і *dj* у слов'янських і балтійських мовах, О.О. Потебня дійшов висновку, що «литовсько-латиська мова подає в замінах *dj*, *tj* лише явища аналогічні, а не тотожні слов'янським» [16].

О.О. Потебня висунув припущення, що звук *дже* можеходити також із *г* як наслідок першої палаталізації задньоязикових (приклад див. вище). Він порівняв ряди приголосних, що виникли в результаті першої та другої палаталізації задньоязикових приголосних, і відзначив, що з *г*, *к*, *х* повинні були виникати: 1) *дже*, *ч*, *ш*; 2) *дз*, *ц*, *с*, причому вчений підкреслив паралельний характер виникнення африкат *дз* і *жд*: «звук *s=dз*» мусить відповідати не *же*, а *дже*» [16].

Орієнтація вченого на системність мови виявилася в процедурі реконструкції архетипу та фонетичного закону [6].

Твердження про системний характер мови реконструйованих архетипів і фонетичних законів дістало певне теоретичне висвітлення, яке розробляв М.О. Колосов, О.О. Потебня ж реконструював не окремі фонетичні закони, а систему законів зі спільним (подібним) механізмом зміни. Беручи за відправну точку для спостереження якийсь конкретний факт мови, О.О. Потебня не обмежувався ним, а включав його в широке коло подібних фактів, що давало вченому змогу відтворювати історію того або іншого явища як вияв загальномовної тенденції, у частковому бачити загальне [9]. Відкриття О.О. Потебні стали надбанням мовознавства ХХ ст. Це стосується його концепції «кількісних змін приголосних».

Уведення такого поняття дало О.О. Потебні можливість об'єднати в загальній концепції історичний розвиток низки явищ східнослов'янського консонантизму, які до виходу праць вченого мовознавці розглядали як розрізнені. Разом із тим можливість пошуку в цьому напрямі певною мірою була підказана О.О. Потебні вивченням наукової спадщини компаративістів 20-х – 60-х ХІХ ст. (Я. Грімма, Я.Ф. Головацького, М.Н. Каткова, Ф.І. Буслаєва) [3, с. 87–88].

О.О. Потебня писав: «Кількістю приголосної називається ступінь сили дихання, необхідний для вимови цієї приголосної. Дихання з більшою силою спрямовується до органів, коли вимовляємо *к*, *т*, *п*, ніж тоді, коли вимовляємо *г*, *д*, *б*, і з більшою силою в цьому останньому випадку, ніж тоді, коли вимовляємо *спірантес* (*ж*, *б*, *с*, *х*, *г* тощо), язикові *р*, *л* і носові *н*, *м*. Тому зміна приголосних беззвучних або одночасних у напрямі до звучних або довгих, які непомітно зливаються з голосними (*h* з *a*, *j* з *i*, *v* з *y*), є кількісним занепадом цих приголосних» [3, с. 68–69].

На думку О.О. Потебні, глухі і дзвінкі, проривні і фрикативні приголосні розрізняються за силою-слабкістю (у сучасній лінгвістиці напруженістю-ненапруженістю) [13, с. 87–88]. Ступені сили приголосних у порядку зменшення можна подати так: глухі проривні – дзвінкі проривні – фрикативні та *р*, *л*, *м*,



*н*. Останні в цьому ряду – голосні як найбільш слабкі звуки, при цьому між приголосними й голосними немає чітких меж.

Звідси потєбнянська кваліфікація тих або інших консонантних змін як «ослаблень» або «підсилень». Як стверджує В.А. Глущенко, вони і є різновидами «кількісних змін приголосних» [6, с. 122].

Включивши в явище «ослаблення» приголосних занепад приголосних, спірантизацію проривних та афrikати-зацію проривних, одзвінчення глухих, О.О. Потєбня запропонував широке трактування консонантного еліпсиса, яке виявляється перспективним у лінгвістиці ХХ ст.

О.О. Потєбня розглядає занепад приголосних у консонантних сполученнях на початку, у середині та в кінці слова (рос. діал. *сватовсьвомъ, замужесьво, царсько*; рос. діал. *шесть* «шесть», *уцасью, госья, бидность*, у кінці слова після голосних (укр. *далебі* тощо), в інтєрвокальній позиції (укр. *мого, твого, свого, мому, твому, свому* (є ненагол. спочатку змінилась у *ј*: *мойму, свойму*)), у півд.-зах. опускається *ј* в укр. *моа, моу, чуу, чешъ* «моя, мою, чую, чуєшъ», саме так могло відбутися й у словах *добро-у, доле-у*, з яких могло вийти *доброу, долеу* тощо) [13, с. 88–90, 116–118].

Як зазначає В.А. Глущенко, у працях О.О. Потєбні наведено багатий матеріал, що відбиває такий різновид еліпсиса приголосних, як спірантизація проривних. Це зміна проривного *g* (властивого праслов'янській мові) у фрикативний приголосний, що має місце в історії деяких слов'янських мов (української, білоруської, російської – південно-великоруське наріччя); такі зміни приголосних у східнослов'янських діалектах, як *к > х* (рос. діал. *к кому > хъ каму, к тебе > хъ тебе*), *д' > ј* (блр. діал. *брайцыки* «братчики», півд.-зах. *трийцять* «тридцять») [13, с. 126, 90]. Предметом вивчення О.О. Потєбні стали також спірантизація афrikат (*ц > ч*, напр., укр. *вулича > вулиця*, рос. *черкав > церковь; ш'тиш' > ш' > ш*, напр., рос. діал. *вешъ* замість «вещъ»; *жѣжѣ > жже*, напр., рос. діал. *приежжатъ, размножжитъ, дрозжжи*) й афrikатизація проривних: *тч, дч > ч*: *очче > отче, молодче, тче, тчу* (от *ткати*) [13, с. 70–80, 126–137; 14, с. 85–87; 16, с. 46–47].

Варто також звернути увагу на те, що О.О. Потєбня дослідив одзвінчення глухих приголосних. Учений указав на різноманітність фонетичних позицій одзвінчення. Це позиція перед дзвінкими приголосними. Асиміляція за дзвінкістю тут має регресивний характер. В.А. Глущенко звертає увагу на дослідження О.О. Потєбнею етимології слів *здоров, дважды*; О.О. Потєбня підкреслив: це вторинні форми, у яких з *ж* виникли із *с* і *ш*. Разом із тим в окремих випадках асиміляція за дзвінкістю є прогресивною [2, с. 97; 13, с. 66–67].

Необхідно зазначити, що О.О. Потєбня розглядав «ослаблення»: напр., перехід *в* та *л* в *у* нескладове. Зміну *в > у* вчений відзначав перед приголосними на початку та всередині слова в українських, російських і білоруських мовах, а зміну *л > у* нескладове (*w*) найбільш докладно проаналізував в українській мові, яка відбувалася за двох умов: 1) у давніх сполученнях *ъл, ѡл* поміж голосними (*товкъ, жовчъ, мовчати, товкти* тощо); 2) на кінці слова в дієсловах минулого часу на *лъ (сївъ, навъ* (але *сіла, пала*)). *Л* не змінюється в кінці слів на *лъ, ла, ло (вілъ, ділъ, орель, сокіл, стріль)*, в імен. *піль* та *полу-л* залишається за правилами, але змінюється в словах *півтора, півкони*. У середині *л* залишається перед приголосними в іменах на *ка, окъ, кий: балка, валка, галка, стрічка*. Також О.О. Потєбня звер-

тає увагу на те, що *л* зовсім не змінюється в кінці слова *пиль* (пиль), але змінюється в дієприкм. *пильъ*. Якщо в першому випадку *л* утримується на кінці слова, то чому не утримується в дієприкмєтнику? Втрата кінцевого глухого звука є неодмінною умовою зміни *л* у дієприкмєтнику на *лъ*. Отже, зміну *л > у* нескладове (*w*) О.О. Потєбня пов'язував із занепадом редукованих і зараховував до ХІІІ–ХІV ст. Цю зміну він зазначав також у російських і білоруських говорах за таких умов, як і в українській мові [13, с. 91, 133–135].

Різновидами «підсилення» О.О. Потєбня вважав перехід фрикативних в афrikати та проривні й оглушення дзвінкх: учений зазначав випадки переходу фрикативного *х* у проривний *к* у діалектах російської мови: *этих > этикъ, хлеба > клеба* [13, с. 91].

Основну увагу серед явищ «підсилення» приголосних О.О. Потєбня закономірно приділяє оглушенню дзвінкх. Він, на думку В.А. Глущенка, розглядає цей процес як «підсилення» приголосних на тій підставі, що перехід дзвінкх приголосних у глухі разом із тим є зміною слабких приголосних на сильні. О.О. Потєбня виводить фонетичні позиції переходу дзвінкх приголосних у глухі й простежує це явище в східнослов'янських діалектах, відзначаючи в низці випадків відмінності в говорах тієї самої мови [2, с. 99].

Так, дослідивши матеріал українських діалектів, О.О. Потєбня дійшов висновку: у «східних» і «північно-західних» говорах кінцеві дзвінки не оглушуються. У позиції перед глухими всередині слова й на стику прийменників із повнозначними словами в «галицькому говорі» дзвінки приголосні переходять у глухі; причому оглушується й *в*, змінюючись у *ф*, а в південно-східних говорах дзвінки приголосні не змінюються: *фість, фатити, фалити, фасоля, форостъ* [13, с. 137].

Концепція «кількісних змін приголосних» дає змогу охопити практично всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов.

Хоча розглянуті фонетичні закони О.О. Потєбня об'єднував на фізіологічній основі як такі, що мають подібний механізм, об'єктивно вони пов'язані між собою на фонологічному рівні, що й було показано в дослідженнях ХХ ст.

**Висновки.** Чимало нового в утвердження поглядів на системний характер мови, поглиблення й утілення системності в практику на конкретному мовному матеріалі внесли вчені Харківської лінгвістичної школи, причому не тільки працями з історичного синтаксису та лексикології, а й історико-фонетичними студіями: фундатор школи О.О. Потєбня досліджував історичну фонетику східнослов'янських мов.

Учений реконструював не окремі фонетичні закони, а систему законів із подібним механізмом змін, відтворював історію того чи іншого явища як вияв загальномовної тенденції. Тому фонологічно осмислені відкриття О.О. Потєбні стали надбанням мовознавства ХХ ст. Це стосується дослідження О.О. Потєбнею концепції «кількісних змін приголосних».

Для О.О. Потєбні є характерною свідомо орієнтація на системність мови. Найбільш адекватне уявлення про мову на всіх рівнях дають системні дослідження з висуненням на передній план фонетичних законів, що об'єднані спільною причиною й діють у певний період історії мови.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні системності мови в студіях О.О. Потєбні на граматичному рівні.

*Література:*

1. Будагов Р.А. Портреты языковедов XIX–XX вв.: Из истории лингвистических учений / Р.А. Будагов. – М.: Наука, 1988. – 320 с.
2. Глущенко В.А. Концепція «кількісних змін приголосних» О.О. Потебні / В.А. Глущенко // Олександр Потебня: сучасний погляд: матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи, 11–12 жовтня 2005 року. – Х.: Майдан, 2006. – С. 92–103.
3. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії українського і російського мовознавства. Харківська лінгвістична школа: [навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів] / В.А. Глущенко. – Словоанськ, 1994. – 69 с.
4. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глущенко; відп. ред. О.Б. Каченко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – Донецьк, 1998. – 222 с.
5. Глущенко В.А. Систематизація історико-фонетичного матеріалу в студіях О.О. Потебні / В.А. Глущенко // О.О. Потебня й актуальні питання мови та культури: зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 173–174.
6. Глущенко В.А. Системні властивості мови в історико-фонетичних студіях учених Харківської лінгвістичної школи / В.А. Глущенко // Наукова спадщина О.О. Потебні у слов'янському культурному просторі: зб. наук. праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – С. 107–119.
7. Глущенко В.А. Язык как система в историко-фонетических исследованиях ученых Харьковской лингвистической школы / В.А. Глущенко, В.Н. Овчаренко, М. Каламаж // Альманах современной науки и образования: Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии и методика преподавания языка и литературы: в 3 ч. – Тамбов: Грамота, 2009. – Ч. 1. – 2009. – С. 38–47.
8. Горшкова К.В. Историческая грамматика русского языка: [учебное пособие для ун-тов] / К.В. Горшкова, Г.А. Хабургаев. – М.: Высш. школа, 1981. – 359 с.
9. Жовтобрюх М.А. Значення праць О.О. Потебні для розвитку вітчизняного мовознавства / М.А. Жовтобрюх // Олександр Опанасович Потебня: ювілейний зб. до 125-річчя з дня народження. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 5–24.
10. Касаткин Л.Л. Некоторые фонетические изменения в консонантных сочетаниях в русском, древнерусском и праславянском языках, связанные с противопоставлением согласных по напряженности/ненапряженности / Л.Л. Касаткин // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 43–56.
11. Колесов В.В. Историческая фонетика русского языка: [учебное пособие для вузов] / В.В. Колесов. – М.: Высш. школа, 1980. – 215 с.
12. Олійник І.С. Питання історичної фонетики української мови в працях О.О. Потебні / І.С. Олійник // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славистики: матеріали III Республіканської славистичної конф., присвяченої 125-річчю з дня народження О.О. Потебні (23–27 грудня 1960 р.). – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – С. 43–54.
13. Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка. I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий / А.А. Потебня. – Воронеж, 1866. – 156 с.
14. Потебня А.А. Заметки о малорусском наречии / А.А. Потебня. – Воронеж, 1871.
15. Потебня А.А. История русского языка: [лекции, читанные в 1882–3 ак. г. в Харьковском ун-те] [Публикация С.Ф. Самойленко] / А.А. Потебня // Потебнянські читання / відп. ред. Г.П. Іжакевич. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 119–168.
16. Потебня А.А. К истории звуков русского языка: Этимологические и другие заметки / А.А. Потебня. – Варшава, 1880. – Ч. 2. – 1880. – С. 57.
17. Потебня А.А. Общий литературный язык и местные наречия / А.А. Потебня // Олександр Опанасович Потебня: ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 63–77.
18. Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 372 с.
19. Франчук В.Ю. А.А. Потебня: кн. для учащихся / В.Ю. Франчук. – М.: Просвещение, 1986. – 143 с.

**Святченко В. В. Язык как система в историко-фонетических исследованиях А. А. Потебни**

**Аннотация.** В статье максимально полно раскрыты взгляды А. А. Потебни на системный характер языка в работах по исторической фонетике восточнославянских языков; исследовано практическое воплощение этих взглядов. Понимание ученым Харьковской лингвистической школы системного характера фонетических изменений обусловило поиск связи между ними, попытки выявить однородные фонетические законы, объединенные общей причиной и действующие в определенный период истории языка, на что обращает внимание автор статьи. Отмечено, что в центре внимания А. А. Потебни – изменения согласных, которые происходили в разных условиях. Причины фонетических законов, указанных в статье, нельзя свести к взаимодействию звуков в речевом потоке, а материал, который предлагает А. А. Потебня, свидетельствует о существовании причин, действующих в самой фонетической системе. Автор статьи присоединяется к выводу В. А. Глущенко, согласно которому исследования А. А. Потебни позволяют охватить все фонетические законы в истории консонантных систем восточнославянских языков. Рассмотрены также вопросы об актуальности и важности исследований А. А. Потебни о системном характере языка, которые сохранили свою ценность для языкознания XX – нач. XXI веков.

**Ключевые слова:** сравнительно-историческое языкознание, историческая фонетика, система языка, структура языка, консонантизм, фонетический закон.

**Sviatchenko V. Language is as a system of Potebny's historical and phonetic studies**

**Summary.** The article opened maximize O. Potebny's views systemic nature of language in the works on historical phonetics of Eastern languages and studied the practical implementation of these views. Understanding scientists Kharkiv linguistic school system character phonetic changes led to the search of connection between them, attempts to identify homogeneous phonetic laws that share a common cause and act in a certain period of the history of language, which draws the attention of the author of the article. It is noted that the focus Potebni – consonant changes that occurred under different conditions. The causes of

phonetic laws are mentioned in the article cannot be reduced to the interaction of sounds in speech stream, and the material that offers Potebny, indicates the existence of reasons that are into the phonetic system. The author of the article concludes joins V. Glushchenko that Potebny's investigation can cover all phonetic laws consonant in the history of East Slavic languages. We consider the question of the relevance and importance of Potebny's research of the systemic nature of language, which retained their value to linguistics XX – XXI century.

**Key words:** comparative historical linguistics, historical phonetics, system language, the structure of language, konsonantyzm, phonetic law.

Семикрас Т. І.,

аспірант кафедри загального мовознавства,  
класичної філології та неоелліністики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

## ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Анотація.** Дослідження присвячено аналізу термінології клінічної психології. Розглянуто теоретичний матеріал із проблем термінології, когнітивного термінознавства. Проаналізовано терміни-міфологізми, які становлять величезний пласт термінології клінічної психології.

**Ключові слова:** лінгвокультурологія, термінологія, клінічна психологія, міфологічне ім'я, когнітивний підхід, термін, мова, міфологія.

**Постановка проблеми.** Для науковця, особливо для лінгвіста, який проводить свої дослідження, термінологічна номінація несе в собі не тільки вузькопрофесійне знання, а й знання про світ, у тому числі знання культурно-історичне й лінгвокультурологічне. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявлення загальнокультурної складової спеціального знання, що закріплено в спеціальній термінології, а саме термінології клінічної психології. Антична міфологія мала й має величезне значення для духовної культури, і розповсюдження міфологічних образів у різні сфери людського буття, в тому числі професійні, заслуговує на особливу увагу та вимагає вивчення. Актуальним є використовуваний когнітивний підхід, у центрі уваги якого знаходиться процес пізнання світу людиною й закріплення результатів цього пізнання в мові, в цьому разі в мові клінічної психології. Термінологія клінічної психології практично не досліджувалася в такому аспекті, потребує вивчення.

У сучасній українській і зарубіжній лінгвістиці вагоме місце посідають праці в галузі когнітивної лінгвістики, якими займалися Е.С. Кубрякова, В.З. Дем'янков, Н.Н. Болдирев, Л.А. Манерко, Дж. Лакофф, М. Тернер та інші. Що стосується загального термінознавства, то основні теоретичні положення були сформовані в працях Д.С. Лотте, В.П. Даніленко, В.Ф. Новодранової, С.В. Грінева, В.А. Татарінова, К.Я. Авербуха, М.Н. Володіної, Л.М. Алексєєвої, А.В. Суперанської, В.М. Лейчика, С.Д. Шелова. Особлива увага приділялась теоретичним положенням саме медичного термінознавства, які відображені в працях В.Н. Новодранової, Е.В. Бекішевої, С.Г. Дудецької, Л.Ф. Єльцова й С.Л. Мішланова. Опрацьовано праці з теорії міфу та міфології С.С. Аверинцева, Е.М. Мелетінського, П.А. Флоренського, А.Ф. Лосєва та інших. Але, незважаючи на популярність вищезгаданих праць, сьогодні ґрунтовний аналіз термінології саме клінічної психології, виявлення в її мові загальнокультурних складників усе ще залишаються актуальними.

**Мета статті** – окреслити лінгвокультурологічний аспект вивчення термінології клінічної психології.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** *Клінічна психологія* – спеціальність широкого профілю, що має міжгалузевий характер і бере участь у вирішенні комплексу завдань у системі охорони здоров'я, народної освіти й соціальної допомоги населенню. Робота клінічного психолога спрямована на підвищення

психологічних ресурсів і адаптаційних можливостей людини, гармонізацію психічного розвитку, охорону здоров'я, профілактику та подолання недуг, психологічну реабілітацію [4, с. 18].

*Клінічна психологія* – це галузь психології, головними завданнями якої є вирішення питань (як практичних, так і теоретичних), що стосуються запобігання захворюванням і патологічним станам, діагностики захворювань і патологічних станів, а також психокорекційних форм впливу на процес одужання, реабілітації, вирішення різних експериментальних питань і вивчення впливу різних психічних чинників під час різних захворювань. У деяких країнах поширене поняття «медична психологія», але в більшості країн частіше використовується поняття «клінічна психологія». Зміна назви медичної психології на клінічну пов'язана з тим, що останніми десятиліттями відбувається її інтеграція у світову психологію.

У міжнародному посібнику з клінічної психології під загальною редакцією М. Перре й У. Баумана наводиться таке визначення: «Клінічна психологія – це психологічна дисципліна, предметом якої є психічні розлади та психічні аспекти соматичних розладів (хвороб). Вона включає такі розділи: етіологію (аналіз умов виникнення розладів), класифікацію, діагностику, епідеміологію, інтервенцію (профілактику, психотерапію, реабілітацію), охорону здоров'я, оцінювання результатів» [1, с. 247]. Коротко зупинившись на визначенні терміна «клінічна психологія» та її міждисциплінарному характері, варто перейти до розгляду термінології цього напрямку й визначення місця термінів-міфологізмів у цій терміносистемі.

Сьогодні, коли дослідження в галузі термінології нерозривно пов'язані з когнітивною лінгвістикою, по-новому розглядаються проблеми термінологічної номінації та окремих її типів. Співвідношення спеціального й неспеціального знання особливо значуще для мови медицини. Термінологія надає багатий матеріал для перевірки використовуваного когнітивного підходу [7, с. 144–145]. Мова науки, мови для спеціальних цілей – ось те велике поле, на якому відпрацьовується понятійний апарат когнітивного підходу. Минув той час, коли єдиною складовою мови науки вважалася термінологія. Розробка поняття «мова для спеціальних цілей» зумовлює проведення на новому рівні досліджень, присвячених професійній комунікації та науковому дискурсу. Отже, і соціолінгвістичний підхід виявляється інтегрованим у когнітивний, лінгвокультурологічний. Питання, що розробляються в рамках когнітивного термінознавства, цікавлять не тільки тих дослідників, які називають себе термінологами, а й широкі коло лінгвістів.

У медицині взаємодія спеціального (наукового) та буденного знання є проблемою, яка, з одного боку, лежить на поверхні, а з іншого – вимагає спеціального аналізу. В основі термінів, що відображають наукові ментальні процеси, лежить раціональне освоєння навколишнього світу [8, с. 73].

Із позицій когнітивного термінознавства основна функція термінології виражається в тому, що, «відображаючи навколишню дійсність і подаючи її у вигляді різноманітних номінативних одиниць, вона охоплює суворо певні ділянки людського знання про світ (екстралінгвістичні знання) і знання про мову (лінгвістичні знання)» [6, с. 36–37].

Термін завжди є елементом терміносистеми. Із погляду когнітивної лінгвістики термін розглядається як результат пізнавальної діяльності фахівців. З одного боку, акумулювавши в собі спеціальну інформацію, термін сам стає інструментом пізнання. З іншого боку, термін, будучи одиницею мови, здійснює важливу комунікативну функцію, тому повинен бути зручним, компактним, економічним і лаконічним. Особливе становище термінів-епонімів серед інших типів термінів полягає у включенні в їх структуру імені власного. Власні назви є особливим мовним знаком, що акумулюють у собі індивідуальне й культурно-історичне знання. Не можна не звернути уваги на етимологію терміна. Термін «епонім» походить із давньогрецької мови, в перекладі означає «такий, що дав своє ім'я» [5, с. 456].

Епонімічні терміни є одним із найчисленніших пластів у медичній термінології, оскільки в них у найбільш явній формі втілюється сутність людського мислення [2, с. 163].

Найактуальніше для термінологів поняття «термін» має цікаву міфологічну інтерпретацію. «Terminus» – у стародавніх римлян божество, під заступництвом якого перебували прикордонні камені і стовпи, що вважалися священними. Отже, вже в самому понятті «термін» міститься історичний міфологічний компонент. А якщо до складу будь-якого терміна входить міфологічний епонім, то такі терміни стають унікальним матеріалом для ілюстрації взаємодії концептів різних рівнів знань. Під час вивчення етимології епоніма, що входить до складу терміна, з одного боку, розкривається зв'язок історичного розвитку суспільства, культури й науки, а з іншого боку, розгляд термінів із погляду когнітивної лінгвістики допомагає розкрити глибинні процеси терміноутворення.

Медичні терміни увібрали в себе історію минулих епох, різних сфер людської культури. У медицині є терміни, походження яких можна зарахувати до різних часових, культурних та історичних відрізків. У термінологічній номінації яскраво відображено й міфологізми, терміни, що несуть у собі певний міфологічний образ (наприклад, комплекс Діани).

Культурологічний екскурс в етимологію медичних термінів виявляє величезний список греко-римських богів, демонів, героїв та інших фантастичних істот, які відображено в медичному словнику. Адоніс, Арахна, Афродіта, Бахус, Венера, Геліос, Діоніс (Вакх), Меркурій, Морфей, Нарцис, Панацея, Пігмаліон, Пріап, Психея, Сатир, Танатос, Уран, Флора, Ерот, Ескулап та інші. Наприклад, у терміні «летаргія» зашифрована міфічна річка в царстві мертвих, ковток води з неї змушував душі померлих забути земне життя («канути в Лету»). Існування термінів, до складу яких уходить міфологічне ім'я богів і богинь, усе більше викликає дослідницький інтерес до способів утворення й функціонування цих термінів у медичному дискурсі. Наука про лікування душі – психологія та клінічна психологія, здається, більше, ніж інші галузі медицини, користується такими термінами. Репрезентація деяких міфологічних образів у термінологічних номінаціях клінічної психології:

#### *Синдром Діогена*

– Синдром Діогена – психічний розлад, характерними рисами якого є край зневажливе ставлення до себе, соціальна ізоля-

ція, апатія, схильність до накопичення та збирання всякої всячини (патологічне накопичення) і відсутність сорому [3, с. 28].

– Діоген – давньогрецький філософ. Своє житло він влаштував у глиняній бочці (піфос) біля афінської гори. Він глузував із релігійних церемоній, демагогів і політиків він уважав підлабузниками. Себе оголосив громадянином світу; пропагував відносність загальноприйнятих норм моралі [9, с. 45].

#### *Комплекс Діани*

– Комплекс Діани – термін, що позначає в психоаналізі витіснене бажання жінки бути чоловіком (жінка має схильність до чоловічих занять, манер) [3, с. 24].

– Діана – в римській міфології богиня полювання, рослинного і тваринного світу, уособлення Місяця; відповідає грецьким Артеміді й Селені [9, с. 37].

#### *Нарцисизм*

– Нарцисизм – риса характеру, яка полягає у виключній самозакоханості. У психології та психіатрії надмірний нарцисизм розглядають як серйозну особистісну дисфункцію або розлад особистості. Зазвичай використовується як негативно забарвлене, що вказує на марнославство, зарозумілість, егоїзм або просто самозакоханість [3, с. 69].

– Термін походить із грецького міфу про Нарциса, прекрасну молоду людину, який відкинув любов німфи Ехо. У покарання за це він був приречений закохатися у власне відображення у воді озера та помер від цієї любові.

**Висновки.** Аналіз теоретичного матеріалу з проблем термінології дав змогу зробити такі висновки. Із позицій когнітивного термінознавства термін розглядається як результат взаємодії когніції та комунікації. Термін постає як засіб, що сприяє відкриттю нового знання. Епонімічні терміни є охоронцями особливого знання, пов'язаного з особистістю. Терміни-епоніми відіграють важливу роль у формуванні концептуального простору науки, посилюючи складову наукового знання й уводячи в його поле культурно-історичну інформацію. Більшість термінів-міфологізмів базується на елементах міфологічного наративу.

Термінологія клінічної психології, що стала об'єктом дослідження, загалом має міждисциплінарний характер. Терміни-міфологізми входять у терміносистеми семи з одинадцяти напрямів клінічної психології. Більшість із них є власними термінами клінічної психології. Ці терміни характеризуються як складні, що демонструють особливу композиційну семантику. Одним із джерел термінологічної номінації в підмові клінічної психології є антична міфологія. Міфологічні образи входять до термінів спеціального знання (тобто клінічної психології), які можна назвати термінами-міфологізмами. Більшість термінів-міфологізмів базується на елементах міфологічного знання. В такому випадку термін постає як засіб, що сприяє відкриттю нового знання і збереженню його в концептуальному просторі науки.

#### *Література:*

1. Бауманн У. Клиническая психология / У. Бауманн, М. Перре. – СПб. : Питер, 1998. – 965 с.
2. Бекишева Е.В. Категориальные основы номинации болезней и проблем, связанных со здоровьем / Е.В. Бекишева. – Самара : ООО «ИПК «Содружество» ; ГОУВПО «СамГМУ», 2007. – 250 с.
3. Клиническая психология : [словарь] / под ред. Н.Д. Твороговой. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 416 с.
4. Клиническая психология : [учебник для вузов] / под ред. Б.Д. Карвасарского. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2011. – 864 с.
5. Крысин Л.П. Учебный словарь иностранных слов. Более 12 000 слов и терминов / Л.П. Крысин. – М. : Эксмо, 2009. – 704 с.

6. Манерко Л.А. Современные тенденции развития отечественной когнитивной лингвистики / Л.А. Манерко // Когнитивная лингвистика: новые проблемы познания : сб. науч. тр. – М. : Рязань, 2007. – Вып. 5. – С. 30–37.
7. Новодранова В.Ф. Десять лет когнитивному терминоведению / В.Ф. Новодранова // Терминология и знание : материалы II Международного симпозиума (Москва, 21–22 мая 2010 г.). – М. : Азбуковник, 2010. – С. 142–151.
8. Новодранова В.Ф. Роль обыденного знания в формировании научной картины мира / В.Ф. Новодранова // Терминология и знание : материалы I Международного симпозиума (Москва, 23–24 мая 2008 года). – М., 2009. – С. 89–93.
9. Словник античної міфології. – К. : Наукова думка, 1985. – 236 с.

**Семикрас Т. И. Лингвокультурологический аспект изучения терминологии клинической психологии**

**Аннотация.** Исследование посвящено анализу терминологии клинической психологии. Рассмотрено теоретиче-

ский материал по проблемам терминологии, когнитивного терминоведения. Проведен анализ терминов-мифологизмов, которые составляют огромный пласт терминологии клинической психологии.

**Ключевые слова:** лингвокультурология, терминология, клиническая психология, мифологическое имя, когнитивный подход, термин, язык, мифология.

**Semykras T. Cultural-linguistic aspect of studying the terminology of clinical psychology**

**Summary.** The study deals with the analysis of clinical psychology terminology. The theoretical material on problems of terminology, cognitive science of terminology. The analysis mythological terms, which constitute a huge reservoir of clinical psychology terminology.

**Key words:** cultural linguistics, terminology, clinical psychology, mythological, cognitive approach, term, language, mythology.

Храбан Т. Е.,

викладач англійської мови

Київського військового лицейу імені Івана Богуня

## ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АСИМЕТРІЇ ВНУТРІШНЬОГО СТРУКТУРУВАННЯ ПАРНИХ ГЕНДЕРНИХ КАТЕГОРІЙ У ХУДОЖНЬОМУ Й ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСАХ

**Анотація.** У статті проаналізовано напрями асиметрії внутрішнього структурування парних гендерних категорій і проаналізовано сполучуваності прикметників, які репрезентують гендерні категорії в художньому та інтернет-дискурсах.

**Ключові слова:** асиметрія внутрішнього структурування парних гендерних категорій, сполучуваність прикметників, дискурс.

**Постановка проблеми.** Гендерні категорії відіграють важливу роль у соціальних практиках, де дихотомія чоловіче/жіноче є фундаментальним принципом розділення двох типів людей. Гендерна категоризація є базовою практикою повсякденної взаємодії, вона створює «неусвідомлений, нерелексивний фон комунікації» [1, с. 132].

Практика повсякденної взаємодії наводить багато прикладів непропорційного розподілу та уявлення про соціальні й культурні ролі обох статей у різних сферах життя. У мові асиметрія виявляється в деяких напрямках: відсутність одного з категоріальних контрагентів; розбіжність у смисловому обсязі категоріальних контрагентів; асиметрія внутрішнього структурування; асиметрія маркованих і немаркованих членів у категоріях зі штучними родовими іменами [1, с. 132].

Перші два типи асиметричних стосунків устанавлюються на основі лексикографічного аналізу. Третій тип асиметрії, який є предметом дослідження, передбачає звернення до дискурсу.

**Метою дослідження** є комплексний аналіз сполучуваності прикметників, які репрезентують лексеми *man, woman, boy, girl*, визначення відмінностей у вияві асиметрії внутрішнього структурування парних гендерних категорій у художньому та інтернет-дискурсах.

Матеріалом для дослідження послуговували контексти, отримані методом суцільної вибірки з твору англійського письменника Дж.Г. Фаррела «Облога Крішнапура», 198 статусів користувачів соціальних мереж і коментарів до них, які містять оцінки чоловіків і жінок.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Асиметрія, пов'язана з використанням різних принципів членування парних гендерних категорій, позначається в лінгвістиці як асиметрія внутрішнього структурування парних категорій.

Показовим із погляду дослідження асиметрії внутрішнього структурування гендерних категорій є аналіз сполучуваності прикметників, що репрезентують ці категорії. Це дає змогу виявити, які ознаки частіше актуалізуються та які оцінки превалюють. З метою проведення аналізу сполучуваності прикметників, що репрезентують лексеми *man, woman, boy, girl*, прикметники було розподілено за такими тематичними групами:

1. Прикметники, що використовуються під час характеристики зовнішності людини. Усередині цієї тематичної групи

розглянуто підгрупи прикметників, що актуалізують такі аспекти:

а) перше або загальне враження про людину. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у художньому дискурсі (далі – ХД): *personable, wonderful, feminine, handsome, odious, haggard, impressive, unusual, different, similar, alike, effeminate, familiar, obscene, nice*;

– чоловіків (в інтернет-дискурсі (далі – ІД): *interesting, clean*;

– жінок (у ХД): *pretty, innocent-looking, lovely, ugly, delicate, fine, feminine, delightful, lovely, exquisite, desirable, sleepy, fair, endearing, attractive, wonderful, innocent, enticing, simple, beautiful, ethereal, disarming, subtle, delightful*;

– жінок (в ІД): *perfect, beautiful, clumsy, good, nice, cute, magic, awesome, mysterious, amazing, ugly, imperfect, perfect, pretty, gorgeous, flawless, plain, graceful, sexy*.

Аналіз сполучуваності прикметників, які репрезентують лексеми *man, woman, boy, girl*, свідчить, що в обох типах дискурсу для характеристики жінки використовується низка оцінних прикметників, для яких є нехарактерною сполучуваність зі словом «чоловік» (*pretty, innocent-looking, lovely, delicate, delightful, lovely, exquisite, desirable, fair, endearing, innocent, enticing, ethereal, disarming, subtle*). Якщо для характеристики чоловіків використовуються прикметники, для яких є характерною сполучуваність зі словом «жінка», вони набувають негативної конотації (*feminine, effeminate*);

б) конституція людини. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *burly, fat, strong, thin, stocky, weak, physical, stout, bony, large, massive, great, broad-shouldered, commanding*;

– чоловіків (в ІД): *strong, fast, average, common, normal*;

– жінок (у ХД): *delightful, sacred, delicate, fragile, lovely, graceful, consumptive, anaemic-looking, plump, little*;

– жінок (в ІД): *perfect, flexible, curvy*.

Аналіз сполучуваності прикметників, які репрезентують лексеми *man, woman, boy, girl*, виявив значну кількість категоріальних імен, що об'єднують чоловіків за ознакою кремезної статури (*burly, fat, strong, stocky, stout, large, massive, great, broad-shouldered*), а жінок – за ознакою тендітної статури (*delicate, fragile, consumptive, anaemic-looking, little*);

в) особливі прикмети, що мають ідентифікаційне значення: колір очей, шкіри, постава, хода, артикуляція, жестикуляція, міміка, голос, мова, манера поведінки, звички тощо. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *terrible, radical, flaring, hoarse, familiar, commanding, red, ginger, impressive, thick, white, wild-eyed, scarlet, blue, pale*;

– чоловіків (в ІД): *Black, Foreign, White, mute, deaf, blind, best-looking, ugly, gorgeous, attractive, special*;

– жінок (у ХД): *pale, bulging, blue, fair; snowy, golden, long, large, glistening, dark, tiny, delicate, female*;

– жінок (в ІД): *loud*.

Аналіз досліджуваного матеріалу виявив відмінності в сполученості оцінних прикметників, які визначають кольорові відтінки очей, шкіри, волосся. Так, для характеристики чоловіків уживаються прикметники з більш агресивним відтінком, ніж для характеристики жінок (*radical, red, ginger, flaring – delicate, pale, fair, snowy, golden*). Відмінності між художнім та інтернет-дискусом полягають у використанні в ІД прикметників, що пов'язані з визначенням расової належності (*Black, Foreign, White*);

г) вік. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *vulnerable, young, middle-aged*;

– жінок (у ХД): *young, senior, mature*;

– жінок (в ІД): *old, young*.

У досліджуваному матеріалі ІД відсутні прикметники, що характеризують вік чоловіків. Прикметники, які входять у цю тематичну підгрупу, але характеризують різні гендерні категорії, значною мірою збігаються в досліджуваних типах дискурсу або є синонімами.

2. Прикметники, що використовуються під час характеристики психологічних та інтелектуальних якостей людини. Усередині цієї тематичної групи було розглянуто підгрупи прикметників, які актуалізують такі аспекти гендерних категорій:

а) риси темпераменту. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *delightful, confident, charming, gentle, thoughtful, protective, innocent, drear, sardonic, silent, sympathetic, sensitive, difficult, pessimistic, mild, genial, conversational, cautious, impatient, calm, poetic, erratic, careless, normal, optimistic, genial, reticent, sensitive, vulnerable*;

– чоловіків (в ІД): *careful, unstable, sensitive, kind, credulous, positive, sincere*;

– жінок (у ХД): *melting, careless, amorous, unfortunate, social, hysterical, methodical, soft, amiable, placid, remote, vivacious, garrulous, talkative*;

– жінок (в ІД): *dear, tender, random, quiet, tamed, calm, wild, warm-hearted, affectionate, positive, sensitive, touchy*.

Аналіз сполучуваності прикметників, які репрезентують лексеми *man, woman, boy, girl*, свідчить, що вони репрезентують такі ознаки і якості, які співвідносяться з чоловіками й жінками через домінуючі культурні уявлення і стереотипи. Для характеристики жінки в обох типах дискурсу використовується низка оцінних прикметників, для яких є нехарактерною сполучуваність зі словом «чоловік» (*melting, amorous, tender, tamed, affectionate, touchy, hysterical, soft, amiable, placid, garrulous, talkative*);

б) риси характеру (працьовитість, лінощі, сумлінність, недбалість, ініціативність, безініціативність). Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *determined, competent, atheistical, reliable, persuasive, opinionated, despicable, hard, busy, considerable, keen, powerful, responsible, glorious, interesting, prominent, cynical, fatalistic, rational, confident, listless, pallid, active, eccentric, libidinous, formal, gloomy, discreet, luxurious, decent, nice, right, wrong, unfavorable, impartial, pious*;

– чоловіків (в ІД): *brave, prideful, fearless, unafraid, honest, committed, important, meaningful, normal, serious, perfect, special, true, bold, iron, confident*;

– жінок (у ХД): *delicate, chaste, sensual, gentle, pious, petulant, amative, miserable, insipid, inflexible, skilful, vigorous, commanding, remarkable, soft, milky, sensible, mature, tender, virtuous, careful, defenseless*;

– жінок (в ІД): *honest, strong, secret, independent, hateful, true, magic, proud, great, dangerous, free, different, defenseless, impossible, weird, determined, fatal, fundamental, proud, confident, faithful*.

Аналіз досліджуваного матеріалу дав змогу виявити в художньому дискурсі низку оцінних прикметників, для яких є нехарактерною сполучуваність зі словом «чоловік» (*delicate, chaste, sensual, miserable, soft, milky, tender, defenseless*).

Поряд із вищесказаним аналіз досліджуваного матеріалу дає можливість говорити про стирання асиметрії внутрішнього структурування парних категорій в ІД. Прикметники, які традиційно використовувалися для характеристики чоловіків, визначають риси характеру жінки (*strong, independent, hateful, dangerous, free, determined, fatal, fundamental, proud, confident, faithful*);

в) ставлення до оточуючих. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *gruff, paternal, insufferable, charming, hard, cynical, protective, odious, sympathetic, impartial, abusive, mild, veritable, malicious, companionable, overbearing, normal, good-hearted*;

– чоловіків (в ІД): *real, careful, jealous, nice, awkward, close, faithful, hard; adorable, loyal, sensitive, rude, perfect, special, sweet, gentle, respected, true, kind, generous, tender, attentive, gallant, understanding, acquiescent, tolerant, indulgent, mild, reliable, polite, cocky, annoying, positive*;

– жінок (у ХД): *friendly, forgiving, prudish, cool, malicious, envious, disdainful, respectable, soulful, vulgar, personal*;

– жінок (в ІД): *real, jealous, sweet, difficult, honey, greedy, soft, loyal, hard, good, bad, devoted, honest, faithful, kind, warm-hearted, affectionate, positive, blessed*.

Грунтуючись на аналізі цієї тематичної підгрупи, можна говорити про існування в обох типах дискурсу аксіологічної асиметрії в структурі відповідних категорій. Асиметрія виявляється в тому, що в тематичній підгрупі існує кількісне переважання конотацій із позитивно забарвленими прикметниками для лексем *man, boy* (*real, careful, nice, faithful, adorable, loyal, perfect, sweet, gentle, respected, true, kind, generous, tender, attentive, gallant, understanding, acquiescent, tolerant, indulgent, mild, reliable, polite, positive*), тоді як негативні конотації частіше зустрічаються із жіночими категоріальними іменами (*prudish, malicious, envious, disdainful, vulgar, jealous, difficult, greedy, hard, bad*).

Проте значне зменшення вживання прикметників із негативною конотацією в Мережі свідчить про стирання асиметрії внутрішнього структурування парних категорій в ІД;

г) когнітивні особливості (хороша пам'ять, багата уява, кмітливість, оригінальність, креативність, дотепність, неуважність, спонтанність, прагматичність, логічність тощо). Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

– чоловіків (у ХД): *cunning, intelligent, intellectual, simple, thoughtful, scientific, obtuse, conscious, normal, fallible, brilliant, judicious, right-thinking, rational*;

– чоловіків (в ІД): *smart, wise, wrong, right, average, common, stupid, normal, special, intelligent, educated, ingenious, mad, dumb, ignorant, simple, delusional*;



- жінок (у ХД): *sensible, blunt, serious, ignorant*;
- жінок (в ІД): *intelligent, smart, capable, wise*.

Аналіз цієї тематичної підгрупи довів наявність аксіологічної асиметрії в структурі відповідних категорій на підставі існування кількісної відмінності конотацій із позитивно та негативно забарвленими прикметниками з жіночими й чоловічими категоріальними іменами. Проте якщо для ХД характерне кількісне переважання прикметників із позитивною конотацією для чоловічих категоріальних імен (*intelligent, intellectual, thoughtful, scientific, conscious, brilliant, judicious, right-thinking, rational*), то в ІД чоловічі категоріальні імена частіше сполучаються з прикметниками, що мають негативну конотацію (*wrong, stupid, mad, dumb, ignorant, simple, delusional*).

3. Прикметники, які використовуються під час характеристики емоційного стану. Прикметники, які вживаються як атрибут цієї характеристики людини:

- чоловіків (у ХД): *indignant, alert, moody, pessimistic, genial, lugubrious, nervous, excited, dissatisfied, abashed, exasperated, excited, anxious, impatient, pensive, harrowing, cheerful, angry, unfortunate, enthusiastic, impassive, pleased, grateful, displeased, discouraged, sullen, resentful, melancholy, humorless, sad, fearful, grateful, disconcerted, poor*;
- чоловіків (в ІД): *bored, upset, afraid, depressed, lucky, cheerful, annoying, happy, sorry, funny, disturbed, scared*;
- жінок (у ХД): *cross, distraught, vulnerable, unable, anxious, poor, disappointed, alarmed, delighted, silent, displeased, bad-tempered, disconsolate, sad*;
- жінок (в ІД): *crazy, mental, mad, depressed, comfortable, afraid, wild, weak, sad*.

Ця тематична підгрупа характеризується рівномірною сполучуваністю гендерних категорій із прикметниками, що мають як позитивну, так і негативну конотацію. В обох типах дискурсу прикметники, які входять у цю тематичну підгрупу, але характеризують різні гендерні категорії, значною мірою збігаються або є синонімами.

4. Прикметники, які використовуються під час характеристики соціального статусу:

- чоловіків (у ХД): *suitable, native, eligible, wealthy*;
- чоловіків (в ІД): *rich*;
- жінок (у ХД): *dishonored, native*;
- жінок (в ІД): *successful, rich, well-bred, powerful*.

Існування асиметрії внутрішнього структурування гендерних категорій доводить аналіз сполучуваності прикметників, які репрезентують ці категорії. Для лексем *man, boy* характерна сполучуваність із прикметниками, що вказують на матеріальне становище чоловіків прямо (*wealthy, rich*) або побічно (*suitable, eligible*). У художньому дискурсі для лексем *woman, girl* характерна сполучуваність із прикметником, який указує, що жінка скомпрометувала себе (*dishonored*) зв'язком із чоловіком, будучи при цьому незаміжною.

Варто відзначити, що для ІД характерна сполучуваність лексем *woman, girl* із прикметниками з позитивною конотацією, що характеризують високий соціальний статус жінки в інтернет-комунікації (*successful, rich, powerful*), що, у свою чергу, свідчить про стирання асиметрії внутрішнього структурування парних категорій.

5. Прикметники, які використовуються під час характеристики стилю спілкування:

- чоловіків (у ХД): *confident, charming, gentle, mild, grave, polite, companionable, social, genial, reticent, decent, obscene, deferential, agreeable*;

- чоловіків (в ІД): *sincere, polite, cocky, annoying, rude*;
- жінок (у ХД): *social, amiable, sympathetic*;
- жінок (в ІД): *grateful, amazing*.

Наявність аксіологічної асиметрії в цій тематичній групі доводиться наявністю прикметників із негативною конотацією під час характеристики стилю спілкування чоловіків (*grave, cocky, annoying, rude, obscene*). Це актуально для обох досліджуваних типів дискурсу.

6. Прикметники, які використовуються під час характеристики сімейного статусу й репродуктивних здібностей:

- чоловіків (в ІД): *incomplete, married, finished, available*;
- жінок (у ХД): *barren*;
- жінок (в ІД): *single, married*.

Існування асиметрії внутрішнього структурування гендерних категорій в обох типах дискурсу доводить аналіз сполучуваності прикметників, що репрезентують ці категорії. Для лексем *man, boy* характерна сполучуваність із прикметниками, що розглядають чоловіків як потенційних партнерів для одруження (*available, suitable, eligible, incomplete*) або констатують факт, що чоловік уже має дружину (*married, finished*). Для лексем *woman, girl* характерна сполучуваність із прикметниками, які або свідчать про наявність у жінки партнера (*single, married*), або вказують на її репродуктивні функції (*barren*).

7. Прикметники, які використовуються під час характеристики статевої орієнтації. У досліджуваному матеріалі ці прикметники були виявлені в інтернет-дискурсі: *homosexual, bi-sexual, straight (heterosexual), fine*. Для них характерна сполучуваність тільки з лексемами *man, boy*, що є показовим із погляду існування асиметрії внутрішнього структурування гендерних категорій.

Кількісний аналіз сполучуваності гендерних категорій із прикметниками, які репрезентують їх, дав змогу виявити кількісний дисбаланс між тематичними групами (підгрупами), що були сформовані за ревалентними ознаками. Так, в обох типах дискурсу велике значення має використання прикметників, що характеризують психологічні та інтелектуальні якості людини, її емоційний стан і стиль спілкування. Але в ІД зменшується питома вага прикметників, що розкривають зовнішній портрет людини, проте набуває значення використання прикметників, які визначають ставлення до оточуючих. Разом із тим в інтернет-комунікації актуалізується роль прикметників, що визначають статево орієнтацію чоловіків.

Отже, можна зробити **висновки**, що асиметрія внутрішнього структурування парних гендерних категорій у художньому та інтернет-дискурсах має декілька напрямів:

1. Існує кількісний дисбаланс між використанням прикметників, що характеризують гендерні категорії.

2. Для характеристики парних гендерних категорій використовується низка оцінних прикметників, для яких є нехарактерною сполучуваність із лексемами, що репрезентують протилежну гендерну категорію.

3. Існує кількісне переважання прикметників із позитивними конотаціями для лексем *man, boy*, тоді як сполученість прикметників із негативною конотацією характерна для жіночих категоріальних імен, що доводить наявність аксіологічної асиметрії в структурі відповідних гендерних категорій.

4. Для художнього дискурсу характерне використання прикметників, що репрезентують такі ознаки і якості, які співвідносяться з чоловіками й жінками через домінуючі культурні уявлення і стереотипи.

5. Значне зменшення вживання прикметників із негативною конотацією в ІД для характеристики жінок, а також використання низки оцінних прикметників, для яких характерна сполучуваність зі словом «чоловік», свідчить про стирання асиметрії внутрішнього структурування парних категорій в ІД.

*Література:*

1. Гриценко Е.С. Язык. Гендер. Дискурс : [монография] / Е.С. Гриценко. – Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. – 267 с.

**Храбан Т. Е. Сравнительный анализ асимметрии внутреннего структурирования парных гендерных категорий в художественном и интернет-дискурсах**

**Аннотация.** В статье проанализированы направления асимметрии внутреннего структурирования парных

гендерных категорий и осуществлен анализ сочетаемости прилагательных, которые репрезентируют гендерные категории в художественном и интернет-дискурсах.

**Ключевые слова:** асимметрия внутреннего структурирования парных гендерных категорий, сочетаемость прилагательных, дискурс.

**Khraban T. Comparative analysis of the asymmetry in the internal structuralization of paired gender categories in fiction discourse and Internet discourse**

**Summary.** The article analyzes directions of the asymmetry in the internal structuring of paired gender categories and fulfils analysis of the compatibility between gender categories and adjectives that represent them in fiction discourse and internet discourse.

**Key words:** asymmetry in the internal structuralization, gender categories, discourse.



Аладько Д. О.,  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри романо-германської філології  
Рівненського державного гуманітарного університету

## ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ЗООНІМОМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

**Анотація.** У статті розглядається використання фразеологічних одиниць з компонентом-зоонімом для позначення характеристик людини в англійській та українській мовах.

**Ключові слова:** фразеологічна одиниця, антропоцентризм, метафора.

**Постановка проблеми.** Зіставні дослідження лексико-семантичних систем різних мов набувають особливої значущості на сучасному етапі розвитку мовознавства. Предметом такого аналізу постають різноманітні концептуальні сфери, стереотипні уявлення та ситуації, семантичні поля, тематичні групи лексики з точки зору категоризації досвіду і розгляду системи аксіологічних норм певного етносу, лінгвокультурних, символічних та етносеміотичних вимірів мовних одиниць, соціалізації особистості та моделей поведінки в межах певної мовної картини світу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанню дослідження значення, змісту, семантичної наповненості номінативних одиниць присвячували праці такі провідні мовознавці, як, зокрема, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, М.П. Кочерган, О.С. Кубрякова, О.О. Тараненко, В.М. Телія, С.М. Толстая, Т.Р. Кияк, М.Е. Рут, О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов, Г.А. Уфимцева.

Попри значну кількість наукових праць, актуальним залишається питання зіставного аналізу семантичної наповненості мовних одиниць, зокрема фразеологізмів, в різних лінгвокультурах, що дає змогу краще зрозуміти світосприйняття різних етносів на когнітивному рівні.

**Метою статті** є аналіз фразеологізмів з елементом-зоонімом в англійській та українській мовах.

**Виклад основного матеріалу.** Мова є відображенням етнокультурних стереотипів, які корелюють з національною специфікою сприйняття світу. Мовні явища входять у коло етнолінгвістичних студій, які розглядають співвідношення національної мови та культури через взаємодію мовних та етнокультурних чинників та їх функціонування в житті спільноти [1, с. 15].

Ключовою парадигмою сучасної лінгвістики став принцип антропоцентризму, мовні одиниці при цьому розглядаються та досліджуються як продукт народу-носія, етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури. Ідея антропоцентричності мовознавства сьогодні є загально визнаною, а людина виступає точкою початкового відліку під час аналізу мовних явищ [3, с. 5].

Принцип антропоцентризму, на думку О.С. Кубрякової, виявляється в тому, що наукові об'єкти вивчаються передусім за їх роллю для людини, за їх призначенням в її життєдіяльності,

за їх функціями для розвитку людської особистості та її удосконалення [2, с. 214]. Згідно з таким підходом у центрі аналізу мовної комунікації є мовленнєва система прояву діяльності людини. Сфера людини, тобто позначення емоцій, думок, видів діяльності, є головною сферою концептуальної метафори; паремії також структуруються кризь призму антропоморфності [5, с. 120].

Різні прояви фізичного стану людини, її характеристики знаходять своє відображення у фразеологічному фонді мови. В числі таких фразеологічних одиниць англійської мови є й такі, що містять компонент-зоонім. Наприклад, людина, що має чудовий зір, метафорично порівнюється із твариною з гострим зором: *lynx-eyed* "with keen eyesight" [6, с. 58]. Гострий зір у темряві, який притаманний котятим, також стає основою метафоричного позначення людини: *cat-eyed* "able to see in the dark" [6, с. 290].

Зовнішність людини як частина її фізичного образу може викликати асоціацію із твариною, наприклад, порівняння з мавпою – *ugly as a dead monkey* [6, с. 59]. Прикраси як елемент зовнішнього вигляду людини також метафорично відображені в зоонімічній сфері – *monkey-trap* "article or decoration to help a woman charm the man" [6, с. 59]. До опису зовнішності людини віднесемо й лексичну одиницю *beaver-tail* "woman's hairstyle" [6, с. 60], яка дає найменування жіночій зачісці за допомогою образу частини тіла тварини. Людина ж з великими вухами асоціативно нагадує довговухого собаку: *hound-bred* "with long ears" [6, с. 109].

В іронічному аспекті зовнішність людини може бути порівняна з граціозністю та імпазантністю корови – *graceful / solemn as a cow* [6, с. 128] або її «стрункою» талією – *slender in the middle as a cow in the waist* [6, с. 128]. Незграбна манера ходити також викликає асоціацію із короною – *cow-footed* "of someone who wears out shoes one-sidedly" [6, с. 128]; *cow-hocked* "thick-ankled, clumsy-footed" [6, с. 128]. Ще однією твариною, яка асоціюється із непривабливою зовнішністю, є свиня – *fat as a pig* [6, с. 138]. Пряме порівняння із жабою також вживається для передачі ідеї зовнішньо непривабливої людини – *ugly as a toad* [6, с. 236]. Жаба в англійській лінгвокультурі виступає ще й символом незграбності, що засвідчується стійким порівнянням *awkward as a ground-toad* [6, с. 236].

Так, людина, яка має добрий апетит, може бути метафорично позначена як *a tiger for having appetite for something* [6, с. 58]. Якщо ж людина знаходиться в стані алкогольного сп'яніння, вона викликає в оточуючих асоціацію з мавпою: *drunk / wise as a nape* [6, с. 58]. Цей же вираз стосується й розумових здібностей людини, психоментальний стан знаходить своє відображення і в іншій «мавпячій» метафорі: *gorilla* "stupid, savage ruffian"

[6, с. 59]. Ще одним способом вираження негативного ставлення до розумових здібностей людини є метафоричне порівняння її розуму із курячим: *hen-brained / hen-headed* “witless” [6, с. 147].

Неабияка фізична сила людини актуалізується у зооморфній метафорі *bear-hug* “an embrace with both arms where the victim is strained to the breast by main strength” [6, с. 59], де використовується образ ведмежих обіймів як еталон сили. Ще однією метафорою на позначення фізичної сили є лексична одиниця *bull-moose* “very large, strong man” [6, с. 60].

Сильним, товстим в англійській фразеології є бик, про що свідчать варіації стійкого народного порівняння *fat, strong as a bull* [6, с. 126]. Ще однією твариною, яка стереотипно є сильною та багато їсть, є кінь. Цей образ реалізується у стійкому народному порівнянні *eat / work like a horse* [6, с. 115].

Хропіння та сопіння людини під час сну викликає порівняння зі свинею: *sleep like a pig / pigs / swine* “soundly and noisily” [6, с. 138].

Блискавична, швидка реакція та рух людини позначаються за допомогою порівняння із твариною, що відома своїми швидкими рухами, – ящіркою: *fast as a lizard* [6, с. 60]. Швидкий рух, біг, фізична витривалість мисливського собаки стала підставою для стійкого порівняння *run like a long dog* [6, с. 109].

Фізичний стан холоду відображено у порівнянні з компонентом-зоонімом *cold as a polar bear's backside* [6, с. 59]. Гаряча ж погода асоціюється із періодом, коли змії буквально «тануть» від спеки: *hot enough to melt snakes* [6, с. 60]. Також вважається, що ніс собаки має завжди бути холодним, тому це стало основою появи стійкого народного порівняння *cold as a dog's nose* [6, с. 285].

Голод як несприятливий фізичний стан також позначається зоонімічним фразеологізмом, який порівнює голодну людину з мисливським собакою: *hungry as a fox hound / grew* [6, с. 109]. Голодна людина також порівнюється із вовком, що притаманно багатьом лінгвокультурам, зокрема англійській: *hungry as a wolf* [6, с. 247].

Характеристика фізичного стану людини за допомогою зооморфних метафор та фразеологічних зворотів із компонентом-зоонімом реалізується в численних сталих виразах, які надають різноаспектний опис людини в її повсякденному бутті.

Зокрема, зовнішні несприятливі умови, в яких перебуває людина, вербалізуються у фразеологічних зворотах *голдний як (мов, ніби тощо) собака* [4, с. 839]; *змерз як собака* [4, с. 839]. Цікаво, що значення «холодно» може бути передано і за допомогою традиційного народного календаря та того ж образу собаки: *тремтіти як (мов, ніби тощо) собака (нес) у пилітвіку* [4, с. 839].

Зима, несприятливі погодні умови, холод також є предметами опису ще одного фразеологізму, де людина асоціативно поєднується із мишею: *згинути як (мов, ніби тощо) руда миша зимою* [4, с. 490]. Цей сталий вираз також має у своїй семантиці компонент «напевне, неодмінно, обов'язково».

Цікавим є фразеологічна одиниця *як собаці (Сіркові, Сірку) на перелазі* [4, с. 840], яка використовується на позначення поганих фізичних кондицій людини, хвороби чи іншої недуги.

За допомогою образу собаки реалізується й ідея швидкого одужання від подібних негараздів – *загойтисся як (мов, ніби тощо) на собаці* [4, с. 840].

Людина, яка перебуває у незручному становищі (можуть бути реалізовані як фізична незручність, так і психологічна),

може бути позначена за допомогою фразеологізму *сидіти як собака в човні* [4, с. 839]. Так само пряме значення «міцно триматися» і переносне від нього «дотримуватись певної ідеї, способу мислення» реалізуються в одному фразеологізмі *триматися як собака за обгризену кістку* [4, с. 839]. Обидва стали вирази використовують як основу образу собаки в певному фізичному стані для позначення фізичного стану людини із подальшим перенесенням у сферу психоментальних характеристик.

Ще одним прикладом негативних обставин, в яких перебуває людина, є небезпека, безвихідне становище. Такий стан знайшов відображення у фразеологічній одиниці *бути як (мов, ніби тощо) миша у настиці* [4, с. 490].

Ідея перебування людини в незвичайних умовах (наприклад, коли не вмієш плавати), що може призвести навіть до летального кінця, реалізується у сталому виразі *жаба пуги дасть* [4, с. 288].

Фізична слабкість, безсилля людини позначається зворотом *муха крилом уб'є* [4, с. 514]. Фізична ж кондиція поганого зору реалізується у фразеологічному виразі *сліпа курка* [4, с. 406]. Поганий слух людини описується як *ведмідь на вухо наступив* [4, с. 72]. Значення неповороткості, фізичної незграбності людини реалізоване у вислові *як муха в сметані* [4, с. 514].

Зовнішність та її опис вважаються також фізичними ознаками, тому фразеологічний зворот *як корові сідло* [4, с. 391] ми також відносимо до цієї групи. Він має від'ємне, протилежне до прямого твердження значення «зовсім ні».

Іронічного значення «у яскравому, барвистому або багатому вбранні» набуває фразеологічний зворот *як нава* [4, с. 602], що порівнює людину з барвистим птахом. Якщо ж людина жалюгідна на вигляд, про неї можуть сказати *як мокра курка* [4, с. 406]. Людина з почервонілою шкірою (наприклад внаслідок сонячного опіку) асоціативно порівнюється з відвареним раком – *як рак* [4, с. 730].

Певною мірою схожий сенс передається у сталому виразі *чепурний як свиня в дощ* [4, с. 781], який вживається для повного заперечення змісту слова «чепурний». Ще одним виразом з подібним значенням та тим самим компонентом-зоонімом є *виглядати як свиня в хомуті* [4, с. 781] – «негарно, неполадно».

Розмір також є однією з фізичних характеристик. Фразеологізм *собака не перескочить* [4, с. 838] використовується на позначення чогось великого, предметів, якими користується людина, та й самої людини. Невеликий, малий розмір чого-небудь або кого-небудь, зокрема людини невисокого зросту, також може бути описаний за допомогою зоонімічного сталого звороту *як (мов, ніби тощо) собаки обгризли* [4, с. 839], який до того ж має зневажливий характер.

Водночас маленький розмір об'єкта матеріального світу вербалізується через асоціацію з іншою твариною, де основою для порівняння стає саме невеликий розмір тварини, – *миша не пролізе (не проскочить, не пробіжить тощо)* [4, с. 489].

Близькою до параметричних характеристик є і поняття густоти, що дає нам підставу класифікувати наведений далі фразеологізм як такий, що належить саме до цієї групи: *такий, що вовк не пролізе* [4, с. 139] із значенням «надзвичайно густий». Таке ж значення передається і за допомогою іншого фразеологізму – *такий, що вузь не пролізе* [4, с. 160].

Зазначимо також сталий вираз, який вербалізує значення «велика кількість, надзвичайно багато», де також використано образ собаки, – *собаки не їдять* [4, с. 839]. Таке ж значення передається і фразеологізмом *кури не клюють* [4, с. 406].

Водночас значення нестачі, недостатньої кількості, бідності може бути реалізоване за допомогою образу іншої тварини. Прикладом такого перенесення значення є фразеологічний зворот *як (мов, ніби тощо) церковна миша* [4, с. 490].

Цікаво, що ідея малої кількості, недостатності може вербалізуватись і за допомогою образу іншої тварини, яка в традиційній народній культурі є антогоністом миші, – *як кіт наплакав* [4, с. 378]. Значення поганого матеріального стану відображено і у фразеологічному звороті *і кішки нема чим годувати* [4, с. 378].

Також значення «без засобів існування, без підтримки» реалізоване у сталому виразі *як рак на мілкому* [4, с. 730], що порівнює людину без грошей із раком, який не може жити в мілкій воді.

З ідеєю бідності певним чином пов'язаний і фразеологічний зворот на позначення голодної людини, який використовує образ вовка, – *вовк кишки догризає* [4, с. 139].

**Висновки.** Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом в англійській та українській мовах використовуються для позначення характеристик буття людини у фізичному, психоментальному та соціальному аспектах. Перспективою подальшого дослідження є вивчення використання фразеологізмів з зоонімним компонентом для позначення інших сфер діяльності людини.

#### *Література:*

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.

2. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С. 144–238.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
4. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / уклад. В.М. Білоноженко. – К. : Наук. думка, 1993.
5. Norrick N. How Proverbs Mean. Semantic studies in English proverbs / N. Norrick. – Berlin : Mouton Publishers, 1985. – 214 p.
6. Wilkinson P.R. A thesaurus of traditional English metaphors / P.R. Wilkinson. – London ; New York : Routledge, 1993. – 490 p.

#### **Аладько Д. О. Характеристика человека средствами фразеологизмов с компонентом-зоонимом в английском и украинском языках**

**Аннотация.** В статье рассматривается использование фразеологизмов с компонентом-зоонимом для обозначения характеристик человека в английском и украинском языках.

**Ключевые слова:** фразеологическая единица, антропоцентризм, метафора.

#### **Aladko D. The characteristics of a human being by means of the idioms with animal name component in the English and Ukrainian languages**

**Summary.** The article deals with the use of the idioms with animal name component for the description of the characteristics of a human being in the English and Ukrainian languages.

**Key words:** idiom, anthropocentrism, metaphor.

**Доля А. Ф.,**  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри перекладу та мовознавства  
Міжнародного гуманітарного університету

**Балева А. О.,**  
студентка VI курсу  
факультету лінгвістики та перекладу  
Міжнародного гуманітарного університету

## ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАНЬ ВОДНИХ РОСЛИН (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

**Анотація.** Стаття присвячена вивченню лексичних та семантичних особливостей найменувань водних рослин в англійській та українській мовах. У роботі проведений порівняльний аналіз метафоричних та метонімічних переносів найменувань водних фітонімів в англійській та українській мовах.

**Ключові слова:** лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант, метафоричний перенос, метонімічний перенос, найменування водних рослин.

**Постановка проблеми.** Стаття присвячена вивченню лексико-семантичних особливостей найменувань водних рослин в англійській та українській мовах (наприклад, англ. *chubrush, duckweed, reed* та укр. *комиш, ряска, очерет*). Найменування водних рослин належать до фітонімів, які досліджуються багатьма лінгвістами. Це зумовлюється їх приналежністю до одного з найдавніших та найпоширеніших пластів лексичної системи мови.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивченням фітонімів займалися такі дослідники, як, зокрема, З.І. Комарова [13], О.Л. Кузнєцова [16], І.Е. Подолян [18]. Фітоніми виступали об'єктом зіставних досліджень на матеріалі англійської, французької, німецької, української та російської мов у таких аспектах, як, наприклад, формування переносних значень [10], національна специфіка семантики [18] та метафоричної номінації [17]. Проте лексико-семантична група (далі – ЛСГ) «водні рослини» є недостатньо вивченою, особливо у зіставному плані на матеріалі різноструктурних мов. Цей факт обумовлює актуальність дослідження.

Лексика – це сукупність слів певної мови, які знаходяться між собою в різних смислових зв'язках і відносинах та є цілісною системою [23]. Під лексико-семантичною системою мови розуміється система елементів мови, які пов'язані між собою синтагматичними та парадигматичними зв'язками та утворюють структурну цілісність [8]. Лексико-семантичні поля, ЛСГ та тематичні групи (далі – ТГ) є прикладом парадигматичних зв'язків у системі мови. ЛСГ – це «групи, що поєднують слова однієї частини мови однакової предметної спрямованості, в цьому відношенні вони наближуються до тематичних груп» [14, с. 178]. ЛСГ слід відрізняти від ТГ. Ф.П. Філін вважає, що ЛСГ є мовним явищем, а ТГ – логічним [24].

М.П. Кочерган писав, що лексичне значення слова є продуктом мисленнєвої діяльності людини. Воно пов'язане з редукцією інформації людською свідомістю, з порівнянням,

класифікацією, узагальненням [15]. За його визначенням, лексичне значення – це «історично закріплена в свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності» [15, с. 188]. Наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів має назву «полісемія» [15]. Словник лінгвістичних термінів дає таке визначення полісемії: полісемія – це наявність у одного і того ж слова кількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають у результаті видозміни і розвитку первісного значення [2]. Т.І. Вендіна визначає полісемію як наявність у одного слова декількох пов'язаних між собою значень [7].

Як зазначає В.В. Виноградов, формування та виникнення нового поняття здійснюється на основі наявного мовного матеріалу. Кожне нове значення включається в лексичну систему мови та формує взаємовідношення з іншими елементами складної і розгалуженої структури мови. Тобто лише у зв'язку з лексико-семантичною системою мови визначаються межі слова як складної і водночас цілісної мовної одиниці, яка поєднує в собі ряд форм, значень і вживань [8].

Вивчення механізмів виникнення полісемії є однією з основних проблем сучасної лінгвістики. Дослідженням полісемії займалися такі вчені, як, зокрема, Ю.Д. Апресян [1], Р.О. Будагов [5], В.В. Виноградов [8].

Основними способами формування полісемії є метафора та метонімія. Мовні метафори сприяють розвитку на базі конкретних значень нових значень, що пов'язано з розвитком, удосконаленням мислення. Відмінності в характері метафоричних переносів у різних мовах є закономірними та відображають своєрідність лексико-семантичної системи кожної мови [3]. В.Г. Гак вважав метафору «універсальним явищем в мові», яке притаманне усім мовам в усі епохи [9]. О.О. Потебня назвав метафору загальним законом розвитку мови [19]. Тобто метафоризація, розвиток декількох значень в межах одного слова, є однією з мовних універсалій.

Г.М. Склярєвська розуміє метафору як «вторинну непряму номінацію при обов'язковому збереженні семантичної двоплановості та образного елементу» і також зазначає, що мовну метафору слід відрізняти від художньої (індивідуально-авторської), яка не закріплена в словниках і не є типовою для вживання певним народом, а використовується тільки автором художнього твору [21, с. 12]. Механізми утворення метафоричних переносів досліджуються у роботах О.О. Потебні [19], Л.В. Щерби [25], В.В. Виноградова [8], Ю.Д. Апресяна [1].

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає метонімію як механізм мови, що полягає в регулярному або оказіональному переносі назви з одного класу об'єктів на інший клас або окремих предметів, який асоціюється з даним за суміжністю [2].

О.О. Реформатський виділяє такі відносини, що лежать в основі метонімічного переносу: одне в іншому, одне на іншому, одне під іншим, одне через інше, процес → результат, матеріал → виріб, знаряддя → продукт, місце → виріб, місце → історична подія, ім'я → положення в суспільстві, ім'я → виріб [20].

Як підвид метонімії виділяють синекдоху – такий перенос значення, коли, називаючи частину, мають на увазі ціле (parsprototo), або, називаючи ціле, мають на увазі частину цілого (totumproparte). Перенос за суміжністю є основою синекдохи, як і метонімічного переносу, однак принципово відмінністю синекдохи є кількісне співвідношення того, з чого переносять найменування, і того, на що переносять найменування: один компонент такого співвідношення завжди буде ширше, ніж інший [20].

**Метою статті** є встановлення спільних і відмінних рис у семантиці лексем, що належать до ЛСГ, що вивчається, а також особливостей метафоричних та метонімічних переносів цих одиниць в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження слугують найменування водних рослин в англійській та українській мовах, а предметом роботи є семантика досліджуваних одиниць, а також особливості метафоричних та метонімічних переносів у цій групі лексем.

ЛСГ *Найменування водної флори* поряд із ЛСГ *Найменування водної фауни* об'єднуються у тематичну групу *Водна флора та фауна*. ЛСГ *Найменування водної фауни* поділяється на такі підгрупи: *Водні ссавці*, *Водні птахи*, *Риби*, *Молюски*, *Земноводні*, *Плазуни*, *Кишковопорожнинні*, *Найпростіші*, *Голошкіри*, *Ракоподібні* та група, у яку увійшли лексеми, які позначають водних тварин, але не входять до вищеназваних груп.

**Виклад основного матеріалу.** Матеріалом дослідження є 118 лексем (61 лексема належить до англійської мови, 57 – до української), що входять до ЛСГ *Водні рослини* за своїм основним значенням, та 9 лексико-семантичних варіантів (далі – ЛСВ) (з них 5 ЛСВ в англійській мові, 4 – в українській), які входять до цієї ЛСГ згідно зі значенням, яке не є основним. Розбіжність у кількості лексем в англійській та українській мовах обумовлена тим, що деякі водні рослини не мають загальноновживаної назви в одній із мов, а мають лише наукову назву. Виключно наукові назви не є об'єктом нашого дослідження. Загальноприйнятою науковою системою номінації рослин є бінарна номенклатура. Бінарна номенклатура – це прийнятий у біологічній систематиці спосіб найменування рослинних організмів за допомогою назви, яка складається з двох слів: назви роду та назви виду [4]. Наприклад, *Utricularia vulgaris* – *пухирник звичайний*. Водночас існують народні назви рослин, які відносяться до загальноновживаних. Науковому способу номінації притаманна точність, тобто кожному виду дається лише одна назва, тоді як народні найменування характеризуються наявністю синонімів, тобто на позначення однієї рослини може використовуватися декілька назв. Наприклад, для позначення рослини роду *Myriophyllum* в українській мові використовуються назви *водопериця*, *уруть*, *перистолистник*, в англійській – *watermilfoil*, *milfoil*. Велику кількість синонімічних назв можна пояснити тим, що рослини з давніх часів посідали велике місце в житті людей, тому вони отримали велику кількість народних найменувань.

Також до кількісної розбіжності приводить наявність таких лексем та ЛСВ в одній мові, які відсутні в іншій. Наприклад, діалектизм укр. *шовковиця*, (рід водоростей) не має аналога в англійській мові.

Лексеми були вибрані шляхом суцільної вибірки із тлумачного словника англійської мови "Oxford English Dictionary" [27] та «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В.Т. Бусел [6]. Для кращого розуміння семантики досліджуваних одиниць також залучалися дані етимологічних словників [11; 28].

Аналіз досліджуваної групи одиниць дав змогу встановити особливості лексичного наповнення цієї групи одиниць.

Слід зазначити, що деякі водні рослини як в англійській, так і в українській мовах мають загальноновживану назву, що запозичена з латинської мови. Наприклад, укр. *альдрованда*, англ. *aldrovanda*, укр. *ацетабулярія*, англ. *acetabularia*, укр. *діатомея*, англ. *diatom*, укр. *елодія*, англ. *elodea*, укр. *ламінарія*, англ. *laminaria*, укр. *лотос*, англ. *lotus*, укр. *хлорела*, англ. *chlorella*. Разом із запозиченою з латини може вживатися і народна назва, наприклад, для англ. *aldrovanda* синонімом є *waterwheelplant*.

На основі аналізу вибірки були виділені такі групи найменувань водних рослин:

термінологічна назва, що запозичена з латинської мови, водночас зафіксована у тлумачному словнику, інша назва відсутня (наприклад, укр. *діатомея*, англ. *diatom*; укр. *хлорела*, англ. *chlorella*);

термінологічна назва, що запозичена з латинської мови, водночас зафіксована у тлумачному словнику, поряд з іншою назвою, що не є запозиченням з латини (наприклад, укр. *альдрованда*, англ. *aldrovanda*, *waterwheelplant*; укр. *елодія*, англ. *elodea*, *canadianpondweed*; укр. *сальвінія*, англ. *salvinia*, *waterspangles*).

у тлумачному словнику присутня назва, що не є терміном, запозиченим з латини (наприклад, укр. *водяна лілія*, *німфея*, *латаття*, англ. *waterlily*; укр. *пухівка*, англ. *cottongrass*).

Щодо особливостей семантики, то серед лексем із основним значенням можна виділити моносемантичні (наприклад, укр. *діатомея*, *елодія*, *німфея*, *ряска*; англ. *chlorella* (хлорела), *duckweed* (ряска), *sargassum* (саргасум), *sundew* (росичка)) та полісемантичні іменники (наприклад, укр. *баговиння*, *жабурунтя*, *морська капуста*, *комиш*; англ. *bulrush* (рогоз), *kelp* (морська капуста), *reed* (очерет)) (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Кількість лексем з основним значенням у ЛСГ**  
**Водні рослини**

№	Тип лексеми	Мови		
		укр.	англ.	разом
		% (абс.)		
1	Моносемантичні лексеми	89%(51)	90%(55)	(106)
2	Полісемантичні лексеми	11%(6)	10%(6)	(12)
	Разом	100%(57)	100%(61)	(118)

В обох мовах, що досліджуються, моносемантичні лексеми переважають над полісемантичними, що можна пояснити тим, що лексеми, які належать до ЛСГ цього дослідження, є досить вузькоспеціалізованими, тобто такими, що використовуються більше спеціалістами біологами, а не в повсякденному мовленні, тому розвиток полісемії в цій групі незначний. У людей не виникало багато асоціацій з водними рослинами для утворення



переносних значень, тому що лексеми на їх позначення не є часто вживаними, а, як відомо, особливо характерною полісемією є для слів, які давно існують у мові та знаходяться у повсякденному вжитку [3]. Водночас лексеми, що існують у мові вже декілька століть, є полісемантичними (наприклад, англ. *reed* (*очерет*), що походить від давньоанглійського *hreed* з протогерманського *\*kreut*, має 13 значень, при цьому первинне значення збереглося) [28]. Більшість лексем, які виникли пізніше, є моносемантичними.

Серед полісемантичних лексем, які виникли давно, частина змінила своє значення, а частина – зберегла. Наприклад, лексема англ. *lotus* (лотос), що виникла приблизно у 1540 роках, до 1580-х років використовувалась на позначення декількох рослин, перед тим, як за нею закріпилося значення білого лотоса або водяної лілії [28]. Лексема англ. *rush* (ситник), що походить від індоєвропейського *\*rezg-*, з'явилася в давньоанглійській через протогерманське *\*rusk-*, своє первинне значення не змінила. В сучасній англійській мові лексема *rush* має 4 похідні значення.

В українській та англійській мовах спостерігається невелика кількість лексем, що увійшли у ЛСГ *Водні рослини* за похідним значенням, тобто за одним ЛСВ, а саме 4 ЛСВ в українській та 5 ЛСВ в англійській мовах (див. табл. 1).

До таких ЛСВ належать укр. *комиш*<sub>2</sub>, *порфіра*<sub>2</sub>, *рогулька*<sub>2</sub>, *шовковиця*<sub>3</sub>; англ. *arrowhead*<sub>3</sub> (стрілолист), *bulrush*<sub>2</sub> (комиш), *eelgrass*<sub>2</sub> (валіснерія), *milfoil*<sub>2</sub> (водопериця), *waterchestnut*<sub>3</sub> (рогулька). Ці ЛСВ виникли в результаті метафоричного або метонімічного переносу на найменування водних рослин з таких ЛСГ:

*Рослинний світ* (наприклад, укр. *шовковиця*<sub>3</sub> (рід водоростей ← поширене в помірних і субтропічних зонах земної кулі листяне дерево з їстівними плодами, листям якого годують гусінь шовковицевого шовкопряда), укр. *рогулька*<sub>2</sub> (водяна трав'яниста рослина з ланцетним листям ← палиця з розвилкою, розгалуженням у вигляді рога на кінці), англ. *bulrush*<sub>2</sub> (інша назва комиша ← висока схожа на очерет рослина з ланцетним листям та темно-коричневим циліндричним суцвіттям з великою кількістю квіток));

*Одяг* (наприклад, укр. *порфіра*<sub>2</sub> (інша назва комиша ← довга пурпурова мантия, символ влади монарха));

*Елементи зброї* (наприклад, англ. *arrowhead*<sub>3</sub> (євразійська водна рослина, яка має стрілоподібне листя, що знаходиться на поверхні води ← загострений кінець стріли)).

Тобто перенос на найменування водних рослин найчастіше відбувався з лексем, що позначають інші рослини. 7 з 9 ЛСВ виникли в результаті такого переносу, по одному переносу зафіксовано з ЛСГ *Одяг*, *Елементи зброї*.

На основі аналізу 118 лексем в англійській та українській мовах в процесі розвитку переносних значень найменувань водних рослин можна виділити такі види метафоричних переносів.

1. Перенос на продукт харчування. Напр., укр. *жабуриння* (водорості, що ростуть у стоячих водах і мають вигляд зелених ниток → внутрішність дині, гарбуза).

2. Перенос на рослинний світ. Напр., укр. *морська капуста* (промислова назва великих бурих водоростей роду Ламінарія, що вживаються для їжі й застосовуються в медицині → народна назва катрана морського – рослини родини хрестоцвітних), англ. *lotus* (вид тропічної водяної лілії, рослина з великим плоским листям, яке плаває на поверхні водойм → рослина, плоди якої викликають мрійливу забудькуватість та небажання відходити від неї), англ. *bulrush* (висока схожа на очерет рослина з лан-

цетним листям та темно-коричневим циліндричним суцвіттям з великою кількістю квіток → інша назва комиша). Англ. *bulrush* (рогіз – водна рослина, що належить до роду *Typha*), англ. *clubrush* (комиш – рослина роду *Scirpus*). Ці рослини належать також до різних родин, але *рогіз* часто помилково називали *комишом*. Таке помилкове найменування, можливо, пов'язано з тим, що *рогіз* – дуже поширена водна рослина, але назва *комиш* закріпилася на позначення *рогозу*, стала широковживаною в народі і з часом могла перейти на інші водні рослини. Незважаючи на цей факт, у сучасних тлумачних словниках української мови ці дві назви відокремлені, і *очерет* для найменування *рогозу* не використовується.

Лексема укр. *комиш* має два значення, у першому вона позначає рослину роду *Scirpus*, а у другому – «те саме, що очерет», тобто рослину роду *Phragmites*. Це ілюструють приклади з художньої літератури, наприклад, «Під тими вербами не було очерету ні комишу» [22] – перше значення; «Чутно було, як шелестить комиш шорстким листом та іноді хрусне під ногою суха очеретина» [22] – друге значення.

В англійській мові лексема *bulrush* має такі значення: 1) рогіз; 2) комиш; 3) загальна назва для болотяних рослин, зокрема родини осокових. Тобто *bulrush* (рогіз) має більш широке значення, ніж *clubrush* (комиш), а в українській мові ситуація протилежна. Тобто розширилося значення лексеми *комиш* (раніше ця лексема позначала тільки *очерет*, але з часом назва була поширена на *рогіз* та інші болотяні рослини), в англійській мові, навпаки, відбулась генералізація лексеми *bulrush*.

3. Перенос на морську тварину. Напр., англ. *coralline* (морська червона водорість → прикріплена до субстрату колоніальна морська тварина).

4. Перенос на атмосферне явище. Напр., англ. *mare's tail* (широко поширена водна рослина з кільцями вузького листя навколо високого міцного стебла → перисті хмари, які передвіщають дощ).

5. Перенос на позначення характеристик людини. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → слабка і вразлива людина). Слід зауважити, що переноси на позначення характеристик людини були виявлені тільки в англійській мові, а в українській такий тип переносу не було виявлено.

6. Перенос на елемент зброї. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → стріла).

7. Перенос на електричний прилад. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → електричний контакт, який використовується в магнітокеріваних реле).

8. Перенос на об'єкт з негативною характеристикою. Напр., англ. *rush* (болотняна або берегова рослина, яка широко поширена в помірних областях → щось, що не має ніякої цінності).

Метафоричні переноси з найменувань водних рослин відбуваються за такими ознаками: за формою (2 переноси в українській мові, 4 переноси в англійській мові), за запахом (1 перенос в англійській мові), за емоціональним враженням (3 переноси в англійській мові). Таку невелику кількість переносів можна пояснити тим, що лексеми на позначення водних рослин не належать до широковживаних.

У межах ЛСГ, що вивчається, було виділено 4 метонімічні переноси в українській мові та 7 метонімічних переносів в англійській мові.

1. Перенос на водний об'єкт або на його частину. Напр., укр. *баговиння* (тонкі густі водорості → те саме, що болото), укр. *жабуриння* (водорості, що ростуть у стоячих водах і мають вигляд зелених ниток → слизька маса, що утворюється на поверхні стоячої води).

2. Перенос на рослинний світ. Напр., укр. *очерет* (багато-річна водяна чи болотняна трав'яниста рослина родини злакових з високим стеблом і розлогою пірамідальною волоттю → стебла цієї рослини), англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → високі прямі стебла цієї рослини), англ. *rush* (болотняна або берегова рослина, яка широко поширена в помірних областях, → стебла цієї рослини).

3. Перенос на атмосферне явище. Напр., укр. *росичка* (трав'яниста болотняна комахоїдна рослина родини росичкових → *зменш.* до *роса*).

4. Перенос на продукт харчування. Напр., англ. *kelp* (велика бура водорість → зола морських водоростей, що використовується як джерело різних солей).

5. Перенос на будівельний матеріал. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → солома, що використовується для покрівлі даху), англ. *rush* (болотняна або берегова рослина, яка широко поширена в помірних областях → ситник, що використовується як матеріал).

6. Перенос на музичний інструмент. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті → проста сопілка, зроблена з очерету або соломи).

7. Перенос на елемент, що застосовується в ткацтві. Напр., англ. *reed* (висока покрита листям трав'яниста рослина, яка росте біля води або у болотистому ґрунті, → ткацький гребінь, зроблений з очерету).

Найпоширенішим типом метонімічного переносу є перенос на рослинний світ.

**Висновки.** В обох досліджуваних мовах моносемантичні лексеми переважають над полісемантичними, водночас лексеми, що існують у мові вже декілька століть, є полісемантичними.

Залежно від термінологічності назви було виділено три групи найменувань водних рослин.

Проаналізовано лексеми, що увійшли у ЛСГ *Водні рослини* за похідним значенням, тобто за одним ЛСВ. У результаті аналізу встановлено, що перенос на найменування водних рослин найчастіше відбувався з лексем, що позначають інші рослини.

Переважаючим видом переносу в обох мовах є метафоричний перенос з найменувань водної флори на рослинний світ за формою. Найпоширенішим видом метонімічного переносу в обох мовах також є перенос на рослинний світ. Всього було зафіксовано 2 метафоричні та 4 метонімічні переноси в українській мові, 8 метафоричних та 7 метонімічних переносів в англійській мові. Таку невелику кількість переносів можна пояснити тим, що лексеми на позначення водної флори не є загальноживаними.

Перспективу дослідження становить залучення інших мов для проведення зіставного аналізу.

#### Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю.Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 767 с.

2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 369 с.

3. Баранникова Л.И. Введение в языкознание / Л.И. Баранникова. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1973. – 384 с.

4. Большой энциклопедический словарь / ред.: А.М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1993. – 1632 с.

5. Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. –М. : Добросвет, 2003. –544 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. редактор В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.

7. Вендина Т.И. Введение в языкознание : [учеб. пособие для педагогических вузов] / Т.И. Вендина. – М. : Высшая школа, 2002. – 288 с.

8. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 310 с.

9. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое / В.Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11–26.

10. Дементьева А.Г. Когнитивные основы формирования переносных значений фитонимов : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.Г. Дементьева. – Тамбов, 2012. – 185 с.

11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. редактор) та ін.. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5 : Р–Т. – 2006. – 703 с.

12. Зенков Г.С. Введение в языкознание / Г.С. Зенков, И.А. Сапожникова. – Бишкек : ИИМОП КГНУ, 1998. – 218 с.

13. Комарова З.И. О соотношении фитонимических концептов в языковой и научной картине мира / И.З. Комарова, Г.Н. Плотникова // Проблемы языковой концептуализации и категоризации действительности : мат. Всероссийской научной конференции «Язык. Система. Личность». – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2006. – С. 70–86.

14. Кодухов В.И. Введение в языкознание : [учеб. для студентов пед. институтов] / В.И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1987. – 288 с.

15. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.

16. Кузнецова Е.Л. Фитонимы как материал для изучения материальной и духовной культуры народа / Е.Л. Кузнецова // Язык и социум : VIII Межд. научн. конф. (5–6 дек. 2008 г.) : мат. конф. – Минск, 2009. – С. 37–40.

17. Панкова Т.М. Флористическая метафора как фрагмент национальной картины мира носителей английского языка / Т. М. Панкова // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2009. – №1. – С. 38 – 40.

18. Подолян І.Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Романські мови» / І.Е. Подолян. – К., 2000. – 20 с.

19. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 615 с.

20. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М., 1996. – 536 с.

21. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Складарская. – СПб. : Наука, 1993. – 146 с.

22. Словник української мови. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.

23. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А.А. Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 286 с.

24. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Очерки по теории языкознания. – М., 1993. – С. 229–239.

25. Щерба Л.В. Опыт теории лексикографии. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – С. 265–304.

26. Dictionary.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.reference.com>.

27. Oxford Dictionaries Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com>.

28. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>.

**Балева А. А., Доля А. Ф. Лексико-семантические особенности наименований водных растений**

**Аннотация.** Статья посвящена изучению лексических и семантических особенностей наименований водных растений в английском и украинском языках. В работе проведен сравнительный анализ метафорических и метонимических переносов наименований водных фитонимов в английском и украинском языках.

**Ключевые слова:** лексико-семантическая группа, лексико-семантический вариант, метафорический перенос, метонимический перенос, наименования водных растений.

**Balieva A., Dolya A. Lexical-semantic peculiarities of water plants names**

**Summary.** The article is devoted to the study of lexical and semantic peculiarities of water plants names in English and Ukrainian. The paper contains the results of the comparative analysis of metaphoric and metonymic transfers of water plants names in English and in Ukrainian.

**Key words:** lexical-semantic group, lexical and semantic variant, metaphoric transfer, metonymic transfer, water plants names.

**Nagaitseva N. I.**,  
Candidate of Philology, professor,  
Head of the Department of Social and Economic Sciences,  
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

**Romanov Yu. O.**,  
Candidate of Philology, associate professor,  
Department of Humanities,  
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

## PREPOSITION AS A GRAMMATICAL MARKER OF LANGUAGE PECULIARITIES

**Summary.** The article gives an analysis of the specific lexical and grammatical group of words, prepositions, in terms of teaching Russian as a foreign language; the comparison of Russian and English prepositions is given; the conclusions concerning the methods of teaching Russian prepositions to international students are made.

**Key words:** preposition, grammatical marker, meanings of prepositions, monosemy and polysemy, frequency, valence of prepositions, context, structure of prepositions, Russian as a foreign language.

**Introduction.** Prepositions can be referred to a specific lexical and grammatical group of words which express various object and adverbial relations in word combinations and sentences. Prepositions have different structure, etymology, semantic capacity and combinatory with case forms, synonymy and antonymy.

Proper acquisition of the branched prepositional-case system of the Russian language is not easy even for native speakers (speaking only about locative prepositions used by Russian-speaking children, Leikin claims it is "a complex process which is not completed until approximately age 7. The acquisition of the prepositional system is equivalent to the acquisition of the prepositions' semantic system" [7, p. 91]); let alone for international learners: it is difficult and requires both a deep analysis and a simple memorization. Formation of steady language skills takes place in an active communication by reading scientific and literary texts, doing a great number of grammar exercises that present a variety of prepositions in their functioning in a live speech [3].

It is commonly recognized that general information about prepositions should include pointing out to some of their phonetic peculiarities (joined-up pronunciation of Russian prepositions in comparison with English ones: *на столе* – *on the table*; phonetic accommodation: *в доме* [вдом'у], *в классе* [фклас'у]), polysemy (both in Russian and English: for example, English *after* has the meanings of Russian *после, через, после того как, потом* which may cause such mistakes as *после три года* (*after three years*), *после он пришел* (*after his coming*)), first position of Russian prepositions in interrogative sentences i.e., *О ком он думает?* (*Who is he thinking about?*) which is not necessary in English and may lead to a common learners' mistake *Кто/кого он думает?* (examples are taken from [1]).

However, special complex studies of prepositions, so numerous and diverse in meaning, seem not to be enough for the sake of teaching Russian as a Foreign Language (RFL) and, moreover, not to be insured by RFL programs – neither at elementary, nor at advanced

levels of training (an attempt to improve the situation was made by the authors of "The Russian language program for foreign students of basic faculties of higher educational institutions of Ukraine of III–IV levels of accreditation" [4]).

Meanwhile, the full acquisition of this topic is problematic and is simply impossible without special study guides, grammar tables and commentaries, because there are some objective difficulties during learners' reception/production of the texts with prepositions. These difficulties are stipulated by the following: 1) there are no prepositions (prepositional-case forms) in learners' languages – isolating languages; 2) there are prepositions (prepositional-case forms) in learners' languages – inflected languages (Slavic languages), but they do not often meet the prepositional-case forms of the Russian language (the calques produced do not always correctly deliver the existing forms of the Russian language); 3) if even there is a group of prepositions and a case system in learners' languages, the number of prepositions and their semantic potential may be different from the corresponding grammatical realities of the Russian language (Romance and Germanic languages); 4) in learners' languages, the respective relationships are expressed via agglutination (Turkic languages).

Therefore, there are serious problems in the study of numerous lexical and grammatical prepositions group (according to E. Vorob'jova, "The Explanatory Comparative Dictionary of Russian and Ukrainian Prepositions" by G. Tsyganenko explains 22 primary Russian and 20 primary Ukrainian prepositions, as well as 280 secondary prepositions of each of these languages [2]).

**Main body of the research.** The most important theoretical notions on the nature of Russian prepositions the international students need to learn are as follows.

1. A preposition is an uninflected relational word expressing the relations of objects, actions, and signs to each other. It is a grammatical means of connection of nouns with other words in word combinations and sentences. The grammatical function of prepositions is semantically associated with the grammatical category of a case and formally – with the case inflection (i.e., only a noun can be the governed word, and any notional word can be the governing word): *выйти из дома, разговор об экзамене, готов к экзамену, недалеко от центра* (*to go out of the house, a talk about the exam, ready for the exam, not far from the center*).

2. Lexical meanings of prepositions are varied and depend on the meanings of the connected notional words – general and particular ones. General meanings may be spatial, temporal, etc. For example: *жить в городе, приехать из города, ехать через город*,

проехать **мимо** города (to live **in** the city, to come **from** the city, to go **through** the city, to go **past** the city). Particular meanings of a preposition are the elements of general meaning in which the preposition is different from the others: *ручка лежит в столе – на столе – под столом* (The pen is **in** the table – **on** the table – **under** the table).

Lexical meanings of prepositions act as their individual characteristics. The semantics of prepositions combine their lexical and grammatical meanings. Prepositional meanings are their grammatical meanings, while lexical meanings specify spatial, temporal, and other relations. Therefore, various prepositions combining with the same case forms of a noun can express different meanings, for example Genitive case + various preposition: *у тебя, для тебя, от тебя, до тебя, без тебя, из-за тебя* (at you = at your place, for you, from you, to you, without you, because of you) and others.

3. Prepositions can be monosemantic and polysemous, because words different in time of origin and morphological structure are referred to them, and the composition of prepositions is compound. Prepositions can be monosemantic and polysemous, because words different in time of origin and morphological structure are referred to them, and the composition of prepositions is compound.

Monosemantic are derivative, “young” prepositions. They were formed from other parts of speech relatively late and therefore can be characterized by full etymological and semantic clarity, for example: *мимо, в целях, внутри, спустя, включая* (past, in order to, inside, after, including) and others.

Lexical polysemy is typical for non-derivative (primary) prepositions. Their lexical meaning is much more “paler”, which is explained by the loss of genetic relationship with those words from which they were formed, and that is why they are polysemous. So, preposition *на* (on) has 28 meanings, *в* (in) – 21, *по* (along) – 19, *с* (with) – 23, *от* (from) – 14, *под* (under) – 10, *до* (before) – 8, *перед* (in front of) – 4, *у* (at) – 5 meanings [6].

4. Prepositions are of different frequency. Primary prepositions have the highest frequency: *без* (without) – 1395, *при* (at) – 1321, *под* (under) – 1484, *до* (before) – 2063, *для* (for) – 3254, *от* (from) – 3572, *о* (about) – 4156, *из* (from, out of) – 4598, *у* (at) – 623, *за* (behind) – 5048, *по* (along) – 5157, *к* (to) – 6247, *с* (with) – 12975, *на* (on) – 17262, *в* (in) – 42854 [5].

5. Prepositions are used for the expression of case meanings; they specify and clarify them. There are certain semantic correspondences between the meanings of the preposition and case, and that is why each case is associated with prepositions of strictly defined semantics. So, prepositions *от, из, с* (from) denoting separation, removal, cause, and source normally combine with the form of Genitive case. Close to them are prepositions denoting absence, as well as prepositions with the meaning of approach, nearness: *до, у, возле, около, близ* (to, at, near, around, close to). Prepositions denoting directedness to the object combine with the form of Dative case – *к, по* (to, along). Prepositions expressing a direct relation to the object combine with the form of Accusative case – *в, на* (to), *через, под* (over, under) and others.

Thus, each case has its own range of prepositions (or different valence). Most prepositions combine with the form of one case, sometimes with the forms of 2 cases, and rarely – with the forms 3 cases: *без, для, до, из, кроме, от, ради, из-за, из-под* (without, for, before, from, except, from, for the sake of, because of, from under) + Genitive case; *к* (to) + Dative case; *по, через* (about, through) + Accusative case; *над, перед* (over, before) + Instrumental case; *при* (at) + Prepositional case; *в* (to, in), *на* (to, on) + Accusative case and

Prepositional case; *за* (for, behind), *под* (under) + Accusative case and Instrumental case; *между, меж* (between) + Genitive case and Instrumental case; *по* (along, for, after) + Dative case, Accusative case, and Prepositional case; *с* (from, about, with) + Genitive case, Accusative case, and Instrumental case.

In combination with different case forms prepositions express their different meanings: preposition *в* (into) + Accusative case denotes the motion directed inside – *положить в сумку* (put smth. into a bag), and *в* (in) + Prepositional case denotes location – *лежат в сумке* (to lie in a bag); preposition *с* (from) expresses the removal of smth. from smth. – *взять с полки* (to take smth. from the shelf), *с* (for about) + Accusative case denotes an approximate measure – *отдохнуть с неделю* (to rest for about a week), *с* (with) + Instrumental case denotes a co-doer – *гулять с сыном* (to walk with a son). This grammatical polysemy is typical for non-derivative prepositions only.

As for the derivatives, there should be mentioned denominative prepositions combining with Genitive case, with the exception of those genetically related to adverbs. As for the derivatives, there should be mentioned denominative prepositions combining with Genitive case, with the exception of those genetically related to adverbs. All adverbial prepositions can be combined with Dative case: *согласно указанию* (according to the indication); verbal prepositions – also with Dative case: *благодаря* (due to), and with Genitive case: *не исключая* (not excepting), and with Accusative case: *включая* (including), *спустя* (after).

6. The main types of relations expressed by prepositions are: spatial, temporal, object, purpose, comparative, ablative, attribute, cause-and-effect, etc.: *выйти из дома* (to go out of the house), *уехать на год* (to leave for a year), *работать над статьей* (to work at an article), *пойти за хлебом* (to go for bread), *все, кроме друга* (all except a friend), *играть на гитаре* (to play the guitar), *платье из шёлка* (a dress of silk), *устать от забот* (to get tired of troubles).

The same preposition may express several types of relations, for example prepositions *с, от, в, на, по, под, из* express spatial, temporal and purpose relations. Compare: *жить на юге* (to live in the South), *отпуск на месяц* (a leave for a month), *деньги на подарок* (money for a gift); *выйти из университета* (to come out of the university), *из года в год* (over the years), *из мести* (for revenge); *поехать в Киев* (to go to Kiev), *родиться в июне* (to be born in June), *сделать в отместку* (to do smth. out of revenge).

7. Prepositions and context. Meanings of prepositions appear in a certain environment. Minimum context of prepositions include a governing word (dominant) and a governed word (specifier of the dominant). Governing words are verbs or nomina, and governed words are nouns in oblique cases: *работать над книгой* (to work at a book), *работа над книгой* (the work at a book), *бороться за мир* (to fight for peace), *борьба с болезнью* (the fight against the disease), *дружба между народами* (the friendship between the peoples).

8. The structure of prepositions. According to the structure, all prepositions are divided into simple and complex ones; morphologically they are divided into non-derivatives (such as *в, на, к, с*) and derivatives (*во время* (during), *относительно* (relatively), *несмотря на* (despite)).

The core of the system of prepositions is formed by non-derivative prepositions. The derivative prepositions may be as follows: adverbial (*вблизи* (near), *вокруг* (around), *напротив* (opposite), *после* (after), *около* (about), *подобно* (like)); denominal (*с целью* (in order

to), в ходе (during), по мере (in the course of), при помощи (with the help of), за исключением (except); verbal (благодаря (thanks to), судя по (speak by), невзирая на (in spite of)).

9. Synonymy and antonymy of prepositions. There are synonymous prepositions, denoting spatial proximity: у = около = близ = возле = подле (at = near = near = near = near), and antonymous prepositions, with spatial meaning: в ≠ из, над ≠ под, к ≠ от (into ≠ out of, over ≠ under, to ≠ from).

10. There are also some peculiarities in usage of Russian prepositions. For example, the harmony of vowels, i.e. a correspondence between the prefix of a verb and a preposition: войти в дом to (enter the house), написать на листке (to write on a sheet), отъехать от дома (to drive away from the house), погулять по городу (to walk about the city), сбежать с лестницы (to run down the stairs).

It is also possible a repetition of the same preposition with homogeneous parts of the sentence, or its only once usage; its preposition or postposition in relation to the case form, and other peculiarities.

**Conclusions.** Theoretical information about prepositions in the Russian language implies the following conclusions for the methodology of teaching Russian as a foreign language (authors' practical experience in this field is reflected in a special study guide including theoretical background, 320 exercises, 12 tables, and other materials on Russian prepositions [3]).

1. When teaching the prepositions to students of elementary level, a teacher should ensure the fullest possible acquaintance of students with this group of words.

2. It is necessary to take into account both the potential range of their meanings and compatibility depending on the semantics of nouns and impact on the prepositional-case forms.

3. Verbs of motion with prefixes and their government should be learnt separately and carefully.

4. A teacher should pay attention to synonymy and antonymy of prepositions considering these phenomena to be a source of their grammatical potency, and also homonymy of prepositions with other words should be pointed out.

5. An interference of the Russian language with the language of the intermediary, or students' native language should be prevented, and language peculiarities properly accounted.

6. When deepening into this grammatical topic a teacher needs to focus recipients' attention on the stylistic differences in usage of prepositions.

7. To consolidate the skills and knowledge in this field, a teacher should use a significant number of exercises (communication, training, illustration ones) which should be of various structure and content.

#### References:

1. Вагнер В.Н. Методика преподавания русского языка англоговорящим и франкоговорящим на основе межъязыкового сопоставительного анализа: Фонетика. Графика. Словообразование. Структуры предложений, порядок слов. Части речи : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений, обуч. по спец. «Филология»] / В.Н. Вагнер. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛА-ДОС, 2001. – 384 с.
2. Воробьева Е.В. Отражение русских предлогов в «Толково-сопоставительном словаре русских и украинских предлогов» / Е.В. Воробьева, Г.П. Цыганенко // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. – 2012. Т. 1. – № 4. – С. 75–78.
3. Нагайцева Н.И. Предлоги : [учебное пособие для иностранцев] / Н.И. Нагайцева. – Х. : НТУ «ХПИ», 2015. – 268 с.
4. Программа по русскому языку для студентов-иностранцев основных факультетов высших учебных заведений Украины III–IV уровней аккредитации / сост. Н.И. Нагайцева, Т.А. Снегурова, С.Н. Чернявская и др. – 3-е изд., доп. – Х., 2014. – 60 с.
5. Частотный словарь русского языка / под ред. Л.Н. Засориной. – М., 1977. – 936 с.
6. Шанский Н.М. Современный русский язык : в 3 ч. / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – М., 1981. – Ч. 2 : Словообразование. Морфология. – 1981. – 270 с.
7. Leikin M. Acquisition of Locative Prepositions in Russian / M. Leikin // Journal of Psycholinguistic Research. – 1998. – Vol. 27. – № 1. – P. 91–108.

#### Нагайцева Н. И., Романов Ю. О. Приименник як граматичний маркер особливостей мови

**Анотація.** У статті подано аналіз специфічної лексико-граматичної групи слів – приименників – із погляду викладання російської мови як іноземної; проводиться порівняння російських і англійських приименників; зроблено висновки, що стосуються методики викладання російських приименників іноземним студентам.

**Ключові слова:** приименник, граматичний маркер, значення приименників, моносемія й полісемія, частотність, валентність приименників, контекст, будова приименників, російська як іноземна.

#### Нагайцева Н. И., Романов Ю. А. Предлог как грамматический маркер особенностей языка

**Аннотация.** В статье представлен анализ специфической лексико-грамматической группы слов – предлогов – с точки зрения преподавания русского языка как иностранного; проводится сопоставление русских и английских предлогов; сделаны выводы, касающиеся методики преподавания русских предлогов иностранным студентам.

**Ключевые слова:** предлог, грамматический маркер, значения предлогов, моносемия и полисемия, частотность, валентность предлогов, контекст, строение предлогов, русский как иностранный.

Петров О. О.,

старший викладач кафедри германської і слов'янської філології  
та зарубіжної літератури

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

## «АКСІОЛОГІЧНІ ТЕРЕЗИ» ЯК ПОКАЗНИК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУЧАСНІЙ БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

**Анотація.** У статті проаналізовано усталене уявлення представників британської, німецької, української та російської лінгвокультур про щедрість і скупість як морально-етичні якості людини, яке унаочнено у вигляді «аксіологічних терезів». Досліджено вплив на домінування щедрості та скупості в зазначених лінгвокультурах тих чинників, які безпосередньо корелюють із рисами національного характеру представників згаданих лінгвоспільнот.

**Ключові слова:** концепт, морально-етичний концепт, концептна картина світу, лінгвокультура, зіставна лінгвокультурологія, «квадрат цінностей», «аксіологічні терези», фразеологія, національний характер.

**Постановка проблеми.** Одним із найважливіших завдань новітніх мовознавчих студій, у тому числі й зіставної лінгвокультурології, є встановлення лінгвокультурної значущості концептів, зокрема тих, які базуються на універсальних етичних категоріях. Морально-етичні концепти охоплюють сукупні аксіологічні смисли певних лінгвосоціумів: цінності, норми та настанови. Останні визначають правильні вчинки в тій чи іншій соціальній спільноті на основі базової опозиції «правильно – неправильно», на якій ґрунтуються й ціннісні орієнтири тієї чи іншої лінгвокультури. Як відомо, цінності можуть змінюватися разом з історичним і соціокультурним поступом мовної спільноти, з огляду на це вони стають об'єктом прискіпливої уваги дослідників. Найчіткіше подібні ціннісні зміни (переорієнтації) можна виявити, на наше переконання, під час розкриття ціннісного складника зіставлюваних у нашому дослідженні морально-етичних концептів брит. GENEROSITY – STINGINESS; нім. FREIGEBIGKEIT – GEIZ; укр. ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ; рос. ЩЕДРОСТЬ – СКУПОСТЬ.

Змістові параметри бінарних морально-етичних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ, зокрема їх ціннісний складник, є неповно висвітленими в сучасних дослідженнях [2; 4; 12; 20; 22; 25]. У попередніх розвідках [11; 13; 14; 15; 16; 17] нами (1) визначено філософсько-релігійний, психологічний і морально-етичний параметри концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвоспільнотах, (2) встановлено їх внутрішню форму (етимологічний аналіз), (3) здійснено дефінування (компонентний аналіз із певним залученням контекстного), визначено номінативні поля зіставлюваних концептів, (4) виокремлено найрелевантніші кореляції аналізованих концептів у межах концептосистем зіставлюваних лінгвокультур, (5) описано метафоричну модель когнітивної структури концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ, (6) визначено методологічне підґрунтя для встановлення ціннісних переорієнтацій у досліджуваних спільнотах на основі контрастивного аналізу зазначених морально-етичних концептів крізь призму методологічного

симбіозу зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики. Нами було також запропоновано й описано модель кореляції бінарних морально-етичних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у вигляді «квадрата цінностей», де цінності (чесноти) й антицінності (пороки) розташовано у вигляді чотириполярної схеми за принципами «відкритий – закритий» і «норма – перевищення норми».

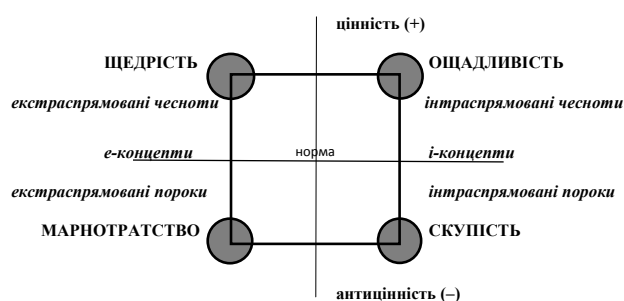


Рис. 1. «Квадрат цінностей»

Як зазначалося, розвиток етносів супроводжується перманентними змінами в ціннісних орієнтаціях їхніх представників, оскільки кожний етап розвитку суспільства спричиняє певні культурні зміни, які безпосередньо впливають на переорієнтацію ціннісних домінант. Цінності, діалектичними детермінантами яких є антицінності, постійно «рухаються» на аксіологічній шкалі (+) ↔ (-), синхронно взаємодіючи з останніми. У проекції на морально-етичні концепти ці зміни, які торкаються смислового обсягу їх ціннісних складників, ми унаочнили за допомогою «аксіологічних терезів» [17] (рис. 2).

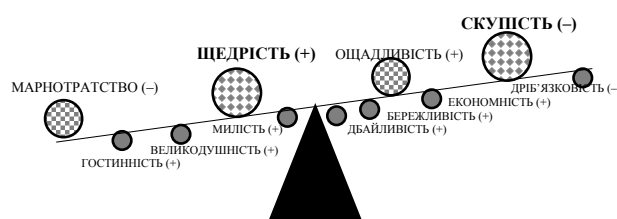


Рис. 2. «Аксіологічні терези»

«Аксіологічні терези» можуть демонструвати «хитання», тобто актуальні зміни ціннісних пріоритетів у тій чи іншій лінгвокультурі, де в процесі актуалізації тієї чи іншої цінності (чесноти) деактуалізується відповідна антицінність (порок).

**Метою** розвідки є висвітлення усталеного уявлення представників британської, німецької, української та російської лінг-

вокультур про щедрість і скупість як морально-етичні якості людини та його унаочнення у вигляді «аксіологічних терезів».

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У попередніх розвідках, як зазначалося вище, ми встановили статус, роль і місце морально-етичних концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ у концептній картині світу (далі – ККС) британців, німців, українців і росіян крізь призму їхньої «душі» – фразеології. Остання, як відомо, «консервує» ціннісні норми, настанови та орієнтації певного етносу.

З огляду на це фразеологічні одиниці (далі – ФО), які об'єктивують концепти ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ, передають установлені уявлення мовців про щедрість як чесноту і скупість як порок (гріх). Утім повне висвітлення ціннісних складників цих концептів передбачає також виявлення актуального ставлення представників досліджуваних лінгвокультур до таких морально-етичних якостей людини, як щедрість і скупість. Фактично мова йде про встановлення змін у ставленні до власності шляхом порівняння усталених (фразеологія) та актуальних (контекстний аналіз ключових слів на основі сучасних лінгвокорпусів) уявлень про щедрість і скупість.

Із цією метою необхідно спочатку встановити «усталені» положення концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ на «аксіологічних терезах» у кожній зіставлюваній лінгвокультурі. При цьому для визначення «усталеного» положення цих концептів потрібно залучити не лише результати й висновки проведеного нами в попередніх розвідках аналізу фактичного матеріалу, а й узагальнені висновки лінгвокультурологів, етнолінгвістів, психолінгвістів щодо особливостей менталітетів (національних характерів) британців, німців, українців і росіян, які стосуються їхнього ставлення до власності. Це означає, що в цих лінгвокультурах потрібно з'ясувати вплив на домінування щедрості або скупості тих чинників, які безпосередньо корелюють із «замкненими»/«відкритими» рисами національного характеру представників згаданих лінгвоспільнот:

1) залежність «замкненості»/«відкритості» характеру від «замкненого (вужького/тісного)» або «відкритого (широкого/вільного)» простору (ареалу) проживання носіїв зіставлюваних мов;

2) кореляція «замкненості»/«відкритості» характеру з домінуванням у відповідній спільноті індивідуалізму/колективізму;

3) залежність «замкненості»/«відкритості» характеру від раціональності/ірраціональності й прагматизму/непрагматичності представників досліджуваних лінгвокультур.

**1. Британська лінгвокультура.** Поняття «британський національний характер» є досить дискусійним і розмитим, оскільки тут фактично мова йде про чотири національні характери: англійський, шотландський, ірландський і валлійський. Тому доцільніше говорити про англійську мовну картину світу (далі – МКС), тому що англійська мова є тією основою, яка об'єднує ці чотири етноси. Утім якщо відштовхуватися від того факту, що МКС є головним стрижнем ККС, то це є вагомою підставою стверджувати про існування спільної для згаданих етносів концептної карти світу.

Отже, аналіз праць, присвячених дослідженню британського національного характеру, дає змогу виокремити основні його риси: емоційна стриманість, релігійність, дисциплінованість, раціональність (здоровий глузд), прагматизм та індивідуалізм [3; 8; 19]. Ці риси повністю узгоджуються з поняттям «острівна психологія», навколо якого й формується характер британців. «Острівна психологія» породила «острівну гор-

дість» британців та особливий тип їхнього патріотизму, який заснований на глибокому почутті безпеки – «острівній захищеності».

Саме «острівна психологія» є тим підґрунтям, на якому сформувалася відома британська стриманість, яка часто сприймається представниками інших лінгвокультур як емоційна «замкненість» британців. Ця стриманість на комунікативному рівні відображена в принципі ввічливості. Через це іноземці вважають британців, як правило, занадто манірними.

Прикметно, що географічна ізольованість, «замкненість/вужькість/тіснота» острівного простору вплинула не лише на емоційний світ мешканців Британських островів, а й на виникнення у британців особливо загостреного відчуття особистої свободи, яке безпосередньо корелює з їхнім чітко вираженим індивідуалізмом. Тому світосприйняття, поведінка, вчинки британців мають «внутрішній локус контролю» [26], коли людина схильна приписувати відповідальність за свою діяльність особистим зусиллям і здібностям, тобто, знову ж таки, не шукати причин досягнень/невдач за межами власного «Я».

Такий склад менталітету британців яскраво свідчить, що «замкненість» є інтегральною рисою їхнього характеру. Це надає вагомий підстави для сумніву стосовно твердження деяких науковців [12, с. 1145–1146], що характерною рисою британської нації є також їхня щедрість, оскільки «замкненість» і щедрість як «відкритість» взаємовиключають одна одну. На наше глибоке переконання, щедрість може бути актуальною у британській лінгвокультурі тільки у зв'язку з тим, що в останній домінує ошадливе ставлення до власності. Саме ошадливість британців активізує їхнє прагнення до щедрості як протилежної чесноти на осі «відкритий – замкнений/закритий», бо щедрість «відкриває» «душу» британців для благородства, великодушності, чуйності й моральної величі. А ці людські якості, як відомо, дуже цінуються у британській спільноті, де існує жорстка соціальна стратифікація.

Іншими словами, значна актуалізація певного концепту в конкретному комунікативному середовищі ще зовсім не означає, що він має в цьому середовищі домінувальний характер («лінгвокультурну вагу»). Так, про домінувальний характер морально-етичних концептів свідчить їх кваліфікація як рис національного характеру тієї чи іншої мовної спільноти. Водночас «лінгвокультурна вага» домінувальних концептів автоматично активізує протилежні їм концепти, які мають меншу «вагу», але більшу актуальність.

**2. Німецька лінгвокультура.** Основними рисами німецького національного характеру дослідники називають перманентне прагнення до порядку, емоційну стриманість, яка часто межує з чітко вираженим індивідуалізмом, ошадливість, консервативність (страх перед змінами; відсутність спротиву будь-якому владному режиму), раціональність (здоровий глузд, розважливність), прагматичність, перфекціонізм (особлива старанність під час виконання будь-якої роботи; прагнення досконалості в будь-чому), акуратність і пунктуальність [6; 23; 24].

Як бачимо, ошадливість закладена в німців у саму структуру національного характеру, тому очевидним є домінування цієї морально-етичної категорії в німецькомовному лінгвосоціумі. Мова йде, відповідно, і про пов'язану з нею скупість. Саме через це іноземці вважають німців дещо скупуватими.

Подібно до британців, витоками «закритого/замкненого» ставлення до власності в німців, як і їхнього «замкненого» характеру загалом, є, на нашу думку, «вужький» і «тісний», тоб-



то «замкнений», простір. Різниця полягає лише в тому, що для британців простір обмежується їхнім острівним положенням, а в німців ефект «замкненого» простору створює висока щільність населення Західної Європи (перманентне прагнення німців заховатися від усюдисущих «чужих» очей, закрити своє «я» вплинуло навіть на німецьку архітектуру, яка покликає забезпечити німцям хоча б яке-небудь усамітнення). Цей факт породжує «внутрішній локус контролю» німців, який є стрижневим елементом фактично для всіх названих якостей німецького національного характеру.

**3. Українська лінгвокультура.** Фактично всі дослідники українського національного характеру виокремлюють такі типові риси українців: волелюбство (прагнення до свободи), емоційність («кордоцентризм»), ірраціональність, релігійність, індивідуалізм, інтровертність (проектуювання власної активності на себе), упертість, працелюбство та гостинність [5; 9; 10; 21]. Зауважимо, що виникнення таких протилежних рис українців, як емоційність та індивідуалізм (тут можлива полярність передусім на осі «відкритість» – «замкненість»), пояснюється науковцями впливом на національний характер представників

цієї лінгвокультури тих умов, що пов'язані насамперед із географічним положенням території, ландшафтом, кліматом тощо.

Так, степ як домінуючий вид ландшафту вплинув на формування в українців, з одного боку, особливої емоційності (відомий український «кордоцентризм», сентиментальність, чутливість, ліризм), а з другого боку, чітко вираженого індивідуалізму (віддаленість українських поселень (хуторів) на степових просторах змушувала сподіватися в разі небезпеки тільки на власні сили; обмеженість, замкненість, локальність кола спілкування). Специфічність українського індивідуалізму полягає в тому, що він може виявлятися в схильності до непокори, призводити до заперечення будь-якої влади, спричинити самоізолювання, конфлікти, руйнування, неспокій тощо [9, с. 712; 10, с. 17–18]. Часто індивідуалізм українців в умовах пригнічення або дезорієнтації набував крайніх форм асоціального егоцентризму [5, с. 220].

Егоцентризм, «кордоцентризм», індивідуалізм, а найбільшою мірою інтровертність, яку окремо виділяють у психоемоційному складі українця, свідчать, що переважна частина рис українського національного характеру має «внутрішній локус

Таблиця 1

Порівняльна таблиця «відкритості» – «замкненості» національних характерів британців, німців, українців і росіян

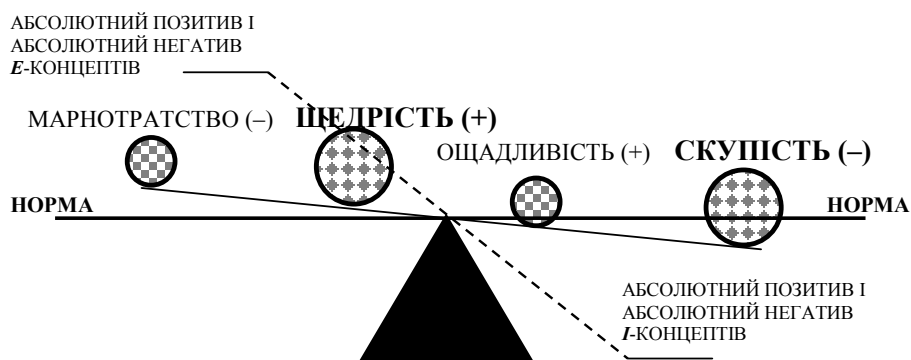
Лінгвокультура	Тип характеру за критерієм «відкритий» – «замкнений»	Основні чинники, які вплинули на формування типу характеру	«Усталені» уявлення про щедрість/скупість (на основі аналізу фактичного матеріалу)	«Переважання» «відкритого»/«замкненого» типу ставлення до власності на «аксіологічних терезах»
Британці	«замкнений»	1) «тісний/замкнений» острівний простір; 2) емоційна стриманість («замкненість»); 3) індивідуалізм («замкненість» зовнішнього/внутрішнього світу навколо власного «Я»); 4) раціональність і прагматизм (розважливе домінування его-інтересів, «замкненість» на своїх проблемах); 5) «внутрішній локус контролю»	позитивне про щедрість (із невеликою часткою амбівалентності)/негативне про скупість	ощадливість
Німці	«замкнений»	1) «тісний», «вужкий», «замкнений» простір Західної Європи; 2) емоційна стриманість («замкненість»); 3) індивідуалізм («замкненість» зовнішнього/внутрішнього світу навколо власного «Я»); 4) раціональність і прагматизм (розважливе домінування его-інтересів, «замкненість» на своїх проблемах); 5) «внутрішній локус контролю»	позитивне про щедрість (із певною часткою амбівалентності)/переважно негативне про скупість (частково амбівалентне)	ощадливість
Українці	скоріше «замкнений», ніж «відкритий»	1) «широкий/відкритий» простір; 2) емоційність («кордоцентризм», тобто переважання «замкненості»); 3) індивідуалізм і егоцентризм («замкненість» зовнішнього/внутрішнього світу навколо власного «Я»); 4) інтровертність («замкненість» на своїх проблемах); 5) «внутрішній локус контролю»	позитивне про щедрість (із певною часткою амбівалентності)/переважно негативне про скупість (частково амбівалентне)	ощадливість
Росіяни	«відкритий»	1) «широкий»/«відкритий» простір; 2) «відкрита» емоційність; 3) колективізм; 4) «зовнішній локус контролю»	позитивне про щедрість (із невеликою часткою амбівалентності)/дуже негативне про скупість (мізерна частка амбівалентності)	щедрість

Таблиця 2

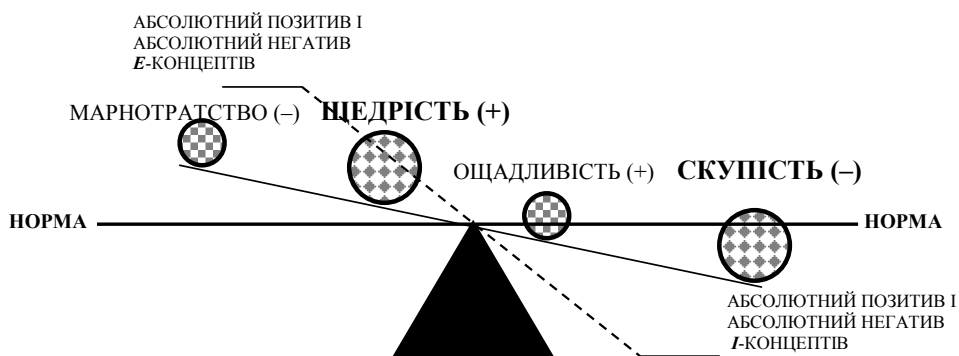
Порівняльна таблиця спільних і відмінних рис національних характерів британців, німців, українців і росіян

Лінгвокультура	«замкненість»	емоційна стриманість	індивідуалізм	раціональність	прагматизм	«внутрішній локус контролю»
Британці	+	+	+	+	+	+
Німці	+	+	+	+	+	+
Українці	+	–	+	–	–	+
Росіяни	–	–	–	–	–	–

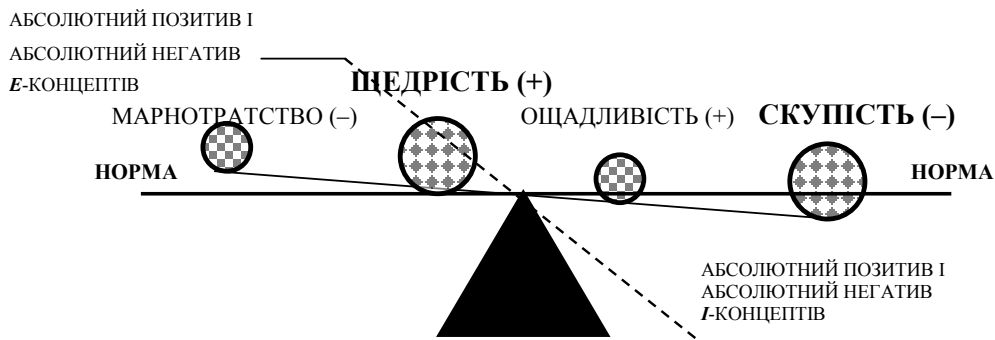
### 1. Британська лінгвокультура



### 2. Німецька лінгвокультура



### 3. Українська лінгвокультура



### 4. Російська лінгвокультура

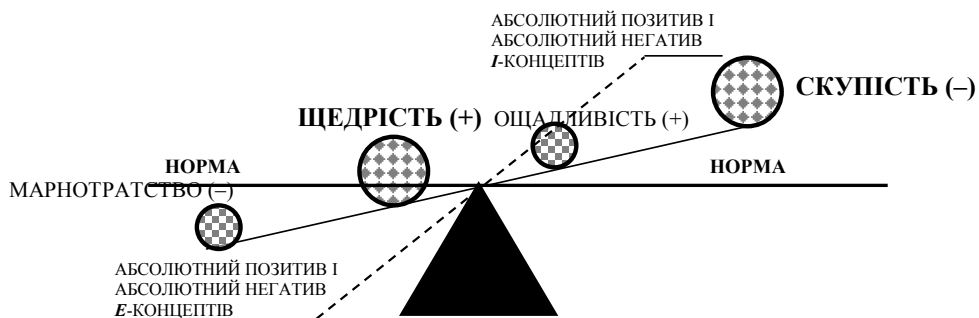


Рис. 3. Позиція концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ на «аксіологічних терезах» згідно з «усталеним» сприйняттям цих концептів британцями, німцями, українцями та росіянами

контролю». Проте, на відміну від британців і німців, українці все ж таки можуть «виходити» за межі власного внутрішнього світу за допомогою, як мінімум, двох своїх національних рис: певної фаталістичності (відповідальність за свої невдачі/ свою бездіяльність можуть приписуватися якимсь зовнішнім чинникам/силам) та емоційної відкритості (гостинність, щедрість). При цьому підвищена чутливість української душі, її вразливість спричинюють слабку вольову регуляцію в українців, яка призводить до переваги емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в їхньому характері. Це, у свою чергу, породжує певну спрямованість української психіки на власний внутрішній світ і зосередженість на своїй внутрішній свободі, тобто інтровертність.

Як бачимо, в українців значною мірою домінують «закриті» риси характеру, що з певною умовністю дає змогу стверджувати про «замкненість» українського характеру загалом. Навіть «широчінь»/«відкритість» степного простору України сприяла формуванню в українців не так «відкритих» рис («широка душа», «відкрите серце», щедрість, гостинність, чуйність тощо), як, навпаки, «закритих» (домінування індивідуалізму, егоцентризму, інтровертності, «кордоцентризму»). Тому така риса українців, як гостинність, що безпосередньо пов'язана з щедрістю, не є, на нашу думку, вагомою підставою для того, щоб стверджувати про «переважання» в українській лінгвокультурі «відкритого» ставлення до власності, тобто щедрості. Скоріш за все в українців домінує ощадливість, що засвідчують також численні авто- й гетеростереотипи та аналіз фактичного матеріалу, проведений нами в попередніх розвідках.

**4. Російська лінгвокультура.** До основних рис російського національного характеру належать відкритість («широчінь душі»), відвертість, деякою мірою навіть безцеремонність), емоційність (чуйність, жалість і под.), релігійність, ірраціональність, непрактичність, чітко виражений колективізм, стійкість до життєвих негараздів, особлива гостинність і щедрість, покірність і перманентне прагнення до справедливості [1; 7; 18; 19].

Показово, що, на відміну від українців, де широкі українські степи сприяли формуванню переважно «закритих/замкнених» рис їхнього національного характеру, «забитість» (М.О. Бердяєв) «російської душі» простором/широчінно спричинила зворотній ефект: у російському національному характері домінують чітко виражені «відкриті» риси. Саме боротьба за виживання на безмежних, часто ще неокультурених людиною просторах вимагала колективної праці та колективної безпеки. Це й заклало підвалини відомого російського колективізму, який протиставляється індивідуалізму британців, німців та українців. Колективізм є тим стрижнем характеру росіян, який активує інші «відкриті» риси: відкритість, емоційність, гостинність і щедрість. «Замкнути» внутрішній світ росіян у собі не спроможна навіть їхня релігійність, оскільки, окрім Бога та власної сили, вони завжди покладаються ще й на щось «третє» (наприклад, на відоме російське фаталістичне «авось»). Це свідчить про «зовнішній локус контролю» росіян, які часто відповідальність за свої вчинки перекладають на якісь міфологічно-примарні «треті» сили.

Результати, наведені в таблиці, унаочнимо за допомогою «аксіологічних терезів» (див. рис. 3).

«Аксіологічні терези» чітко унаочнюють, у яких із зіставлених лінгвокультур простежується (1) найбільш подібне ставлення до власності, а в яких – (2) найбільш контрастне. Перше ставлення виявляють, як бачимо, британський і український

мовні соціуми, оскільки концепти ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ при спільній домінувальній ощадливості в цих соціумах найближче розташовані на «аксіологічних терезах» до норми, а друге – німецький і російський, бо в німецькомовному соціумі домінування ощадливості є найбільш значним (помітне відхилення від норми), натомість у російськомовній спільноті домінує щедрість. При цьому, звичайно, риси досліджуваних національних характерів можуть суттєво відрізнятися, оскільки тут є релевантним інший принцип – поділ на германські та східнослов'янські лінгвокультури. Відповідно, германські мовні спільноти – британська й німецька – мають більше спільних рис у їхніх національних характерах, порівняно зі східнослов'янськими – українською та російською, і навпаки (див. таблицю 2).

**Висновки.** Визначивши «усталене» положення концептів ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ у зіставлених лінгвокультурах на основі аналізу фактичного матеріалу, здійсненого нами в попередніх розвідках, і висновків лінгвокультурологів, етнолінгвістів, психолінгвістів щодо особливостей національних характерів представників зазначених лінгвосоціумів, ми з'ясували, що основними чинниками, які впливають на домінування щедрості або скупості в зіставлених лінгвокультурах, є такі:

1) залежність «замкненості»/«відкритості» національного характеру носіїв аналізованих мов від простору (ареалу) їхнього проживання;

2) кореляція «замкненості»/«відкритості» характеру з домінуванням у відповідній спільноті індивідуалізму/колективізму;

3) залежність «замкненості»/«відкритості» характеру від раціональності/ірраціональності та прагматизму/непрактичності представників досліджуваних лінгвокультур.

«Аксіологічні терези» чітко унаочнили, що, по-перше, найбільш подібне ставлення до власності виявляють британський та український мовні соціуми, оскільки при спільній домінувальній ощадливості концепти ЩЕДРІСТЬ і СКУПІСТЬ у цих соціумах найближче розташовані на «аксіологічних терезах» до норми; по-друге, найбільш контрастне ставлення простежується в німецькій і російській лінгвоспільнотах, бо в німців домінування ощадливості є найбільш значним (помітне відхилення від норми), натомість у росіян домінує щедрість.

Методологічно перспективним вважаємо встановлення змін у ставленні до власності шляхом порівняння усталених (фразеологія) та актуальних (контекстний аналіз ключових слів на основі сучасних лінгвокорпусів) уявлень про щедрість і скупість у кожній із зіставлених лінгвокультур.

#### Література:

1. Бердяев Н.А. Судьба России / Н.А. Бердяев. – М. : Советский писатель, 1990. – 346 с.
2. Голембовская Н.Г. Национально-культурные особенности вербализации антиномии «ЖАДНОСТЬ – ЩЕДРОСТЬ» русскими и литовскими паремиями / Н.Г. Голембовская // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 2 «Языкознание». – 2013. – № 1 (17). – С. 175–179.
3. Городецкая О.В. Национально-марковані концепти в британській мовній картині світу XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Городецкая. – К., 2003. – 18 с.
4. Долевец С.Н. Динамика морально-этических концептов СКУПОСТЬ и ЩЕДРОСТЬ в русском литературном языке XIX – начала XXI веков : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С.Н. Долевец. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.
5. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення : [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.

6. Зинченко В.Г. Межкультурная коммуникация. Системный подход : [учебное пособие] / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе. – Нижний Новгород : Изд-во НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2003. – 192 с.
7. Касьянова К. О русском национальном характере / К. Касьянова. – М. : Академический проект, 2003. – 560 с.
8. Кобозева И.М. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов / И.М. Кобозева // Вестник МГУ. Серия 9 «Филология». – 1995. – № 3. – С. 102–117.
9. Кульчицкий О. Рисы характерологии украинского народа / О. Кульчицкий // Энциклопедия українознавства : у 2 т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Куделі. – Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. – Т. 1. – 1949. – С. 708–718.
10. Маланюк Є. Книга спостережень: проза / Є. Маланюк. – Торонто : Гомін України, 1962. – 528 с.
11. Мізін К.І. Морально-етичний параметр концепту «ЩЕДРИСТЬ» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / К.І. Мізін, О.О. Петров // Мовознавство. – 2014. – № 5(278). – С. 71–80.
12. Неклюдова Е.М. Вербализация концепта «щедрость» в английской языковой картине мира / Е.М. Неклюдова // Молодой ученый. – 2016. – № 8. – С. 1145–1148.
13. Петров О.О. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів ЩЕДРИСТЬ – СКУПИСТЬ у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах / О.О. Петров // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – С. 315–320.
14. Петров О.О. Філософсько-релігійний, психологічний і морально-етичний параметри концепту СКУПИСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / О.О. Петров // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія (мовознавство)»: зб. наук. праць. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2014. – Вип. 20. – С. 269–277.
15. Петров О.О. Релевантні кореляції бінарних концептів ЩЕДРИСТЬ – СКУПИСТЬ у концептних картинах світу британців, німців, українців і росіян / О.О. Петров // Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. – Вип. 137. – С. 605–612.
16. Петров О.О. Метафоричне моделювання когнітивної структури концепту ЩЕДРИСТЬ у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах: особливості фразеологічної об'єктивації / О.О. Петров // Opera slavica : Slavistiké rozhledy. – 2016. – Ročník XXVI, číslo 2. – S. 17–26.
17. Петров О.О. Ціннісні переорієнтації мовних спільнот крізь призму методологічного симбіозу зіставної лінгвокультурології, фразеології та корпусної лінгвістики / О.О. Петров // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць / гол. ред. М.Є. Скиба. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Вип. 10. – Т. 2 (К–П). – С. 262–272.
18. Психосемантический анализ стереотипов русского характера: кросскультурный аспект / [Д. Пибоди, А.Г. Шмелев, М.К. Андреева, А.Е. Граменицкий] // Вопросы психологии. – 1993. – № 3. – С. 101–109.
19. Садохин А.П. Культурология. Теория культуры : [учебное пособие для вузов] / А.П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. – 2-е изд. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 487 с.
20. Семёнова Н.В. О русской щедрости / Н.В. Семёнова // Вестник Новгородского гос. ун-та. – 2009. – № 52. – С. 68–71.
21. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів ; упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 341 с.
22. Яроцька Г.С. Концепт «марнотратність/бережливість/скуπισь/щедрість» як фрагмент економічної свідомості українців / Г.С. Яроцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки: Мовознавство». – 2009. – № 16. – С. 170–175.
23. Hacke A. Deutschlandalbum / A. Hacke. – München : Verl. “A. Kunstmann GmbH”, 2012. – 222 S.
24. Koydl W. Gebrauchsanweisung für Deutschland / W. Koydl. – München : Piper Verl. GmbH, 2012. – 232 S.
25. Malmqvist A. SPARSAMKEIT und GEIZ, GROSSZÜGIGKEIT und VERSCHWENDUNG. Ethische Konzepte im Spiegel der Sprache / A. Malmqvist. – Umeå : Umeå universitet, 2000. – 186 S.
26. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology / J.B. Rotter. – N.Y. : Prentice-Hall, Inc, 1954. – 466 p.

**Петров А. А. «Аксиологические весы» как показатель ценностных ориентаций в современной британской, немецкой, украинской и русской лингвокультурах**

**Аннотация.** В статье проанализированы устойчивые представления представителей британской, немецкой, украинской и русской лингвокультур о щедрости и скупости как морально-этических качеств человека, которые наглядно представлены в виде «аксиологических весов». Исследовано влияние на доминирование щедрости или скупости тех факторов, которые непосредственно коррелируют с чертами национального характера представителей данных лингвокультурных сообществ.

**Ключевые слова:** концепт, морально-этический концепт, концептуальная картина мира, лингвокультура, сопоставительная лингвокультурология, «квадрат ценностей», «аксиологические весы», фразеология, национальный характер.

**Petrov O. “The axiological weighing scales” as an indicator of value orientations in the modern British, German, Ukrainian and Russian linguocultures**

**Summary.** The article deals with the analysis of the fixed conception of generosity and stinginess as personal moral-ethic traits of character in the British, German, Ukrainian and Russian linguocultures, which is represented in the form of “the axiological weighing scales”. The influence of the factors, which determine the prevalence of generosity and stinginess in the mentioned lingual societies and correlate with the traits of the national character of their representatives are introduced in the article.

**Key words:** concept, moral-ethic concept, conceptual picture of the world, linguoculture, comparative linguoculturology, “value square”, “axiological weighing scales”, phraseology, national character.

*Піскунов О. В.,  
старший викладач кафедри германської та слов'янської філології  
Донбаського державного педагогічного університету*

*Тищенко К. А.,  
доцент кафедри германської та слов'янської філології  
Донбаського державного педагогічного університету*

## ФОНЕТИЧНИЙ ЗАКОН І АНАЛОГІЯ В РОЗВІДКАХ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

**Анотація.** У статті розглядається питання вивчення фонетичних умов, за яких відбувалися ті або інші звукові зміни. Основна увага приділяється фонетичному закону й аналогії як у теоретичному, так і в практичному аспектах на матеріалі студій українських мовознавців – представників історичного методу.

**Ключові слова:** фонетичний закон, аналогія, фонетичні умови, реконструкція архетипів.

**Постановка проблеми.** Важливим моментом у порівняльно-історичному мовознавстві другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) стала вимога з'ясування дії фонетичних законів та аналогії [6, с. 15]. Зазначимо, що спеціального дослідження, присвяченого темі фонетичного закону й аналогії, в працях українських мовознавців, у компаративістиці немає. Це зумовлює актуальність статті.

Метою розвідки є висвітлення відповідного кола питань стосовно фонетичного закону й аналогії як у теоретичному, так і в практичному аспектах на матеріалі студій українських мовознавців зазначеного періоду.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Сьогодні вчені, зокрема В. Поставалова, стверджують, що ідея фонетичного закону є значним кроком у трактуванні сутності й характеристик мовних регулярностей [12, с. 128].

В. Журавльов високо оцінює думку про регулярність і безвинятковість фонетичних законів [8, с. 29]. Як відомо, учення про фонетичні закони й аналогію плідно розроблялося молодогограматиками. Молодогограматики визнавали принципову роль фонетичних законів та аналогії: «Тільки той, хто точно враховує дію звукових законів, на розумінні яких базується вся наша наука, знаходиться на твердому ґрунті у своїх дослідженнях» [11, с. 194–195]. Отже, молодогограматики намагалися вивчити сутність фонетичних змін застосовуючи фонетичні закони й аналогію. На думку Й. Шмідта, який аналізував роботи свого сучасника А. Шлейхера, усі звукові зміни відбувалися під дією таких факторів: «фонетичних законів, які діяли без винятку, і перехресних із ними неправильних аналогій» [7, с. 51]. За словами Б. Дельбрюка, А. Шлейхер указував як на «фонетичні закони, які діють без винятків, але цим не говорить, що він не визнавав ніяких інших законів, крім діючих без винятків» [7, с. 51].

Відзначимо, що вивченню умов дії фонетичних законів приділяли увагу представники історичного методу в українському мовознавстві. Можна стверджувати, що представники цього напрямку ретельно вивчали лінгвістичну спадщину своїх попередників і творчо її доповнювали в аспекті дії фонетичних законів. Так, П. Бузук загалом сприймав молодогограматич-

ну концепцію фонетичних законів. Теоретичний аспект мовознавець доповнює таким: «Коли звуковий закон, на відміну від фізичного, не є кінцевим і всеосяжним ні в часових, ні в просторових відносинах, то ... у нас немає підстави допускати всеосяжність його розповсюдження на всі приклади. Коли закон був обмежений часом своєї дії, випадково могло трапитися, що маловживані слова не потрапили в мову тих, хто розмовляє, і не зазнали заміни. І, навпаки, підпадати звуковій заміні могли інколи, як ми вже говорили, частовживані слова» [4, с. 53–54]. Мовознавець убагацькує сутність звукового закону в тісному зв'язку з соціальним фактором у житті мови й відмічає: «Установлення звукового закону в з'ясуванні всіх представлених обмежень нам видається тільки констатацією утвореного в мові процесу вже *post factum* із докладним з'ясуванням його меж у різних відносинах, і в такому випадку зрозуміло, що закон не матиме винятків, оскільки всі вони будуть обговорені під час його формулювання» [4, с. 54]. П. Бузук підтримує тезу про безвинятковість звукових законів: «У відомий час у певній мовній групі трапилася певна звукова зміна. Винятків із цього звукового закону не може бути. Уявне виключення пояснюється хронологічним співвідношенням до інших законів або новоутворенням за аналогією» [2, с. 45]. Як приклад мовознавець подає факти зміни дифтонгів *\*ai*, *\*oi*, *\*ei* в монофтонги *ē* та *i* [2, с. 46].

У працях учених – прихильників історичного методу – значне місце посідає трактування фактора аналогії. Теоретичне трактування явища аналогії (особливо граматичної) подав П. Бузук. Саме явище аналогії мовознавець уважав як «складний психологічний процес, у складі якого ми вбачаємо, по-перше, асоціацію за схожістю, по-друге, асоціацію за суміжністю» [2, с. 95]. Таке розуміння сутності аналогії подібне до трактування В. Богородицького [1, с. 442]. А внутрішня, глибинна причина аналогії полягає в тому, що «в її основі лежить той самий спільний для всієї душевної діяльності людини принцип економії мислення» [2, с. 96].

У практиці своїх досліджень П. Бузук звертається до явища аналогії. Так, заочно дискутуючи з О. Соболевським і О. Шахматовим стосовно історії сполучень «голосна + плавна», які утворилися з «*плавна* + *ь*, *ь*» не на початку слова, П. Бузук пояснює *ь* перед *к* в слові *гьськь* аналогією. Мовознавець досліджує історію переходу *о*, *е* в *і* в закритих складах після занепаду глухих. У словах *кілок*, *кінець* появу *і* замість *о*, *е* в словах типу типа *мед* замість *мід*, *сел* замість *сіл* мовознавець пояснює аналогією [3, с. 43]. До явища аналогії П. Бузук [5, с. 44] апелює, коли розглядає так звані «виймки з розглянутого звукового закону, котрі виявлені, по-перше, за-

ховання *е*, *о* з *ь*, *ь* (*день* із *днь*, *менше* з *мьнше*, *сон* із *сьн*, *сином* із *сынъм*), по-друге, заховання *е*, *о* в повноголосних формах (*город*, *горох*, *порог*, *берег*, *голос*, *холодно* тощо; такі рідні явища, як *пори́г*, *голі́вка*, викликані пізнішою аналогією) [3, с. 43]. Винятки в словах типа *сьомий* під час дослідження історії лабіалізації *е* та поява *е*, замість *о* (в словах *хочемо* під впливом *хоче*), мовознавець пояснює аналогією [3, с. 48–49]. П. Бузук також подав граматичну аналогію на прикладі форм типу *землі*, яка з'явилась за аналогією з *рибі* < *рыбь* [5, с. 64], а також дослідив форми на *-ові* під впливом *овь* [5, с. 66] і новоутворення за аналогією з твердими основами *коньові*, *коньови*, *коньом* тощо [5, с. 67].

У практичному аспекті А. Кримський звертався до явища аналогії (нефонетичної) у процесі пояснення появи *а* у словах типа *Махайла*, *Махаил* [9, с. 253]. Нефонетичною аналогією пояснює мовознавець появу кореня *яв* у словах типу *Явдох*, *явресі*, *Явтух* [9, с. 397–398].

Є. Тимченко встановив умови фонетичних змін і хронологізував їх (привівши паралелі з інших слов'янських мов): праслов'янське *g* у веларний спірант і гортанне [13, с. 44–45], ствердіння голосних напівпалатальних і палатальних перед *е*: *небо*, *пень*, *нива* [13, с. 45], ствердіння губних у всіх положеннях: *голуб*, *кров*, *масо*, *пйать* [13, с. 45].

А. Кримський дослідив і сформулював фонетичні умови дії фонетичного закону, коли «звук *е* після м'яких приголосних схильний перетворюватися у малорусів перед твердими складами – у [ь] *о*; а перед м'якими складами і в изгашенні (вимові – *О. П.*, *К. Т.*) або зберігаються в формі *е*, або розширюється в *я*» [9, с. 399].

Студіювання праць представників історичного методу показує, що реконструкція архетипів і фонетичних законів у них має субстанціональний характер. Зазначеним ученим було характерне буквальне трактування мовних фактів минулого. Мовознавці намагалися вказати конкретне звучання тих чи інших фонетичних архетипів, порівнюючи їх із сучасними звуками споріднених мов. Так, А. Кримський, аналізуючи звуковий склад говірок Київщини в письмових пам'ятках XVII ст., встановив, що «рефлекс звука *ѡ* звучав у четверті» XVII ст. ближче до *ю* і до *у*, ніж до *і* і до *'і* [9, с. 164]. Мовознавець дослідив відтінки звука *е*, який передавався церковнослов'янською *є*. Мовознавець закидає поступову трансформацію й навіть наголос на другій частині *уѣ* [9, с. 171–172].

Спираючись на матеріал сучасної української мови й писемні пам'ятки, мовознавець доходить висновку про неоднорідність вимови цього звуку, а саме: «... у складі, за яким ішов склад м'який, і дуже часто в кінці слова, це був на самому ділі звук *é* (м'яке *е*), схильний розширяться в дуже широке м'яке *ä* (близьке до *я*), але перед твердими складами ... іноді в кінці слів ... чулось м'яке *ö* (звук близький до *ё*)» [9, с. 199].

Далі А. Кримський поступово реконструює історію м'якого *ä*, яке в XII–XIII ст. змінилось в *äi* (або в *jäi*), а потім поступово в дифтонг *ii*, *iэ* *и*. Тільки в XIV ст. з'являється монофтонг *i* (*шесть* < *шійать* < *шість*). Далі лінгвіст відтворює вимову *шесть* як *шість* [9, с. 201 г–201 г].

А. Кримський, досліджуючи сучасні рефлекси давніх звуків *ы* та *и*, відтворив їх звучання: «... в східномалоруських наріччях ... маєм один середній звук *и*, більш м'який, ніж *ы*, і більш твердий, ніж *и*. В західномалоруськом наріччі ми чуємо ... лише один звук, але він зовсім твердий і схожий руському і польському звукам *ы*» [9, с. 208 є].

П. Бузук досліджував історію *г* в найдавнішу добу української мови й порівнював його з латинською *g* вибуховою, що в XI ст. починає звучати як *h*, мовознавець характеризує його як протяжний і знаходить паралелі в білоруській мові [3, с. 55]. У «Нарисах історії української мови» учений висуває гіпотезу про перебування чехів та українців у давні часи й наводить приклади зміни «вибухового *g* на фрикативне (протяжне) *h* (чеське *hlava*, українське *голова*, блр. *галава*)» [5, с. 29–30].

К. Німчинов зараховує заміну ненаголошеного *у* та приголосного *в* до пам'яток XI ст., називає її особливою рисою української мови. Мовознавець указує на особливу вимову приголосного *в* та ненаголошеного *у*: «У російській *в* вимовляється при наближенні нижньої губи до передніх верхніх зубів (губно-зубна вимова), тим часом як у українській для вимови *в* зближуються самі зуби, що випинаються дещо вперед (губно-губна вимова). А щодо вимови *у* губи займають дуже подібне становище...» [10, с. 61]. Детальну характеристику дає мовознавець під час вимови звуків *ы* та *и* в праслов'янській: «Вимова *і* не була такою вузькою, звук *ы* вимовлювано в такий спосіб: середня спинка язика дугасто піднімалася до переднього піднебіння» [10, с. 57–58].

**Висновки.** Отже, в інтерпретації українських мовознавців – представників історичного методу – реконструкція архетипів і фонетичних законів мала субстанціональний характер. Специфіка їхніх розвідок полягала в буквальному трактуванні мовних фактів минулого. Як правило, учені намагалися вказати конкретне звучання тих чи інших фонетичних архетипів, порівнюючи їх із сучасними звуками споріднених мов.

Перспективи подальших розвідок ми бачимо в поглибленому вивченні ролі фонетичного закону й аналогії в науковому доробку відомих українських мовознавців зазначеного періоду.

#### Література:

1. Богородицкий В.А. Лекции по общему языковедению (1915). Основные факторы морфологического развития языка. Замечания по семасиологии / В.А. Богородицкий // Хрестоматия по истории русского языкознания / под ред. Ф.П. Филина. – М.: Высш. школа, 1973. – С. 442.
2. Бузук П.А. Очерки по психологии языка / П.А. Бузук. – Одесса: Типография «Техникъ», 1918. – 140 с.
3. Бузук П.О. Коротка історія української мови: вступ і звучання / П.О. Бузук. – Одеса, 1924. – 60 с.
4. Бузук П.А. Асноўная пытанні мовазнаўства: [падручная кніга для настаўнікаў беларускае мовы і студэнтаў-лінгвістаў] / П.А. Бузук. – Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1926. – 123 с.
5. Бузук П.О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / П.О. Бузук. – К., 1927. – 98 с.
6. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / В.А. Глушенко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
7. Дельбрюк Б. Введение в изучение языка (из истории и методологии сравнительного языкознания) / Б. Дельбрюк; пер. с нем.; общ. ред. С. Булича. – 2-е изд., стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 152 с.
8. Журавлёв В.К. Диахроническая фонология / В.К. Журавлёв. – М.: Наука, 1986. – 232 с.
9. Крымский А.Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А.Е. Крымский. – М., 1907. – Т. 1. – Вып. 1. – 1907. – С. 16–200.
10. Німчинов К. Український язик у минулому і тепер / К. Німчинов. – 2-е вид. – К.: Державне вид-во України, 1926. – 90 с.
11. Остгоф Г. Предисловие к книге «Морфологические исследования в области индоевропейских языков» / Г. Остгоф, К. Бругман // Зве-

гинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. 1. – 1964. – С. 187–198.

12. Постовалова В.И. Историческая фонология и её основания: Опыт логико-методологического анализа / В.И. Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
13. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині / Є. Тимченко // Історія української мови : [хрестоматія] / упор. С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 38–48.

**Пискунов А. В., Тищенко Е. А. Фонетический закон и аналогия в научных трудах украинских языковедов**

**Аннотация.** Статья рассматривает вопросы изучения фонетических условий, при которых совершались те или иные звуковые изменения. Основное внимание

уделяется фонетическому закону и аналогии как в теоретическом, так и в практическом аспектах на материале работ украинских ученых – представителей исторического метода.

**Ключевые слова:** фонетический закон, аналогия, фонетические условия, реконструкция архетипов.

**Piskunov O., Tyshchenko K. Phonetic law and analogy in the Ukrainian linguists' works**

**Summary.** The article considers the study of the conditions under which phonetic changes occur. Special attention is paid to phonetic law and analogy both theoretically and practically on the material of the Ukrainian linguists' studies – representatives of the historical method.

**Key words:** phonetic law, analogy, phonetic conditions, reconstruction of archetypes.

## ЗМІСТ

### СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Беценко Т. П.</i> ТЕРМІН «ТЕКСТОВО-ОБРАЗНА УНІВЕРСАЛІЯ» В ЛІНГВІСТИЧНОМУ УСНОСЛОВЕСНОЗНАВСТВІ.....	4
<i>Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.</i> ЧУЖОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ФОТОСПРАВИ.....	8
<i>Валігура Г. А.</i> КАУЗАЛЬНІ ВІДНОШЕННЯ В РЕЧЕННЯХ З ГЛОКУТИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ.....	11
<i>Ворона І. І.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	14
<i>Дедусь А. В.</i> ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ОЧІЛЬНИКА НАЦІЇ У ДРАМІ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО».....	17
<i>Ковальчук Л. А.</i> ДОРОГА ДО МОЛОДОЇ У ВЕСІЛЬНИХ ПІСНЯХ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....	20
<i>Косюк Н. М.</i> ОНІРИЗМ У ПРОЗІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО («ДИВНА ПРИГОДА», «ВИРИВКИ З МЕМУАРІВ ОДНОГО СТАРОГО ГРІХОВОДИ»).....	24
<i>Крупеньова Т. І., Сіренко А. О.</i> ОКАЗІОНАЛЬНІ АНТРОПОНІМИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА.....	27
<i>Лазірко Н. О.</i> ТВОРЧА ПОСТАТЬ ДЖЕКА ЛОНДОНА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ОЦІНЦІ ЮРІЯ КЛЕНА.....	30
<i>Макович Х. Я.</i> ЗАСВОЄННЯ БІБЛІЙНИХ АФОРИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМІЛІЙНИХ ТЕКСТІВ XVI – XVII СТ.).....	33
<i>Маркова О. І.</i> МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ «ПАТРІОТИЗМ – ГРА» І «ПАТРІОТИЗМ – ЛЮБОВ» ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ПАТРІОТИЗМ.....	37
<i>Михалевич І. Ю.</i> СЕМАНТИКА ТВАРИННИХ ОБРАЗІВ У ЖІНОЧИХ ПІСНЯХ УКРАЇНЦІВ, БІЛОРУСІВ І РОСІЯН В ЕСТЕТИЧНО-ГОСПОДАРЬКОМУ АСПЕКТІ.....	40
<i>Роїк О. Ю.</i> МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОПИСНО-ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ.....	44
<i>Рула Н. В.</i> СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГРАМАТИЧНИХ ПРАЦЯХ КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОРІЧЧЯ.....	48
<i>Солецький О. М.</i> ЕМБЛЕМАТИЧНИЙ СЕМІОЗИС І МАГІЯ (СТРУКТУРНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	51
<i>Шарова Т. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ПРАВДИ У ТВОРАХ К. ГОРДІЄНКА.....	54

### ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

<i>Мамедова Ш. Н.</i> ХУДОЖЕСТВЕННИЙ ВКУС И ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ.....	58
<i>Паровай О. А., Андрієць М. А.</i> ФЕНОМЕН МІСТИЧНОГО У ПРОЗІ ЦАНЬ СЮЕ.....	62
<i>Султанова Х. Г.</i> ИСТИННАЯ ЛЮБОВЬ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХИИ ГЮЛЬШАНИ.....	66





# НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

*Науковий збірник*

№ 23 том 1, 2016

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 07.11.2016 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 16,19, ум.-друк. арк. 14,18.  
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0711-16.

**Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»**

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)